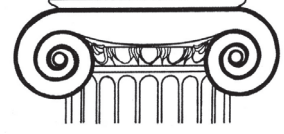

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

ARKEOLOJİ DERGİSİ

XXXIII (2024/2)

ISSN 1300 – 5685

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

ARKEOLOJİ DERGİSİ
XXXIII (2024/2)

© 2024 İzmir/Türkiye
ISSN 1300 – 5685

Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Dekan Prof. Dr. Yusuf Ayönü
Sorumlu Müdürü: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü adına Prof. Dr. Eşref Abay

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
ARKEOLOJİ DERGİSİ

XXXIII (2024)
© 2024 İzmir/Türkiye
ISSN 1300 – 5685

Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Dekan Prof. Dr. Yusuf Ayönü
Sorumlu Müdürü: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü adına Prof. Dr. Hüseyin Cevizoğlu
ARKEOLOJİ DERGİSİ hakemlidir. Nisan ve Ekim ayında olmak üzere yılda iki kez basılmaktadır.
TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında ve EBSCO Art & Architecture Ultimate'te
taranmaktadır.

Published twice a year in April and October.
EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ'nin izni olmadan ARKEOLOJİ DERGİSİ'nin
hiçbir bölümü kopya edilemez. Alıntı yapılması durumunda referans gösterilmelidir.
Yazıların yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

It is not allowed to copy any section of ARKEOLOJİ DERGİSİ without the permit of
EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ARKEOLOJİ DERGİSİ'ne gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde bu cildin
son sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde yayınlanacaktır.
Articles should be written according to the guideline mentioned in the following web address
or on the last pages of this volume.

ARKEOLOJİ DERGİSİ'nin yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for following submissions for ARKEOLOJİ DERGİSİ

ARKEOLOJİ DERGİSİ

Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü

Bornova 315110 İZMİR-TURKEY

Diğer iletişim adresleri / Other correspondance addresses

Fax: +90 (232) 388 11 02

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egearkeoloji>
egearkeolojidergisi@gmail.com

Basım Yeri | Ege Yayınları
İstanbul, Türkiye.

Dağıtım / Distribution

Zero Prod. Ltd.

Tel: +90.212.244 75 21 - 249 05 20

info@zerobookonline.com-<http://www.zerobooksonline.com>

ARKEOLOJİ DERGİSİ

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

EDİTÖRLER/EDITORS

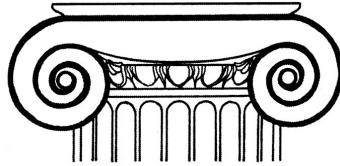
M. Nezh AYTAÇLAR
Eşref ABAY
Fulya DEDEOĞLU
Aytekin ERDOĞAN

DİL EDİTÖRÜ/LANGUAGE EDITOR
Hatice Deniz CANOĞLU

DANIŞMA KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ersin DOĞER – Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan EFE – Prof. Dr. Armağan ERKANAL – Prof. Dr. Massimo FRASCA
(Universitai di Catania) – Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Binnur GÜRLER (Dokuz Eylül Üniversitesi) – Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk
Üniversitesi) Prof. Dr. Nuran ŞAHİN – Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)
Jean Yves EMPEREUR (CEALlex İskenderiye) – Prof. Dr. Abdullah YAYLALI

ISSN 1300 – 5685
İZMİR

ISSN 1300 – 5685
İZMİR
2024

ARKEOLOJİ DERGİSİ

Cilt/Volume XXXIII

2024/2

MAKALELER / ARTICLES

- MURAT KARAKOÇ - MURAT DIRİCAN- HASAN CAN GEMİCİ- ÇİĞDEM ATAKUMAN: Süberde Höyük Obsidiyenlerinin Yeniden Değerlendirilmesi: Tekno-Tipoloji ve Kaynaklar Hakkında İlk Bulgular (*Re-evaluation of the Süberde Höyük Obsidians: Preliminary Findings on Techno-Typology and Sources*) 1-16
- DEREN ÇEKER: Nadir Bir İskelet Patolojisi Olarak Eagle Sendromu (Megastyloid) ve Antropolojik İncelemeler Açısından Önemi (*Eagle Syndrome (Megastyloid) As a Rare Skeletal Pathology and its Importance for Anthropological Studies*) 17-23
- SERPİL ÖZDEMİR ÖZBEY: Seyitömer Höyüğü Orta Tunç Çağı Topluluğunda Ağız ve Diş Sağlığı (*Oral Health in the Middle Bronze Age Community of Seyitömer Höyük*) 25-44
- GÖZDE PARLAK - ALİ OZAN: Başur Höyük Geç Kalkolitik 3 Dönemine Tarihlenen Ağız Kenarının Altından Tek Sıra Delikli Kaplar (*Single-Row Perforated Vessels Below The Rim Dating To The Late Chalcolithic 3 Period At Başur Höyük*) 45-63
- GÜLCAN KAŞKA: MS. 4. Yüzyılda Atina'da Eğitim ve Kappadokialı Ioulianus (*Education in Athens in the 4th century AD and Julian of Cappadocian*) 65-76
- HÜSEYİN ONUR ERDEM: Nekropoller Işığında Amaseia Antik Kenti ve Yayılım Alanı (*Amaseia Ancient City and Its Urban Expansion in The Light of Necropolises*) 77-93
- HATİCE ERGÜRER: Syedra Antik Kenti Büyük Hamam Yapısı'nın Palaestra Mozaikleri (*The Palaestra Mosaics of the Great Bath Structure in Syedra Ancient City*) 95-109
- FEVZİYE EKER: Kyzikos Antik Kenti Skyphos Örnekleri Işığında Seramik Üretimi Üzerine Gözlemler (*Observations on Ceramic Production in The Light of Skyphoi Samples from The Ancient City of Cyzicus*) 111-124
- AYŞEGÜL ELİBOL TÜFEKÇİ- BARIŞ SEMİZ - İNCİ TÜRKOĞLU - GÜRCAN ELÇİ: Archaeometric Studies on Bricks from the Ancient City of Stratonikeia in Caria (*Stratonikeia (Karia) Antik Kenti Tuğlaları Üzerinde Arkeometrik İncelemeler*) 125-139
- Yayın Kuralları / Rules of publication 140-144

Süberde Höyük Obsidiyenlerinin Yeniden Değerlendirilmesi: Tekno-Tipoloji ve Kaynaklar Hakkında İlk Bulgular

[RE-EVALUATION OF THE SÜBERDE HÖYÜK OBSIDIENS: PRELIMINARY FINDINGS ON TECHNO-TYOLOGY AND SOURCES]

Murat KARAKOÇ-Murat DİRİCAN-Hasan Can GEMİCİ-Çiğdem ATAKUMAN

Keywords

Beyşehir-Suğla Basin, Central Anatolia, Late Pre-Pottery Neolithic, Lithic Techno-Typology, pXRF.

Anahtar Kelimeler

Beyşehir-Suğla Havzası, Orta Anadolu, Geç Çanak Çömleksiz Neolitik, Yontmataş Tekno-Tipoloji, pXRF

ABSTRACT

This paper presents the preliminary results of obsidian techno-typology and provenance analysis from the Late Pre-Pottery Neolithic settlement of Süberde Höyük (also known as Görüklük Tepe) in the Beyşehir-Suğla Basin of Konya, Central Turkey. The obsidians in question were recovered during the archaeological excavations of Jacques Bordaz at the settlement in the 1960s and subsequently stored at the Konya Museum. After nearly 60 years, we have revisited these finds to document the chipped stone collection of Süberde Höyük and conducted analyses on obsidian artifacts using portable X-ray fluorescence. Our preliminary results associate Süberde obsidians primarily with Göllüdağ and to a lesser extent with Nenezi Dağ, while our techno-typological examinations do not indicate a major difference in the use of these two Cappadocian sources in the settlement.

ÖZET

Bu makale Konya'nın Beyşehir-Suğla havzasında bir geç Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşim yeri olan Süberde Höyük'teki (Görüklük Tepe) obsidiyen yontmataş buluntular üzerinde gerçekleştirilen tekno-tipoloji ve kaynak analizlerinin ilk bulgularını sunmaktadır. Söz konusu örnekler 1960'larda Jacques Bordaz tarafından yerleşimde yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmış ve daha sonra Konya Müzesi'nde koruma altına alınmıştır. Bu çalışmalardan yaklaşık 60 yıl sonra ziyaret ettiğimiz yerleşimin müzedeki yontmataş koleksiyonunu belgeledik ve taşınabilir X-ışını floresansı yöntemini kullanarak obsidiyen buluntuların kaynak analizlerini gerçekleştirdik. Ön bulgularımız, Süberde obsidiyenlerinin birincil olarak Göllüdağ ve daha az bir oranda da Nenezi Dağ ile ilişkili olduğuna işaret etmekle birlikte, teknolojik ve tipolojik incelemelerimiz bu iki Kapadokya kaynağının yerleşimdeki kullanımında büyük farklılıklar olmadığını göstermektedir.

GİRİŞ

Türkiye'nin Orta Anadolu kesimi kavkısallık özelliği gösteren ve doğal bir cam olarak bilinen obsidiyen kaynakları açısından zengindir.¹ Arkeolojik bulgular Epipaleolitik ve Neolitik dönem sakinlerinin Kapadokya olarak da bilinen bu obsidiyen kaynaklarını yontmataş alet

yapımı için sıklıkla kullandıklarını göstermektedir.² Bununla birlikte Kapadokya'daki obsidiyenlerden (Göllüdağ, Nenezi Dağ, Acıgöl, vd.) yapılmış arkeolojik buluntular sadece bu bölgede veya Anadolu'da değil Güneybatı Asya'nın Levant ve Zagros gibi bu kaynaklara uzak kısımlarındaki tarihöncesi yerleşimlerde de

1 Binder vd. 2011; Healey 2022.

2 Balkan-Atlı ve Binder 2012: 71.

görülmektedir.³ Araştırmalar Kapadokya'daki obsidiyen kaynaklarının Orta Anadolu bölgesindeki en erken kullanımının ise Alt Paleolitik döneme kadar geriye gittiğini⁴ ve Erken Üst Paleolitik dönemden⁵ tarihi çağlara kadar süredir bir dolaşım ağının olduğuna işaret etmektedir.⁶

Akdeniz ve Güneybatı Asya'daki obsidiyen kaynaklarının nispeten az sayıda olması ve kimyasal bileşimlerinin birbirlerinden ayırt etmeye müsait olması obsidiyen tarihöncesi ve tarihi ticaret rotalarını ve dolaşım ağlarını anlamak için oldukça elverişli bir hale getirmektedir.⁷ Bu şekilde obsidiyen buluntuların jeolojik kaynaklarla ilişkilendirilmesi arkeolojik çalışmalarda önemli bir rol oynamaktadır.⁸ Konuyla ilgili Anadolu'daki ilk araştırmalar ise 1960'lara değin geriye gitmektedir. Orta ve Doğu Anadolu obsidiyen kaynaklarına odaklanan bu ilk çalışmalar Renfrew ve meslektaşları tarafından gerçekleştirilmiştir.⁹ Araştırmacılar Anadolu, Levant ve İran'daki tarihöncesi yerleşimlerdeki obsidiyen yontmataş buluntuların kökenini tanımlamak için jeokimyasal yöntemlere başvurmuşlar ve özellikle tarımın başlangıcı ve yayılımı bağlamında Güneybatı Asya'daki erken kültürel temasların anlaşılmasına ve uzun mesafeli dolaşım ağlarının haritalanmasına odaklanmışlardır.¹⁰

İlk araştırmalardan itibaren geçen 50 yılda, Orta Anadolu'nun Konya Ovası ve Kapadokya kesimlerinde yer alan Çatalhöyük,¹¹ Aşıklı Höyük,¹² Musular,¹³ Sofular Höyük¹⁴ ve Sırçalıtepe¹⁵ gibi Neolitik kazı alanlarındaki obsidiyenler üzerinde çeşitli kaynak belirleme çalışmaları

gerçekleştirilmiş olmasına rağmen Beyşehir-Suğla havzasında obsidiyen kullanımı ile ilgili özgün bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamız literatürde Görüklük Tepe (Suberde) olarak da bilinen Süberde Höyük yerleşmesine ait obsidiyen buluntuların tekno-tipolojik özelliklerini incelemek ve jeolojik kaynaklarını taşınabilir X-ışını floresansı (*pXRF*) yöntemini kullanarak belirlemeyi amaçlamaktadır. Süberde Höyük sakinlerinin hammadde tedarik stratejilerine ışık tutmaya yönelik bu araştırmamız, tarıma dayalı yaşam biçiminin Anadolu'nun batı kısımlarında yaygınlaşması süresince çeşitli yerleşik gruplar arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılması adına önem taşımaktadır. Kullanılan obsidiyen örnekler J. Bordaz tarafından 1964-65 yıllarında iki sezon boyunca yerleşimde yapılan kazılar sırasında ortaya çıkarılmış ve kazıların ardından yontmataş buluntular diğer arkeolojik buluntularla birlikte Konya Müzesi'nin depolarında muhafaza edilmiştir. Çalışmanın materyalini oluşturan obsidiyen yontmataş buluntular 2019 yılında bilimsel bir araştırma projesi için resmi izinlerle inceleme altına alınmıştır.

Süberde Höyük Yerleşmesi

Süberde Höyük Konya il merkezinin güneybatısında, Seydişehir ilçesinin yaklaşık 11 km güneydoğusunda yer almaktadır. Neolitik döneme tarihlenen tabakalara sahip bu arkeolojik alan (Fig. 1) Gölyüzü köyünün yaklaşık 500 metre doğusundaki Görüklük Tepe olarak adlandırılan kireçtaşı bir tepenin üzerinde konumlanmaktadır. Bu tepe (Fig. 2) yaklaşık 700 metre uzunluğunda, 70 metre genişliğinde ve 30 metre yüksekliğindedir. Bu tepe ve üzerindeki höyük günümüzde büyük oranda kurumuş olan Suğla Gölü'nün kıyısında yer almakta ve belirli bir bölümü bölge halkı tarafından mezarlık olarak kullanılmaktadır.¹⁶

Höyük Konya Ovası'nda yürütülen bir arkeolojik yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir¹⁷. Daha sonra 10 yıl süren Beyşehir-Suğla Projesi kapsamında Jacques Bordaz tarafından 1964 ve 1965 yıllarında iki sezon boyunca kazılmıştır.¹⁸ Bordaz'ın kazıları höyükte üç ana tabakanın varlığına işaret etmiştir: yüzey tabakası (Tabaka I) ile üst ve alt tarihöncesi tabakalar (Tabaka II ve

3 Renfrew 1977: 291; Frahm ve Hauck 2017; Frahm ve Tryon 2019; Orange vd. 2019.

4 Balkan-Atlı vd. 2009; Slimak vd. 2008

5 Frahm ve Hauck 2017.

6 Balcı ve Altınbilek-Algül 2017; Frahm 2020; Mouralis vd. 2018; Robin vd. 2015.

7 Williams-Thorpe 1995.

8 Yeğingil vd. 1998: 823.

9 Cann vd. 1969; Dixon vd. 1968; Renfrew vd. 1969.

10 Renfrew vd. 1969; Balkan-Atlı ve Binder 2012: 81-82; Blackman 1984.

11 Carter vd., 2001, 2006, 2008; Carter ve Milić, 2013; Carter ve Shackley, 2007; Poupeau vd., 2010.

12 Kayacan ve Altınbilek-Algül 2018: 366-68, Yıldırım-Balcı 2007: 77-78, tablo 5, 2011.

13 Kayacan ve Özbaşaran 2007.

14 Karakoç 2019; Karakoç vd. 2023.

15 Balcı vd. 2021.

16 Solecki 1965; Bordaz 1965, 1966, 1969, 1973.

17 Bordaz 1965.

18 Bordaz 1965, 1966.

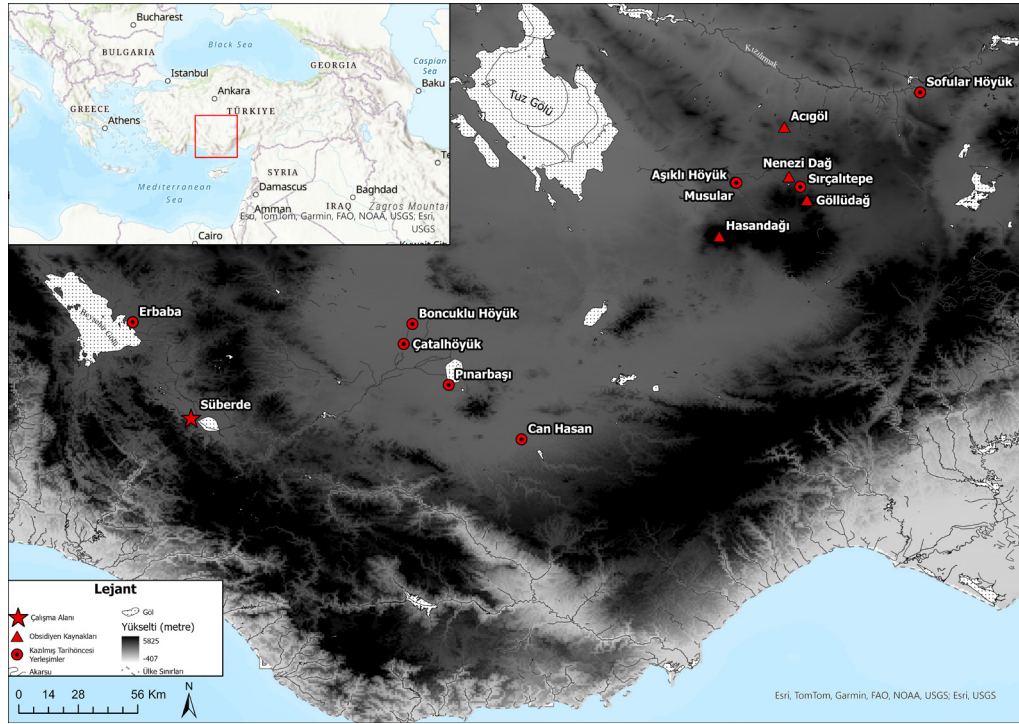

Fig. 1. Süberde Höyük yerleşmesini, Kapadokya obsidiyen kaynaklarını ve Orta Anadolu'da kazısı yapılmış Neolitik – Epipaleolitik alanları gösteren harita.

Tabaka III); Tabaka IV ise steril topraktır.¹⁹ Yaklaşık bir ila bir buçuk metre kalınlığındaki yüzey tabakası, arkeolojik kalıntıları tahrip eden çok sayıda mezar içermektedir. Bu mezarlar özellikle alçı sıvalı tabanlar ve kerpiç duvarlı evlerle karakterize edilen üst tarihöncesi seviyeleri büyük ölçüde tahrip etmiştir. Bu nedenle yüzey tabakasının büyük miktarda tarihöncesi malzeme ile birlikte çoğunlukla çanak çömlek parçaları, demir çiviler, cam parçaları, bazı İslami sikkeler ve birkaç bakır takı parçasından oluşan tarihi dönem malzemelerini içerdiği rapor edilmektedir.²⁰ Bu yüzey tabakası buluntuları Tunç Çağı ve az sayıda Geç Neolitik dönem çanak çömlek parçaları içermekle birlikte Kalkolitik dönem örneklerini kapsamamaktadır. “Koyu Neolitik” mallara ait çanak çömlek parçalarına höyüğün tarihöncesi tabakalarında rastlanmadığı belirtilmektedir.²¹

Tabaka II'nin 1300 metrekare genişliğinde ve ortalama 50 ila 75 cm kalınlığında olduğu bildirilmektedir. Bu seviyeler çamur duvarlı

(*mud-walled*) ve alçı tabanlı yapı kalıntıları ile karakterizedir. Bu tabakadaki evlerin neredeyse tamamen tahrip olduğu bildirilmektedir. Tabaka III'ün ise Tabaka II'den daha geniş bir alanı kapladığı belirtilmektedir. Bu tabakada ocak izleri, kül birikintileri, odun kömürü parçaları ve çok sayıda kırık hayvan kemiği bulunmuştur. Yerleşimin bu tabakalarının Çanak Çömleksiz Neolitik dönemi temsil ettiği öne sürülmektedir.²² Bu tabakalarda çok sayıda kemik alet, çeşitli taş aletler, sap düzleştiriciler, oluklu-yivli taşlar, taş ve kemik boncuklar ve kolyeler, kil objeler ve figürinler ile çok miktarda evsel atık bulunmuştur.

Kazılar sırasında Tabaka III ve Tabaka IV dolgularından elde edilen örnekler (7 örnek) üzerinde yapılan radyokarbon analizleri yerleşimin MÖ 8. binyılın ilk yarısı ile 7. binyılın başı arasına tarihlendiğini göstermektedir.²³ Kemik kolajeninden elde edilen dört yeni örnek de bu tarihleri doğrulamaktadır.²⁴ Bu bulgular Süberde Höyük'ün öncelikle Çanak Çömleksiz Neolitik

19 Bordaz 1969.

20 Bordaz 1969.

21 Bordaz 1969: 45.

22 Bordaz 1965: 31, 1969: 44.

23 Bordaz 1973, 1969: 59.

24 Arbuckle 2008.

Fig. 2. Görüklük Tepe üzerindeki Süberde Höyük ve çevresinin hava fotoğrafı (Fotoğraf: H. Göncü).

Çağ tabakalarına sahip olduğunu desteklemekte ve yerleşim böylelikle Beyşehir-Suğla havzasının bilinen en erken Neolitik aşamasını temsil etmektedir.²⁵ Orta Anadolu'nun Kapadokya ve Konya Ovası kesimlerindeki en eski Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşimler olan Aşıklı Höyük,²⁶ Pınarbaşı,²⁷ Sofular Höyük²⁸ ve Boncuklu Höyük'ten²⁹ elde edilen güncel bulgular, Süberde'nin muhtemelen bu arkeolojik alanların bazı tabakalarıyla çağdaş olduğuna işaret etmektedir³⁰. Süberde Höyük, Konya Ovası'ndaki Can Hasan III³¹ ve Çatalhöyük gibi Neolitik yerleşimlerin alt tabakaları³² ile de çağdaş tabakalara sahip görünmektedir. Jacques Bordaz'dan sonra ise Süberde'de herhangi bir arkeolojik kazı çalışması yapılmamış, ancak arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan hayvan kemikleri yeniden

incelenmiş³³ ve Süberde'nin üst tabakalarından çıkan seramik parçaları üzerinde de çalışmalar gerçekleştirilmiştir.³⁴

Süberde Höyük Yontmataş Buluntu Topluluğu

Süberde Höyük'ün yontmataş buluntu topluluğu hakkında ayrıntılı bir rapor bulunmamasıyla beraber kazılarda ortaya çıkarılan ve 27 bini aşkın olduğu belirtilen yontmataş buluntular birkaç fotoğraf ve resimle birlikte bir ön rapor şeklinde yayınlanmıştır.³⁵ Bu yayın dikkate alındığında yerleşimde yontmataş buluntuların üretiminde obsidiyen baskın hammaddedir (%90). Ancak alet yapımında çört gibi kayalar da kullanılmıştır (%10).³⁶ Yerleşmedeki yontmataş buluntuların genellikle küçük boyutlu oldukları ve taşımalarının yoğun bir şekilde düzelti izleri taşıdıkları belirtilmektedir. Aletlerin ortalama uzunluğu ise 3 ila 4 cm aralığında değişmektedir. Aletlerin özellikle küçük boyutlu olduklarına dikkat

25 Arbuckle 2008; Bordaz 1969.

26 Quade vd. 2018.

27 Baird 2012: 183; Baird vd. 2011, 2013

28 Karakoç vd. 2023.

29 Baird 2016; Baird vd. 2012, 2018, 2022

30 Arbuckle 2008: 221.

31 Ataman 1988; French 1972.

32 Hodder 2007; Cessford 2001.

33 Arbuckle 2008.

34 Özdöl 2007, 2008, 2012.

35 Bordaz 1969.

36 Bordaz 1969: 52.

Buluntu kategorileri	Sayı	Oran
Önkazıyıcılar	120	%0,4
Kenar kazıyıcılar	40	%0,1
Çember kazıyıcılar	340	%1,2
Düzeltili dilgi ve yongalar	4350	%15,9
Almaşık düzeltili dilgiler	79	%0,3
Yonga aletler	60	%0,2
Diğer	30	%0,1
Çekirdek ve çekirdek parçaları	380	%1,4
Sırtlı dilgiler	140	%0,5
Uçlar	560	%2,1
Çontuklu-dişlemeliler	200	%0,7
Deliciler	140	%0,5
Orak dilgi elemanları	320	%1,2
Mikrolitler	60	%0,2
Prizmatik çubuk/olta ucu ("prismatic rod")	88	%0,3
Alet parçaları	110	%0,4
Atık (<i>waste</i>)	20300	%74,3
Toplam	27317	%100,0

Tablo 1. Bordaz'a göre Süberde Höyük'teki yontmataş buluntu kategorileri (Bordaz, 1969:52-57).

çekilmekte ve böylece yerleşimcilerin hammaddeyi etkin bir şekilde kullanmış olabilecekleri öne sürülmektedir.³⁷

Süberde'nin yontmataş endüstrisi genel olarak çekirdekler ve çekirdek parçaları, çontuklu ve dişlemeliler, yan kenar düzeltili yonga ve dilgiler, kazıyıcılar ve Bordaz tarafından atık (*waste*)³⁸ olarak tanımlanan (Tablo 1) buluntularla temsil edilmektedir.³⁹ Düzeltili dilgiler ve yongalar ise buluntu topluluğundaki baskın gruptur. Tipik aletler arasında kazıyıcılar, orak dilgiler, uçlar ve deliciler rapor edilmiştir. Çekirdek tipleri, yongalama stratejileri ve teknikleri hakkındaki bilgi eksikliği, bunların yeterince tartışılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak ilgili yayındaki birkaç resim çekirdeklerin tekil vurma düzlemine sahip konik olanları da içerdiğini göstermektedir.⁴⁰ Yerleşimde disk biçimli (9) ve

yassı (*tabular*) (2) çekirdeklerin de ortaya çıkarıldığı belirtilmesine rağmen bunların obsidiyen olup olmadıkları belirsizdir. Bununla birlikte çeşitli çekirdek ve çekirdek parçalarının arkeolojik tabakalardaki dağılımında önemli bir farklılık olmadığına dikkat çekilmektedir.⁴¹

Süberde Höyük'ün yaklaşık %80'i kırık olarak ele geçen uçlarının genellikle dilgi taşımalarıyla şekillendirildiği rapor edilmiştir. Yongaların da bazen uç olarak şekillendirildiği ancak bunların endüstri içinde çok fazla temsil edilmediği belirtilmektedir. Bordaz'a göre uçlar, dorsal kısımda tek yüzeyli düzeltilelerle belirginleşir ancak iki yüzeyli düzeltilelere sahip olanlar da endüstri içinde temsil edilir. Ok uçlarının yalnızca %5'i çörttür. Süberde yontmataş endüstrisinin geometrik mikrolitleri de (10 adet) içerdiği rapor edilmekte ve bunlar üçgenler (3) ve yarımaylar (7) olarak tanımlanmaktadır.⁴² Bunların yaklaşık üçte ikisi çört kayalardan yapılmıştır. Bu mikrolitlerin ortalama boyut değerleri ise 2,0x0,6x0,2

37 Bordaz 1969.

38 "...about 20,300 waste pieces showing no sign of re-touch." Bordaz 1969:52.

39 Bordaz 1966.

40 Bordaz 1969:69.

41 Bordaz 1969.

42 Bordaz 1969: 54, 1966.

cm olarak ölçülmüştür. Sırtlı dilgiler de çoğunlukla çört kayaçlardan yapılmıştır (%59). Kazıyıcılar yerleşimde çember kazıyıcılar, kenar kazıyıcılar ve önkazıyıcılar olarak tanımlanan başlıca alet tipleri olarak öne çıkmaktadır. Bunlar çoğunlukla obsidiyendir (%90). Bordaz'a göre atık olarak tanımlanan yaklaşık 20.300 parçanın çoğu (%90) yine obsidiyendir.⁴³

Materyal ve Yöntem

Bordaz'ın kazılarında yaklaşık 60 yıl sonra, bu makalenin yazarları Süberde Höyük'ün yontmataş buluntularını daha detaylı bir şekilde ele almak ve kayda geçirmek için höyüğü ziyaret etmiş ve Konya Müzesi'ndeki yontmataş koleksiyonunun analiz ve belgelenmesi çalışmalarını başlatmışlardır. Süberde Höyük kazılarında açığa çıkarılmış tüm yontmataş envanterini tespit etmek adına çalışmalarımız devam etmekle birlikte, Bordaz'ın raporlarında belirttiği 27 bini aşkın⁴⁴ yontmataş örneğin tamamını müze depolarında saptamak henüz mümkün olmamış ve şu ana kadar toplam 7959 yontmataş buluntu kayda geçirilmiştir. Bu makale kapsamında, müze depolarında tespit edilebilen bu buluntuların tekno-tipolojik ve kaynak tayini ön incelemeleri gerçekleştirilmiştir. Öte yandan Bordaz'ın kazılarını takiben depolandıkları kutuların mekân ve tabakalanma konusunda bilgi içermemesi nedeniyle bu çalışma kapsamında analizi yapılan buluntuların arkeolojik seviyelerini veya bağlamalarını belirlememiz ve bu buluntuları çeşitli kazı raporlarında sağlanan veriler ile bağdaştırmamız mümkün olmamıştır. Dolayısıyla incelediğimiz yontmataş buluntulardan bazılarının daha önce bahsedilen geç dönem mezar çukurları tarafından tahrip edilmiş karışık yüzey seviyelerine ait buluntular olma ihtimali de bulunmaktadır.

Üretim zinciri yöntemine⁴⁵ dayalı olarak yürüttüğümüz tekno-tipolojik incelemeler bağlamında tespit edilen tüm 7959 yontmataş buluntu hammadde türüne (çört, obsidiyen, vd.) göre tasnif edilmiştir. Daha sonra çıplak gözle obsidiyen buluntuların renk, doku ve saydamlık gibi

özellikleri belirlenmiştir. Takip eden aşamada buluntuların taşımalık türü ve buluntu tipi (yonga, dilgi, çekirdek, çekirdek düzenleme elemanları, vb.) belirlenmiş, ve yontulma teknikleri (baskı, doğrudan, dolaylı, sert vurgaç, vb.), düzeltili olup olmadıkları, alet tipolojileri ve diğer özellikleri, vb. belgelenmiştir. Tekno-tipolojik incelemelere paralel olarak ilerleyen kaynak analizleri ise bir önceki aşamada kayda geçirdiğimiz tanımlı parçaları hedeflemiştir. Bu kapsamda Hitachi X-MET8000 Expert Geo spektrometre kullanılarak analizleri gerçekleştirilen 872 adet obsidiyen buluntu, Süberde'de şu ana kadar tanımlanabilir nitelikte olarak analiz fişlerine kaydettiğimiz obsidiyen buluntuların %95'inden fazlasını kapsamaktadır. Bu buluntuların dışında kalanlar yongalama işlemleri sırasında ortaya çıkan küçük ve tanımsız kırık parçalar veya herhangi bir taşımalık/alet tipolojisi göstermeyen buluntular olduklarından sadece sayılıp analiz fişine kaydedilmiştir. Son olarak kaynak analizi yapılan buluntulara birer analiz numarası verilmiş ve ardından her bir buluntunun fotoğrafı çekilmiş ve kilitli poşete konulmuştur.

Taşınabilir/el tipi XRF (*pXRF*) sistemleri son çeyrek yüzyılda gelişim göstermiş, hızlı ve ucuz veri üretimi ile öne çıkması ile endüstride özellikle malzeme biliminde büyük ilgi görmüştür. Birçok bilimsel alanda olduğu gibi arkeolojide de uygulama alanı bulan teknik, obsidiyen kaynaklarını karakterize etmek için kullanılan ve yeterliliğini kanıtlamış yöntemlerden biridir.⁴⁶ Kimyasal bileşimindeki Rb, Sr, Y, Zr ve Nb elementleri ve yoğunluklarının birbirlerine oranları Anadolu ve yakın coğrafyasındaki obsidiyen hammadde kaynaklarını ayırt etmede etkilidir.⁴⁷ Arkeolojik obsidiyen buluntuların bazen oldukça küçük olabilen boyutları bu numuneleri XRF ölçümleri için ideal kılmasa da bunun obsidiyen kaynak tayinleri açısından bir sorun yaratmadığı daha önce ortaya konulmuştur.⁴⁸

Aynı şekilde taşınabilir bir enerji dağıtıcı XRF analizörü olan Hitachi X-MET8000, bir silikon sürüklenme dedektörüne (SDD) ve rodyum (Rh) hedefli bir X-ışını tüpüne sahiptir. Kullanılan cihaz, ilgilendiğimiz elementleri farklı obsidiyen

43 Bordaz 1969: 56.

44 "Pending a final verification of the total number of tools in certain classes of the chipped stone industry, stored in the Konya Museum, Turkey, all figures have been quoted here with a margin of error of plus or minus 10 or less." Bordaz 1969:52.

45 Sellet 1993, Inizan vd. 1999, Martínón-Torres 2002, Soressi ve Geneste 2011.

46 Campbell ve Healey 2016; Jia vd. 2010; Riebe vd. 2018; Sheppard vd. 2011; Tykot ve Martin 2020.

47 Healey 2022; Kobayashi ve Mochizuki 2007; Milić, 2014; Carter 2016.

48 Frahm 2016.

	Rb	Ba	Th	U	Nb	Pb	Sr	Y	Zr
60 s – MS	251,66	74	37,66	9,33	48,33	41	22,33	64,33	337,66
60 s – SY	250,26	79	36,61	8,98	46,72	39	24,03	61,65	347,19
90 s – MS	258,33	73,66	37,66	10	49,33	43	22	64,33	345,33
90 s – SY	259,29	71,96	38,04	9,23	47,12	42	24	64,92	347,66
120 s – MS	248	66	35,33	9	47	41	21,66	61,66	328
120 s – SY	252	65,35	33,97	9,4	45	40	23,39	60,83	339

Tablo 1. Jeolojik test kayacının iki farklı temizleme prosedürü (MS: musluk suyu + yumuşak fırça, SY: sonik yıkayıcı cihazı) sonrası farklı sürelerle (60 s, 90 s ve 120 s) gerçekleştirilen ölçüm sonuçları ortalamaları.

kaynaklarının ayırımına izin veren bir çözünürlükle tespit edilmesini sağlayan bir donanıma sahiptir.⁴⁹ Analizler cihazın REE-FP modunda iki ışının (50kV-15µA ve 15 kV-20µA) nesnelere dönüşümlü olarak taraması ile gerçekleştirilmiştir. Örneklerin ölçüme hazırlanması aşamasında jeolojik bir test kayacı iki parçaya ayrılmış, parçalardan biri saf su içinde sonik yıkayıcıda diğeri ise musluk suyu ve yumuşak bir fırça ile basit bir temizleme işlemine tabi tutulmuştur ve her ikisi de oda sıcaklığında kurutulmuştur. Farklı işlemlere tabi tutulan bu örnekler üzerinde gerçekleştirilen ölçümlerin sonuçları arasında belirgin bir farklılık gözlenmemiştir (Tablo 2). Bunun üzerine ölçüme hazırlık amacıyla analizi gerçekleştirilecek arkeolojik örneklerin tamamı musluk suyu ve yumuşak bir fırça ile temizlenmiş ve oda sıcaklığında kurutulmuştur. Aynı test örneği ideal XRF ölçüm süresini belirlemek amacıyla 60, 90 ve 120 saniyelik süreler ile tekrarlanan ölçümlere de tabi tutulmuştur. Özellikle Rb, Sr, Zr ve Y konsantrasyonları obsidiyen kayaların etkin bir şekilde karakterize eden elementler olarak bu çalışmada tercih ettiğimiz element dizisidir. Farklı ölçüm süreleri ile gerçekleştirdiğimiz testlerde bu diziye ait ölçüm sonuçları arasında kayda değer bir fark gözlenmemiş ve zamanı verimli kullanmak adına takip eden tüm buluntu ölçümlerinde süre olarak 60 saniye tercih edilmiştir.

Bulgular

Toplam 7959 yontmataş buluntu üzerinde yürüttüğümüz teknolojik ve tipolojik ilk incelemelerimiz buluntu topluluğunda obsidiyenin (%91,4/7279 adet) baskın hammadde olduğunu doğrulamaktadır. Söz konusu obsidiyenler çoğunlukla yarı saydam siyah-gri ve yarı saydam yeşilimsi gri ve yer yer çizgili/bantlı dokulardadır (Fig. 3). Buluntuların geri kalanı (%8,6) çeşitli

renk ve dokuya sahip çörtlerden yapılmıştır.

İlk bulgularımız Süberde Höyük yontmataş buluntu topluluğunda dilgilerin ve dilgi çekirdeklerinin yoğunluğuna dayanarak yongalama stratejisinin genellikle dilgi tabanlı olduğuna işaret etmekle birlikte endüstri içinde yongalar da temsil edilmektedir. Tam dilgilerin (33,2x12,3x3,9 mm), yongaların (27,4x20,6x6,3 mm) ve çekirdeklerin (27,4x20,9x9,8 mm) ortalama boyutları nispeten küçüktür. Ancak incelenen buluntular içinde uzunluğu 7 cm'yi bulan buluntular/taşımaları da temsil edilmektedir (Fig. 4). Obsidiyen taşımaları genellikle yoğun düzeltilidir. Bununla birlikte özellikle birincil veya ham yüzü obsidiyen yongalar ve dilgiler, çekirdek düzenleme elemanları (tepeli dilgi, dalmalı yonga, vb.) ve tükenmiş çekirdekler yontmataş üretiminin ve obsidiyen çekirdek yongalama işlemlerinin yerleşimde gerçekleştiğine işaret etmektedir (Fig. 4). Nispeten daha uzun ve kalın yongalar genellikle kazıyıcı gibi aletlere dönüştürülmüştür. Dilgi taşımaları ise çoğunlukla kısımlar şeklinde veya kırıktır. Çekirdekler genellikle tükenmiş tiplerle temsil edilir. Bunlar tek ve iki vurma düzlemlili olanlardır; yongalama yüzeylerindeki düzensiz çıkartım izleri, incelenen çekirdeklerin doğrudan yongalama tekniği ile işlendiklerine işaret etmektedir (Fig. 4: soldan ilk buluntu). Örnekleri kaynak alanlarına göre karakterize etmek için ise ilk olarak Kobayashi ve Mochizuki'nin⁵⁰ Orta ve Doğu Anadolu kaynaklarını ayırt edebilen jeokimyasal referanslarına (indis) başvurulmuştur. Kümelenmeler, bu referansların birbirlerine karşı dağılım diyagramları ile oluşmaktadır. Bu çalışmada incelenen buluntuların kaynaklarını ayırt etmek için etkili iki indis kombinasyonu olan $Rb \times 100 / (Rb + Sr + Y + Zr)$ ve $Sr \times 100 / (Rb + Sr + Y + Zr)$ kullanılmıştır (Fig. 5a). Buna göre buluntuların iki belirgin grupta kümelendiği görülmektedir.

49 Gemici vd. 2022.

50 Kobayashi ve Mochizuki 2007.

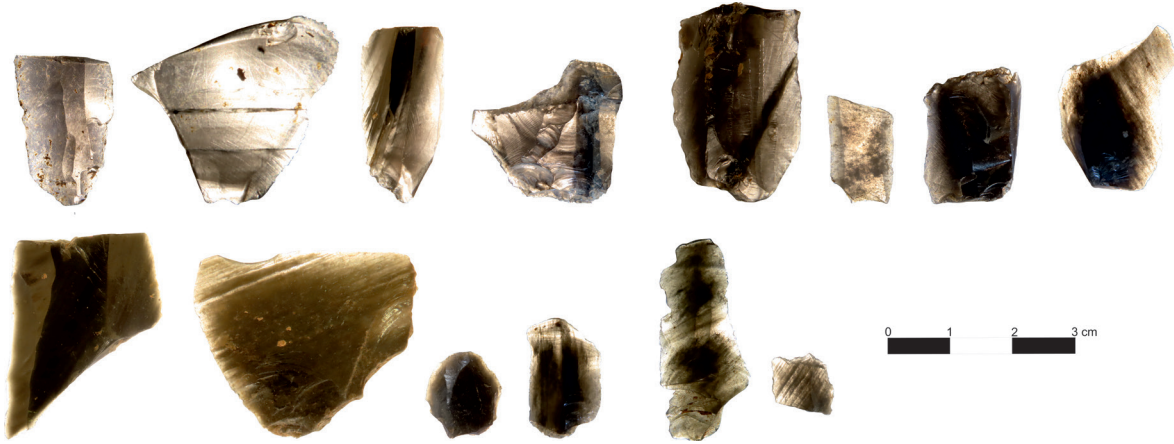

Fig. 3. Süberde Höyük'ten çeşitli renk ve doku özelliklerine sahip obsidiyenler.

Bunlardan biri Göllüdağ Doğu (568 örnek) diğeri ise Nenezi Dağ (303 örnek) kaynak alanına işaret etmektedir. Yalnızca bir örnek ise Göllüdağ Batı kaynak alanına aittir. Healey'in⁵¹ yine Orta ve Doğu Anadolu kaynaklarını ayırt etmeye odaklanan metodunda ise Sr/Rb ve Zr/Rb indisleri kullanılmış ve aynı kümelenme burada da gözlenmiştir (Fig. 5b). Her iki referans yöntemde de tek ve aynı Göllüdağ Batı örneği bu iki büyük kümenin dışında kalmıştır. Bu örneklerin dışında Sr değeri tespit edilemediği için grafiklerde gösterilmeyen bir buluntunun ise Acıgöl kümesi-

3). Yerleşimdeki genel tedarik örüntüsüne paralel olarak yonga, dilgi, çekirdek ve çekirdek düzenleme elemanları arasında da Göllüdağ obsidiyenlerinin sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. Süberde yontmataş buluntu topluluğunun ana özelliği topluluk içinde aletlerin ve düzeltili dilgi ve yongaların yüksek bir oran ile temsil edilmesi olarak belirtilmekle beraber⁵² kaynak analizi yapılan obsidiyen buluntular arasında alet olarak tanımlanan buluntular nispeten fazla sayıda/oranda değildir. Düzeltili olanlar kaynak analizi yapılan buluntuların sadece %33'ünü temsil etmektedir.

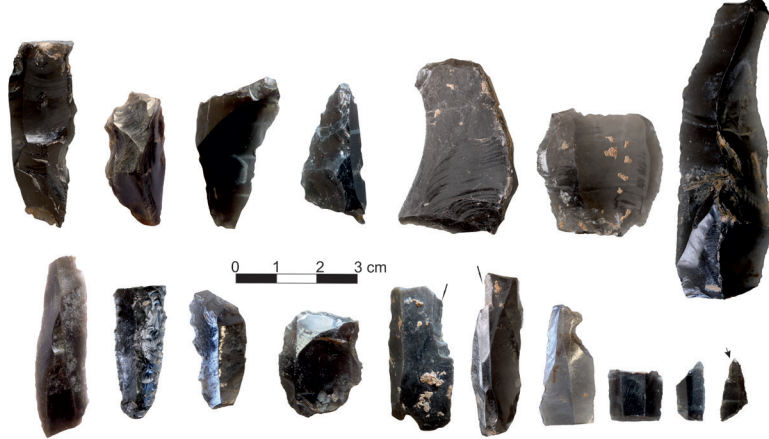

Fig. 5. Süberde Höyük'ten çeşitli obsidiyen yontmataş buluntular.

ne ait olma ihtimali mevcuttur. Bahsi geçen tüm kaynaklar Kapadokya (Orta Anadolu) kökenlidir. Süberde Höyük yerleşiminin hem Göllüdağ hem de Nenezi Dağ kaynaklarından dilgi ve yonga üretiminde faydalandığı anlaşılmaktadır (Tablo

Bunlar arasında Göllüdağ obsidiyenleri yine baskın gruptur (Tablo 4). Düzeltili buluntular içinde dilgi ve dilgi taşımaları ise kaynak analizi yapılan tüm buluntuların %22'sini oluşturmaktadır.

⁵¹ Healey 2022.

⁵² Bordaz 1969.

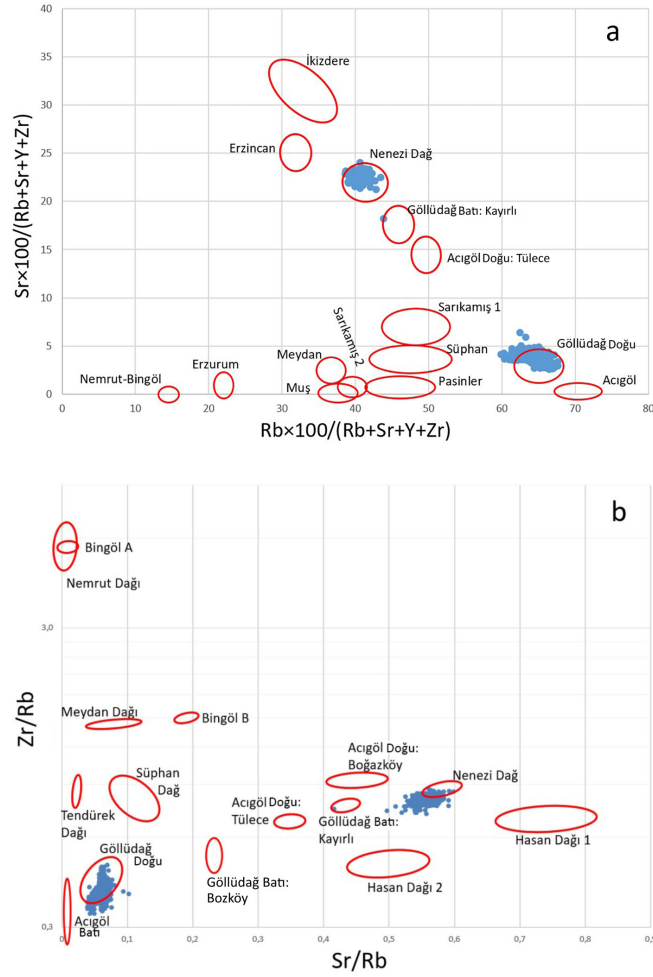

Fig. 5. a) $Rb \times 100 / (Rb + Sr + Y + Zr)$ ve $Sr \times 100 / (Rb + Sr + Y + Zr)$ (Kobayashi ve Mochizuki, 2007'den uyarlanmıştır). b) Sr/Rb ve Zr/Rb (Healey, 2022'den uyarlanmıştır). Süberde örnekleri mavi noktalar ile temsil edilmektedir.

Bunlar genellikle yan/uzun kenar düzeltilidir. Düzelti tipleri içinde dik ve yarı dik düzeltinin yanı sıra çontuklu ve dişlemeli örnekler de temsil edilir. Bazı dilgiler kazıyıcı, kalem, delici, atipik mikrolit, budamalı parça ve uç olarak da şekillendirilmiştir. Buluntu topluluğunda kalem kıymığı olarak tanımladığımız parçalar da bulunmaktadır.⁵³ Tekno-tipolojik analizlerde “diğer” kategorisi altında değerlendirilen bu parçaların bazıları muhtemelen düzeltili alet kenarlarından çıkarıldığı için düzelti izleri de göstermektedir. Kaynak analizi yapılan obsidiyen örnekler arasındaki çekirdek ve çekirdek parçaları ise 11 adettir. Çeşitli çekirdek düzenleme elemanları (tepeli dilgi, dönümlü-dalmalı parça, vb.) ise Göllüdağ

ve Nenezi Dağ'dan tedarik edilen hammaddenin en azından bir kısmının yerleşimde yongalanmış olduğunu göstermektedir.

İncelenen buluntu topluluğunda baskı tekniği ile yongalanmış çekirdekler temsil edilmemektedir. Fakat çok az sayıdaki bazı dilgiler dorsal yüzlerinde paralel yongalama izlerine ve trapez biçimli bir kesite sahiptir ve baskı tekniği aracılığıyla yongalanmış olabilir. Bu buluntuların yerleşimin tahrip olmuş yüzey seviyeleri ile ilişkili olmaları yüksek ihtimaldir. Bu olası baskı tekniği örnekleri Göllüdağ Doğu kaynaklarıyla ilişkili görünmektedir. Az sayıda olmakla birlikte tek yüzeyden kaplayan baskı düzeltilere (örneğin Fig. 4: alt sıra soldan ikinci buluntu) sahip dilgiler de incelenen parçalar arasında yer almaktadır ve analizlerimize göre bunlar Göllüdağ Doğu

⁵³ Bunların taşınabilir XRF analizlerine dahil edilmediğini belirtmekte yarar vardır.

	Göllüdağ Doğu	Nenezi Dağ	Göllüdağ Batı	Sayı	Oran
Yonga	200	164	1	365	%41,86
Dilgi ve dilgi kısımları	346	129	0	475	%54,47
Çekirdek ve çekirdek parçaları	8	3	0	11	%1,26
Çekirdek düzenleme elemanları	12	6	0	18	%2,06
Diğer	2	1	0	3	%0,34
Toplam	568	303	1	872	%100,0

Tablo 3. Hammadde kaynak analizi yapılan Süberde Höyük buluntularının dağılımı.

	Göllüdağ Doğu	Nenezi Dağ	Göllüdağ Batı	Sayı	Oran
Yonga	59	36	0	95	%32,76
Dilgi ve dilgi kısımları	144	49	0	193	%66,55
Çekirdek düzenleme elemanları	1	1	0	2	%0,69
Toplam	204	86	0	290	%100,0

Tablo 4. Hammadde kaynak analizi yapılan buluntular arasındaki düzeltili parçaların taşımaları.

kaynaklarına aittir.

Değerlendirme ve Sonuç

Süberde Höyük sakinlerinin yaklaşık 300 km uzakta olmalarına rağmen taş aletlerini üretmek için Kapadokya obsidiyen kaynaklarını tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak alet ve taşımaları boyutları, Kapadokya obsidiyen kaynaklarına daha yakın bir konumda bulunan Aşıklı Höyük,⁵⁴ Musular,⁵⁵ Sofular Höyük⁵⁶ ve Sırçalıtepe⁵⁷ gibi Orta Anadolu'nun Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşimlerdeki benzerlerine kıyasla daha küçüktür. Bu makale kapsamında incelenen obsidiyenlerin taşımaları boyutları Orta Anadolu'nun Konya Ovası'ndaki Boncuklu Höyük⁵⁸ ve Pınar-

başı⁵⁹ Epipaleolitik ve Çanak Çömleksiz Neolitik yontmataş buluntu topluluklarıyla daha benzer görünmektedir.

Süberde Höyük'teki kazılar sonucunda ortaya çıkarıldığı belirtilen 27 bini aşkın yontmataş buluntu içinde 10 adetle temsil edilen mikrolitler⁶⁰ (Tablo 2) incelediğimiz buluntular içinde yalnızca 2 örnekle temsil edilmektedir. Buna ilaveten özellikle yarım ve üçgen benzeri geometrik mikrolitlerin üretiminde başvurulan mikrobürün tekniğinin yan ürünlerine de incelediğimiz buluntular içinde rastlanmamıştır. Bu tip buluntular Kapadokya bölgesindeki Aşıklı Höyük ile Sofular Höyük'ün (MÖ 9. binyılın ikinci yarısı ile 8. binyılın ilk yarısı) erken tabakalarında ve Konya Ovası'ndaki Boncuklu Höyük'te iyi bir şekilde temsil edilmektedir.⁶¹ Öte yandan Konya Ovası'ndaki Neolitik Çatalhöyük yerleşmesinin

54 Kayacan ve Altınbilek-Algül 2018; Astruc 2018; Yıldırım-Balcı 2007.

55 Kayacan 2003; Kayacan ve Özbaşaran 2007; Özbaşaran vd. 2012.

56 Karakoç vd. 2023.

57 Balcı vd. 2021.

58 Muller vd. 2018.

59 Pirie 2011.

60 Bordaz 1969: 54.

61 Kayacan ve Altınbilek-Algül 2018, Astruc 2018, Karakoç vd. 2023, Muller vd. 2018.

erken tabakalarında da mikrolitler bulunmasına rağmen mikroburin tekniğinin yan ürünleri temsil edilmemektedir. Çatalhöyük'te mikrolitleri içeren Neolitik yontmataş buluntu topluluğu MÖ 8. binyılın sonuna tarihlenmekte ve araştırmacılar tarafından melez karakterli olarak tanımlanmaktadır.⁶² Dilgicikler üzerine yapılmış bu mikrolitler Göllüdağ obsidiyeni kullanılarak yerleşim sınırları içinde yapılmıştır. Asimetrik trapezlerden oluşan bu mikrolitlerin bazı benzerleri Pınarbaşı⁶³ ve Boncuklu Höyük⁶⁴ yerleşmelerinde de görülmektedir.

Bordaz tarafından yayınlanan örnekler ve verilen çekirdek sayısı dikkate alındığında incelenen buluntu topluluğu içinde çekirdek ve çekirdek parçalarının nispeten az sayıda olduğu söylenebilir⁶⁵. İki yönlü ve iki vurma düzlemlili obsidiyen dilgi çekirdekleri Süberde'nin bu çalışma kapsamında incelenen buluntu topluluğu içinde mevcuttur. Ancak Bordaz'ın⁶⁶ yayınlarında görsel olarak verilen tek vurma düzlemlili örnekler incelenen buluntu topluluğu içinde tespit edilmemiştir. Karşılıklı/zıt vurma düzlemlili obsidiyen dilgi çekirdekleri özellikle Can Hasan III ve Çatalhöyük'ün Çanak Çömleksiz Neolitik seviyelerinden ele geçen yontmataş buluntu topluluklarında görülmektedir.⁶⁷ Karşılıklı iki vurma düzlemlili çekirdekler Aşıklı Höyük,⁶⁸ Sofular Höyük⁶⁹ ve Musular'da⁷⁰ da görülmektedir. Epipaleolitik Pınarbaşı ve Çanak Çömleksiz Neolitik Boncuklu Höyük yontmataş buluntu topluluklarındaki çekirdekler ise genellikle küçük boyutludur. Bunlar tek ve bazen çok vurma düzlemlili tükenmiş çekirdeklerle temsil edilmektedir.⁷¹ İncelenen buluntu topluluğu içerisinde kabaca dilgi çekirdeğine benzer taslak veya önform olarak şekillendirilmiş büyük boyutlu obsidiyen çekirdeklere veya hammadde örneklerine ise rastlanmamıştır. Bu tip taslak/önform veya “tablasal

blok”⁷² veya “büyük yonga” olarak tanımlanan obsidiyenler Kapadokya'daki Sofular Höyük⁷³ ve Aşıklı Höyük⁷⁴ yerleşmelerinden bilinmektedir. Öte yandan topluluk içerisinde bazı yonga çekirdekler de tanımlanmıştır. İncelenen buluntu topluluğu içerisindeki örnekler genel form olarak iki vurma düzlemlili tükenmiş dilgi çekirdeklerine benzemektedir. Ayrıca bazılarında önceki evrelere ait dilgi çıkarım izleri olabilecek negatifler de takip edilebilmektedir. Dolayısıyla bunlardan bazılarının ilk etapta dilgi taşımaları elde etmek için yongalanmış olsa da sonradan yonga elde etmek amacıyla kullanılmış olmaları olasıdır. Tükenmiş dilgi çekirdeklerinin yonga çekirdeği olarak kullanılması Sofular Höyük ve Aşıklı Höyük yerleşmelerinden de bilinmektedir.⁷⁵

Ön bulgularımız Süberde Höyük obsidiyen buluntularının Orta Anadolu'daki iki ana kaynaktan temin edildiğine işaret etmektedir. Bunlar literatürde Göllüdağ ve Nenezi Dağ olarak kayda geçmiş Kapadokya kaynakları olup (Fig. 1), kaynak analizi yapılan buluntuların yaklaşık 2/3'ü Göllüdağ, 1/3'ü ise Nenezi Dağ kaynaklı görünmektedir. Benzer oranlar Nenezi Dağ'ın yine azınlıkla olmakla birlikte diğer kategorilere nispeten daha yüksek bir oran ile temsil edildiği yongalar hariç bütün tekno-tipolojik gruplarda takip edilebilmektedir (Tablo 3). Tüm düzlemlili parçalar arasında ise Göllüdağ obsidiyenleri Nenezi Dağ karşısında yine yaklaşık 2:1 gibi bir oran ile sayıca daha üstündür (Tablo 4). Bu açıdan her ne kadar Göllüdağ obsidiyenleri Süberde Höyük sakinleri tarafından daha yüksek miktarda tedarik edilmiş görünse de Göllüdağ ve Nenezi Dağ obsidiyenleri yerleşime ulaştıktan sonra bu iki farklı kaynağın tüketiminde büyük bir farklılık göze çarpmamaktadır.

Süberde Höyük, yontmataş endüstrisinde ağırlıklı olarak Göllüdağ ve Nenezi Dağ kaynaklarının kullanılmış olması açısından Kapadokya'daki Aşıklı Höyük,⁷⁶ Musular⁷⁷ ve Sırçalıtepe⁷⁸ ile

62 Carter ve Milić 2013.

63 Pirie, 2011 Baird, 2012.

64 Muller vd. 2018.

65 Bordaz 1969.

66 Bordaz 1969:69, plate 25.

67 Ataman 1988: 69; Carter 2011.

68 Kayacan ve Altınbilek-Algül 2018; Yıldırım-Balcı 2007.

69 Karakoç vd. 2023.

70 Kayacan 2003.

71 Muller vd. 2018: 725; Pirie, 2011: 90.

72 Yıldırım-Balcı 2007:76, şekil 24.

73 Karakoç vd. 2023.

74 Yıldırım-Balcı 2007:75.

75 Karakoç vd. 2023; Kayacan ve Altınbilek-Algül 2018: 370-371.

76 Yıldırım-Balcı 2007:79

77 Kayacan ve Özbaşaran 2007.

78 Balcı vd. 2021.

Konya Ovası'ndaki Çatalhöyük⁷⁹ ve Can Hasan III⁸⁰ gibi yerleşmeler ile benzerlik göstermektedir. Ek olarak Orta Anadolu'daki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem topluluklarının da bu iki kaynak arasında ağırlıklı olarak Göllüdağ'ı tercih ettiği anlaşılmaktadır.⁸¹ Bu durum, Konya Ovası ile Göller Bölgesi'nin sınırında yer alan Süberde Höyük sakinlerinin daha doğuda kalan ve obsidiyen kaynaklarına daha yakın topluluklar ile benzer bir obsidiyen temini stratejisi izlediğine işaret etmesi açısından önemlidir. Bununla birlikte Sırçalıtepe,⁸² Sofular Höyük⁸³ ve Çatalhöyük⁸⁴ yerleşmelerinde Göllüdağ ve Nenezi Dağ obsidiyeni yanında bir başka Kapadokya kaynağı olan Acıgöl'ün de kullanıldığı bilinmektedir. Bu kaynak, Süberde Höyük obsidiyenleri arasında olası bir istisna parça dışında şu ana dek tespit edilmemiştir.

Mevcut veriler, Süberde'nin obsidiyen tüketimindeki olası kronolojik örüntüleri yakından takip etmemize izin vermemektedir. Yine de teknolojik incelemesini gerçekleştirdiğimiz yontmataşların Süberde kazısında açığa çıkarıldığı raporlanan 27 bin civarı yontmataş buluntunun yaklaşık %30'una, kaynak analizini yaptığımız parçaların ise tüm Süberde obsidiyenlerin yalnızca %4'üne denk gelmesine rağmen ele aldığımız örnekler Süberde'de kullanılmış obsidiyen kaynaklarının en azından bir kısmına ışık tutmakta ve çeşitli karşılaştırmalar yapmamıza izin vermektedir. Süberde Höyük, yontmataş üretim zinciri ve obsidiyen kaynak tercihleri bakımından Orta Anadolu Neolitik yerleşimleriyle uyumlu bir görüntü çizmektedir. Süberde yerleşmesinde yeni kazıların gerçekleştirilmesi ve daha detaylı malzeme analizleri de dahil olmak üzere yeni arkeolojik araştırmalar, topluluğun yontmataş kullanımının ve daha geniş bir yelpazede Anadolu Neolitik'i içindeki bağlamının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Teşekkür

Bu araştırma, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

ile Konya Arkeoloji Müzesi'nden alınan resmi izinler kapsamında gerçekleştirilmiştir. TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve Konya Arkeoloji Müzesi Müdürü Ömer Türkan'a destekleri için teşekkür ederiz. Çalışmalarımız Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü (proje numarası 02-M-21) ve Avrupa Araştırma Konseyi (ERC) projesi "NEOGENE: Archaeogenomic Analysis of Genetic and Cultural Interactions in Neolithic Anatolian Societies" (hibe numarası 772390) tarafından desteklenmiştir.

Kaynakça

- ARBUCKLE 2008: B.S. Arbuttle, "Revisiting Neolithic caprine exploitation at Suberde, Turkey", *Journal of Field Archaeology*, 33(2), 219–236.
<https://doi.org/10.1179/009346908791071277>
- ASTRUC 2018: L. Astruc, "Obsidian Use during the Level 4 Occupations at Aşıklı Höyük", *The Early Settlement at Aşıklı Höyük* (Eds. M. Özbaşaran, G. Duru, M. C. Stiner), İstanbul: Ege Yayınları, 345–362.
- ATAMAN 1988: K. Ataman, *Chipped Stone Assemblage from Can Hasan III: a Study in Typology, Technology and Function*. London: University of London, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- BAIRD 2016: D. Baird, "Boncuklu: the spread of farming and the antecedents of Çatalhöyük", *Heritage Turkey*, 6, 15-18. <https://doi.org/10.18866/biaa2016.027>
- BAIRD 2012: D. Baird, "Pınarbaşı: From Epipaleolithic campsite to sedentary village in Central Anatolia", *The Neolithic in Turkey. New Excavations and New Research: Central Turkey* (Eds. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm), İstanbul: Archaeology and Art Publications, 181–218.
- BAIRD vd. 2022: D. Baird, A. Fairbairn, G. Mustafaoglu, "Boncuklu and Pınarbaşı: from forager to farmer in central Anatolia", *Heritage Turkey*, 12, 40–42. <https://doi.org/10.18866/biaa2022.20>
- BAIRD vd. 2018: D. Baird, A. Fairbairn, E. Jenkins, L. Martin, C. Middleton, J. Pearson, E. Asouti, Y. Edwards, C. Kabukcu, G. Mustafaoglu, N. Russell, O. Bar-Yosef, G. Jacobsen, A. Wu, X., Baker, S. Elliott, "Agricultural origins on the Anatolian plateau", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(14), E3077–E3086. <https://doi.org/10.1073/pnas.1800163115>
- BAIRD vd. 2013: D. Baird, E. Asouti, L. Astruc, A. Baysal, E. Baysal, D. Carruthers, A. Fairbairn, C. Kabukcu, E. Jenkins, K. Lorentz, C. Middleton, J. Pearson, A. Pirie, "Juniper smoke, skulls and wolves' tails. The Epipalaeolithic of the Anatolian

79 Carter ve Shackley 2007; Carter ve Milić 2013.

80 Ataman 1988.

81 Gemici vd. 2024:12-15.

82 Balcı vd. 2021.

83 Karakoç vd. 2023.

84 Carter ve Shackley 2007.

- Plateau in its South-West Asian context: Insights from Pınarbaşı”, *Levant*, 45(2), 175–209.
<https://doi.org/10.1179/0075891413Z.00000000024>
- BAIRD vd. 2012: D. Baird, A. S. Fairbairn, L. Martin, C. Middleton, “The Boncuklu Project: The origins of sedentism, cultivation and herding in Central Anatolia” *The Neolithic in Turkey. New Excavations ve New Research: Central Turkey* (Eds. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm), İstanbul: Archaeology and Art Publications, 219–244.
- BAIRD vd. 2011: D. Baird, D. Carruthers, A. Fairbairn, J. Pearson, “Ritual in the landscape: evidence from Pınarbaşı in the seventh-millennium cal BC Konya Plain”, *Antiquity*, 85(328), 380–394.
<https://doi.org/10.1017/s0003598x0006782x>
- BALCI ve ALTINBILEK-ALGÜL 2017: S. Balcı, ve Ç. Altınbilek-Algül, “Polished obsidian objects: examples of prestige items from Kültepe”, *Colloquium Anatolicum*, 16(1), 15–29.
- BALCI vd. 2021: S. Balcı, Ç. Altınbilek Algül, D. Mouralis, O. Kaycı, A. Büyükkarakaya, F. Açıkgöz, “A New Aceramic Neolithic site nearby the obsidian sources: preliminary insights from Sırçaltepe”, *Anadolu Araştırmaları*, 24, 67–92.
<https://doi.org/10.26650/anar.2021.24.936778>
- BALKAN-ATLI ve BINDER 2012: N. Balkan-Atlı, D. Binder, “Neolithic obsidian workshop at Kömürcü-Kaletepe (Central Anatolia)”, *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research: Central Turkey* (Eds. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm), İstanbul: Archaeology and Art Publications, 71–88.
- BALKAN-ATLI vd. 2009: N. Balkan-Atlı, S. L. Kuhn, L. Astruc, N. Kayacan, B. Dinçer, G. Çakan, “Göllüdağ 2008 Survey”, *Anatolia Antiqua*, XVII, 301–315.
- BINDER vd. 2011: D. Binder, B. Gratuze, D. Mouralis, N. Balkan-Atlı, “New investigations of the Göllüdağ obsidian lava flows system: a multi-disciplinary approach” *Journal of Archaeological Science*, 38(12), 3174–3184.
<https://doi.org/10.1016/j.jas.2011.05.014>
- BLACKMAN 1984: M. J. Blackman, “Provenance studies of Middle Eastern obsidian from sites in highland Iran”, *Advances in Chemistry Series 205: Archaeological Chemistry—III* (Ed. B. J. Lambert), 19–50. <https://doi.org/10.1021/ba-1984-0205.ch002>
- BORDAZ 1965: J. Bordaz, “Suberde excavations 1964”, *Anatolian Studies*, 15, 30–32.
- BORDAZ 1966: J. Bordaz, “Suberde excavations 1965”, *Anatolian Studies*, 16, 32–33.
- BORDAZ 1969: J. Bordaz, “The Suberde excavations southwestern Turkey, an interim report”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 17(2), 43–71.
- BORDAZ 1973: J. Bordaz, “Current research in the Neolithic of south central Turkey: Suberde, Erbaba and their chronological implications”, *American Journal of Archaeology*, 77(3), 282–288.
<https://doi.org/10.2307/503442>
- CAMPBELL ve HEALEY 2016: S. Campbell, E. Healey, “Multiple sources: The pXRF analysis of obsidian from Kenan Tepe, S.E. Turkey”, *Journal of Archaeological Science: Reports*, 10, 377–389.
<https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2016.10.014>
- CANN vd. 1969: J. R. Cann, J. E. Dixon, C. Renfrew, “Obsidian analysis and the obsidian trade”, *Science and Archaeology: A Survey of Progress and Research* (Eds. D. R. Brothwell, E. Higgs), New York: Praeger Publishers, 578–591.
- CARTER 2016: T. Carter, “Obsidian consumption in the Late Pleistocene – Early Holocene Aegean: contextualising new data from Mesolithic Crete”, *The Annual of the British School at Athens*, 111, 13–34. <https://doi.org/10.1017/S006824541600006X>
- CARTER 2011: T. Carter, “A true gift of mother earth: the use and significance of obsidian at Çatalhöyük”, *Anatolian Studies*, 61, 1–19.
<https://doi.org/10.1017/S0066154600008759>
- CARTER ve MILIĆ 2013: T. Carter, M. Milić, “The consumption of obsidian at Neolithic Çatalhöyük: a long-term perspective”, *Stone Tools in Transition: From Hunter-Gatherers to Farming Societies in the Near East 7th Conference on PPN Chipped and Ground Stone Industries of the Fertile Crescent* (Eds. F. Borrell, J. J. Ibáñez, M. Molist), Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions. 495–508.
- CARTER ve SHACKLEY 2007: T. Carter, M. S. Shackley, “Sourcing obsidian from Neolithic Çatalhöyük (Turkey) using energy dispersive X-Ray Fluorescence*” *Archaeometry*, 49(3), 437–454.
<https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.2007.00313.x>
- CARTER vd. 2008: T. Carter, S. Dubernet, R. King, F.-X. Le Bourdonnec, M. Milić, G. Poupeau, M. S. Shackley, “Eastern Anatolian obsidians at Çatalhöyük and the reconfiguration of regional interaction in the Early Ceramic Neolithic”, *Antiquity*, 82(318), 900–909.
<https://doi.org/10.1017/S0003598X00097660>
- CARTER vd. 2006: T. Carter, G. Poupeau, C. Bressy, N. J. G. Pearce, “A new programme of obsidian characterization at Çatalhöyük, Turkey”, *Journal of Archaeological Science*, 33(7), 893–909.
<https://doi.org/10.1016/j.jas.2005.10.023>
- CARTER vd. 2001: T. Carter, G. Poupeau, C. Bressy, N. J. G. Pearce, “From chemistry to consumption: towards a history of obsidian use at Çatalhöyük through a programme of inter-laboratory trace-elemental characterization”, *Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995–99 Seasons* (Ed. I. Hodder), British Institute at Ankara, McDonald Institute for Archaeological Research, 285–305.

- CESSFORD 2001: C. Cessford, "A new dating sequence for Çatalhöyük", *Antiquity*, 75(290), 717–725.
<https://doi.org/10.1017/S0003598X00089225>
- DIXON vd. 1968: J. E. Dixon, J. R. Cann, C. Renfrew, "Obsidian and the Origins of Trade", *Scientific American*, 218(3), 38–47.
<https://doi.org/10.1038/scientificamerican0368-38>
- FRAHM 2020: E. Frahm, "Variation in Nemrut Dağ obsidian at Pre-Pottery Neolithic to Late Bronze Age sites (or: all that's Nemrut Dağ obsidian isn't the Sıcaksu source)", *Journal of Archaeological Science: Reports*, 32, 102438.
<https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2020.102438>
- FRAHM 2016: E. Frahm, "Can I get chips with that? Sourcing small obsidian artifacts down to microdebitage scales with portable XRF", *Journal of Archaeological Science: Reports*, 9, 448–467.
<https://doi.org/10.1016/J.JASREP.2016.08.032>
- FRAHM ve TRYON 2019: E. Frahm, C. A. Tryon, "Origin of an Early Upper Palaeolithic obsidian burin at Ksar Akil (Lebanon): Evidence of increased connectivity ahead of the Levantine Aurignacian?", *Journal of Archaeological Science: Reports*, 28, 102060.
<https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2019.102060>
- FRAHM ve HAUCK 2017: E. Frahm, C. T. Hauck, "Origin of an obsidian scraper at Yabroud Rockshelter II (Syria): Implications for Near Eastern social networks in the early Upper Palaeolithic", *Journal of Archaeological Science: Reports*, 13, 415–427.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2017.04.021>
- FRENCH 1972: D. H. French, "Excavations at Can Hasan III 1969-1970", *Papers in Economic Prehistory: Studies by Members and Associates of the British Academy Major Research Project in the Early History of Agriculture* (Ed. E. Higgs), Cambridge: Cambridge University Press, 181–190.
- GEMİCİ vd. 2024: H. C. Gemici, Ç. Atakuman, N. Kolankaya-Bostancı, E. Fidan, "Diversity of obsidian sources in the northwest Anatolian site of Bahçelievler and the dynamics of Neolithisation", *Quaternary Science Reviews*, 329, 108543.
<https://doi.org/10.1016/j.quascirev.2024.108543>
- GEMİCİ vd., 2022: H. C. Gemici, M. Dirican, Ç. Atakuman, "New insights into the Mesolithic use of Melos obsidian in Anatolia: a pXRF analysis from the Bozburun Peninsula (southwest Turkey)", *Journal of Archaeological Science: Reports*, 41, 103296.
<https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2021.103296>
- HEALEY 2022: E. Healey, "Raw material matters". *Lithic Studies: Anatolia and Beyond*, (Ed. A. Baysal), Oxford: Archaeopress Publishing Ltd, 11–49.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv2fctqs.6>
- HODDER 2007: I. Hodder, "Çatalhöyük in the context of the Middle Eastern Neolithic", *Annual Review of Anthropology*, 36(1), 105–120.
<https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.36.081406.094308>
- İNİZAN vd. 1999: M.-L., Inizan, M. Reduron-Ballinger, H. Roche, J. Tixier, Inizan, *Technology and Terminology of Knapped Stone: Tome 5* (translate by J. Feblot-Augustin), Nanterre Cedex: CNRS.
- JIA vd. 2010: P. W. Jia, T. Doelman, C. Chen, H. Zhao, S. Lin, R. Torrence, M. D. Glascock, "Moving sources: A preliminary study of volcanic glass artifact distributions in northeast China using PXRF", *Journal of Archaeological Science*, 37(7), 1670–1677.
<https://doi.org/10.1016/j.jas.2010.01.027>
- KARAKOÇ 2019: M. Karakoç, *Sofular Yontmataş Buluntu Topluluğu*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- KARAKOÇ vd., 2023: M. Karakoç, H. C. Gemici, M. Dirican, O. Başoğlu, Ç. Atakuman, "Techno-typology and provenance of the obsidian chipped stones from Sofular Höyük, an Early Neolithic settlement near the Kızılırmak in Central Anatolia", *Documenta Praehistorica*, 50, 290–313.
<https://doi.org/10.4312/dp.50.5>
- KAYACAN 2003: N. Kayacan, "Chipped stone industry of the neolithic site of Musular (Cappadocia): Preliminary results", *Anatolia Antiqua*, 11(1), 1–10.
<https://doi.org/10.3406/anata.2003.991>
- KAYACAN ve ALTINBILEK-ALGÜL 2018: N. Kayacan, Ç. Altınbilek-Algül, "Aşıklı Höyük obsidian studies: production, use and diachronic changes", *The Early Settlement at Aşıklı Höyük* (Eds. M. Özbaşaran, G. Duru, M. C. Stiner), İstanbul: Ege Yayınları, 363–382.
- KAYACAN ve ÖZBAŞARAN 2007: N. Kayacan, M. Özbaşaran, "The choice of obsidian and its use at Musular, Central Anatolia", *Systèmes techniques et communautés du Néolithique précéramique au Proche-Orient: actes du 5e colloque international; Fréjus, du 29 février au 5 mars 2004 = Technical systems and Near Eastern PPN communities : proceedings of the 5th international workshop* (Eds. L. Astruc, D. Binder, F. Briois), Antibes: APDCA, 229–233.
- KOBAYASHI ve MOCHIZUKI 2007: K. Kobayashi, A. Mochizuki, "Source identification of obsidian projectile points from Kaman-Kalehöyük", *Anatolian Archaeological Studies*, 16, 177–182.
- MARTINÓN-TORRES 2002: M. Martínón-Torres, "Chaîne Opératoire: The Concept and Its Applications within the Study of Technology", *Gallaecia*, 21, 29–43.
- MILIĆ 2014: M. Milić, "PXRF characterisation of obsidian from central Anatolia, the Aegean and central Europe", *Journal of Archaeological Science*, 41(14), 285–296.
<https://doi.org/10.1016/j.jas.2013.08.002>

- MOURALIS vd. 2018: D. Mouralis, M. Massussi, G. Palumbi, E. Akköprü, F. B. Restelli, D. Brunstein, M. Frangipane, B. Gratuze, F. Mokadem, A.-K. Robin, “The procurement of obsidian at Arslantepe (Eastern Anatolia) during the chalcolithic and early Bronze Age: connections with Anatolia and Caucasus”, *Quaternary International*, 467(Part B, 22), 342–359.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.quaint.2017.11.041>
- MULLER vd. 2018: A. Muller, C. Clarkson, D. Baird, A. Fairbairn, “Reduction intensity of backed blades: Blank consumption, regularity and efficiency at the early Neolithic site of Boncuklu, Turkey”, *Journal of Archaeological Science: Reports*, 21, 721–732.
<https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2018.08.042>
- ORANGE vd. 2019: M. Orange, T. Carter, F.-X. Le Bourdonnec, “Obsidian consumption at Qdeir 1, a Final Pre-Pottery Neolithic site in Syria: An integrated characterisation study”, *Comptes Rendus Palevol*, 18(2), 268–282.
<https://doi.org/10.1016/j.crpv.2018.08.002>
- ÖZBAŞARAN vd. 2012: M. Özbaşaran, G. Duru, N. Kayacan, B. Erdoğan, H. Buitenhuis, “Musular: The 8th Millennium cal. BC Satellite Site of Aşıklı”, *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research: Central Anatolia* (Eds. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm), İstanbul: Archaeology and Art Publications, 159–180.
- ÖZDÖL 2007: S. Özdöl, “Anadolu platosunda en eski Çanak Çömlekli Neolitik: “Erken Gelenek” Orta Anadolu ve Göller yöresi Kanıtları”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, 10(2007/2).
- ÖZDÖL 2008: S. Özdöl, “Çatalhöyük, Süberde ve Erbaba Neolitik Dönem çanak çömleğinin yeniden değerlendirilmesi: Erken, orta ve geç gelenekler”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 25(3), 375–392.-
- ÖZDÖL 2012: S. Özdöl, “*The Development and Traditions of Pottery in the Neolithic of the Anatolian Plateau: Evidence from Çatalhöyük, Süberde and Erbaba*”, Oxford: BAR International Series 2439,
<https://doi.org/10.30861/9781407310381>
- PIRIE 2011: A. Pirie, “The Epipalaeolithic chipped stone from Pınarbaşı, on the Central Anatolian plateau”, *The State of the Stone: Terminologies, Continuities and Contexts in Near Eastern Lithics (Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment Vol. 13)*. (Eds. E. Healey, S. Campbell ve O. Maeda), Berlin: ex oriente, 89-95.
- POUPEAU vd. 2010: G. Poupeau, F.-X. Le Bourdonnec, T. Carter, S. Delerue, M. S. Shackley, J.-A. Barrat, S. Dubernet, P. Moretto, T. Calligaro, M. Milić, K. Kobayashi, “The use of SEM-EDS, PIXE and EDXRF for obsidian provenance studies in the Near East: a case study from Neolithic Çatalhöyük (central Anatolia)”, *Journal of Archaeological Science*, 37(11), 2705–2720.
<https://doi.org/10.1016/j.jas.2010.06.007>
- QUADE vd. 2018: J. Quade, M. C. Stiner, A. Copeland, E. A. Clark, M. Özbaşaran, “Summary of Carbon-14 Dating of the Cultural Levels of Aşıklı Höyük”, *The Early Settlement at Aşıklı Höyük*, (Eds. M. Özbaşaran, G. Duru, M. ve C. Stiner), İstanbul: Ege Yayınları, 43–56.
- RENFREW vd. 1969: C. Renfrew, J. E. Dixon, J. R. Cann, “Further analysis of Near Eastern obsidians”, *Proceedings of the Prehistoric Society*, 34, 319–331.
<https://doi.org/10.1017/S0079497X0001392X>
- RENFREW 1977: C. Renfrew, “The later obsidian of Deh Luran—the evidence of Chagha Sefid”, *Studies in the Archaeological History of the Deh Luran Plain*, (Ed. F. Hole), University of Michigan Press, University of Michigan Museum of Anthropological Archaeology, 289-311.
<https://doi.org/10.3998/mpub.11395563>
- RIEBE vd. 2018: D. J. Riebe, G. M. Feinman, S. E. Nash, “P-XRF compositional analysis of obsidian from O Block Cave, New Mexico”, *Journal of Archaeological Science: Reports*, 18, 26–42.
<https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2017.12.039>
- ROBIN vd. 2015: A.-K. Robin, D. Mouralis, C. Kuzucuoğlu, E. Akköprü, B. Gratuze, A. F. Doğu, K. Erturaç, J. Cétoute, “Les affleurements d’obsidiennes du Nemrut (Anatolie orientale): mise en évidence d’une source exploitable, premiers résultats”, *Géomorphologie : Relief, Processus, Environnement*, 21(3), 217–234.
<https://doi.org/10.4000/geomorphologie.11055>
- SELLET 1993: F. Sellet, “Chaîne opératoire; the concept and its applications”, *Lithic Technology*, 18(1–2), 106–112.
<https://doi.org/10.1080/01977261.1993.11720900>
- SHEPPARD vd. 2011: P. J. Sheppard, G. J. Irwin, S. C. Lin, C. P. McCaffrey, “Characterization of New Zealand obsidian using PXRF”. *Journal of Archaeological Science*, 38(1), 45–56.
<https://doi.org/10.1016/j.jas.2010.08.007>
- SLIMAK vd. 2008: L. Slimak, S. L. Kuhn, H. Roche, D. Mouralis, H. Buitenhuis, N. Balkan-Atlı, D. Binder, C. Kuzucuoğlu, H. Guillou, “Kaletpe Deresi 3 (Turkey): Archaeological evidence for early human settlement in Central Anatolia”, *Journal of Human Evolution*, 54(1), 99–111.
<https://doi.org/10.1016/j.jhevol.2007.07.004>
- SOLECKI 1965: R. S. Solecki, “An archaeological reconnaissance in the Beyşehir Suğla area of south western Turkey”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 13(1 (1964), 129–148.
- SORESSI ve GENESTE 2011: M. Soressi, J. M. Geneste, “The History and Efficacy of the Chaîne Opératoire Approach to Lithic Analysis: Studying Techniques to Reveal Past Societies in an Evolutionary Perspective”, Special Issue: Reduction Sequence, Chaîne Opératoire, and Other Methods: The

Epistemologies of Different Approaches to Lithic Analysis, *PaleoAnthropology*, 334-350.

<https://doi.org/10.4207/PA.2011.ART63>

TYKOT ve MARTIN 2020: R. H. Tykot, F. F. Martin, "Analysis by pXRF of Prehistoric Obsidian Artifacts From Several Sites on Ustica (Italy): Long-Distance Open-Water Distribution From Multiple Island Sources During the Neolithic and Bronze Ages", *Open Archaeology*, 6(1), 348-392. <https://doi.org/10.1515/opar-2020-0118>

WILLIAMS-THORPE 1995: O. Williams-Thorpe, "Obsidian in the Mediterranean and the Near East: a Provenancing Success Story", *Archaeometry*, 37(2), 217-248.

<https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.1995.tb00740.x>

YEĞİNGİL vd. 1998: Z. Yeğingil, G. Bigazzi, G. Poupeau, L. Bellot-Gurlet, "Provenance Studies of Obsidian Artefacts in Anatolia: The Contribution of the Fission Track Analyses", *Karatepe'deki Işık / Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel* (Eds. G. Arsebük, Machteld J. Mellink, W. Schirmer), İstanbul: Ege Yayınları, 823-844.

YILDIRIM-BALCI 2007: S. Yıldırım-Balci, *Orta Anadolu Obsidiyen Teknolojisi: Aşıklı Höyük Modeli, Tekno Kültürel Kökeni ve Evrimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

YILDIRIM-BALCI 2011: S. Yıldırım-Balci, "Aşıklı Höyük obsidiyen teknolojisi", *TÜBA-AR*, 14, 19-39.

<https://doi.org/http://dx.doi.org/10.22520/tubaar.2011.0004>

Makale Gönderim Tarihi: 08.02.2024

Makale Kabul Tarihi: 02.08.2024

MURAT KARAKOÇ

Orcid ID: 0000-0002-7721-9890

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Karaman/TÜRKİYE.
muratzall@gmail.com

MURAT DİRİCAN

Orcid ID: 0000-0002-9608-2084

dirican@gmail.com

HASAN CAN GEMİCİ

Orcid ID: 0000-0001-2345-6789

Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Ankara/TÜRKİYE.
can.gemici@metu.edu.tr

ÇİĞDEM ATAKUMAN

Orcid ID: 0000-0001-8675-6236

Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Ankara/TÜRKİYE.
cigdem.atakuman@gmail.com

Nadir Bir İskelet Patolojisi Olarak Eagle Sendromu (Megastyloid) ve Antropolojik İncelemeler Açısından Önemi

[EAGLE SYNDROME (MEGASTYLOID) AS A RARE SKELETAL PATHOLOGY AND ITS IMPORTANCE FOR ANTHROPOLOGICAL STUDIES]

Deren ÇEKER

Anahtar Kelimeler

Kemik Patolojisi, Adli Antropoloji, Fizik Antropoloji, Paleoantropoloji, Osteoarkeoloji.

Keywords

Bone Pathology, Forensic Anthropology, Physical Anthropology, Paleoanthropology, Osteoarchaeology.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı nadir bir iskelet patolojisi olan Eagle Sendromu (ES) veya diğer adıyla Megastyloid'in sıra dışı bir örneğini paylaşmak ve antropolojik incelemelerde kemik patolojisinin önemine ve potansiyeline dikkat çekerek Adli Antropoloji, Fizik Antropoloji, Paleoantropoloji, Osteoarkeoloji, Paleopatoloji alanlarında yapılan bilimsel çalışmalara katkı koymaktır. Bu çalışmanın materyali 2011-2024 yılları arasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Lefkoşa'da bulunan Dr. Burhan Nalbantoğlu Devlet Hastanesi Adli Tıp Birimi'ne inceleme yapılmak üzere getirilmiş, kimliği bilinen Kıbrıs kökenli 160'ı erkek ve 60'ı kadın olmak üzere 220 insan iskeletinden oluşmaktadır. Yalnızca tek bir kişide, 30-35 yaş arası erkek bireye ait kafatasında bilateral elonge styloid süreci tespit edilmiş olup, tabandan uca 6.52cm maksimum uzunluğa sahip olan bu olgu Gigantik Eagle Sendromu olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın konusu, tartışmaları ve sonuçları bir iskelet patolojisinin adli ve biyolojik incelemelerdeki yüksek potansiyeline dikkat çekmesi açısından önemlidir.

ABSTRACT

This study aims to present an unusual example of a rare skeletal pathology known as Eagle Syndrome (ES), or Megastyloid, and to contribute to the fields of Forensic Anthropology, Physical Anthropology, Paleoanthropology, Osteoarchaeology, Paleopathology by drawing attention to the importance and potential of bone pathology in anthropological studies. The material of this study consists of 220 human skeletons, 160 male and 60 female, of known Cypriot origin, brought to the Forensic Medicine Unit of Dr. Burhan Nalbantoğlu State Hospital in Nicosia, Turkish Republic of Northern Cyprus, between 2011-2024 for examination. Only a male individual between the ages of 30-35 exhibited bilateral elongated styloid processes, which had a maximum length of 6.52 cm from base to tip, was evaluated as Gigantic Eagle Syndrome. The subject, discussions, and results of this study are important in terms of drawing attention to the high potential of skeletal pathology in forensic and biological examinations.

Giriş

İnsan iskeletini etkileyen hastalıklardan, iyileşmiş veya iyileşmekte olan bir travmadan veya eski bir tıbbi müdahaleden kaynaklı kemik veya diş doku bozuklukları, yaşın ilerlemesiyle birlikte görülen ekstra kemik oluşumları ve kemik kaynaşmaları insan kemiklerinin incelenmesini

gerektiren antropolojik çalışmalarda patolojik bulgular içerisinde değerlendirilmektedir.¹

Bazı kemik patolojileri insanların fiziksel görünümünü veya sağlık durumlarını etkileyebildiğinden, insan iskeletleri incelemelerinde

¹ Mann ve Hunt 2012, 45-46.

bireylerin fiziksel özelliklerinin ve yaşam/ölüm koşullarının ortaya konması açısından önemli bilgiler sağlamaktadır. İnsan iskeletlerinde bu patolojik olguları tanımak ve yorumlamak Adli Antropoloji, Fizik Antropoloji, Paleoantropoloji, Osteoarkeoloji veya Paleopatoloji bilimleri ve bu disiplinler arası yapılan çalışmalar açısından değerlidir.

Eagle sendromu (ES) diğer adıyla megastyloid, temporal kemikte stylo mastoid kemiğin önünde yer alan styloid süreç (SP) kemiğinin normalin üzerinde bir uzunlukta olması durumudur. Bu durum styloid sürecin lateral veya bilateral olarak doğal şekilde uzaması (birincil uzama) veya stilo hyoid ligamentin ossifikasyonundan (kalsifikasyon/mineralizasyon) dolayı elonge olmasından kaynaklandığı bildirilmekte ve yetişkin bir bireyde styloid sürecin 3 cm'den uzun olduğu durumlarda Eagle Sendromu olarak kabul edilmektedir.^{2,3,4,5}

Stilo hyoid ligamanın ossifikasyonu ilk olarak 1656 yılında Paduada Marchetti tarafından tanımlanmış olsa da Eagle Sendromu tanımı ilk kez 1937'de Duke Üniversitesi'nde bir kulak burun boğaz uzmanı olan Watt W. Eagle'ın orofasiyal ağrıya neden olan ilk vakaları tanımlamasıyla birlikte literatüre girmiştir.^{6,7,8,9,10} SP'de uzama çift taraflı olarak daha yaygın görülmekle birlikte, semptomlar genelde tek taraflı olarak bildirilmekte ve kişilerin kraniofasiyal ve servikofasiyal bölgelerdeki ağrı şikayetleri ile doktora başvurdukları rapor edilmektedir. Kişilerin günlük hayatlarında kendilerine rahatsızlık verebileceği hatta kulağa doğru uzanan boğaz ağrısı, boğazda yabancı cisim hissi, kulağa vuran ağrı, disfaji, odinofaji, baş ağrısı, boyun rotasyonunda ağrı, baş dönmesi, tinnitus, dili çıkarmada ağrı, ağız açmada ağrı, çiğneme sırasında rahatsızlık, disfoni, seste geçici farklılaşma ve hipersalivasyon semptomlarını gösteren sağlık sorunlarına dönüşebileceği bildirilmektedir.³⁻⁷

2 Sikanjic ve Vlaskovic 2010, 248-252.

3 Güven vd. 2021, 687-692.

4 Tunçdemir vd. 2017, 39-42.

5 Ersan vd. 2016, 30-4

6 Gök-Yıldız 2004, 79-81.

7 Toplu vd. 2010, 138-141.

8 Marchetti 1656.

9 Badhey vd. 2017, 34-38.

10 Judd 2018, 98-103.

Eagle Sendromu (ES) özellikle iskeletleşmiş insan kalıntılarında nadiren rapor edilmekte, ya da sadece elonge styloid süreç olarak bahsedilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Adli Antropoloji, Fizik Antropoloji, Paleoantropoloji, Osteoarkeoloji, Paleopatoloji literatüründe nadir görülen bu iskelet patolojisinin sıradışı bir örneğini paylaşmak, hem güncel antropolojik incelemelere hem de antik dönem toplumlarına ait insan kemikleri üzerindeki hastalıkların ortaya çıkışı, tanısı ve yayılma nedenlerini inceleyen paleopatoloji çalışmalarına katkı koymaktır. Bu çalışmanın konusu, tartışmaları ve sonuçları bir iskelet patolojisinin adli ve biyolojik incelemelerdeki yüksek potansiyeline dikkat çekmesi açısından önemlidir.

Materyal ve Metot

Bu çalışmanın materyali 2011-2024 yılları arasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Lefkoşa'da bulunan Dr. Burhan Nalbantoğlu Devlet Hastanesi Adli Tıp Birimi'ne inceleme yapılmak üzere getirilmiş, kimlikleri DNA testleri sonucunda belirlenmiş, yaşları ve cinsiyetleri bilinen Kıbrıs kökenli 160'ı erkek ve 60'ı kadın olmak üzere 220 insan iskeletinden oluşmaktadır. Materyal üzerinde yapılan makroskobik ve metrik incelemelerde tek bir kişide bilateral elonge styloid süreç tespit edilmiş olup, dijital kumpas ile tabandan uca maksimum uzunluk ölçülmüştür. Cinsiyet tahmini için kafatası ve pelvis kemikleri,¹¹ yaş tahmini için 4. kaburga sternal uçları,¹² sağ ve sol pubis symphysis,¹³ sağ ve sol auricular yüzeyler,¹⁴ sağ ve sol klavikula medial epifizler kullanılmıştır.¹⁵

Bulgular

Bu çalışmada sunulan elonge styloid süreç, vücudu tamamen iskeletleşmiş 30-35 yaş arası bir erkek birey üzerinde yapılan adli antropolojik incelemeler sırasında tespit edilmiş olup, dijital kumpas kullanılarak sağ elonge styloid sürecin maksimum uzunluğu tabandan uca 6.52cm (65.2mm) olarak ölçülmüştür. Sol elonge styloid ucunda görülen postmortem kırık ve kemik eksikliğinden dolayı maksimum uzunluk

11 Buikstra ve Ubelaker 1994.

12 İşcan ve Loth 1993.

13 Brooks ve Suchey 1990, 227-238

14 Buckberry ve Chamberlain 2002, 231-239.

15 Web ve Suchey 1985, 457-466.

belirlenememiş, bu şekilde 3.8cm (38mm) olarak ölçülmüştür. Sağ ES'nin detaylı uzunluk ölçümünde tabandan boğuma uzunluğunun 2.22cm (22.2mm), boğum kalınlığının 1.1cm (11mm), boğumdan uca uzunluğunun 3.2cm (32mm) ve boğum çevresinin yaklaşık 1cm olduğu görülmüştür. Çift taraflı ve sıra dışı boyutlara sahip olması nedeniyle bu olgu *Gigantik Eagle Sendromu* olarak değerlendirilmiştir (Fig. 1, 2). Kafatası ve pelvis kemiklerinin cinsiyete bağlı morfolojik özellikleri skorlanmıştır.¹¹ ölüm zamanındaki yaş için 4. kaburga kastları,¹² pubis symphysis kastları kullanılmış,¹³ sağ ve sol auricular yüzeyler,¹⁴ sağ ve sol klavikula medial epifizlerde görülen yaşa bağlı oluşumlar incelenmiştir.¹⁵

İnceleme sonuçları bu kişinin minimum 30 ve maksimum 35 yaşları arasında bir erkek birey olabileceğini göstermiştir. Bu bulguların, kişinin DNA incelemelerinde belirlenen cinsiyeti ile ölüm zamanındaki yaşı olan 32 yaş ile uyumlu olduğu görülmüştür. Uzun kemiklerdeki kemik eksikliklerinden ötürü boy tayini yapılamamıştır. Mandibula ve maksillada postmortem kırıklar ve eksiklikler olduğu, dişlerin büyük çoğunluğunun postmortem mevcut olmadığı, sağ alt 2. molar dişin soket içerisinde mevcut olduğu görülmüştür.

Kişinin postkraniyal elementlerinde yapılan travmatik ve patolojik incelemelerde atlas dens for axis ve axis densinde, vertebrae epiphyseal ring sınırlarında, thoracic vertebrae inferior ve superior articular facetlerde, superior ve inferior costal facetlerde, patellae lateral ve medial articular sınırlarda, femur patellar yüzeylerde ve lateral ve medial condyle bölgelerinde osteofit ve lezyon oluşumları, inferior ve superior thoracic vertebra korpuslarında yaygın schmorl's node bulguları izlenmiş, sol styloid proçesinde 3.8cm'de postmortem kırık ve kemik eksikliği mevcut olduğu görülmüştür.

Tartışma

Elonge styloid proçesinin etiolojisi net olarak bilinmemekle birlikte bu konuda çeşitli teoriler bulunmaktadır. Konjenital elongasyon, stilohyoid ligamentin kısmi ya da tam ossifikasyonu, timpanohyal ve stylohyoid kartilajinöz bileşenin elongasyonu veya travma sonrası reaktif hiperplazi bunlardan bazılarıdır.^{6,7} Güven vd.³ çalışmalarında stilohyoid ligamentteki ossifikasyonun ailesel otozomal geçişli olduğunu gösteren ve ailenin üç kuşağında geçişin tespit edildiği bir

vakaya dikkat çekmektedir. Bazı araştırmacılara göre SP bölgesindeki bir kemik travması veya yaşa bağlı olarak gelişen inflamatuvar süreçler de SP' nin uzamasında etkili olmaktadır.³

Bu çalışmada sunulan olgu tamamen iskeletleşmiş olduğundan yumuşak dokudaki değişikliklerin izlenmesi mümkün olmamış, kafatası ve boyun kemiklerinde antemortem travmaya bağlı bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak kişinin tüm iskelet elementleri incelendiğinde atlas dens for axis ve axis densinde, vertebrae epiphyseal ring sınırlarında, thoracic vertebrae inferior ve superior articular facetlerde, superior ve inferior costal facetlerde, patellae lateral ve medial articular sınırlarda, femur patellar yüzeylerde ve lateral ve medial condyle bölgelerinde osteofit ve lezyon oluşumları, inferior ve superior thoracic vertebra korpuslarında yaygın schmorl's node bulguları izlenmiştir. Genellikle osteoartrit gibi eklem hastalıklarında görülen bu dejeneratif bulgular ve osteoartrit hastalığının inflamatuvar özelliği, Güven vd.³ çalışmalarında bahsettikleri gibi yaşa bağlı gelişen inflamatuvar sürecin bu kişideki SP' nin uzamasında da etkili olabileceğini düşündürmüştür.

Eagle sendromu çalışmalarında normal SP uzunluğunu ile ilgili çeşitli bildirimler bulunmaktadır. Örneğin, Güven vd.³'nin çalışmasında 2.5-3cm, Ersan vd.⁵ 20-45 mm, Gök-Yıldız⁶ Toplu vd.⁷ ve Haytoğlu vd.¹⁶ çalışmalarında 25mm olarak değerlendirilmiş, bu rakam üzerindeki elonge styloid bulguları eagle sendromu olarak bildirilmiştir. Literatürdeki benzer olgulara kıyasla bu çalışmada sunulan sağ elonge styloid proçesinin 6.52cm (65.2mm) ve sol elonge styloidin postmortem kırık ve kemik eksikliğine rağmen 3.8cm (38mm) olması, bu olgunun sadece çift taraflı eagle sendromu olarak değil, sıra dışı boyutlarından dolayı Gigantik Eagle Sendromu olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.

Literatürde eagle sendromu vakaları üzerine yapılan çalışmalar genel toplumun yaklaşık %4'ünde elonge styloid proçes olmasına rağmen bunların küçük bir kısmının (%4 ile %10 arası) semptomatik olduğunu göstermektedir.^{3-9,16} Ersan vd.⁵ çalışmasında, styloid çıkıntıda uzama insidansını %1.4-%30 arası olarak belirtilmiş ve Corell v.d.¹⁷ çalışmalarına işaret ederek styloid proçesinde

16 Haytoğlu vd. 2015, 654-660.

17 Correll vd. 1979, 286-91.

uzama sıklığını %18.2 ve bunların %93'ünün çift taraflı olduğunu bildirdiklerini aktarmıştır. Bazı çalışmalarda styloid sürecin ossifikasyon derecesiyle semptomların şiddeti arasında doğrudan bir ilişki bulunmadığı rapor edilmiştir^{5,17}. Literatürde sunulmuş çeşitli olgular incelendiğinde, eagle sendromu teşhisi konmuş kişilerin elonge styloid sürecin lokalizasyonu sebebiyle genellikle kulak, boğaz ve boyun bölgelerinde çeşitli sağlık sorunları nedenleriyle doktora başvurdukları görülmektedir.³⁻⁷ Örneğin, Ersan vd.⁵ sağda 71.5 mm ve solda 69.6 mm uzunluğunda bilateral ES'ye sahip 43 yaşındaki bir bireyin, boynun sağ tarafında mandibulanın arkasından boynun yan tarafına doğru uzanan, tek taraflı, zaman zaman yutma güçlüğüne yol açan ve yabancı cisim hissi veren, görsel ağrı skalasına göre 10 şiddetindeki ağrı şikayeti ile doktora başvurduğunu bildirmektedir. Bu çalışmadaki olguda kişinin antemortem bilgilerinin yetersizliği sebebiyle herhangi bir sağlık sorunu olduğu bilinmemekle birlikte, elonge SP'nin bölge ve uzunluk açısından Ersan vd.⁵ çalışmasındaki kişiyle oldukça yakın olması, yüksek ihtimalle bu çalışmadaki kişinin de benzer semptomlar göstermiş olabileceğini düşündürmektedir.

Eagle sendromunun yaş ve cinsiyete göre insidansı inceleyen çalışmalarda ES'nin cinsiyete göre çok farklılık göstermediğini belirten çalışmaların yanı sıra genellikle kadınlarda izlendiğini bildiren çalışmalar da bulunmaktadır. Güven vd.³ göre 40 yaş üstü ve kadınlarda daha çok sıklıkla, Ersan vd.,⁵ Toplu vd.⁷ ve Haytoğlu vd.¹⁶ göre 50 yaş üzeri ve kadınlarda daha sıklıkla, Gök-Yıldız'a⁶ göre 20-40 yaş aralığında ve kadınlarda erkeklere göre daha sık görülmektedir. Bu çalışmadaki ES, 160 erkek ve 60 kadın iskeleti içerisinde yalnızca tek bir kişide, 30-35 yaş arası bir erkek bireyde görülmüştür.

Eagle sendromu osteoarkeolojik, paleoantropolojik ve paleopatolojik çalışmalarda nadiren rapor edilmekte ya da sadece elonge styloid sürec olarak bildirilmektedir.^{18,19,20} Antik iskeletlerde ES'nin etiolojisinin, bireyin yaşamındaki rolünün ve sonuçlarının ele alındığı paleopatolojik çalışmalarda genellikle anatomik çeşitlilik, varyasyon, yaşlanma veya kraniyal travmayla

ilişkilendirildiği görülmektedir.^{10,18,19} Örneğin, Fotis¹⁸ Chivavari Ossuary İtalya koleksiyonundan sunduğu tek taraflı ES'nin etiolojisini olası bir kafa travması ile ilişkilendirirken, Bašić¹⁹ MS 4./5yy'a ait 30-50 yaş arası ankiloz erkek bireyde şiddetli romatoid artirit ile ilişkili gelişen bir olgu şeklinde bildirmektedir.

Özdemir vd.²¹, Türkiye'de MS 1.yy'a tarihlenen Leodikya'da kazısında bulunan 2000 yıllık bir kadın kafatasındaki elonge bilateral styloid süreci bir anatomik varyasyon olarak tanımlamışlar ve embriyolojik açıdan bu varyasyonun nedenini, genellikle stilo-hyoid ligament haline gelen bölgedeki ikinci faringeal ark kırıkdağının kısmi kemikleşmesi olabileceği şeklinde değerlendirmişlerdir. Šikanjić- Vlak'in² Hırvatistan'da yaptıkları çalışmada, geç orta çağ mezarlığındaki üç erkek bireyde, Ginesta-Armengol v.d.'nin²² 2003 yılında Katalan koleksiyonlarındaki 1.331 bireyden beşi erkek biri kadın olmak üzere altı iskelette, Güney Amerika'da, Gerszten v.d.²³ yaptıkları çalışmada 8.000 yıl öncesine ait Güney Peru ve Kuzey Şili'de bulunan 703 kafatasından birkaç bireyde elonge styloid sürecler tespit ettiklerini bildirmişlerdir. Salega-Fabra'nın²⁰ Arjantin Cordoba'da yaptıkları çalışmada Geç Holosen'e tarihedikleri iki yetişkin kadın iskeletinde tespit ettikleri elonge stiloid süreclerin ilk arkeolojik örneklerini tanıtmışlardır. Al-Shorman'ın²⁴ Ürdün'de Mafraq bölgesindeki Bizans dönemine ait bulguların olduğu bir kurtarma kazısında ele geçen 18-25 yaş arası bir kadın iskeletine ait kafatasında elonge styloid sürec bulgularını Eagle sendromu olarak tanımlamış ve kişide maksiller ossifiye fibroma tanımlarını koymuştur. Bu çalışmadaki olguda kişinin maksilla, mandibula ve dişlerini etkileyen herhangi bir patolojik durum izlenmemiştir.

Adli antropolojik vakalarda, DNA eldesi ve biyolojik profilin pozitif kimliklendirme açısından yeterli olmadığı durumlarda kemik patolojisi önemli kriter niteliğini taşımaktadır.^{23,25} Bazı kemik patolojileri bireylerin fiziksel görünümünü ve günlük yaşamlarını etkileyebildiğinden kişisel özelliklerin ortaya konması açısından

18 Fotis vd. 2013, 61-65.

19 Bašić vd. 2017, 235-238

20 Salega ve Fabra 2018, 458-463.

21 Özdemir vd. 2013, 184-8.

22 Ginesta-Armengol 2003, 213-225.

23 Gerszten 1998, 1145-51.

24 Al-Shorman 2018, 98-101.

25 Cunha 2006, 333-355.

önemlidir. Bunun yanı sıra, ölüm nedeni ve şekli hakkında da fikir verebilmektedir. Adli antropolojide, insan iskeletlerindeki patolojik olguları tanımak ve hangi koşullarda ortaya çıktıklarını bilmek, travmaya bağlı patolojik oluşumların zamanı ile ölüm zamanı arasında geçen sürenin belirlenebilmesine olanak sağlamaktadır. Bazı olgularda çocuk/erişkin istismarının (Örn. Yıllar içerisinde süregelen fiziksel darp) ortaya çıkarılmasında etkilidir. Daha önce de belirtildiği gibi ES, klinik çalışmalara göre genel toplumun yaklaşık %2-%4'ünde nadir olarak görülmekte ve radyolojik açıdan kolaylıkla görüntülenebilen bir bulgu olduğundan kayıp kişi vakalarında kullanılabilme özelliğine sahiptir. Nadir görülmesinin yanı sıra ES'nin uzunluğu ve şeklinin kişiden kişiye değişmesi, antemortem-postmortem verilerin karşılaştırılmasına olanak sağlamakta ve bu özelliğinden dolayı DNA eşleşmesinin yetersiz olduğu durumlarda kimliklendirmede kullanılabilme potansiyeline sahip olmaktadır. Diğer taraftan, elonge SP kırığı, boyun bölgesine uygulanan sıkıştırma kuvvetini düşündürebildiğinden ve bu nedenle olası bir ası veya boğulma/boğma öyküsü olan vakalarda ölüm nedeninin belirlenmesine yardımcı olabildiğinden önemlidir.²⁶

Sonuç

Bu çalışmada sunulan 6.52cm uzunluğundaki eagle sendromu olgusu 30-35 yaş arası bir erkek bireye aittir. Yapılan makroskobik ve metrik incelemelerin sonuçları, literatürdeki benzer olgularla karşılaştırıldığında bu uzunluğun sıra dışı olduğu ve gigantik eagle sendromu olarak değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Kişide ES'yi tetikleyecek herhangi bir travmatik bulguya rastlanmamış olup, kişinin kemiklerinde izlenen osteoartrit bulgularıyla ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Antemortem bilgi eksikliğinden dolayı bu kişideki ES bulgusunun genetik etiyolojisi değerlendirilememiştir.

Sonuç olarak, her ne kadar ES'nin etiyolojisi bilimsel olarak netleştirilememiş olsa da iskeletleşmiş insan kalıntılarında kolayca tespit edilebilir özelliği ile özellikle adli olgularda DNA eldesi ve biyolojik profilin pozitif kimliklendirme açısından yetersiz olduğu durumlarda antemortem-postmortem bilgi veya radyolojik veri karşılaştırılmasına olanak tanınması açısından önemli bir bulgudur. Bu çalışmanın sonuçları eski ve

modern insanlar arasındaki kemik varyasyonlarını, genetik ve çevresel belirleyicilerin katkısını karşılaştırmaya yardımcı olması açısından ve bir iskelet patolojisinin adli ve biyolojik incelemelerdeki yüksek potansiyeline dikkat çekmesi açısından önemlidir.

Teşekkür

Bu çalışmanın yapılması ve yayınlanmasını etik onam vererek mümkün kılan aileye ve materyal-kullanımı için izin veren Dr. Burhan Nalbantoğlu Devlet Hastanesi Adli Tıp Birimi Şefi Dr. İdris Deniz'e sonsuz teşekkürler.

Kaynakça

- AL-SHORMAN 2018: A. Al-Shorman, "A paleopathological case of pituitary tumor, Eagle's syndrome and ossifying fibroma". *Medical Research Journal*, 3 (2): 98-101.
- BADHEY vd. 2017: Badhey, A., Jategaonkar, A., Kovacs, A.J.A., Kadakia, S., De Deyn, P.P., Ducic, Y., Schantz, S., Shin, E., Eagle syndrome: A comprehensive review, *Clinical Neurology and Neurosurgery*, Volume 159, 2017, Pages 34-38, ISSN 0303-8467.
- BAŠIĆ vd. 2017: Bašić, Ž., Jerković, I., Kružić, I., Andelinović, Š., 2017. Rich but poor: Life in the Roman period with extreme rheumatoid arthritis. *Clin. Rheumatol.* 36, 235-238.
- BROOKS ve SUCHY 1990: S, Brooks, J.M. Suchy., "Skeletal age determination based on the os pubis: a comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchy-Brooks methods". *Hum. Evol.* 5, 227-238.
- BUCKBERRY ve CHAMBERLAIN 2002: J.L., Buckberry, A.T., Chamberlain, "Age estimation from the auricular surface of the ilium: a revised method". *Am. J. Phys. Anthropol.* 119, 231-239.
- BUKSTRA ve UBELAKER 1994: J.E. Buikstra, D.H., Ubelaker, *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. Research Seminar Series 44*, Arkansas Archaeological Survey, Fayetteville, AR.
- CORRELL vd 1979: R.W., Correll, J.L., Jensen, J.B., Taylor, R.R., Rhyne, "Mineralization of the stylohyoid-stylomandibular ligament complex. A radiographic incidence study". *Oral Surg Oral Med Oral Pathol*; 48:286-91.
- CUNHA 2006: E. Cunha, "Pathology as a Factor of Personal Identity in Forensic Anthropology". In: Schmitt, A., Cunha, E., Pinheiro, J. (eds) *Forensic Anthropology and Medicine*. Humana Press. 333-355.
- ERSAN vd 2016: N., Ersan. M. İlgü, D. İlgü, "Eagle Sendromu: Olgu Bildirimi" *Acta Odontologica Turcica* 33 (1): 30-4.

- FOTIS vd 2013: D. Fotis, A. Mannucci, G. Vercellotti, 2013. "A possible case of Eagle's syndrome from an Italian ossuary (Chiavari, GE)" *CRANIO®*. 31(1), 61-65.
- GERSZTEN vd. 1998: PC. Gerszten, E. Gerszten, MJ. Allison *Diseases of the skull in pre- -Columbian South American mummies. Neurosurgery. 1998; 42(5): 1145-51; discussion 1151*, indexed in Pubmed: 9588561.
- GINESTA-ARMENGOL vd. 2003: J. A. Ginesta Armengol, J. Baxariás Tibau, M. J. Martínez Vicente, L. Devenat López, M. E. Subirá de Galdácano, D. Campillo, Aparato estilohioideo y paleopatología. In A. Cañellas Trobat (Ed.), *Actas del VII Congreso Nacional de Paleopatología*, 213-225. Mahón-Menorca: Asociación Española de Paleopatología.
- GÖK-YILDIZ 2004: Gök-Yıldız, "M. Eagle Sendromu" *Firat Tıp Dergisi* 9(3): 79-81.
- GÜVEN vd. 2021: M. Güven, H. Elden, E.M. Güven, F. Turan, "Eagle Sendromu: İki Olgu Sunumu" *Sakarya Tıp Dergisi*11(3):687-692.
- HAYTOĞLU vd. 2015: S. Haytoğlu, S. Kadıköylü, Ö. Sürmelioglu, A. Bozkurtan, G. Söker, İ. Yıldırım, Eagle "Sendromunun Yaygınlığı ve Özellikleri" *Cukurova Medical Journal, Cilt/Volume 40 Yıl/Year 2015*. 654-660.
- İŞCAN ve LOTH 1993: M.Y. İşcan, S.R. Loth, *Casts of Age Phases from the Sternal End of the Rib for White Males and Females; France Casting: Fort Collins, CO, USA*.
- JADAV vd. 2022: D. Jadav, T. Kanchan, R.S. Shekhawat, V. Meshram, M. Tak, "Elongated styloid process: An incidental autopsy finding of clinical and medicolegal significance", *Journal of Forensic and Legal Medicine* 87, 102334, ISSN 1752-928X.
- JUDD 2018: M. A. Judd, "A truncated temporal styloid process from the Jordanian Ottoman Period: Developmental variant or fracture?." *Int. J.Paleopathol.* 20, 98-103.
- MANN ve HUNT 2012: R.W Mann, D.R.Hunt, *Photographic Regional Atlas of Bone Disease: A Guide to Pathologic and Normal Variation in the Human Skeleton*. Amerika Birleşik Devletleri: Charles C. Thomas, Publisher.
- MARCHETTI 1656: D. Marchetti, *Anatomia*, ex Office Societatis Typogr.
- ÖZDEMİR vd. 2013: M.B. Özdemir, M. Okunak, A. Koseler, C. Simsek, , Atalay, E., G.N. Yonauc, . "An ancient anatomic variation: bilateral elongated styloid process of cranium" *Ital J Anat Embryol.* 118(2):184-8. PMID: 25338408.
- SALEGA ve FABRA 2018: S. Salega, M. Fabra, "First evidence of elongated styloid process in two female archaeological individuals from Córdoba hills, Argentina (late Holocene)", *International Journal of Osteoarchaeology* 28, Issue4, July/August 2018, Pages 458-463.
- SIKANJIC ve VLAK 2010: P. R. Sikanjic, and D. Vlak, "Elongated styloid process in late medieval skeletons from Uzdojce-Grablje, Croatia" *International Journal of Osteoarchaeology* 20:248-252, 2010.
- TOPLU vd. 2010: G. Toplu, T. Ünveren, D. Özçelik, F. Bilgen, C. Şenyuva, "Eagle Sendromu", *Türk Plast Surg*18(3): 138-141.
- TUNÇDEMİR vd. 2017: A.A. Tunçdemir, E.B. Büyükerkmen, H. Çelebi, C. Akın, "Bruxizm'i Olan Hastalarda Styloid Process Uzunluğunun Değerlendirilmesi" *Atatürk Üniv. Dış Hek. Fak. Derg. J Dent Fac Atatürk Uni ÇELEBİ, AKIN* 27/1, 39-42.
- WEBB ve SUCHEY 1985: P.A.O. Webb, J.M. Suchey, 'Epiphyseal union of the anterior iliac crest and medial clavicle in a modern multiracial sample of American males and females'. *J. Phys. Anthropol.* 68, 457-466.

Makale Gönderim Tarihi: 29.07.2024

Makale Kabul Tarihi: 27.09.2024

DEREN ÇEKER

Orcid ID: 0000-0002-0262-260X

KKTC Sağlık Bakanlığı, Dr. Burhan Nalbantoğlu Devlet Hastanesi Adli Tıp Birimi, Doğu Akdeniz Üniversitesi Dr.Fazıl Küçük Tıp Fakültesi

Gazimağusa /KUZEY KIBRIS

derenceker@gmail.com

Fig. 1. Kafatasının sağ lateralden genel görünümü.

Fig. 2. Sağ elonge styloid bulgusunun yakından görünümü.

Seyitömer Höyüğü Orta Tunç Çağı Topluluğunda Ağız ve Diş Sağlığı

[ORAL HEALTH IN THE MIDDLE BRONZE AGE COMMUNITY OF
SEYİTÖMER HÖYÜK]

Serpil ÖZDEMİR ÖZBEY

Anahtar Kelimeler

Antropoloji, İskelet, Paleopatoloji, Dental Antropoloji, Beslenme, Tunç Dönemi.

Keywords

Anthology, Skeleton, Paleopathology, Dental Anthropology, Nutrition, Bronze Age.

ÖZET

Sindirim sisteminin başlangıcı olan ve besinlerin mekanik sindirimini başlatan dişler; iskeletimizin en sert organıdır ve canlı öldükten sonra toprak altında milyonlarca yıl kalabilmektedirler. Diş ve çenelerde tespit edilen bazı hastalıklar, görülme sıklıkları farklı da olsa bugün olduğu gibi eski zamanlarda da insanlığın karşı karşıya kaldığı sağlık sorunlarıydı. Bu kapsamda, Seyitömer Höyüğü toplumuna ait diş ve çeneler ağız ve diş sağlığı açısından değerlendirilmiştir. Seyitömer Höyüğü bireylerine ilişkin incelenen toplam 622 dişin 546'sını daimi, 76'sı ise süt dişi oluşturmaktadır. Daimi dişlerin 130'u çocuk, 416'sı ise erişkin bireylere aittir. Bu insanlara ait çene ve dişler, cinsiyet faktörü de göz önünde tutularak odontolojik açıdan değerlendirildiğinde; diş çürüğü (% 9,17), diş aşınması (% 83,4), hypoplasia (% 21,1), diştışı (% 42,5), antemortem (ölüm öncesi) diş kaybı (% 4,21), alveol kaybı (% 54,7) ve periapikal lezyon (apse) (% 3,12) gibi lezyonlar belirlenmiştir. Seyitömer Höyüğü toplumuna ait bu patolojik bulgular çağdaşı ve aynı bölgede yaşamış olan toplumlarla karşılaştırıldığında beklentiler doğrultusunda bulgular elde edilmiştir. Ayrıca, Seyitömer Höyüğü insanlarına ait diş ve çenelerine ilişkin odontolojik veriler arkeolojik verilerle desteklenmektedir. Yapılan değerlendirmeler ışığında elde edilen bu veriler dental antropolojik çalışmalara karşılaştırma materyali olabilecek niteliktedir.

ABSTRACT

Teeth, which are the beginning of the digestive system and initiate the mechanical digestion of food, are the hardest organ of our skeleton and can remain under the soil for millions of years after the living creature dies. Some diseases detected in the teeth and jaws were health problems faced by humanity in ancient times as well as today, although their incidence was different. In this context, the teeth and jaws of the community of Seyitömer Mound were evaluated in terms of oral and dental health. Of the 622 teeth analysed for the inhabitants of Seyitömer Mound, 546 were permanent and 76 were deciduous. Of the permanent teeth, 130 belong to children and 416 to adults. Examining odontological findings of the jaws and teeth of these people, taking into account the gender factor, the following lesions were identified: dental caries (9.17%), tooth wear (83.4%), hypoplasia (21.1%), calculus (42.5%), antemortem tooth loss (4.21%), alveolar loss (54.7%) and periapical lesions (abscess) (3.12%). When these pathological findings of the inhabitants of Seyitömer Mound are compared to those of their contemporaries who lived in the same region, the findings are in line with the expectations. Moreover, odontological data on the teeth and jaws of the people of Seyitömer Mound are supported by archaeological data. These data obtained in the light of the evaluations made can be used as comparison material for dental anthropological studies.

Giriş

Yıllar boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Anadolu'da yapılan kazılar sonucunda, çeşitli dönemlerde yaşamış uygarlıklara ait birçok buluntu ele geçirilmiştir. Arkeolojik kazılardaki nekropol alanlarından uygun şekilde kazılıp ortaya çıkarılan insan iskeletlerinin paleoantropolojik açıdan incelenmesi ve değerlendirilmesi ile eskiden yaşamış insanların ölüm nedenleri, sağlık durumları, yaşam biçimleri, paleodemografik ve morfolojik yapıları gibi birçok bilgi ortaya konulabilmektedir. Bunun yanı sıra antik dönem insanlarına ait diş ve çeneler de ilgili toplumların beslenme biçimleri, besin türleri, besin hazırlama şekilleri, ağız ve diş sağlıkları ile kültürel alışkanlıklarını ortaya koyan oldukça önemli veri kaynaklarıdır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan iskeletlerin çıkarıldığı Seyitömer Höyüğü, Kütahya il merkezinin 25 km. kuzeybatısında, Seyitömer Linyit İşletmesi Müessese Müdürlüğü (SLİ) rezerv sahasında, eski Seyitömer Kasabası'nın bulunduğu alan içerisinde yer almaktadır. Bu Höyük "Phrygia Epictetus" denilen bölgenin güneyinde, İç Batı Anadolu'da bulunmaktadır. 150 x 140 metre ölçülerinde olan höyüğün orijinal yüksekliği 23,5 m.'dir¹. Höyüğün altında bulunan kömür rezervinin kullanılabilir duruma getirilebilmesi amacıyla 1989 yılından 2021 yılına kadar aralıklarla arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir.

Gereççe ve Yöntem

Antik dönem toplumların ağız ve diş sağlığı, insanların beslenme alışkanlıkları ve besinleri hazırlama şekilleriyle yakından ilişkilidir. Benzer şekilde, dişlerde ve çenelerde görülen patolojik lezyonların görülme sıklığı ve bu lezyonların dereceleri, toplumların biyolojik ve kültürel faktörlerine, bölgelerine ve dönemlerine göre farklılık göstermektedir. Bu alanda şimdiye kadar yapılan çalışmalar, görülme sıklıkları farklı da olsa günümüzde gözlenen diş çürüğü, aşınma, periapikal lezyon (apse) ve diş minesindeki gelişim bozukluğu (hypoplasia) gibi hastalıkların eski çağ toplumlarında da var olduğunu ortaya koymaktadır.²

Çalışmanın materyalini, Seyitömer Höyüğünde 2006- 2010 yılları arasında, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Arkeoloji bölümünden Prof. Dr. A. Nejat Bilgen başkanlığında gerçekleştirilen kazılardan çıkarılan 64 bireye ait diş ve çeneler oluşturmaktadır.

İskeletlere ait diş ve çenelerin teşhisi konusunda Bass,³ Burns,⁴ White,⁵ Matshes⁶ ve Özbek⁷ ile dental yaşlandırma için diş sürüm tablosu Ubelaker⁸'dan yararlanılmıştır. Diş aşınma derecelendirme sistemi için Brothwell'in⁹ büyük azı dişleri için, Bouville'nin¹⁰ bütün diş gruplarına uyarladığı aşınma ölçekleri kullanılmıştır. Diş çürükleri, diş taşı, periapikal lezyon (apse) ve periyodontal rahatsızlıkların değerlendirilmesinde Brothwell ve Hillson¹¹'in kriterlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada hypoplasia oluşumlarının başlangıç zamanının tespiti için Goodman ve Rose¹²'un yöntemi kullanılmıştır.

Seyitömer Höyüğü toplumunda gözlenen diş ve çene patolojilerine ilişkin verilerin istatistiksel analizleri SPSS 17.0 programı kullanılarak yapılmıştır. Yapılan değerlendirmede, cinsiyetler arasındaki farkların anlamlılık derecesi hesaplanmış, verilerin parametrik test varsayımlarının sağlanmadığı durumlarda, "Mann-Whitney U testi" uygulanmıştır. Son olarak da istatistiksel açıdan bir değer ifade edebilecek birey sayısına sahip, aynı bölgedeki çağdaşı Anadolu toplumları ve diğer Anadolu toplumlarına ait diş ve çene patolojilerinin görülme yüzdeleri ile Seyitömer Höyüğü toplumunun diş ve çene patolojilerinin görülme yüzdeleri "kümeleme (cluster) analizi" uygulanarak karşılaştırılmıştır. Bunun amacı kendi çalıştığımız toplumun hem aynı bölgedeki çağdaşı hem de diğer Anadolu toplumları içerisindeki yerini belirlemektir.

3 Bass 1987: 10.260.279.

4 Burns 1999: 38-40.118.126.

5 White 2000: 109-136.

6 Matshes vd. 2005: 124-134.

7 Özbek 2007: 17-20.

8 Ubelaker 1978.

9 Brothwell 1981: 52-54.

10 Bouville v.d.1983: 89-93.

11 Hillson 1996: 255.

12 Goodman-Rose 1990: 59-64.66.

1 Bilgen vd. 2011: 367-380.

2 Özbek 1994-a: 29.

Bulgular

Paleodemografik Bilgiler

Seyitömer Höyüğü popülasyonunu meydana getiren bireylerin 5'ini bebek, 13'ünü ise çocuklar oluşturmaktadır. Bu grubun popülasyon genelindeki oranı %28,12'dir. 46 erişkin bireyin 15'ini kadınlar, 29'unu erkekler oluşturmaktadır. Erkeklerin topluluk genelindeki oranı %45,31 iken, kadınların %23,43'dür. Cinsiyeti belirlenemeyen iki birey de topluluğun %3,12'sini oluşturmaktadır.

Seyitömer toplumunun %71,88'ini oluşturan erişkinler dikkate alınarak yapılan değerlendirme sonucunda ortalama yaşam uzunluğu 27,15 yıldır. Toplumun erişkin kadınlarında 23,33 olarak hesaplanan yaşam uzunluğu, erkeklerde 29,13 ile bariz daha fazla olduğu görülmüştür.

Seyitömer toplumuna ait bireylerin yaş ortalamaları aynı bölgedeki çağdaşı Çavlum, Ağızören ve Küçükhöyük toplulukları ile karşılaştırılmıştır. Buna göre; 36,47 yaş ortalamalı Küçükhöyük¹³ topluluğunu sırasıyla, 24,24 ile Seyitömer Höyüğü, 23,38 ile Çavlum¹⁴ topluluğu takip etmektedir. Yapılan karşılaştırmalar sonucunda Seyitömer Höyüğü, Çavlum ve Küçükhöyük topluluklarında erkeklerin, kadınlardan daha uzun yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca Ağızören bireylerine ait verilerin, popülasyon genelini yansıtmama durumu göz önünde bulundurularak orta erişkin bireylerin çoğunlukta olduğu rapor edilmiştir.¹⁵ Anadolu'da farklı bölgelerdeki Tunç Çağı toplulukları göz önünde bulundurulduğunda, en yüksek yaş ortalamasının sırasıyla 41 yaş ile İkiztepe, 31,8 yaş ile Kalinkaya ve 31,3 yaş ile Karataş topluluklarına ait olduğu görülmüştür.¹⁶

Angel'in¹⁷ Doğu Akdeniz toplulukları üzerine yaptığı araştırmada, Neolitik sonundan Geç Tunç Çağı sonuna kadar doğurganlık oranında düşme, boy uzunluğunda azalma ve ömür uzunluğunda herhangi bir artışın söz konusu olmadığı belirtilmiştir. Araştırmacı bu durumların su kenarındaki yerleşimlerden kaynaklı sıtma ve anemi hastalıklarından olabileceğine

dikkat çekmiştir. Bu araştırma ile Angel, Doğu Akdeniz Tunç Çağı kadınlarının yaş ortalamalarının 29,6, erkeklerin ise 33,8 olduğunu belirtmiştir. Söz konusu Seyitömer bireylerinde ise ömür uzunluğu kadınlarda 23,33, erkeklerde 29,13 olarak tespit edilmiştir.

Günümüzde olduğu gibi prehistorik dönemlerde de değişen iklimin bir sonucu olarak görülen kuraklık, yangın ve sel felaketleri büyük etkiler yaratarak kültürlerin yok olmasına neden olmuştur. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, iklimin küçük ölçekli değişiminin tarım ürünlerini ve dolayısıyla kültürü etkilediği; büyük ölçekli değişiminin ise kültürü tamamen ortadan kaldırdığı görülmüştür.¹⁸ Toplumdaki bu düşük yaş ortalamasının sebebi olarak, Seyitömer Höyük Orta Tunç yerleşiminin, depremlerle ani olarak yıkılması ve burada yaşamış olan insanların tamamının iskelet buluntularına henüz ulaşılammış olması gösterilebilir.

Diş ve Çene Patolojileri

Diş ve çenede oluşan patolojik olgular; incelenen toplulukların ağız ve diş sağlıklarını ortaya koyan, aynı zamanda beslenme biçimleri, besin hazırlama teknikleri, kültürel alışkanlıkları gibi birçok konuda bilgi veren önemli veri kaynaklarıdır.

Bu kapsamda Seyitömer Höyükten çıkan diş ve çeneler, cinsiyet faktörü de göz önünde bulundurularak paleopatolojik açıdan ayrı ayrı incelenmiş ve bu bireylerde diş aşınması, diş çürüğü, hypoplasia, diş taşı, antemortem (ölüm öncesi) diş kaybı, periapikal lezyon (apse) ve alveol kaybı gibi lezyonlar belirlenmiştir. Seyitömer toplumuna ait toplam 622 diş paleopatolojik açıdan incelenmiştir. Bunların 546'sı daimi, 76'sı ise süt dişi iken daimi dişlerin 130'u çocuk, 416'sı ise erişkin bireylere aittir.

Seyitömer höyük çocuklarının maxilla ve mandibuladaki toplam daimi diş sayısı 130 olup, bunların diş tiplerine göre dağılımı; 14 daimi ikinci molar, 28 daimi birinci molar, 10 ikinci premolar, 16 birinci premolar, 12 canine, 24 ikinci incisive ve 26 birinci incisive şeklindedir. Bu dişler çürük, hypoplasia, diş taşı ve alveol kaybı açısından değerlendirildiğinde, herhangi bir patolojik bulguya rastlanılmamıştır.

13 Açikkol 2000: 29-36.

14 Sevim vd. 2004: 337-355.

15 Açikkol vd. 2003: 1-27.

16 Sevim Erol vd. 2010: 13-41.

17 Angel 1951.

18 Yıldız 2007: 4-5.

Dışler	Sağ	Sol	Toplam	Sağ	Sol	Toplam
Üst çene	n(Kadın)	n(Kadın)	n(Kadın)	n(Erkek)	n(Erkek)	n(Erkek)
I1	7	5	12	8	8	16
I2	7	6	13	7	8	15
C	6	6	12	8	6	14
P1	7	6	13	7	7	14
P2	6	7	13	8	9	17
M1	7	7	14	9	7	16
M2	8	7	15	7	9	16
M3	3	3	6	2	4	6
TOPLAM	51	47	98	56	58	114
Alt çene	n(Kadın)	n(Kadın)	n(Kadın)	n(Erkek)	n(Erkek)	n(Erkek)
I1	4	3	7	8	8	16
I2	5	2	7	8	8	16
C	6	4	10	9	9	18
P1	5	5	10	8	8	16
P2	5	4	9	11	8	19
M1	7	5	12	6	9	15
M2	8	5	13	6	8	14
M3	4	5	9	6	7	13
TOPLAM	44	33	77	62	65	127
GENEL	95	80	175	118	123	241

Fig. 1. Seyitömer Toplumuna Ait Daimi Dışlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Çocuk dışlerinde herhangi bir patolojiye rastlanmaması, bu yaş grubunun karışık dişlenme döneminde olması, yeni sürmüş yaş gruplarında herhangi bir patolojik rahatsızlığın olmaması, çocukların genellikle 5- 10 yaşları arasında yer aldığı için daimî dışlerinin henüz sürmüş olması gibi etkenlerle ilişkili olabilir.

Seyitömer toplumuna ait, en çok ikinci daimi dışler, en az ise üçüncü daimi dışlerin mevcut olduğu görülmektedir. Dışler sayısal açıdan değerlendirildiğinde ise, hem kadın hem erkek bireylerde en çok ikinci daimi dışlerin, en az üçüncü daimi dışlerin olduğu anlaşılmaktadır (Fig 1).

Dış Çürüğü

Ağız ve diş sağlığında en önemli sorunların başında yer alan diş çürükleri, tahrip edici maddelerin içeriden etkisi olmaksızın sağlam olarak sürmüş dışlerin dış yüzünden başlayarak sert dokuların özellikle minenin harabiyetine kadar devam eden bir olgu olarak tanımlanır.

Antropolojik çalışmalarda diş çürükleri, incelenen toplumun ağız ve diş sağlığı ile beslenmeleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Bu çalışma kapsamında toplam 416 daimi diş çürük açısından değerlendirilmiştir. Seyitömer

toplumunda diş çürüğünün görülme sıklığı cinsiyet ayrımı yapılmaksızın tüm erişkin bireylerde genel olarak ele alındığında çürük oranı % 9,17 olarak hesaplanmıştır. Toplumda diş çürükleri, sıklıkla ara yüz, occlusial, buccal ve kole çürükleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır (fig. 2-3).

Çürük, kadınlarda üst çenede % 5,3, alt çenede % 15,87; erkeklerde ise üst çenede % 12,04, alt çenede % 5,26 oranındadır. Bu bulgular diş çürüğünün erkeklerde üst çene dışlerinde, kadınlarda ise alt çene dışlerinde daha yoğun olduğunu göstermektedir. Cinsiyet farkı gözetmeksizin erişkin bireyler genel olarak değerlendirildiğinde, çürük oranının üst çenede % 8,8, alt çenede ise % 9,4 olduğu anlaşılmaktadır (Fig 4).

Dış Aşınması

Aşınma, diş yüzeylerinde, özellikle dişin çiğneme yüzeyinde oluşan harabiyettir. Bu harabiyet, çiğneme sırasında dışlerin sürtünmesel hareketleri sonucunda olabildiği gibi asit içerikli besinlerin dışlere teması yoluyla da olabilmektedir. Aşınmada, diş dokularının sertliği, genetik yapı, oklüzyon biçimi, çiğnemenin şiddeti, çene kaslarının gücü, yenilen besinlerin niteliği, besin hazırlama tekniği, brüksizm adı

Dişler Maxilla	KADIN			ERKEK			GENEL		
	B	G	%	B	%	B	G	%	
I1	-	-	-	-	-	-	-	-	
I2	-	-	-	-	-	-	-	-	
C	12	-	-	14	1	7,1	26	1	3,8
P1	15	-	-	14	2	14,2	29	2	6,8
P2	13	1	7,6	17	4	23,5	30	5	16,6
M1	14	-	-	16	1	6,2	30	1	3,3
M2	15	3	20	16	-	-	31	3	9,6
M3	6	-	-	6	2	33,3	12	2	16,6
TOPLAM	75	4	5,3	83	10	12,1	158	14	8,8
Mandibula	KADIN			ERKEK			GENEL		
	B	G	%	B	%	B	G	%	
I1	-	-	-	-	-	-	-	-	
I2	-	-	-	-	-	-	-	-	
C	10	1	10	18	-	-	28	1	3,5
P1	10	1	10	16	-	-	26	1	3,8
P2	9	-	-	19	1	5,2	28	1	3,5
M1	12	2	16,6	15	1	6,6	27	3	11,1
M2	13	3	23,1	14	2	14,2	27	5	18,5
M3	9	3	33,3	13	1	7,6	22	4	18,1
TOPLAM	63	10	15,8	95	5	5,2	158	15	9,4
GENEL	138	14	10,14	178	15	8,42	316	29	9,17

Fig. 4. Seyitömer Toplumunda Erişkin Birey Daimî Dişlerindeki Çürük Oranlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

verilen diş gıcırdatma, yaş ve cinsiyet gibi birçok etmen rol oynamaktadır.¹⁹ Diş aşınmasının tipi ve şiddeti tarih öncesi toplumların beslenme alışkanlıkları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Dişleri incelenen bireyin dişlerindeki aşınmanın derecesine göre, bu bireyin hem beslenme alışkanlığı hem de yaşı hakkın-

mandibulaya aittir. Aşınmanın cinsiyete göre dağılımına bakıldığında ise aşınma oranının erkeklerde % 89,2 (241/215), kadınlarda ise % 75,4 (175/132) olduğu belirlenmiştir (Fig 7). Süt dişleri ise aşınma açısından değerlendirmeye alınmamıştır.

Maxilla	B	G	%	B	G	%	B	G	%
I1	12	10	83,3	16	14	87,5	28	24	85,7
I2	13	9	69,2	15	12	80	28	21	75
C	12	8	66,6	14	13	92,8	26	21	80,7
P1	13	10	76,9	14	10	71,4	27	20	74,1
P2	13	9	69,23	17	15	88,23	30	24	80
M1	14	12	85,7	16	15	93,7	30	27	90
M2	15	12	80	16	15	93,75	31	27	87,1
M3	6	5	83,3	6	5	83,3	12	10	83,33
TOPLAM	98	75	76,5	114	99	86,8	212	174	82,1
Mandibula	B	G	%	B	G	%	B	G	%
I1	7	5	71,4	16	16	100	23	21	91,3
I2	7	5	71,4	16	15	93,7	23	20	86,9
C	10	6	60	18	16	88,8	28	22	78,5
P1	10	6	60	16	15	93,7	26	21	80,7
P2	9	9	100	19	16	84,2	28	25	89,2
M1	12	9	75	14	14	100	26	23	88,4
M2	13	9	69,2	14	13	92,8	27	22	81,4
M3	9	8	88,8	14	11	78,5	23	19	82,6
TOPLAM	77	57	74,1	127	116	91,3	204	173	84,8
GENEL	175	132	75,42	241	215	89,2	416	347	83,41

Fig. 7. Seyitömer Toplumunda Erişkin Birey Daimî Dişlerindeki Aşınma Oranlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

da bilgi edinmek mümkündür.^{20 21} Seyitömer toplumunda 416 daimi diş aşınma açısından değerlendirilmiştir ve diş aşınmasının görülme sıklığı % 83,4 (416/347) olarak belirlenmiştir (fig. 5-6). Bu dişlerin 174'ü maxillaya, 173'ü

Seyitömer popülasyonunda, Bouville²² tarafından geliştirilen aşınma kriterlerinden yararlanılmıştır. Bu kriterlere göre maxilla dişlerde en yoğun olarak 3 düzeyinde (% 23,3) aşınma meydana geldiği, bunu sırasıyla 4 (% 16,9), 2+ (% 16,3) ve 2 (% 13,4) derecelerinin izlediği

19 Turner 1979: 619-635.

20 Brothwell 1981: 52-54.

21 Smith 1972: 233-238.

22 Bouville vd.1983: 89-93.

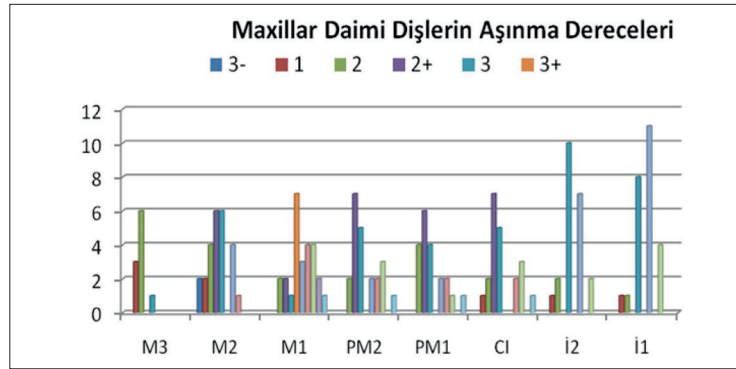

Fig. 8. Seyitömer Toplumundaki maxillar dişlerdeki aşınmaların dereceleri

belirlenmiştir (Fig 8). Mandibulada aşınma gösteren dişlerde ise en yoğun aşınma derecesinin 4 düzeyinde (% 25,9), bunu sırasıyla 3 (% 24,2), 2+ (% 14,1) ve 2 (% 10,1) derecelerinin izlediği tespit edilmiştir (Fig 9).

Periodontal Hastalıklar

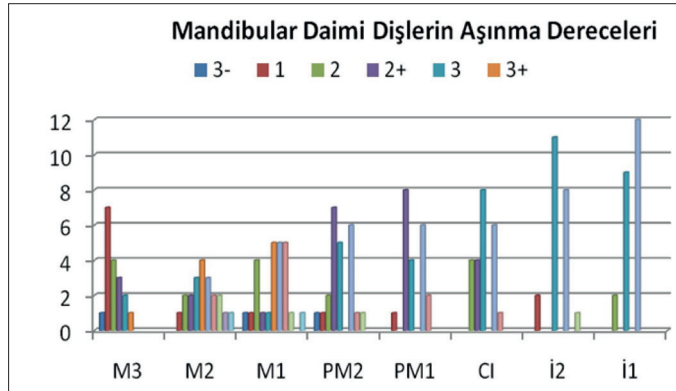

Fig. 9. Seyitömer Toplumundaki mandibular dişlerdeki aşınmaların dereceleri

Dişeti hastalıkları olarak bilinen periodontal hastalıklar, dişin çevre dokularındaki iltihabı ve yıkımıyla karakterize bir hastalıktır.

Periodontal hastalıkların her ne kadar çeşitli nedenlerle oluştuğu belirtilse de dişeti ve çevre dokuların enfeksiyonu ile karakterize olan bu hastalığın nedeni, yetersiz ağız bakımı sonucu dişler üzerinde oluşan bakteri plaklarındaki mikroorganizmalardır.^{23 24 25} Periodontal hastalıklar diyabet, vitamin eksikliği, kalıtsal özellikler, ileri derecedeki diş aşınmaları,

beslenme şekli, yaş, cinsiyet gibi faktörler nedeniyle de oluşabilir.²⁶

i.Diş Taşı: Diştaşı, dental plağın mineralleşmesi sonucunda oluşan, genellikle dişin kole bölgesinde meydana gelen inorganik bir birimdir ve ağız hijyenini en iyi gösteren kriter-

lerden biridir.²⁷ Calculus veya tartar olarak da isimlendirilen bu oluşumlar bakteri plakları üzerindeki mikroorganizmaların, özellikle ağız PH'sının düşük olduğu durumlarda mineralize olmasıyla oluşurlar. Beslenme ve ağız bakımı alışkanlığı, sistemik hastalıklar, ağızda mevcut bakteriler, oklüzyon bozuklukları ile biyolojik yaşın etkin rol oynadığı diş taşı oluşumu ağız hijyeninin en iyi göstergelerinden biridir.²⁸ Ölüm sonrasında bireyin dişleri üzerinde kalan diş taşları yardımıyla kişi ve

23 Brothwell 1981: 52-54.

24 Clarke 1990: 371-376.

25 İşler v.d. 1985: 107-139.

26 Hidebolt vd. 1991: 225-240.

27 Ortner-Putschar 1985: 34.127.590.610.612.

28 Hillson 1996: 255.

toplumla ilgili pek çok veriye ulaşılabilmesi olasıdır.

Seyitömer bireylerine ait 416 daimi diş bu oluşum açısından incelenmiştir. İncelenen dişlerin 87'si üst çeneye, 90'ı alt çeneye ait olmak üzere toplam 177 (% 42,5) daimi dişte diş taşı tespit edilmiştir (fig. 10). Diş taşları yoğunluklarına göre az (1), orta (2) ve çok (3) olmak üzere üç farklı aşamada derecelendirilmiştir.²⁹ Erişkin bireylerde diş taşı yoğunluğu alt ve üst dişler arasında anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Seyitömer bireylerinde, bu lezyonun yoğunluğunun hem üst hem de alt çenede en fazla olduğu dişler sırasıyla ikinci kesici, birinci kesici ve birinci molar dişler şeklinde sıralanmaktadır (Fig 11).

Dişler	Maxilla			Mandibula			GENEL		
	B	G	%	B	G	%	B	G	%
I1	28	18	64,2	23	15	65,2	51	33	64,7
I2	28	20	71,4	23	16	69,5	51	36	70,5
C	26	11	42,3	28	19	67,8	54	30	55,5
P1	27	8	29,6	26	10	38,4	53	18	33,9
P2	30	7	23,3	28	7	25	58	14	24,1
M1	30	12	40	26	9	34,6	56	21	37,5
M2	31	9	29	27	6	22	58	15	25,8
M3	12	2	16,6	23	8	34,7	35	10	28,5
TOPLAM	212	87	41,1	204	90	44,1	416	177	42,5

Fig. 11. Seyitömer Toplumunda Erişkin Birey Daimi Dişlerindeki Diş Taşı Oranlarının Diş Tiplerine Göre Dağılımı

ii. Alveol Kaybı: Alveol kaybı periodontal hastalıklar içinde değerlendirilmektedir. Bu hastalık sadece dişin içinde yer aldığı alveol kemikle sınırlı değil, aynı zamanda diş etini, dişleri ve dişin alveol soket içinde sabit durmasını sağlayan periodontal ligamentleri de

ilgilendirmektedir. Periodontal hastalıklar mikroorganizmaların etkisiyle dişetin iltihaplanması sonucunda, dişetin çekilmesi ve alveol kemiğinin rezorbsiyonunu da ifade etmektedir (Freeth, 2000).³⁰

Seyitömer Höyüğünde alveol kaybı çene bazında değerlendirilmiş ve incelenen 53 çeneden 29'unda (%54,7) gözlenmiştir (fig. 12). Alveol kaybının cinsiyetlere göre dağılımlarına bakıldığında, oranın kadınlarda % 70, erkeklerde ise % 45,4 olduğu belirlenmiştir. Brothwell'e ait alveol kaybı skalasına göre Seyitömer bireylerinde alveol kayıplarının derecelerinin her iki çenede de fazla olmadığı görülmüştür. Üst çenede alveol kaybının en belirgin (3) gözlemlendiği diş %13 ile kesici dişler iken alt çenede bu oran %18 ile köpek dişleridir.

Hypoplasia:

Diş minesinde, mine tabakasının oluşum sürecinde ortaya çıkan bir bozukluktur. Mine hypoplasiası, dişin taç kısmında çukurlar veya lekeler şeklinde görülebilir; en yaygın formu çizgisel şekilli olan kireçlenme

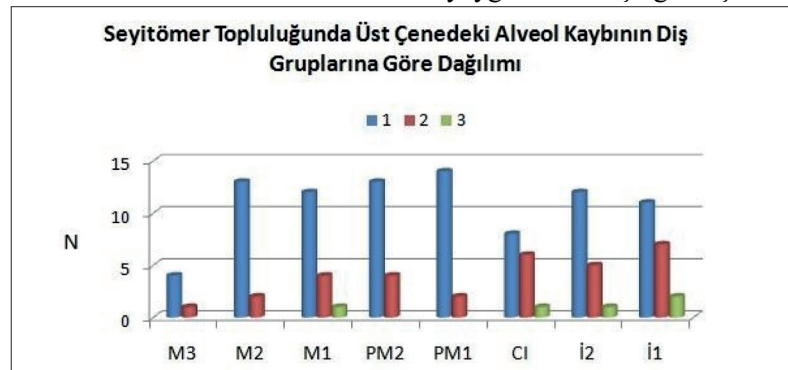

Fig. 13. Seyitömer Toplumunda Üst Çenedeki Alveol Kaybının Diş Gruplarına Göre Dağılımı

bozukluğudur.³¹

Hypoplasia, kalıtsal anomaliler, bölgesel travma, beslenme yetersizlikleri veya çocukluk

kapanması antemortem diş kaybı olduğunun bir belirtisidir.³⁴ Alveol kayıplarına, genellikle ileri derecedeki çürük ve aşınma, önemli

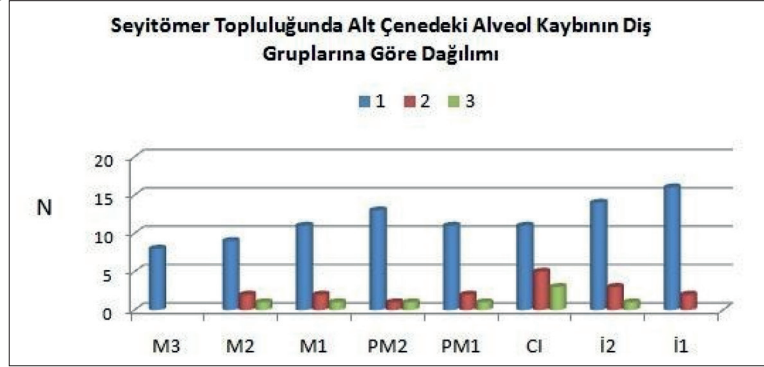

Fig. 14. Seyitömer Toplumunda Alt Çenedeki Alveol Kaybının Diş Gruplarına Göre Dağılımı

döneminde geçirilen hastalıklar sonucu meydana gelmektedir.³² Yapılan epidemiyolojik araştırmalarla, mine hypoplasiası ile kötü yaşam koşulları arasındaki doğrudan bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur. Örneğin yetersiz beslenme ve kötü ağız hijyeni koşullarının olduğu düşük sosyo-ekonomik düzeydeki az gelişmiş toplumlarda hypoplasia oranlarının yüksek olduğu görülmektedir.³³

Dişlerin minesinde çizgi, oluk ve küçük çukurlar şeklinde gözlenen hypoplasia, Seyitömer topluluğunda daimi dişlerdeki her bir diş grubu için farklı oranlarda sonuçlar vermiştir. Toplam 416 daimi diş bu açıdan değerlendirmeye alınmıştır ve bu dişlerden 43'ü üst çene, 45'i alt çene olmak üzere toplam 88 daimi dişte hypoplasia (% 21,1) varlığı saptanmıştır. Hypoplasia en çok üst çenede kesici dişlerde (% 33,3), alt çenede de köpek dişlerinde (% 41,6) görülmüştür. Yoğunluk derecesi açısından bakıldığında ise, üst çenede en yoğun yine birinci kesici dişler, alt çenede ise köpek dişleridir.

Antemortem (Ölüm Öncesi) Diş Kayıpları:

Ölüm öncesi diş kaybı, ileri derecede aşınma, çürük, diştışı, periodontal hastalıklar veya travma gibi nedenlerden bireyin yaşarken diş kaybetmesidir. Ölüm öncesi düşen dişin alveol soketlerinin kemik oluşumu nedeniyle

periodontal rahatsızlıklar ve travmalar neden olmaktadır.³⁵

Seyitömer toplumuna ait toplam 711 adet diş soketi alveol kayıpları açısından incelenmiştir. Değerlendirmeye alınan bu soketlerin 30 unda (% 4,21) ölüm öncesi diş kaybı gözlenmiştir (fig. 15).

Periapikal Lezyon (Apse):

İleri derecedeki diş çürükleri ya da aşırı diş aşınmasının ardından diş pulpasının iltihaplanmasını ifade eden patolojik bir lezyondur. Periapikal lezyonların meydana gelmesinde ilk basamak diş pulpasının iltihaplanmasıdır. Burada oluşan iltihap diş özü odacığından başlayarak önce kökü, daha sonra kökü çevreleyen dokuları etkiler. İltihap arttıkça, bir yandan diş eti, diğer yandan alveol kemik üzerindeki basınç artar ve sıkışan iltihap çenede açtığı bir delikten dışarı akmaya başlar.³⁶

Periapikal lezyonlar; tarım toplumlarında karbonhidrat ve şeker ağırlıklı beslenmeye bağlı olarak gelişen çürükler; prehistorik topluluklarda ise sert gıdalarla beslenme sonucu oluşan ileri derecede aşınma nedeniyle oluşabilmektedir.³⁷ Seyitömer toplumunun 416 dişi periapikal lezyon açısından incelenmeye alınmış, bunların 13'ünde (% 3,12) bu lezyon

31 Hillson 1996: 254-287.

32 Goodman-Rose 1990: 59-110.

33 Larsen 1997: 77-81.

34 İşler vd. 1985: 129-139.

35 Hillson 1996: 254-287.

36 Hillson 2005: 309-310.

37 Bouville vd. 1983: 89-93.

belirlenmiştir (fig. 16). Üst çenede köpek dişleri ve birinci kesici dişlerde bu olguya rastlanılmazken; alt çenede sadece birinci büyük ve küçük azı dişleri (% 7,6) ile köpek dişlerinde (% 15,3) periapikal lezyon varlığı gözlenmiştir.

Tartışma

Diş ve çenelerde tespit edilen bazı hastalıklar, bugün olduğu gibi eski zamanlarda da insanlığın karşı karşıya kaldığı sağlık sorunlarıydı. Bu alandaki araştırmalar sayesinde bugün artık çok iyi biliyoruz ki, diş çürüğü, aşınma, periyodontal hastalıklar, periapikal lezyonlar, ölüm öncesi diş kayıpları ve diş minesindeki gelişim bozukluğu (hypoplasia) her ne kadar görülme sıklıkları farklı da olsa, günümüzde olduğu gibi eski çağlarda da görülüyordu. Bu diş hastalıkları, eski çağlarda yaşamış atalarımızın besin türleri ve beslenme alışkanlıkları hakkında bilgi verirken, aynı zamanda bu eski insan topluluklarının ağız ve diş

sağlıklarına ilişkin ipuçları da barındırmaktadır.

Seyitömer toplumuna ait toplam 622 diş incelenmiştir. Bunlardan 546 tanesi daimî, 76 tanesi ise süt dişleridir. Toplumda üst çenede en çok daimî ikinci büyük azı dişler (%13,7); en az üçüncü daimî büyük azı dişler (%7,2) mevcuttur. Dişler sayısal açıdan değerlendirildiğinde hem kadın hem erkek bireylerde en çok ikinci büyük azı dişlerin, en az üçüncü daimî büyük azı dişlerin olduğu gözlenmiştir.

Seyitömer Höyük'ten 2006 – 2010 yılları arasında çıkarılan iskeletlere ait diş ve çenelerine ilişkin patolojik veriler; hem aynı bölgede yer alan çağdaşı Çavlum Nekropolü, Küçükhöyük ve Ağızören topluluklarının, çağdaşı diğer Anadolu topluluklarının ve çeşitli dönemlerde Anadolu'da yaşamış bazı toplumların verileriyle karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırmalardan elde edilen bilgiler ışığında,

Yer	Dönem	Araştırmacı	Çürük %	Hypoplasia %	Diştaşı %	Periapikal Lezyon %	Periodontal Hastalıklar %	Antemortem Diş Kaybı %
Aşıklı Höyük	Neolitik	Özbek (2007)	2,9	3,7	9,5	26,3	29,4	7,6
Çayönü	Neolitik	Özbek (1997)	4,3	2,8	64	20,2	36,6	27,8
Küçük Höyük	ETÇ	Açıkkol (2000)	2,92	13,79	4,58	-	57,9	-
Hayaz Höyük	ETÇ	Özbek (1984)	3,93	-	-	-	-	-
Salur	ETÇ	Yığıt ve ark. (2011)	2,08	22,92	25	-	40	7,69
Resuloğlu	ETÇ	Atamtürk ve diğ. (2009)	3,74	57,23	79,77	2,34	97,31	2,27
Seyitömer	OTÇ	Özdemir (2011)	9,17	21,1	42,5	4,32	38,88	4,21
Ağızören	OTÇ	Yılmaz ve diğ. (2003)	-	27,4	17,7	25	-	7,6
Panaztepe	OTÇ	Güleç ve diğ. (1998)	3,01	31,51	20,89	-	-	15,65
Hakkari	Erken Demir	Gözlük ve diğ. (2004)	5,56	20,15	20,15	3,56	60,98	19,79
Karagündüz	Erken Demir	Erkman ve diğ. (2008)	3,21	2,8	15,18	2,58	-	9,17
Norşuntepe	Çağ	Korkmaz (1993)	11,27	87,5	66,6	26,66	90	13,8
Altuntepe	Urartu Demir Çağ	Yığıt ve ark. (2005)	2,85	9,28	11,26	3,16	12,7	7,89
Dilkaya	Çağ	Güleç (1986)	2,6	-	45,05	-	-	-
Klaz-Yıldıztepe	yy	Güleç (1986)	5,2	-	-	-	-	3,7
Klaz-Akpınar	M.Ö.7-4. yy	Güleç ve diğ. (1998)	5,4	35	12,5	-	-	3,4
Antandros	yy	Erdal (2000)	9,8	60,3	5,4	5,4	-	17,5
Panaztepe	Roma	Güleç ve diğ. (1998)	11,11	22,73	14,76	-	-	11,11
Datça	Roma	Karaöz Arhan ve diğ. (2009)	20	-	4,16	11,11	25	33,82
Arslantepi	Geç Roma	Uzel ve diğ. (1988)	9,52	-	80	-	-	14,2
Sardis	Geç Roma	Eroğlu (1998)	8,7	64,54	50,52	7,26	82,31	16,04
Kyzikos	MS 2. yy	Gözlük ve diğ. (2009)	7,76	56,73	5,31	-	100	3,79
Smyrna Agorası	Bizans MS 5-6. yy	Gözlük ve diğ. (2005)	4,68	11,7	16,96	1,63	33,33	7,61
Adramyteion	yy	Atamtürk (2008)	10,1	60,23	29,61	1,36	80	9,43
İznik	Geç Bizans	Erdal (1996)	10,88	36,8	59,28	3,93	70,83	7
Büyük Saray- Eski Cezaevi	Geç Bizans	Erdal (2003)	9,6	75,4	57,2	5,1	33,1	12
Karagündüz	Ortaçağ	Gözlük (2004)	6,36	24,91	25,9	1,86	40,64	18,73
Tepecik	Ortaçağ	Sevim (1993)	10,9	21,8	33,4	2,7	-	19,2
Van Kalesi	Ortaçağ	Gözlük ve diğ. (2004)	11,75	30,42	47	1,72	39,74	18,28
Panaztepe	İslam	Güleç (1989)	7,3	5,7	-	-	-	-
Kelenderis	19. yy	Şimşek ve diğ. (2008)	28,42	51,01	58,88	2,21	100	34,24

Fig. 17. Seyitömer Höyük bireylerine ait diş ve çene patolojilerinin diğer Anadolu topluluklarıyla karşılaştırılması

Seyitömer insanların ağız ve diş sağlığı, geçmişte yaşamış Anadolu toplumları arasındaki konumu belirlenerek, benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tarihöncesi atalarımızın diş hastalıkları içerisinde en dikkat çeken rahatsızlık, eski toplumların beslenme ve sağlık profilinin yeniden oluşturulmasına imkân sağlayan diş çürükleridir. Seyitömer toplumunda 416 daimi diş çürük açısından incelenmiş ve bu lezyonun görülme sıklığı % 9,17 olarak belirlenmiştir. Süt dişlerinde ise çürüğe rastlanmamıştır. Toplumda sıklıkla ara yüz, occlusal, buccal ve kole çürükleri belirlenmiştir.

Neolitik çağa birlikte diş çürümesinde, paleolitik çağa oranla, önemli bir artış olmuştur. Özellikle geç neolitik evrede tarımın yoğun biçimde avcılık ve toplayıcılığın yerini almasına paralel olarak beslenme alışkanlığı da önemli ölçüde değişmiştir. İnsanoğlu karbonhidrat ağırlıklı beslenmeye başlayınca doğal olarak diş çürüğü ile tanışmıştır. Seyitömer toplumunda gözlenen %9,17 frekanslı çürük oranı bu toplumun bir tarım toplumu olduğunu düşündürmüştür.

Daimî dişlerdeki çürüğün diş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, bu lezyonun kesici dişlere nispeten büyük azı dişlerinde daha fazla karşılaştığı görülmüştür. Büyük azı dişlerinin oklüzyal yüzeylerinde tüberküllu, oluk ve çukurlara sahip geniş yüzeyli yapılarından dolayı, bu dişlerde besin maddeleri birikerek mikroorganizmaların aktivitelere uygun koşullar oluştururlar. Bu nedenle de azı dişlerinde ön dişlere göre daha fazla oranda diş çürüğüne rastlanır. Seyitömer insanların arka dişlerinde gözlenen çürük oranlarının ön dişlere oranla daha yüksek değerler göstermesi, tüketilen besinlerin yanı sıra dişlerin anatomik yapısının da bu lezyonun görülme sıklığında etkili olabileceği düşüncesini destekler niteliktedir.

Diş çürükleri bakımından, azı dişler içerisinde bir değerlendirme yapıldığında bu lezyonun en fazla ikinci büyük azı dişlerinde (% 1,92), sonra sırasıyla üçüncü büyük azılar (% 1,44) ve birinci büyük azılarda (% 0,96) olduğu gözlenmiştir. Aslında; ağız boşluğuna ilk sürmesi itibari ile insan ömrü boyunca besinlerle daha fazla temas eden birinci büyük azı dişlerinin,

diğer daimî dişlere göre çürük oranlarının daha yüksek görülmesi beklenmektedir. Ancak Seyitömer toplumundaki birinci büyük azılarda gözlenen bu düşük oranın, yapılan değerlendirme sonunda ölüm öncesinde (anatemortem) kaybedilen dişlerin en fazla birinci büyük azı dişleri olmasından kaynaklı olabileceğini düşündürmüştür.

Çürük oranı kadınlarda üst çenede % 5,3, alt çenede % 15,87; erkeklerde ise üst çenede % 12,04, alt çenede % 5,26 oranındadır. Bu veriler kadınlarda diş çürüğünün erkeklerde üst çene dişlerinde, kadınlarda ise alt çene dişlerinde yoğun olduğunu göstermektedir. Cinsiyet farkı göz ardı edilerek erişkin bireyler genel olarak değerlendirildiğinde, çürük oranının üst çenede % 8,8, alt çenede ise % 9,4 olduğu görülmektedir.

Cinsiyetler arasında bir değerlendirme yapıldığında kadınlarda (%10,4) erkeklere (%8,42) göre daha fazla çürüğe rastlanılmıştır. Farklı toplumlar üzerinde yürütülen bazı araştırmalarda da diş çürüklerinin kadınlarda erkeklere göre daha yüksek frekansta olduğu bildirilmektedir. Kadınlarda çürük frekansının yüksek olmasının nedenleri arasında; kız çocuklarında dişlerin daha erken sürmesi, cinsiyetler arasındaki fiziksel ve davranışsal farklılıklar ve gebeliğin diş sağlığını olumsuz yönde etkilemesi gibi nedenler gösterilmektedir.³⁸

Seyitömer höyük toplumunu hem çağdaşı hem de aynı bölgedeki Çavlum, Ağızören ve Küçükhöyük toplumlarıyla karşılaştırılmıştır. Ağızören toplumunda ele alınan 62 diştten hiçbirinde çürük gözlenmez iken,³⁹ Çavlum toplumunda 867 diş çürük açısından değerlendirildiğinde toplumda % 6,8 oranında diş çürüğü olduğu görülmüştür.⁴⁰ Küçükhöyük'te ise bakılan 411 diştten 12 sinde (% 2,92) diş çürüğüne rastlanmıştır.⁴¹

Farklı dönemlerde farklı bölgelerde yaşamış toplumlarda bu lezyon yaşam tarzına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Genel olarak Tunç dönem Anadolu toplumlarına diş çürükleri açısından bakıldığında ise Salur insanların

38 Larsen 1984: 367-389; Walker-Erlandson 1986: 375-383.

39 Yılmaz vd. 2003: 101.

40 Sevim vd. 2004: 342.

41 Açikkol 2000: 61.

48 daimi dişin % 2,08 sinde,⁴² Resuloğlu insanların 1239 dişin % 3,74 ünde⁴³ bu olguya rastlanmıştır. Ayrıca Karataş ETÇ toplumunda %1,28, Hayazhöyük ETÇ toplumunda %3,93, Panaztepe OTÇ toplumunda %3,01 oranında çürük rapor edilmiştir.⁴⁴

Anadolu toplumlarında gözlenen çürük değerlerinin, yapılan cluster analizleri sonucuna göre Van Kalesi⁴⁵- Dilkaya,⁴⁶ Panaztepe,⁴⁷Karagündüz,⁴⁸ İznik⁴⁹- Tepecik⁵⁰ toplumlarının yakın; Dilkaya ile Datça⁵¹ toplumlarının uzak kümelendiği gözlenmiştir. Seyitömer toplumu ise Antandros toplumu ile yakın kümelendiği görülmüştür.

Arkeolojik kazılardan elde edilen dişlerde diş aşınmalarını da görmek mümkündür. Diş aşınmasıyla beslenme şekli arasında yakın bir ilişki olduğundan aşınmanın derecesi ve biçimi beslenme alışkanlıklarının belirlenmesinde referans olarak kullanılır.⁵² Bireylerin beslenmeleri konusunda ipucu verebilen diş aşınmalarına, çalışma kapsamında 416 daimi dişte bakılmıştır. Çalışma kapsamında bakılan dişlerin üst çenede 99 erkek, 75 kadın, 4 çocuk ve alt çenede 116 erkek, 57 kadın ve 6 çocuk olmak üzere toplam 357 dişte çeşitli oranlarda aşınma ve toplumda diş aşınma sıklığı % 83,4 olarak belirlenmiştir. Aşınmanın cinsiyete göre dağılımına bakıldığında ise erkeklerde % 89,2 (241/215), kadınlarda ise % 75,4 (175/132) oranında belirlenmiştir. İncelenen dişlerin 53'ünün (% 12,74) 2+, 83'ünün (% 19,95) 3 derecesinde, 75'inin (% 18,02) 4 derecesinde aşındığı ve gözlenmiştir.

Neolitikten itibaren farklı insan topluluklarında diş aşınmasının büyük çeşitlilik gösterdiği belirtilmektedir. Seyitömer höyük toplumu diş aşınmaları açısından hem çağdaşı hem de

aynı bölgedeki Çavlum, Ağızören ve Küçükhöyük toplumlarıyla karşılaştırdığımızda, Ağızören toplumuna ait 51 diştin % 47'sinin 4. derecede, % 21,6'sinin de 3. dereceden aşınma gösterdiği görülmüştür.⁵³ Çavlum insanların diş aşınmaları konusunda bilgi edinmek için toplam 640 diş incelenmiş ve incelenen dişlerin 141'inde "4. derecede" (% 22,03), 130'unda "3. derecede" (% 20,31), 7'sinde ise "5. derecede" (% 11,09) aşınma rapor edilmiştir.⁵⁴

Küçükhöyük toplumunda erişkinlere ait 281 diş ele alınve ileri derecede aşınmaya çok sık rastlanmıştır. 82 diş, 5 ve üzerindeki aşınma derecelerine girmektedir ki bunların toplum içerisindeki oranı %29,18'i bulmaktadır. Populasyon genelinde aşınma en çok 4 derecesinde yoğunlaşmakta (%21,71) bunu sırasıyla 5 (%17,08), 3 (%11,39), 2+ (%11,03), 2 (%10,32), 4+ (%6,76), 5++ (%4,98), 5+ (%4,63), 3+ (%4,27), 3- (%2,85), 1 (%2,49), 7 (%1,78) ve 6 (%0,71) dereceleri takip etmektedir.⁵⁵

Eski Tunç dönemli Resuloğlu toplumunun dişlerinde diş aşınması hemen hemen tüm bireylerde orta düzeyde gözlenmiştir. En fazla aşınan birinci büyük azıları, sırasıyla ikinci büyük azılar ve birinci kesici dişler izlenmektedir. Yirmi yaş dişleri ve birinci küçük azılar ise en az aşınan dişlerdir.⁵⁶

Eski Tunç dönem Salur erişkin bireylerine ait toplam 48 daimi diş aşınma açısından değerlendirildiğinde, 45 dişte (%93,75) çeşitli derecelerde aşınma saptanmıştır. Kadınlarda 19 dişin 16'sı (%84,21), erkeklerde 29 dişin tümü aşınmaya maruz kalmıştır. Daimi dişlerde en fazla rastlanan aşınma dereceleri 4 (%24,44) ve 4+ (%17,78) düzeyindedir. Aşınma dereceleri, kadınlarda en fazla 4 (%43,75) erkeklerde 2+ (%20,69) ve 4+ (%17,24) düzeyinde etkili olmuştur.⁵⁷

Avcı-toplayıcı ve tarım toplumları arasında diş aşınmaları bakımından belirgin farklılıklar olduğu bilinmektedir.⁵⁸ Avcı toplumlarda özellikle kesici dişlerinde, bu dişlerinin

42 Gözlük Kırmızıoğlu v.d. 2010: 277.

43 Atamtürk vd. 2010: 37.

44 Erkman 2019: 60.

45 Gözlük vd. 2004: 51-62.

46 Güleç 1986,: 369-380.

47 Güleç 1989: 95.

48 Erkman vd. 2008: 141-156.

49 Erdal, 1986.

50 Sevim, 1993.

51 Karaöz Arıhan vd. 2009: 297-310.

52 Goodman-Rose 1990: 59-110.

53 Yılmaz vd. 2003: 99.

54 Sevim vd. 2004: 342.

55 Açıkkol 2000: 63.

56 Atamtürk vd. 2010: 42-43.

57 Gözlük Kırmızıoğlu vd. 2010: 280-281.

58 Smith 1972: 233-238.

besinleri kesme, koparma amacıyla kullanmaları sonucunda aşınmalar görülmesine karşın tarım toplumlarında aşınmalar daha çok arka (yanak) dişlerde görülür.⁵⁹ Seyitömer toplumu erişkin dişlerinde genelde aşınma oranının %83,4 bulunması ve kesici diş gruplarında (üst kesicilerde %80,35; alt kesicilerde %89,13) aşınma oranının yüksek değerinde olması bu toplumun tahıl ağırlıklı beslenmenin yanı sıra karışık beslenme olasılığını da düşündürmüştür. Yine aynı şekilde yapılan zooarkeolojik incelemeler sonucunda Seyitömer insanların diyetinde etin özellikle de proteinin önemli bir yer edindiği düşünülmektedir. Bovidae, suidae, cervidae ailelerine ait birçok kemik ve kemik parçaları incelendiğinde kemikler üzerinde büyük ölçüde kasaplık izlerine rastlanıldığı gibi, birçok uzun kemik parçasının da distal kısımlarının kırılıp kemik iliklerinin toplandığı görüldüğü rapor edilmiştir.⁶⁰ Bu doğrultuda Seyitömer toplumunun diyetinin karbonhidrat ağırlıklı olmasının yanı sıra, göreceli lifli besinlerin de tüketildiğini düşündürmüştür.

Seyitömer bireylerine ait dişler diş taşı açısından değerlendirildiğinde, incelenen 416 daimî dişte diş taşı oranının %42,5 olduğu belirlenmiştir. Erişkin bireylerde diş taşı yoğunluğu alt ve üst dişlerinde önemli bir farklılık göstermemektedir. Diş taşının hem üst hem de alt çenede yoğunluğunun en fazla olduğu dişler sırasıyla ikinci kesici, birinci kesici ve birinci molar dişlerdir. Diş taşı oluşumunda risk faktörlerinden biri de tükürüktür. Seyitömer toplumunda da ön dişlerde elde edilen yoğun diş taşı oranı, tükürük bezlerinin yoğun olduğu ön bölgelerde bu oluşumların fazla olduğu düşününesini destekler niteliktedir.

Seyitömer höyük toplumunun hem çağdaşı hem de aynı bölgedeki toplumlara bakıldığında; Ağızören toplumunda 62 diş incelenmiş ve 11 dişte 1 ölçeğinde diş taşı gelişimi saptanmıştır (%17,7).⁶¹ Çavlum toplumunda, toplam 803 diş, diş taşı açısından incelenmiş, bu dişlerin %1,4'ünde az derecede %0,1'inde orta derecede bu lezyona rastlanmıştır.⁶²

Ağız sağlığı ve beslenme biçiminin bir göstergesi olan diş taşına Anadolu'da Neolitik Çağ toplumları olan Aşıklı höyük⁶³ insanların %9,5; Çayönü⁶⁴ insanların %64 oranında rastlanmıştır. Panaztepe⁶⁵ 2. bin toplumunda %20,89, Panaztepe Roma toplumunda⁶⁶ %14,76, Hakkâri Erken Demir Çağ toplumunda⁶⁷ %20,15, Norşuntepe Demir Çağ toplumunda⁶⁸ %66,6, Büyük-Saray Eski Cezaevi Bizans Dönemi toplumunda⁶⁹ %57,2 oranında diş taşı gözlenmiştir.⁷⁰ Eski Tunç dönem Salur toplumunda da diş taşı oranı %25 olarak belirlenmiştir.⁷¹

Anadolu'da yaşamış diğer toplumlardaki diş taşı gözlenme değerleri cluster analizi ile değerlendirildiğinde; Küçükhöyük-Altın-tepe, Panaztepe-Hakkâri, Salur-Karagündüz ve Resuloğlu-Arslantepe toplumları birbirleriyle yakın kümelenmiştir. Seyitömer insanların ise Sardis insanlarıyla yakın, Eski Cezaevi insanlarıyla uzak kümelenildiği gözlenmiştir.

Periodontal hastalıklar içinde değerlendirilen alveol kemik kayıpları, alveol bölgenin yanı sıra, dişleri ve genellikle diş etlerini etkilemektedir.⁷²

Seyitömer Höyüğünde alveol kaybı lezyonu çene bazında değerlendirilmiş ve incelenen 53 çeneden 29 unda (%54,7) alveol kaybı olduğu gözlenmiştir. Alveol kaybının cinsiyetlere göre dağılımlarına bakıldığında, oranın kadınlarda %70, erkeklerde ise %45,4 olduğu belirlenmiştir. Maxillar kesici dişler %13, mandibular köpek dişler %18 ile alveol kaybının en yüksek derecede (3) olduğu dişler olarak belirlenmiştir.

Alveol kaybının meydana gelmesinde özellikle yoğun diş taşı birikiminin ve ağız hijyeninin önemli yer tuttuğu bilinmektedir. Seyitömer insanların gözlenen %42,5 oranındaki diş taşı oranının, %54,7 oranındaki alveol kaybını

63 Özbek 1992: 145-160.

64 Özbek 1988: 367-395.

65 Güleç 1989: 73-95.

66 Güleç vd. 1998: 179-206.

67 Gözlük vd. 2003: 31-40.

68 Korkmaz, 1993.

69 Erdal 2003: 15-30.

70 Erkman 2019: 71.

71 Gözlük Kırmızıoğlu vd. 2010: 280.

72 Clarke 1990: 371-376.

59 Hillson 2005.

60 Yavuz A. Y. 2010, Seyitömer Kazısı 2010 Yılı Zooarkeolojik Kazı Raporu.

61 Yılmaz vd. 2003: 97.

62 Sevim vd. 2004: 341.

etkilediği düşünülmektedir. Ayrıca düşük sosyo ekonomik yapı ve kötü ağız hijyeni de bu yüksek oranda etkisinin olması muhtemeldir.

Anadolu'da yaşamış toplumlarda gözlenen alveol kaybı oranlarının cluster analizi yapıldığında; Kyzikos⁷³-Kelenderis,⁷⁴ Sardis⁷⁵-Adramytteion⁷⁶ ve Küçükhöyük-Hakkâri toplumlarının yakın, Çayönü-Altıntepe⁷⁷ toplumlarının uzak kümelendiği gözlenmiştir. Seyitömer insanları ise Karagündüz insanlarıyla yakın kümelenmiştir.

Seyitömer insanlarında diş taşı ve alveol kaybı çağdaşı diğer Tunç dönem Anadolu toplumlarıyla karşılaştırıldığında, bu toplumlardan daha yüksek değerlerdedir. Bu sonucun yetersiz ağız hijyeninden kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Seyitömer topluluğunda daimî dişlerdeki hypoplasia oranları her bir diş grubu için farklı sonuçlar vermiştir. Bu da toplum bireylerinin daimî dişlerin gelişme dönemindeki farklı yaşlarda yetersiz beslenme sorunuyla karşı karşıya kaldıklarını düşündürmektedir. Toplam 416 daimî diş değerlendirmeye alınmış ve %21,1 oranında hypoplasia gözlenmiştir.

Hypoplasia bütün dişlerde görünmesine karşın, özellikle kesici ve köpek dişleri bu oluşumdan diğer dişlere oranla daha fazla etkilenmektedir. Mine hypoplasiasının çoğu çizgileri doğumdan sonraki iki yıl süresince, özellikle üst çene kesici dişleri ve alt çene köpek dişleri için aktif amelogenesis döneminde oluşurlar.⁷⁸ Seyitömer toplumunda en çok üst çenede kesici dişlerde (%33,3), alt çenede de köpek dişlerinde (%41,6) görülen hypoplasia görülme frekansı bu görüşü desteklemektedir.

Araştırmacılar hypoplasianın oluşumundan; beslenme yetersizliği, kızamık, suçiçeği gibi bazı döküntülü hastalıklar, D vitamini eksikliği, A ve C vitamini, kalsiyum ve magnezyum eksikliği özellikle çocuklarda sıkça rastlanan bağırsak enfeksiyonları gibi birçok faktörü

sorumlu tutmaktadırlar.⁷⁹ Seyitömer toplumunda gözlenen %21,1 oranındaki hypoplasia oranı, Seyitömer Höyüğünde, çalışma materyalinin de çıkarıldığı IV. Tabakası olan Orta Tunç Çağı yerleşiminde önemli bir boyutta bir deprem felaketi yaşandığından, bireylerin yetersiz beslenme problemiyle karşı karşıya kalmış olabileceklerini düşündürmüştür. Kazı çalışmaları sırasında Akhaemenid Döneme ait kalıntıların kaldırılması sırasında karşılaşılan yangın izleri bu yerleşimin yıkımı için gerekli bir sebep olarak ön görülmüştür.⁸⁰

Seyitömer höyük toplumunu hypoplasia açısından, hem çağdaşı ve aynı bölgede olan Çavlum, Ağızören ve Küçükhöyük toplumlarla karşılaştırıldığında, hypoplasia değerinin Ağızören toplumunda %27,4⁸¹, Çavlum toplumunda %19,6⁸² ve Küçükhöyük toplumunda %13,79⁸³ olduğu ve bu oranların Seyitömer toplumdaki hypoplasia oranından çok farklı olmadığı belirlenmiştir. Çağdaşı diğer Tunç dönem Anadolu toplumlarıyla karşılaştırıldığında, Resuloğlu toplumu (%27,23)⁸⁴ ve Salur toplumuna (%22,92)⁸⁵ yakın değerlerde olduğu belirlenmiştir. Anadolu toplumlarında hypoplasia frekansları cluster analizi ile değerlendirildiğinde; Kyzikos-Sardis ve Norşuntepe-Eskicezaevi toplumlarının yakın, Kyzikos-Norşuntepe toplumlarının uzak kümelendiği görülmüştür. Seyitömer toplumu ise Tepecik ve Panaztepe toplumlarıyla yakın kümelenmiştir.

Seyitömer toplumuna ait toplam 711 adet diş soketi incelenmiştir. Değerlendirmeye alınan bu soketlerin 30'unda (%4,21) ölüm öncesi diş kaybı gözlenmiştir. Bu lezyonun, Seyitömer Höyüğün hem çağdaşı hem de aynı bölgedeki Çavlum toplumunda %4,4,⁸⁶ Ağızören toplumunda %7,6 olduğu,⁸⁷ sadece çağdaşı olan Resuloğlu toplumunda %27,⁸⁸ Salur toplumunda

73 Gözlük vd. 2008: 139-162.

74 Cıracak 2009.

75 Eroğlu 1998.

76 Atamtürk vd. 2008: 1-15.

77 Yiğit vd. 2005: 79-90.

78 Gözlük 2004: 68.

79 Eroğlu 1998.

80 Bilgen vd. 2011: 367-380.

81 Yılmaz vd. 2003: 71-108.

82 Sevim vd. 2004: 342.

83 Açıklol 2000: 60.

84 Atamtürk vd. 2010: 37.

85 Gözlük Kırmızıoğlu vd. 2010: 279.

86 Sevim vd. 2004: 341.

87 Yılmaz vd. 2003: 71-108.

88 Atamtürk v.d. 2010: 41.

ise %7,69⁸⁹ olduğu görülmüştür.

Seyitömer toplumunda birinci büyük azılar, %30 oranla en fazla ölüm öncesinde kaybedilen diş konumundadır. Toplum genelinde en fazla aşınmaya, apseye ve çürüğe maruz kalan diş olan birinci büyük azılar, yaşarken kaybedilen dişler içinde de en yüksek orana sahiptir. Seyitömer bireylerinde gözlenen antemortem diş kaybı oranı da bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Bu lezyon %6,6 oranla en az köpek dişler ve birinci kesici dişlerde görülmüştür.

Anadolu toplumlarında gözlenmiş ölüm öncesi diş kayıp oranları cluster analizi ile değerlendirildiğinde, İznik-Karagündüz, Hakkâri-Tepecik ve Panaztepe-Eskicezaevi toplumlarının yakın, Çayönü-Kelenderis toplumlarının uzak kümelendiği görülmüştür. Seyitömer toplumu ise Resuloğlu toplumuyla yakın kümelenmiştir.

Seyitömer toplumunda periapikal lezyon (apse) oranı %3,12 olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu lezyonun diş çürüklerinden çok, dişlerde oluşan aşırı aşınma sonucunda olduğu düşünülmektedir. Bu oran, Çavlum toplumunda %2,1,⁹⁰ Resuloğlu toplumunda ise %2,34⁹¹ olarak belirlenmiştir.

Anadolu toplumlarında periapikal lezyon görülme oranları cluster testi ile değerlendirildiğinde, Aşıklıhöyük-Norşuntepe ve Resuloğlu-Kelenderis toplumları birbirine yakın, Çayönü-Norşuntepe toplumları birbirine uzak kümelenmiştir. Seyitömer toplumunun ise İznik toplumu ile yakın kümelendiği gözlenmiştir.

Sonuç

Antropolojik çalışmaların temel materyali olan iskeletlerin üzerinde gözlenen patolojik olgular, incelenen toplum ve bu toplumu oluşturan bireyler hakkında sağlık sorunları, nüfus dağılımları, yaşam biçimleri ve toplumlararası ilişkileri gibi pek çok bilgiyi barındırmaktadır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gerçekleştirilen kazılar sonucunda ele geçirilen iskelet serilerinin de en sağlam ve dayanıklı parçaları şüphesiz diş ve çenelerdir. Bu çalışmanın amacını,

Kütahya Seyitömer Höyükte 2006–2010 yılları arasında yürütülen kazılardan çıkarılan ve Orta Tunç döneme tarihlendirilen 64 bireyin ağız ve diş sağlığının ortaya konması oluşturmıştır.

Prehistorik dönemden günümüz toplumlarına diş çürüğü oranlarında bir artış olduğu, çeşitli toplumların iskeletleri üzerinde yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur. Özellikle geç neolitik evrede tarımın yoğun biçimde avcılık ve toplayıcılığın yerini almasına paralel olarak beslenme alışkanlığı önemli ölçüde değişmiştir. İnsanoğlu karbonhidrat ağırlıklı beslenmeye başlayınca doğal olarak diş çürüğü ile tanışmıştır. Seyitömer toplumunda gözlenen çürük oranı bu toplumun bir tarım toplumu olduğunu düşündürmüştür. Daimî dişlerdeki çürüğün diş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, bu lezyonun kesici dişlere nispeten büyük azı dişlerinde daha fazla karşılaşıldığı görülmüştür. Büyük azı dişlerinin oklüzyal yüzeylerinde tüberküllü, oluk ve çukurlara sahip geniş yüzeyli yapılarından dolayı, bu dişlerde besin maddeleri birikerek mikroorganizmaların aktivitelerine uygun koşullar oluştururlar. Bu nedenle de azı dişlerinde ön dişlere göre daha fazla oranda diş çürüğüne rastlanır. Seyitömer insanların arka dişlerinde gözlenen çürük oranlarının ön dişlere oranla daha yüksek değerler göstermesi, tüketilen besinlerin yanı sıra dişlerin anatomik yapısının da bu lezyonun görülme sıklığında etkili olabileceği düşüncesini destekler niteliktedir.

Diş çürükleri bakımından, azı dişler içerisinde bir değerlendirme yapıldığında bu lezyonun en fazla ikinci büyük azı dişlerinde, sonra sırasıyla üçüncü büyük azılar ve birinci büyük azılarda olduğu gözlenmiştir. Aslında; ağız boşluğuna ilk sürmesi itibari ile insan ömrü boyunca besinlerle daha fazla temas eden birinci büyük azı dişlerinin diğer daimî dişlere göre birinci büyük azılarda çürüklerin daha yüksek oranda görülmesi beklenmektedir. Ancak Seyitömer toplumundaki birinci büyük azılarda gözlenen düşük oranın, yapılan değerlendirme sonunda ölüm öncesinde (antemortem) kaybedilen dişlerin en fazla birinci büyük azı dişleri olmasından kaynaklı olabileceğini düşündürmüştür.

Cinsiyetler arasında bir değerlendirme yapıldığında kadınlarda erkeklere göre daha fazla çürüğüne rastlanılmıştır. Farklı toplumlar üzerinde yürütülen bazı araştırmalarda da diş

89 Gözlük Kırmızıoğlu vd. 2010: 280.

90 Sevim vd. 2004: 341.

91 Atamtürk vd. 2010: 40.

çürüklerinin kadınlar arasında erkeklere göre daha yüksek frekansta olduğu bildirilmektedir. Kadınlarda çürük frekansının yüksek olmasının nedenleri arasında; kız çocuklarında dişlerin daha erken sürmesi, cinsiyetler arasındaki fiziksel ve davranışsal farklılıklar ve gebeliğin diş sağlığını olumsuz yönde etkilemesi gibi nedenler gösterilmektedir.

Bireylerin beslenmeleri konusunda ipucu verebilen diş aşınmalarına, çalışma kapsamında çeşitli oranlarda aşınma gözlenmiştir. Avcı-toplayıcı ve tarım toplumları arasında diş aşınmaları bakımından belirgin farklılıklar olduğu bilinmektedir. Avcı toplumlarında özellikle kesici dişlerinde, bu dişlerinin besinleri kesme, koparma amacıyla kullanmaları sonucunda aşınmalar görülmesine karşın tarım toplumlarında aşınmalar daha çok arka (yanak) dişlerde görülür. Seyitömer toplumu erişkin kesici diş gruplarında aşınma oranının yüksek değerlerde olması bu toplumun tahıl ağırlıklı beslenmenin yanı sıra karışık beslenme olasılığını da düşündürmüştür. Yine aynı şekilde yapılan zooarkeolojik incelemeler sonucunda Seyitömer insanların diyetinde etin özellikle de proteinin önemli bir yer edindiği görülmektedir.

Seyitömer bireylerine ait dişler diş taşı açısından değerlendirildiğinde hem üst hem de alt çenede en fazla birinci ve ikinci kesici dişlerde görülmesi, tükürük bezlerinin yoğun olduğu ön bölgelerde bu oluşumların fazla olduğu düşüncesini destekler niteliktedir.

Seyitömer Höyüğünde çene bazında değerlendirmeye alınan alveol kaybı oranının, temel olarak diş taşı oranıyla ilişkili olduğunu düşündürdüğü gibi, ayrıca düşük sosyo ekonomik yapı ve kötü ağız hijyenin de etkisi olabileceğini akla getirmiştir. Daimî dişlerdeki hypoplasia oranlarının her bir diş grubu için farklı sonuçlar vermesi de toplum bireylerinin daimî dişlerin gelişme dönemindeki farklı yaşlarda yetersiz beslenme sorunuyla karşı karşıya kaldıklarını düşündürmektedir. Hypoplasia bütün dişlerde görünmesine karşın, özellikle kesici ve köpek dişleri bu oluşumdan diğer dişlere oranla daha fazla etkilenmektedir. Mine hypoplasiasının çoğu çizgileri doğumdan sonraki iki yıl süresince, özellikle üst çene kesici dişleri ve alt çene köpek dişleri için aktif amelogenesis döneminde oluştuğundan Seyitömer insanların en çok üst çenede kesici dişlerde,

alt çenede de köpek dişlerinde görülen hypoplasia görülme frekansı bu görüşü doğrulamıştır. Seyitömer Höyük insanların büyük azı dişlerinde gözlenen antemortem diş kaybı frekansının, bireyin yaşarken en fazla aşınmaya, periapikal lezyona ve çürüğe maruz kalan diş grupları olması ile doğru orantılı olabileceği fikrini desteklemiştir. Periapikal lezyonların (apse) da dişlerde oluşan aşırı aşınma sonucunda oluştuğu düşünülmektedir.

Seyitömer Höyüğü kazı çalışmaları sırasında Akhaemenid Döneme ait kalıntıların kaldırılması sırasında karşılaşılan yangın izleri, bu yerleşimin yıkımı için gerekli bir sebep olarak ön görüldüğü, bu yangının sebebinin deprem olduğunun kazı çalışmaları ilerledikçe anlaşıldığı, Seyitömer insanların günlük yaşamlarını sürdürmek için hane içinde konumlandıkları, hem yiyeceklerini hazırlamak hem de ısınma amaçlı kullandıkları ocaklarında sürekli yanan bir ateş yaktıkları, ocaklarda yanan ateşin deprem sırasında bir yangının başlamasına, ahşap çatı örtü sistemini tutuşturarak yangının büyümesine ve yayılmasına neden olduğu arkeolojik çalışmalarla ortaya konmuştur. Çalışma kapsamında elde edilen odontolojik veriler ışığında; tespit edilen alveol kaybı, alveol kaybını etkileyen diş taşı ve hypoplasia frekansları, iskeletlerin çıkarıldığı IV. Tabaka olan Orta Tunç Çağı yerleşiminde yaşanan deprem ve yangın felaketlerinden kaynaklı, bireylerin yetersiz beslenme problemiyle karşı karşıya kalmış olabileceklerini desteklemektedir.

Arkeolojik verilerle desteklenen odontolojik veriler ışığında tarım toplumu olduğu düşünülen Seyitömer Höyük insanların, diş ve çene patolojileri çağdaşı ve aynı bölgede yaşamış olan toplumlarla karşılaştırıldığında beklentiler doğrultusunda bulgular elde edilmiştir. Yapılan cluster analizleri ışığında da ilgili topluma ait söz konusu değerlerin çağdaşı ve bölgedeki diğer Anadolu toplumlarına benzer değerler gösterdiği belirlenmiştir. Bu çalışmanın verileri bundan sonra yapılacak paleoantropolojik çalışmalara karşılaştırma materyali ve kaynak olabilecek niteliktedir.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- AÇIKKOL 2000: A. Açikkol, *Küçük Höyük Eski Tunç Çağı İnsanlarının Paleoantropolojik Açından İncelenmesi*, (Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- AÇIKKOL vd. 2003: A. Açikkol, H. Yılmaz, İ. Baykara, S. Şahin, "Kütahya Ağızören Hitit İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi ve Tunç Çağı Anadolu Halkları Arasındaki Yeri", *A.Ü.D.T.C.F., Antropoloji Dergisi*, 17, 1-27.
- ANGEL 1951: J.L. Angel, *Troy: The Human Remains, Supplementary Monograph:1*, Published For The University of Cincinnati, Princeton University Press.
- ATAMTÜRK ve DUYAR 2008: D. Atamtürk, İ. Duyar, "Adramyteion (Örentepe) İskeletlerinde Ağız ve Diş Sağlığı", *Gaziantep Üniversitesi EFD* 25:1, 1-15.
- ATAMTÜRK ve DUYAR 2010: D. Atamtürk, İ. Duyar, "Resuloğlu Erken Tunç Çağı Topluluğunda Ağız ve Diş Sağlığı" *Hacettepe Üniversitesi EFD/JEL* 27:1, 33-52.
- BASS 1987: W. M.Bass, *Human Osteology, A Laboratory and Field Manual, Third Edition, Special Publication, No:2, Missouri Archaeological Society, Columbia*, 260-279.
- BİLGEN vd. 2011: A. N. Bilgen, G. Coşkun, Z. Bilgen, N. Yüzbaşıoğlu, A. Kuru, "Seyitömer Höyüğü 2009 Yılı Kazısı", *KST* 32, 367-380, İstanbul.
- BOUVILLE vd. 1983: C.Bouville, T.S. Constandse Westermann, R.R. Newell, "Les restes humains mesolithiques de l'abri Corneillie 1 stes (Bouches-du Rhone)", *Bull. Mem.soc.d'Anthro.de Paris* 10, Serie 13, 89-93.
- BROTHWELL 1981: D.R.Brothwell, *Digging up Bones, Third Edition*. London and British Museum, 52-54, Oxford, 52-54.
- BURNS 1999: Burns, K. R., *Forensic Anthropology Training Manual, Prentice Hall, Upper Saddle River*, New Jersey, 118-126.
- CLARKE 1990: N.G. Clarke, "Periodontal defects of Pulpal Origin: Evidence in Early Man", *American Journal of Physical Anthropology* 82: 371-376.
- ÇIRAK 2009: A.Çirak, *Kelenderis İskeletlerinin Paleontropolojik Analizi ve Anadolu Toplumları Arasındaki Yeri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- ERDAL 2003: Y.S. Erdal, "Büyüksaray-Eski Cezaevi Çevresi Kazılarında Gün Işığına Çıkarılan İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi", *AST* 18, 15-30, Ankara.
- ERDAL 1986: Y.S. Erdal, *İznik Geç Bizans Dönemi İnsanlarının Çene ve Dişlerinin Antropolojik Açından İncelenmesi*, (Hacettepe Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- ERKMAN 2019: A.C. Erkman, *Doğu Anadolu Ortaçağ ve Demir Çağı Toplumlarında Ağız ve Diş Sağlığı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Matsa Basımevi, 60-71, Ankara.
- ERKMAN vd. 2008: A. C. Erkman, N. Şimşek, A. Çirak, S. Karagöz Arıhan, "Karagündüz Erken Demir Çağı Toplumunda Ağız ve Diş Sağlığı", *AST* 23, 141-156, Kocaeli.
- EROĞLU 1998: S.Eroğlu, *Sardis Roma-Bizans Toplumlarında Diş Hastalıkları ve Ağız Sağlığı*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- FREETH 2000: C. Freeth, "Dental Health in British Antiquity", Cox M. ve S. Mays (ed), 227-237.
- GÖZLÜK vd. 2003: P.Gözlük, H. Yılmaz, A. Yiğit, A. Açikkol, A. Sevim, "Hakkari Erken Demir Çağı İskeletlerinin Paleoantropolojik Açından Değerlendirilmesi", *AST* 18, 31-40, Ankara.
- GÖZLÜK 2004: P. Gözlük, *Van-Karagündüz Populasyonunun Dişlerinin ve Çenelerinin Paleopatolojik Açından İncelenmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÖZLÜK vd. 2004: P. Gözlük, A. Yiğit, A.C. Erkman, "Van Kalesi ve Eski Van Şehri İnsanlarında Sağlık Sorunu", *AST* 19, 51-62, Ankara.
- GÖZLÜK ve KIRMIZIOĞLU vd. 2008: P. Gözlük Kırmızıoğlu, F. Yaşar, A. Yiğit, A. Sevim Erol, "Kyzikos İskeletlerinin Dental Analizi", *AST* 24, 139-162, Ankara.
- GÖZLÜK ve KIRMIZIOĞLU vd. 2010: P. Gözlük Kırmızıoğlu, A.Yiğit, R. İbiş, A.S. Erol, "Çankırı / Salur Erken Tunç Dönemi İnsanları", *AST* 26, 273-291, İstanbul.
- GÜLEÇ 1986: E. Güleç, "Van-Dilkaya İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi" Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *AST* 4, 369-380, Ankara.
- GÜLEÇ 1986: E. Güleç, "Panaztepe İskeletlerinin Paleoantropolojik ve Paleopatolojik İncelenmesi", *Türk Arkeoloji Dergisi* 38, 73-95.
- GOODMAN ve ROSE 1990: A.H. Goodman, C. Rose, Assesment of Systemic Physiological Perturbations from Dental Enamel Hypoplasiaa and Associated Histological Structures", *Yearbook of Physical Anthropology* 33, 59-110.
- HILDEBOLT ve MOLNAR 1991: C.F. Hildebolt, S. Molnar, Dental Anthropology, Kelley M.A., Larsen S. C.(ed): *Measurement and Description of Periodontal Disease in Anthropolgical Studies*, 225-240, New York: A John Wiley&Sons, Inc., PublicationWiley.
- HILLSON 1996: S. Hillson, *Dental Anthropology*, 254-287, New York.
- HILLSON 2005: S. Hillson, *Teeth*, 309-310, New York: Cambridge University Press.

- İŞLER vd. 1985: R. İşler, J. Schoen, M.Y. İşcan, "Dental Pathology of a Prehistoric Human Population in Florida", *Florida Scientist* 48 (3): 107-139.
- KARAÖZ-ARIHAN vd. 2009: S. Karaöz-Arihan, A. Çırak, A. C. Erkman, "Datça/Burgaz İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi", *AST* 25, 297-310, Denizli.
- KORKMAZ 1993: D. Korkmaz, Elazığ/ Norşuntepe Demir Çağı İskeletlerinde Diş Yapısı ve Hastalıkları, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- LARSEN 1984: C.S. Larsen, "Health and Disease in Prehistoric Georgia: The Transition to Agriculture", in M.N. Cohen and G.J. Armelagos (Eds.), *Paleopathology at the Origins of Agriculture*, 367-389, Orlando: Academic Press.
- LARSEN 1997: C. S. Larsen, "Bioarchaeology, Interpreting Behavior from the Human Skeleton", 77-81, Cambridge University Press.
- MATSHES vd. 2005: E. Matshes, W.B. Juurlink, B. Sher, A. Mohamed, B. Juurlink, *Human Osteology and Skeletal Radiology: An Atlas and Guide: Books*, University of Saskatchewan, Saskatoon, Florida.
- ORTNER 1985: D.J. Ortner, G.J. Putschar, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Smithsonian Institution Press, 34-612, Washington DC.
- ÖZBEK 1988: M. Özbek, "Çayönü İnsanlarında Diş ve Dişeti Hastalıkları", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı *AST* 5, 367- 395, Ankara.
- ÖZBEK 1992: M. Özbek, "Aşıklı Höyük Neolitik İnsanları", *AST* 7, 145-160, Ankara.
- ÖZBEK 1994: M. Özbek, "Eski İnsanlarda Diş Sağlığı ve Beslenme", *Bilim ve Teknik Dergisi* 320, Temmuz , 29.
- ÖZBEK 2007: M. Özbek, *Dişlerle Zamanda Yolculuk*, 17-20, Ankara.
- SEVİM 1993 A. Sevim, *Elazığ/Tepecik Ortaçağ İskeletlerinin Paleodemografik Açısından Değerlendirilmesi*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- SEVİM vd. 2004: A. Sevim, A. Açıklol, H. Yılmaz, "Çavlum İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi", 337-355, *I. Uluslararası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu*, 12-15 Mayıs, Anadolu Üniversitesi.
- SEVİM-EROL ve ÖZDEMİR 2010: A. Sevim Erol, S. Özdemir, "Anadolu'da Eski Dönemlerde Yaşamış Olan Toplumların Demografik Yapısı", 13-41, *XV. Türk Tarih Kongresi*, 11-15 Eylül 2006, Ankara.
- SMITH 1972: P. Smith, "Diet and Attrition in the Natufians", *American Journal of Physical Anthropology* 37 (2):233-238.
- TURNER 1979: C. G. Turner, Dental Anthropological Indications of Agriculture Among the Jomon People of Central Japan, *American Journal of Physical Anthropology* 51 (4): 619-635.
- UBELAKER 1978: D.H. Ubelaker, *Human Skeletal Remains*, Smithsonian Institution, Aldine Publishing Company, Chicago.
- WALKER ve ERLANDSON 1986: J Walker, J. Erlandson, "Dental evidence for prehistoric dietary change on the northern Channel Islands", *American Antiquity* 51: 375-383.
- WHITE 1991: D.T. White, *Human Osteology*, University of California, Academic Press, Berkeley, 106-109.
- YİĞİT vd. 2005: A. Yiğit, P. Gözlük, A.C. Erkman, A. Çırak, N. Şimşek, "Altınentepe Urartu İskeletlerinin Paleoantropolojik Açısından Değerlendirilmesi", *AST* 20, 79- 20, Konya.
- YILDIZ 2007: M. Yıldız, *Erken Tunç Çağ II'de Ege'de Koridorlu Ev Tipi Yapılar Evresi*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 4-5.
- YILMAZ vd. 2003: H. Yılmaz, A. Açıklol, İ. Baykara, S. Şahin, "Kütahya Ağızören İskeletlerine Ait Dişlerin İncelenmesi", *A.Ü.D.T.C.F., Antropoloji Dergisi* 17, 71-108.

Makale Gönderim Tarihi: 06.09.2024

Makale Kabul Tarihi: 20.09.2024

SERPİL ÖZDEMİR ÖZBEY

Orcid ID: 0009-0004-9550-3467

Kültür ve Turizm Bakanlığı

Ankara/TÜRKİYE

serpilozdemirozbey@gmail.com

Fig. 2. Seyitömer Toplumuna ait diş ara yüz çürükleri

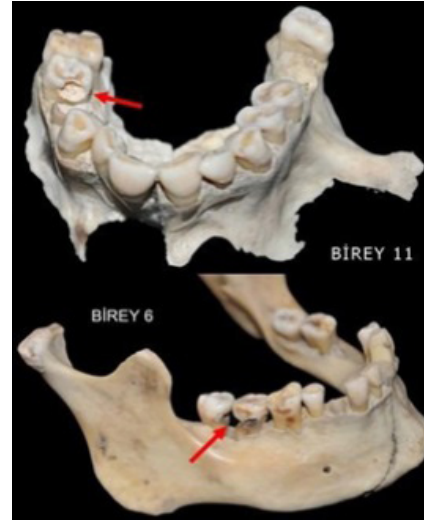

Fig. 3. Seyitömer Toplumuna ait ara yüz diş çürükleri

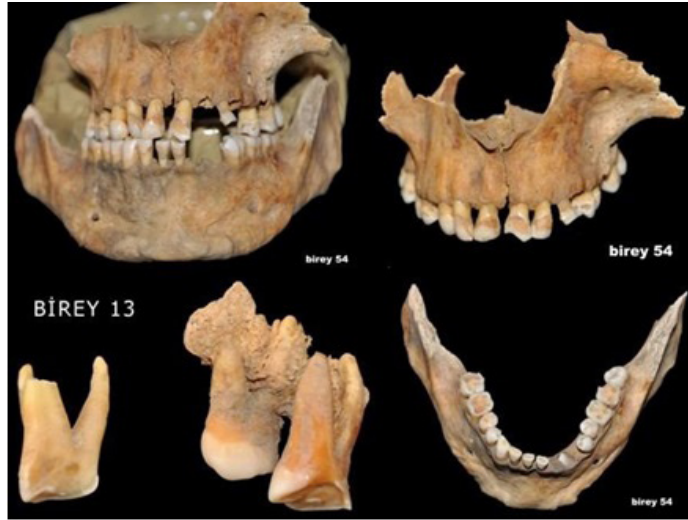

Fig. 5. Seyitömer Toplumuna ait diş aşınma örnekleri

Fig. 6. Seyitömer Toplumuna ait diş aşınma örnekleri

Fig. 10. Seyitömer Toplumuna ait diş taşı örneği

Fig. 12. Seyitömer Toplumuna ait alveol kaybı örnekleri

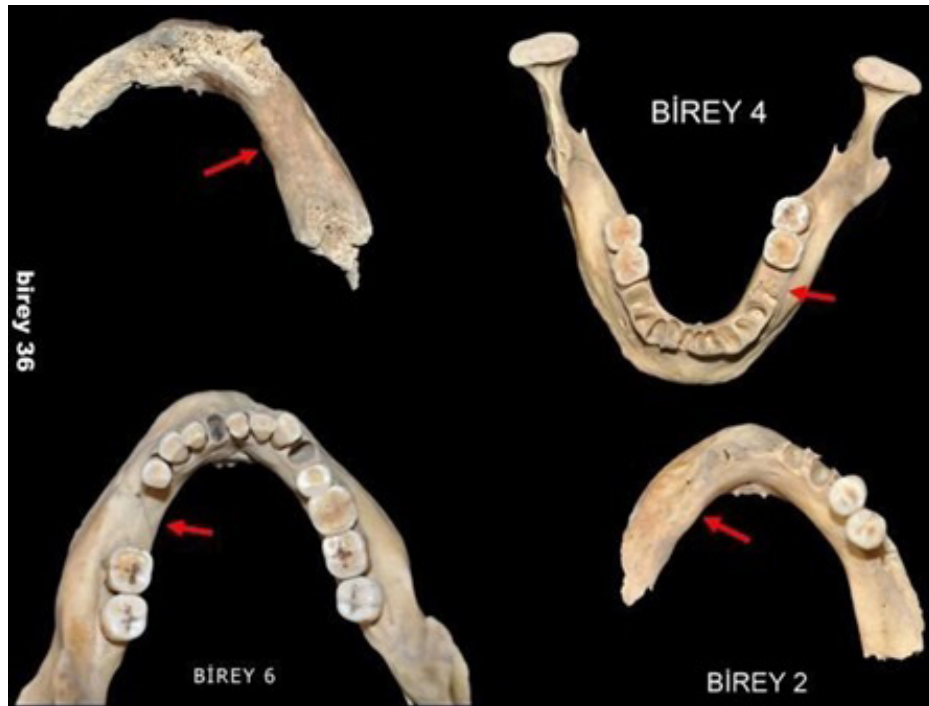

Fig. 15. Seyitömer Toplumuna ait antemortem diş kaybı örnekleri

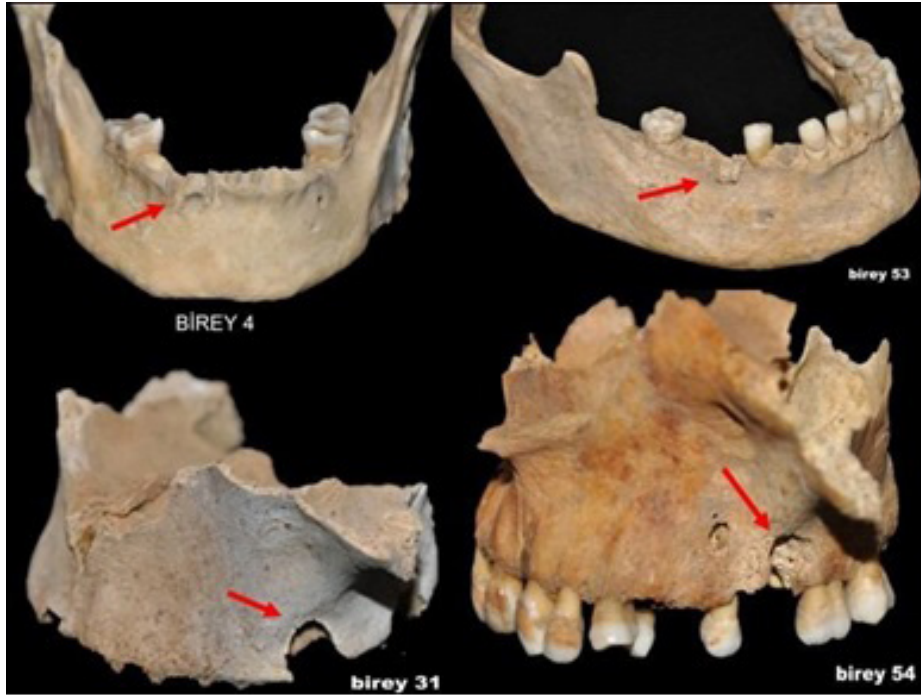

Fig. 16.Seyitömer Toplumuna ait periapikal lezyon örnekleri

Başur Höyük Geç Kalkolitik 3 Dönemine Tarihlenen Ağız Kenarının Altından Tek Sıra Delikli Kaplar

[SINGLE-ROW PERFORATED VESSELS BELOW THE RIM DATING TO THE LATE
CHALCOLITHIC 3 PERIOD AT BAŞUR HÖYÜK]

Gözde PARLAK - Ali OZAN

Anahtar Kelimeler

Başur Höyük, Peynir Kapları, Geç Kalkolitik Dönem, Uluçay (Botan Vadisi).

Keywords

Başur Höyük, Cheese Pot, Late Chalcolithic Period, Uluçay (Botan Valley).

ÖZET

Ağız kenarının birkaç cm kadar altından tek sıra halinde devam eden deliklerin bulunduğu kaplar literatürde yaygın olarak Peynir Kabı (Cheese Pot) olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu kap türü birbirinden bağımsız birçok bölgede bulunmaktadır. Bu kaplar, Anadolu'nun diğer birçok bölgesinde olduğu üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan Türkiye'nin güneydoğu kesimi, Peynir Kapları (Cheese Pot) olarak adlandırılan ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar söz konusu olduğunda diğer bölgelere kıyasla bilinmeyen bir alanı temsil etmektedir. Bu makalede Başur Höyük'te ortaya çıkartılmış örnekler değerlendirilmektedir. Başur Höyük'teki örnekler yerleşimin derin bir açmasını (P7) Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlendirilen tabakasını kapsamaktadır.

ABSTRACT

Pots with a single row of holes a few centimeters below the rim are commonly referred to in the literature as "Cheese Pots". This type of vessel is found in many regions. As in many other regions of Anatolia, these pots are also found in the Southeastern Anatolian region. On the other hand, the southeastern part of Turkey is an unknown area compared to other regions when it comes to Cheese Pots, which are vessels with a single row of holes below the rim. In this article, the samples from Başur Höyük are evaluated. The samples from Başur Höyük cover the Late Chalcolithic level of a deep trench (P7) of the settlement. .

Giriş

Gövdesinin çeşitli kesimlerinde, özellikle de ağız kenarının hemen altında tek sıra halinde delikleri bulunan kapların işlevi konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Çok geniş bir alanda, çeşitli dönem ve arkeolojik bağlamlarda karşılaşılan bu tür kaplardan özellikle de "Peynir Kapları" (Cheese Pot) olarak adlandırılanların işlevleri üzerine yapılan çalışmaların yetersizliği, bu konudaki belirsizliği artırmaktadır. Ayrıca farklı bölgelerdeki arkeolojik araştırmalar arttıkça konu edilen kapların çok daha geniş bir sahada kullanılan bir kap türü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim son birkaç on yıl içerisinde yapılan arkeolojik araştırmalar, bazen Peynir Kabı olarak da tanımlanan bu tür kapların Yukarı Dicle Bölgesi olarak adlandırılan bölgede de bulunduğu

göstermektedir. Bu çalışmada, Başur Höyük'te Geç Kalkolitik 3 Dönemi'ne tarihlenen arkeolojik bağlamlarda ortaya çıkartılmış örnekler incelenerek ağız kenarının altında tek sıra delikleri bulunan kaplar ile ilgili değerlendirme ve bilgilere katkı da bulunmak amaçlanmaktadır.

Mezopotamya düzlüklerinin kuzeyden Güneydoğu Anadolu Toros Dağları ile sınırlandığı topografyanın güney kesiminde Dicle Nehri akmaktadır. Literatürde, Türkiye sınırları içindeki Dicle Vadisi'nin yer aldığı hat için Yukarı Dicle Bölgesi tanımı kullanılmaktadır. Başur Höyük¹ Uluçay (Botan) Vadisi aracılığıyla Dicle Vadisi'ne bağlanan ve Bitlis Vadisi'nin devamı olarak da

1 Sağlamtimur ve Ozan 2013: 261; Sağlamtimur ve Ozan 2014: 514.

tanımlanabilecek Başur Çayı'nın hemen kıyısında yer almaktadır (Fig. 1). 250x150 metre boyutlarındaki yerleşimde kültürel tabakalanma höyüğün kuzey ve güney yarısında farklılık göstermektedir (Fig. 2). Makalenin konusunu oluşturan ağız kenarının altından tek sıra delikli kapların ortaya çıkartıldığı derin sondaj (P7) (Fig. 3) höyüğün en erken iskân sürecine ait verilerin anlaşılması amacıyla Başur Höyük'ün güney yarısında açılan bir açmadan gelmektedir. Bu derin sondajdan gelen çanak çömlekler arasında ağız kenarının yaklaşık 1-2 cm kadar aşağısından başlayarak tek sıra olmak üzere kabı çevreleyen deliklerin yer aldığı kaplar mevcuttur. Literatürde bu kap türü için genellikle Peynir Kabı "(Cheese Pot)" terimi kullanılmaktadır.

Ağız Kenarının Altından Tek Sıra Delikli Kaplar

Bazı araştırmacılar tarafından peynir kapları olarak adlandırılan, ağız kenarının altında tek sıra halinde delikleri bulunan kaplar son derece geniş bir bölgede ve geniş bir zaman aralığında görülmektedir. Bu tür kaplara, Son Neolitik Dönem (MÖ 3600/3500-2800) yerleşimi Er-Yoh'tan² bilindiği üzere Fransa kıyılarından Kafkasya'ya ve İran'a, Kuzey Mezopotamya'yı kuzeyden sınırlayan Güneydoğu Anadolu Toros Dağları'nın güneyindeki düzlüklere kadar hemen hemen her bölgede rastlanmak mümkündür.

Orta Avrupa'da ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar daha çok günümüzdeki Romanya ve çevresinde yürütülen arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir. Buradaki çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre ağız kenarının altında tek sıra delikler bulunan kaplar yerleşimlerin Erken Tunç Çağı Dönemleri'ne (MÖ 3500-2200) tarihlenmektedir.³

Güneydoğu Avrupa'da tek sıra delikli kapların varlığı günümüz Makedonya ve çevresindeki yerleşimlerin Erken Tunç Çağı tabakalarından da bilinmektedir. Chalcidice bölgesinde bulunan Kritsana yerleşimindeki delikli kaplar form olarak tava şeklindedir.⁴ Makedonya'da yer alan başka bir yerleşim olan Hagios Mamos'un da Tunç Çağı tabakalarında tek sıra delikli

kaplara ait parçaların olduğu bilinmektedir.⁵ Bölgenin Erken Tunç Çağı MÖ 2500-200 aralığına tarihlendirilmektedir.⁶

Genellikle kaba mal grubu içerisinde değerlendirilen ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar Ege arkeolojisinde yaygın olarak ağız kenarının altındaki tek sıra deliklerin yer aldığı form ile belirtilmektedir. Ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar görünüm olarak tavalarla benzetilmekte ve genellikle iç yüzeyleri perdeli olarak üretilmektedir.⁷ Heraion'da olduğu gibi bazı kapların nadir de olsa iç yüzeylerinde geçirgenliğin en aza indirilmesi için astarlandırıldığı anlaşılmaktadır.⁸ Yapım tekniği ile ilişkili olarak Halasarna'da bulunan ağız kenarının altından tek sıra delikli kapların dip kısımlarında, katkı malzemesi sayılamayacak miktarda bitki izleri bulunması muhtemelen kapların üzerlerine yerleştirildiği hasır ya da benzeri bir malzemenin kabın üretilmesinde kalıp olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir.⁹

Ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar Doğu Ege Adaları'nda MÖ 5.binyılın başlarında ortaya çıkmaya başlamış ve özellikle On İki Ada'lar, Sakız Adası ve Sisam'da Son Neolitik-Geç Kalkolitik Dönem (MÖ 6.binyıl sonları ve MÖ 3.binyıl) aralığında yaygın hale gelmiştir¹⁰. Bu tür kaplar, aynı zamanda Kiklad Adaları, Girit, Kuzeydoğu Ege Adaları, Yunanistan anakarasının doğusu ve Batı Anadolu'ya kadar yayılım göstermektedir.¹¹ Zaman zaman peynir kabı olarak tanımlanan ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar Batı Anadolu'nun Kıyı Ege kesiminde Orta Kalkolitik olarak tanımlanan dönemde sıklıkla karşılaşılan bir kap türü olarak görülmektedir. Ege Gübre yerleşimindeki Peynir Kapları II. Tabaka olarak tanımlanan ve Orta Kalkolitik Dönem ile temsil edilen evreye tarihlendirilmektedir.¹² Batı Anadolu'da Bakla Tepe

5 Heurtley ve Radford 1928: 125; Heurtley ve Radford 1928: 131, fig. 11.

6 Heurtley 1939: 127.

7 Alram-Stern 2014: 313-314.

8 Menelaou ve Kouka 2021: 6.

9 Georgiadis: 2012: 29.

10 Alram-Stern 2014: 313-15 fig. 7; Menelaou ve Kouka 2022: 12.

11 Menelaou ve Kouka 2022: 12; Alram-Stern 2014: 313-15 fig. 7; Schwall 2018: 262-263 fig. 108; Nowicki 2002: 54.

12 Caymaz 2013: 45-49; Sağlamtimur ve Ozan: 2012:

2 Gehres 2023: 146; Polles 1985: 217.

3 Sztáncsu 2009: Pl. II: 1-3; Pl. V: 2; Pl. VI: 7; Pl. VIII: 2, 4; Marinescu-Bilcu: 1981, 159.

4 Heurtley 1939: 170, fig. 44.

yerleşiminin Erken Tunç Çağ I tabakalarında da bulunduğu üzere daha geç dönemlere kadar kullanılmıştır.¹³ Diğer yandan geniş bir yayılım alanı olmasına karşın yayılım sahasındaki her yerleşimde kullanılmadığını da belirtmek gerekir.¹⁴

Yeşilova'da, ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar yerleşimin II. Kat (1-2 Tabakalar) olarak adlandırılan MÖ 4340-4230 tarihleri arasına ait evresinde bulunmuştur.¹⁵ Buradaki kaplar tek sıra deliklidir, bazı örneklerde de ağız kenarının iç kısmında bir çıkıntı bulunmaktadır.¹⁶ Limantepe'de VII. Tabakada bulunan ve MÖ 5.binyıl ortalarına tarihlendirilen peynir kaplarına ait bazı parçaların ise iç yüzeyinde çıkıntı bulunmaktadır.¹⁷

Troya Bölgesi'nde Alacalıgöl yerleşiminde de peynir kaplarına ait parçalar bulunmuştur.¹⁸ Yerleşim genel olarak MÖ 5.binyıla, Anadolu kronolojisine göre Orta Kalkolitik Dönem'e tarihlendirilmektedir.¹⁹

Aydın'daki Çine-Tepecik yerleşimindeki ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar Kalkolitik Dönem'in erken ve orta evrelerine tarihlenen IV. Kültür tabakasında bulunmuştur.²⁰

Elmalı Ovası'nda yer alan Bayındırköy²¹, Boztepe²², Karaburun²³, Kızılbil²⁴, yerleşimlerinde ağız kenarı altında tek sıra delikleri olan kaplar bulunmuştur. Radyokarbon sonuçlarına göre Kızılbil MÖ 5000, Boztepe MÖ 4500, Karaburun MÖ 4500 tarihlerini vermektedir.²⁵ Bayındırköy için tarih belirtilmese de buradaki parçaların Kızılbil yerleşimindeki örneklerle paralel olduğundan söz edilmektedir.²⁶ Verilen tarihler bölgenin Orta ve Geç Kalkolitik Dönemi'ne

tarihlenmektedir.

Ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar Anadolu dışında Kafkasya'da da görülmektedir. Güney Kafkasya'da yaygın kullanılan bu tür kapların Kura-Aras Havzasına kadar devam eden bir yayılım alanı vardır. Kaplar, bölgedeki yerleşimlerin Geç Kalkolitik Dönem tabakalarında görülmektedir.²⁷ Ovçular Tepesi (MÖ 4350-3940), Zirinçlik (MÖ 4200-3700) ve Sorsu (MÖ 3800) gibi yerleşimlerde bu tür kaplar ortaya çıkartılmıştır.²⁸

İran'da Köhné Pasgah Tepesi'nde ağız kenarının altından tek sıra delikli kapların olduğu bilinmektedir. Buradaki kapların dip kısımları düzdür.²⁹

Doğu Anadolu Bölgesi'nde peynir kaplarına dair kısıtlı bilgi bulunmaktadır. Aştepe yerleşimi yüzey araştırmalarında Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenen parçalar arasında, ağız kenarı altında delikleri olan kap parçaları bulunmuştur.³⁰ Tepecik³¹ ve Arslantepe³² yerleşimlerinde de ağız kenarının altında tek sıra delikleri bulunan kapların kullanıldığı bilinmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de ağız kenarı altında tek sıra delikler hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. Hirbemerdon yerleşiminde bulunan ve Geç Kalkolitik 3 erken evresine ait olabileceği belirtilen peynir kabı tepsi görünümündedir.³³ Bölge içerisindeki bir başka yerleşim olan Giricano'daki birkaç kap formunun da ağız kenarı altında delik olduğu görülmektedir.³⁴ Ancak bu kapları bu çalışma kapsamında değerlendirilenlerden farklıdır.

Ağız kenarının altında tek sıra ya da tüm gövde genelinde deliklerin bulunmasıyla ayırt edilen kap formunun işlevine dair farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Ege ve Avrupa'da hem tek yatay sıra delikleri olan kaplar hem de gövdesinin tamamı deliklerle kaplı olan kaplar için genel olarak Peynir Kabı (Cheese Pot) terimi kullanılmaktadır.

223-227; Sağlamtimur ve Ozan 2012: 240.

13 Şahoğlu ve Tuncel 2014: 75.

14 Wallace 2018: 75.

15 Derin vd. 2009: 7-8; Derin ve Caymaz 2018: 501.

16 Derin vd. 2009: 16.

17 Caymaz 2013: 53; Caymaz 2013: 57.

18 Gabriel vd. 2004: 129.

19 Gabriel vd. 2004: 121.

20 Günel 2014: 291; Günel 2018: 420, 428, res. 10.

21 Eslick 1992: Pl. 78: 1; Pl. 112: b.

22 Eslick 1992: Pl. 110: d.

23 Eslick 1992: Pl. 73: 26

24 Eslick 1992: Pl. 75: 14; Pl. 111: d.

25 Eslick 1992: 101, table.3.

26 Eslick 1992: 61.

27 Gülçur ve Marro 2012: 319.

28 Emre 2017: 6-11; Bahşaliyev vd. 2024: 13, tablo.1.

29 Maziar 2010: 187 fig. 6; Maziar 2010: 188, fig. 7.

30 Özfırat ve Marro: 2007, 2.

31 Emre 2017: lev. 26: 1-2.

32 Emre 2017: lev. 25: 1.

33 Nannucci 2016: 22-23.

34 Schachner 2020: 93, Abb. 110-c; Schachner 2020: 93, Abb. 127-b.

Aynı kaplar, ayrıca, yemek pişirme kabı, ekmek kabı ve “Mangaly” isimlendirmelerine de sahiptir.³⁵ Gövde yüzeyinin genelinde deliklerle kaplı olduğu düz kaplar ise bazen süzgeç olarak nitelendirilmektedir.³⁶ Kos adasında Aspri Petra Mağarası’ndaki örnekler colatoi ya da faiselle olarak bilinen kaplara benzemeleri nedeniyle peynir üretimi ile ilişkilendirilmiştir ve bu şekilde tanımlanan en erken örnekler arasındadırlar.³⁷

Güney Kafkasya’daki Tumbul Tepe yerleşimi verilerine dayanarak araştırmacılar, bazı örneklerin yüzeylerinde islenme ve aşınmaları da dikkate alarak, ağız kenarının altından tek sıra delikli kapların mutfak kabı olarak kullanılmış olabileceğini düşünmektedir.³⁸ Etnografik gözlemlerde delikli kapların yemek pişirme sırasında buharın dışarı atılmasını kolaylaştırdığı bilinmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak yüzeyi isli ve aşınmış örneklerin mutfak kabı olarak kullanıldığı geriye kalan örneklerin ise süt ürünlerinin hazırlanma işlemleri sırasında kullanım gördüğü düşünülmektedir.³⁹

Ağız kenarının altından tek sıra delikli kapların peynir üretimi ve süzgeç şeklindeki kullanımlarının dışında ekmek pişirme ve ocak olarak kullanıldığı şeklinde öneriler de mevcuttur.⁴⁰ Örneğin, Palaiokastro yerleşimindeki örneklerin ocak olarak kullanılmış olabileceği ve üzerindeki delikler aracılığıyla da hava temasının sağlanmış olabileceği önerilmektedir.⁴¹ Kephala’daki delikli kaplar genellikle pişirme kapları ve süzgeç olarak iki kullanım içinde değerlendirilmiştir.⁴² Cavanagh⁴³ genel olarak delikli kapların süt pişirmeye uygun olduğu gibi yemek pişirme amacıyla da kullanılmış olabileceğini düşünmektedir.

Batı Anadolu’da yer alan Yeşilova yerleşiminde ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar için yüzeylerinde yanık izlerinin olması ve form olarak ön kısmı açıkta kalacak şekilde yapılmasından dolayı süzgeç ya da peynir üretimindeki

kullanımdan çok ekmek pişirmeye yönelik bir işleve sahip oldukları yönünde bir değerlendirme yapılmıştır.⁴⁴ Bu kaplara açılan deliklerin hamurun fermantasyon işlemine yardımcı olduğu düşünülmektedir.⁴⁵ Söz konusu bölgedeki bir diğer yerleşim olan Ege Gübre’de de tespit edilen kapların genellikle iç yüzeylerinin isli olması, ısıyla temaslarının olduğunun göstergesidir.⁴⁶ Her ne kadar bir önceki döneme tarihlenen tabakalardaki örnekler üzerinde yapılmış olsa da Ege Gübre’de 98 adet çanak çömlek parçasının organik kalıntı analiz sonuçlarında süt kökenli lipit türüne ait kalıntılar tespit edilmiştir.⁴⁷ Aynı bölge içerisinde kalan Bakla Tepe yerleşiminde Geç Kalkolitik Dönem’e tarihlenen bu kapların ısıyla temasına dair kanıtlar taşımalarından dolayı pişirme kabı olarak tanımlanması gerektiği önerilmektedir.⁴⁸ Sampson’da On İki Ada örneklerini değerlendirirken bu kapların yiyeceklerin hazırlanması ya da saklanmasıyla ilişkilendirilmesi gerektiğini önermektedir.⁴⁹ Saklama işleminin de yine kapların karakteristik özelliği olan deliklerinden geçen bir ağ ile kapatılarak sağlanmış olabileceğini belirtmektedir.⁵⁰

Karain Mağarası’nda bu tür kaplara analizler yapılmıştır.⁵¹ Sonuç elde edilen üç örnekteki bulgular zeytinyağı ve bitkisel kalıntıların varlığını göstermektedir. Nitekim bu sonuçlar doğrultusunda Karain Mağarası’ndaki bu kapların peynir üretiminden çok coğrafi koşullar da göz önüne alınarak zeytinyağı için kullanımın daha olası olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla da “Cheese Pot” teriminin ağız kenarının birkaç cm altında yer alan tek yatay sıra delikli kaplar açısından kullanımının hatalı olduğu değerlendirilmektedir.⁵²

Başur Höyük Ağız Kenarının Altından Tek Sıra Delikli Kapları

Ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar Başur Höyük’ün güney kesiminde yer alan derin bir açmada (P7), Uruk tabakalarının

35 Gülçin ve Marro 2012: 319; Emre 2017: 1; Derin ve Caymaz 2017: 499-505.

36 Nieuwenhuyse 2007: 11.

37 Levi 1925: 294-295.

38 Bahşaliyev vd. 2024: 17.

39 Bahşaliyev vd. 2024: 17.

40 Camps ve Rostan 1982: 247.

41 Béquignon 1932: 101.

42 Coleman 1977: 17-18.

43 Cavanagh 2007: 116.

44 Derin ve Caymaz 2018: 501.

45 Derin ve Caymaz 2018: 501, 504, fig. 51.8.

46 Caymaz 2013: 44.

47 Özbal vd. 2012: 114, şekil 5.

48 Tuncel 2009: 31-32.

49 Sampson 1984: 242-243.

50 Sampson 1988: 261.

51 Aykurt 2023: 28.

52 Aykurt 2023: 28.

son seviyesini belirleyen çakıl bir zemin dolgusunun kaldırılmasıyla birlikte ortaya çıkan Geç Kalkolitik Dönem'e ait tabakalarda tespit edilmiştir. Ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplarının bulunduğu tabaka mimari yapılar açısından, sınırlı bir alanda çalışılmış olduğundan, oldukça zayıftır. Buna karşın, birkaç ocak/fırın ve küllü alanların varlığı bu kesimin günlük işlerin yürütülmüş olduğu bir ortak kullanım alanı olabileceğini göstermektedir. Konu edilen alandan toplam 22 adet ağız kenarının altından tek sıra delikli kap parçası tespit edilmiştir. Kapların sayısı az olsa da çalışılan alanın boyutları göz önüne alındığında oranlarının yüksek olduğu söylenebilir.

Başur Höyük ağız kenarının altından tek sıra delikli kapları, bir arada bulunduğu diğer çanak çömleklerin çevre bölgelerde yer alan çağdaş yerleşimlerdeki benzer örnekler ile karşılaştırılması üzerinden MÖ 3900-3600 arasına tarihlenmektedir. Bu zaman aralığı Geç Kalkolitik 3 olarak bölümlendirilen döneme karşılık gelmektedir. Bu bakımdan derin sondajdan (P7) gelen ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar ile aynı tabakadan toplanan çanak çömlek parçaları; Helawa⁵³ (IVC Tabakası), Tepe Gawra⁵⁴ (VIII), Tell Brak⁵⁵ (TW 18-16), Hamoukar⁵⁶ (THS), Zeytinlibahçe⁵⁷ (Geç Kalkolitik 3 Dönemi Tabakaları), Yenice Yanı⁵⁸ (YY3), Arslantepe⁵⁹ (VII) ve Hacınebi⁶⁰ (B1) gibi yerleşimlerin Geç Kalkolitik 3 Dönemi'ne tarihlenen tabakaları ile paralellik göstermektedir.

Mezopotamya'nın kuzey kesiminde yer alan, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak gibi bölgeleri de kapsayan ve Büyük Mezopotamya olarak adlandırılan geniş sahada, Geç Kalkolitik Dönem MÖ 4500-3000 arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır.⁶¹ Ancak arkeolojik kazılardan elde edilen radyokarbon analiz sonuçları bölgesel

farklılıklarında bulunduğunu işaret etmektedir.⁶² Bu nedenle Geç Kalkolitik Dönem başlangıcının Kuzey Mezopotamya'da MÖ 4500-4200 tarih aralığına denk geldiği düşünülmektedir.⁶³ Geç Kalkolitik Dönem 1-5 şeklinde alt evrelere ayrılmaktadır.⁶⁴ Bu bölümlendirme ile Post Ubaid evresi Geç Kalkolitik 1'e, Geç Kalkolitik 5 evresi de Geç Uruk tabakalarına denk gelmektedir.⁶⁵

MÖ 3900-3600 aralığına tarihlenen Geç Kalkolitik 3 Dönemi'ne, Geç Kalkolitik 2 Dönemi ile artan sosyal karmaşıklık ve merkezleşmenin daha belirgin bir şekilde devam ettiğini gösterir. Bütün bölgelerde sosyal karmaşıklık eşit olarak gözlemlenmediğinden kuzey için parçalı bir siyasi yapılanmadan söz edilmektedir.⁶⁶ Geç Kalkolitik 3 Dönemi'nde saman yüzlü kaplar farklı formlarda yaygın olarak kullanılmaktadır.⁶⁷ Tüketim kapları içerisindeki çeşitli çanak çömleklerin de yaygın bir kullanımının olduğu bilinmektedir.⁶⁸ Geç Kalkolitik 2 Dönemi'nin ince cidarlı, omurgalı, perdahlı ve gri malları Geç Kalkolitik 3 Dönem başlarında yerini daha kalın cidara ve az sayıda perdahlı örneklerle bırakmıştır. Bu, toplu üretimle beraber estetik anlayışın ön planda olduğu üretimin bırakılarak daha faydacı bir üretim modeline geçildiğini göstermektedir. Geç Kalkolitik 2 Dönem sonlarında görülen keskin karınlı, büyük boyutlu güveç kapları Geç Kalkolitik 3'ün sık kullanılan formları arasındadır.⁶⁹ Genel olarak Geç Kalkolitik 3'teki çanak çömlekler az sayıdaki ince mallar haricinde daha çok faydacı amaçla üretilmiş kaba ve yalın mallardan oluşmaktadır.⁷⁰

Başur Höyük derin açmadaki Geç Kalkolitik 2 sonu ve Geç Kalkolitik 3'e ait çanak çömlek formları arasında; saman katkılı mallar, kaba mallar, hafif kalınlaştırılmış dışa çekik ağız kenarlı kaplar, büyük çömlekler, bitki katkılı

53 Peyronel ve Vacca 2015: 115, fig.3; Peyronel ve Vacca 2020: 87, tab.1.

54 Rothman 2002: fig. 10.

55 Stein 2012: 139-141.

56 Ur 2010: 243, fig. B.13; Jayyab 2012: 123, fig. 6.

57 Balossi-Restelli 2006: 26-28.

58 Bernbeck ve Costello 2011: 659.

59 Frangipane 2012: 58, fig. 2; Frangipane 2012: 59, fig. 3.

60 Pearce 2000: 116-118.

61 Rothman 2001: 7: Table 1.1, Marro 2012: 14.

62 Schwartz 2001: 236-246; Rothman 2001: 7-8; Wright 2001: 125; Wright ve Rupley 2001: 120-121.

63 Rothman 2001: 7: Table 1.1, Marro 2012: 14.

64 Schwartz 2001: 236-246; Rothman 2001: 7-8; Wright 2001: 125; Wright ve Rupley 2001: 120-121.

65 Rothman 2001: 9, Table 1.2; Wright ve Rupley 2001: 120-121; Marro 2012: 14-16.

66 Akkermans ve Schwartz 2003: 187-188.

67 Schwartz 2001: 239; Akkermans ve Schwartz 2003: 187.

68 Frangipane 2012: 44.

69 Schwartz 2001: 239; Al-Quantar ve Jayyab 2014: 106.

70 Al-Quantar ve Jayyab 2014: 104.

dışbükey gövdeli çanak çömlekler, perdahlı gri mallar, sıg tabaklar, tutamak parçaları, üzerinde hasır izi olan birkaç parça çanak ve perdahlı çanak ve çömleklere ait parçalar ön plana çıkmaktadır. Az sayıda güveç kapları ve çekiç başlı çanakların da kullanıldığı bilinmektedir. Genel olarak bakıldığında kaba ve saman katkılı mallar derin açmanın Geç Kalkolitik 3 Dönemi'ne ait evresinde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Boya bezemeli parçalar ise bu evrede yok denecek azdır. Bulunan birkaç parça boya bezemeli örnek sayısal olarak bir oran vermez.

Ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar ile birlikte tespit edilen çanak çömleklerin ağırlıklı olarak yüzey rengi kahverengi tonlarındadır. Hamur renkleri ise ağırlıklı olarak koyu renkli, özlüdür. Tanımlı parçalar içerisinde ağırlıklı kullanım çanaklara aittir. Çanaklardan sonraki en yoğun kullanımı çömlekler oluşturmaktadır. Özellikle büyük boyutlu çömleklerin yüzeylerinde islenmeler yoğunluktadır. Çanaklar için bitki ve kum katkının kullanımı neredeyse birbirine eşit iken çömleklerde ağırlıklı katkı bitkidir.

Başur Höyük derin açmadaki Geç Kalkolitik 3 Dönem kapları içerisinde %1'lik bir dilimi ise ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar oluşturmaktadır. Diğer kaplar arasında ufak bir oran tutan bu kaplar Başur Höyük derin açmada 22 örnekten oluşmaktadır.

Makroskobik olarak incelenen 22 parçanın tamamı el yapımıdır. Ağırlıklı olarak düşük ve orta dereceli pişme derecesine sahiptir. Oksidasyonlarına göre ise 6 örnek karbonize, 10 örnek siyah özlü, 3 örnek tabakalı ve geri kalan 3 örnek ise gri öze sahiptir. İncelenen örneklerin çoğunun yüzeyinde ısıyla temastan kaynaklı islenme mevcuttur (Fig. 4, Fig. 22). Ana katkı olarak daha çok bitki katkının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Parçaların ikisi çok kaba, üçü orta ve 17 tanesi kaba niteliklidir. Dokuları ise, ikisinin dokusu çok gevşek, yedisinin dokusu gevşek ve geriye kalanları dokusu orta sıkılıktadır. Kapların cidar kalınlıkları ise ağırlıklı olarak orta (5-10 mm) ve kalın (10-20 mm) şekildedir. Hamur renklerine göre ise kapların çoğu açık yüzlü, kahverengi tonlarındadır. Kaplardaki iç ve dış yüzey işlemlerine bakıldığında genel olarak yalın bir kullanımın tercih edildiği görülmektedir. Buna karşın astar ve ıslak sıvazlamanın yapıldığı örnekler de bulunmaktadır. Yalnızca bir parçanın (Fig. 14) hem iç hem de dış yüzeyi perdahlanmıştır.

Bu özellikleri bakımından Başur Höyük ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplarının diğer bölgelerdeki örnekler ile benzerlikler taşıdığı söylenebilir.

Ağız kenarının altından tek sıra delikli kapların diğer yerleşimlerden bilinen temel özelliklerinden birisi ağız kenarlarının dalgalı bir hat izlemesidir. Nitekim Başur Höyük'teki kapların ağız kenarlarının bir kısmında da durum tam olarak böyledir. Ancak bu durum eldeki parçalardan çap alınmasına engel olacak düzeyde değildir. Başur Höyük örneklerinin ağız çapları 20-25 cm ile en 35-45 cm arasında değişen bir aralıktadır. Sadece 1 örneğin çapı 64 cm (Fig. 15) civarındadır. Mevcut örneklerden anlaşıldığı kadarıyla kapların dipleri düz bir şekilde üretilmiştir (Fig. 4, Fig. 22, Fig.8, Fig. 23, Fig. 6, Fig. 24).

Kapların karakteristik özelliği olan yatay tek sıra devam eden delikler için ise neredeyse tüm parçalarda içten açılarak yapıldıklarını söylemek mümkündür. Buna karşın 1-2 örneğin dıştan açıldığını da belirtmek gerekir. Deliklerin açılmasından sonra meydana gelen kil fazlalıklarının ise incelenen çoğu örnekte düzleştirilerek pürüzsüzleştirdiği anlaşılmaktadır. Genel olarak delikler belirli bir düzen içerisinde kabın etrafını çevrelemektedir. Ancak nadiren de olsa deliklerin düzensiz bir hat izledikleri örnekler de bulunmaktadır (Fig. 8, Fig. 23). Deliklerin çap ölçüsü hemen hemen tüm kap parçalarında 0.3-0.7 cm arasındadır. Ayrıca parçalardan bir tanesinin ağız kenarından içe doğru dönen yatay şekilli tutamak çıkıntısı bulunmaktadır (Fig. 15). Tutamak kısmında da delik açıldığı ancak sonradan bu izlerin dışarıdan kapatıldığı anlaşılmaktadır. Bazı parçalarda ise dışarıdan delikler görünmesine karşın iç kısmındaki izler sonradan kapatılmış şekilde durmaktadır. Eldeki parça sayısı gözetildiğinde tipolojik olarak genel bir sınıflandırma yapmak oldukça güçtür. Buna karşın mevcut parçaların düz-dikey gövdeli (Fig. 13) ve içe doğru eğimli (Fig. 4-9, Fig. 10-12) bir şekilde devam eden kaplara ait parçalar olduğu söylenebilir.

Yakın çevredeki yerleşimlerdeki ağız kenarının altından tek sıra delikli kapların kullanımı ile ilgili bilgiler Arslantepe, Hirbemerdon ve Giricano yerleşimlerindeki bilinen birkaç parça ile oldukça sınırlıdır. Bilinen örnekler göz önüne alındığında özellikle tepsi formundaki tek örnekle temsil

edilen Hirbemerdon⁷¹ yerleşimi ile Başur Höyük derin açmadaki örnekler form açısından benzerlik göstermektedir. Benzerliklerin görüldüğü diğer yerleşimler arasında Kafkasya Bölgesi'ndeki Sorsu⁷², Zirinçlik⁷³ ve Ovçular⁷⁴ ile benzerliklerinin olduğunu söylemek mümkündür. Batıda ise Ege Gübre⁷⁵ ve Peynirini⁷⁶ yerleşimlerindeki peynir kaplarının düz dikey gövdeye sahip form ve içe doğru eğimli devam eden örnekleri ile benzer yanları da bulunmaktadır. Ağız kenarının altından tek sıra delikli kapların kullanıldığı yerleşimlerin neredeyse tamamının ortak özelliği olan iç yüzey işlemleri Başur Höyük örnekleri için de geçerlidir. Diğer ağız kenarının altından tek sıra delikli kapları ile ayrıştığı nokta ise bulunan hiçbir parçanın iç yüzeyinde çıkıntı ve dış yüzeyinde de kulp olmamasıdır. Buna karşın bir örneğin ağız kenarının içe doğru uzatılarak tutamak şeklinde kullanıldığını da tekrar belirtmek gerekir. Başur Höyük Geç Kalkolitik 3 tabakasında bulunan ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplarının da birkaçının deliklerinin kapatılarak yeniden kullanılması ise kapların ikincil kullanımını göstermektedir.

Değerlendirme

Geniş bir coğrafi alanda görülen ağız kenarının altından tek sıra delikleri bulunan kapların; Kafkaslar'ın MÖ 5-4.binyıl, Ege Adaları için MÖ 6.binyıl sonları-MÖ 3.binyıl ve Batı Anadolu'da MÖ 6-3. Bin aralığına tarihlendirilmektedir. Bu tür kaplar genel olarak süt ve peynir üretimi ile ilişkilendirilmekte ama aynı zamanda ekmek pişirme ya da zeytinyağı saklanması için kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır.

Başur Höyük'te bulunan ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar beraberinde bulunduğu çanak çömleklerin değerlendirme sonuçları ve derin açmanın kültürel dolgusu gözetildiğinde Geç Kalkolitik 3 Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Yakın çevredeki yerleşimlerde az da olsa bilinen örneklerin de Geç Kalkolitik Döneme tarihlendirilmesi bu görüşü destekler niteliktedir.

Başur Höyük'te derin bir sondajdan gelen ve Geç

Kalkolitik 3 Dönemi'ne kapların ortak özelliği ağız kenarının birkaç cm aşağısından başlayarak tek yatay sıra şeklinde devam eden deliklerdir. Bu kaplardan bağımsız, süzgeç olarak nitelendirilen tek bir parça da bulunmaktadır (Fig. 17). Örneklerin büyük oranda dibe dönüşlerinin ya da diplerinin olması kapların çanak ya da çömlek formlarından çok geniş bir tabak veya tepsiyi andıran bir görünüşe sahip olduğunu göstermektedir.

Makroskobik olarak incelenen kaplar için henüz bir analiz çalışması yapılmamıştır. Ancak niteliksel özelliklerine bakıldığında çoğu parçanın yüzeylerinde islenmelerin olması ve bazı örneklerdeki deliklerin kapatılarak yeniden kullanılmaya devam edilmesi uzun süre kullanılan bir kap tipi olduğunu göstermektedir. Genel olarak, diğer birçok yerleşimdeki örnek dikkate alındığında, ağız kenarının altından tek sıra delikli kapların kalın ve pürüzlü bir dibe sahip ve sığ olarak üretildikleri söylenebilir. Ayrıca yüzeylerine uygulanan işlemlere bakıldığında büyük oranda iç tarafına astar ya da perdah gibi uygulamaların yapılması dikkat çekmektedir. Yine çoğu örnekteki deliklerin yapımında bir özensizlik olduğu ve bu sebeple de kap çevresini asimetrik dolandığı söylenebilir. Bu durum Başur Höyük kapları için pek geçerli değildir.

Başur Höyük'ün bulunduğu vadinin bağlandığı Uluçay (Botan) Vadisi yerleşimlerinden olan Türbe Höyük ve Çattepe Höyük'te ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplar bulunmamıştır. Bu nedenle ağız kenarının altından tek sıra delikli kapların Uluçay (Botan) Vadisi ve çevresinde şimdilik sadece Başur Höyük'te tespit edildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Başur Höyük ve çevresinin, Geç Kalkolitik 3 Dönemi'nde ağız kenarının altından tek sıra delikli kapların yayılım alanı içerisinde kaldığı söylenebilir.

Teşekkür

Bu çalışmada ele alınan Başur Höyük'ün ağız kenarının altından tek sıra delikli kaplarını değerlendirmemize olanak sağlayan Prof. Dr. Haluk Sağlamtimur'a teşekkür ederiz.

71 Nannucci 2016: 245, Pl. VIII: 47.

72 Bahşaliev vd. 2024: 18, fig. 14:3

73 Emre 2017: 75, Lev. 9-2.

74 Emre 2017: 69, Lev. 3:9; Emre 2017: 72, Lev. 6:17.

75 Caymaz 2010: 65, çiz. 56: 1-2.

76 Emre 2017: 98, Lev. 32-1.

KATALOG**Ana Katkı:** Bitki**Pişme Derecesi:** Orta**Hamur Rengi:** 10YR 4/2-Kahve**İç Renk:** 2,5YR 5/4-Kahve**Dış Renk:** 5YR 5/4-Kahve**İç Yüzey İşlemi:** Astar**Dış Yüzey İşlemi:** Astar**Ölçü:** 30 cm (Ağız Çapı)**Ana Katkı:** Bitki**Pişme Derecesi:** Düşük**Hamur Rengi:** 7,5YR 5/4-Kahve**İç Renk:** 5YR 6/4-Açık Kahve**Dış Renk:** 7,5YR 5/2-Açık Kahve**İç Yüzey İşlemi:** Yalın**Dış Yüzey İşlemi:** Yalın**Ölçü:** 44 cm (Ağız Çapı)**Ana Katkı:** Bitki**Pişme Derecesi:** Düşük**Hamur Rengi:** 7,5YR 5/4-Kahve**İç Renk:** 10YR 6/2-Açık Kahve**Dış Renk:** 7,5YR 4/2-Kahve**İç Yüzey İşlemi:** Yalın**Dış Yüzey İşlemi:** Yalın**Ölçü:** 37 cm (Ağız Çapı)**Ana Katkı:** Taşçık**Pişme Derecesi:** Düşük**Hamur Rengi:** 5YR 3/1-Koyu Kahve**İç Renk:** 7,5YR 5/2-Açık Kahve**Dış Renk:** 7,5YR 5/2-Açık Kahve**İç Yüzey İşlemi:** Yalın**Dış Yüzey İşlemi:** Yalın**Ölçü:** ?**Ana Katkı:** Kum**Pişme Derecesi:** Düşük**Hamur Rengi:** 10Y 3/1-Gri**İç Renk:** 5YR 5/4-Kahve**Dış Renk:** 5YR 5/4-Kahve**İç Yüzey İşlemi:** Yalın**Dış Yüzey İşlemi:** Yalın**Ölçü:** 20 cm (Ağız Çapı)**Ana Katkı:** Kum**Pişme Derecesi:** Düşük**Hamur Rengi:** 10YR 4/2-Kahve**İç Renk:** 5YR 5/4-Kahve**Dış Renk:** 5YR 5/4-Kahve**İç Yüzey İşlemi:** Yalın**Dış Yüzey İşlemi:** Yalın**Ölçü:** -**Ana Katkı:** Bitki**Pişme Derecesi:** Düşük**Hamur Rengi:** 2,5Y 5/2-Açık Kahve**İç Renk:** 5YR 5/4-Kahve**Dış Renk:** 7,5YR 5/2-Açık Kahve**İç Yüzey İşlemi:** Yalın**Dış Yüzey İşlemi:** Yalın**Ölçü:** 27 cm (Ağız Çapı)**Ana Katkı:** Bitki**Pişme Derecesi:** Düşük**Hamur Rengi:** 710YR 3/1-Siyah**İç Renk:** 5YR 6/4-Açık Kahve**Dış Renk:** 5YR 6/4-Açık Kahve**İç Yüzey İşlemi:** Astar**Dış Yüzey İşlemi:** Astar**Ölçü:** 35 cm (Ağız Çapı)**Ana Katkı:** Bitki**Pişme Derecesi:** Orta**Hamur Rengi:** 7,5YR 5/4-Kahve**İç Renk:** 7,5YR 5/4-Kahve**Dış Renk:** 5YR 6/4-Açık Kahve**İç Yüzey İşlemi:** Yalın**Dış Yüzey İşlemi:** Yalın**Ölçü:** ?**Ana Katkı:** Bitki**Pişme Derecesi:** Çok Düşük**Hamur Rengi:** 10Y 2.5/1-Yeşilimsi Siyah**İç Renk:** 5YR 6/4-Açık Kahve**Dış Renk:** 7,5YR 5/2-Açık Kahve**İç Yüzey İşlemi:** Astar

Dış Yüzey İşlemi: Astar
Ölçü: 20 cm (Ağız Çapı)

Ana Katkı: Kum
Pişme Derecesi: Düşük
Hamur Rengi: 10Y 3/1-Gri
İç Renk: 5YR 5/4-Kahve
Dış Renk: 5YR 4/2-Koyu Kahve
İç Yüzey İşlemi: Astar
Dış Yüzey İşlemi: Astar
Ölçü: 36 cm (Ağız Çapı)

Ana Katkı: Bitki
Pişme Derecesi: Orta
Hamur Rengi: 7,5YR 5/4-Kahve
İç Renk: 7,5YR 6/2-Açık Kahve
Dış Renk: 7,5YR 5/2-Açık Kahve
İç Yüzey İşlemi: Yalın
Dış Yüzey İşlemi: Yalın
Ölçü: 64 cm (Ağız Çapı)

Ana Katkı: Taşçık
Pişme Derecesi: Düşük
Hamur Rengi: 5Y 4/1-Koyu Kahve
İç Renk: 5YR 6/4-Açık Kahve
Dış Renk: 10YR 6/2-Açık Kahve
İç Yüzey İşlemi: Astar
Dış Yüzey İşlemi: Astar
Ölçü: -

Ana Katkı: Bitki
Pişme Derecesi: Düşük
Hamur Rengi: 5YR 5/4-Kahve
İç Renk: 7,5YR 6/2-Açık Kahve
Dış Renk: 5YR 5/4-Kahve
İç Yüzey İşlemi: Yalın
Dış Yüzey İşlemi: Yalın
Ölçü: -

Ana Katkı: Bitki
Pişme Derecesi: Düşük
Hamur Rengi: 5YR 5/4-Kahve
İç Renk: 5YR 5/4-Kahve
Dış Renk: 5YR 4/2-Koyu Kahve

İç Yüzey İşlemi: Yalın
Dış Yüzey İşlemi: Yalın
Ölçü: 46 cm (Ağız Çapı)

Ana Katkı: Kireç
Pişme Derecesi: Düşük
Hamur Rengi: 7,5YR 5/2-Açık Kahve
İç Renk: 5YR 6/4-Açık Kahve
Dış Renk: 5YR 6/4-Açık Kahve
İç Yüzey İşlemi: Yalın
Dış Yüzey İşlemi: Yalın
Ölçü: -

Ana Katkı: Bitki
Pişme Derecesi: Orta
Hamur Rengi: 10YR 4/2-Kahve
İç Renk: 10YR 6/2-Açık Kahve
Dış Renk: 7,5YR 5/2-Açık Kahve
İç Yüzey İşlemi: Yalın
Dış Yüzey İşlemi: Yalın
Ölçü: 22 cm (Ağız Çapı)

KAYNAKÇA

- AKKERMANS ve SCHWARTZ 2003: P. Akkermans, G. Schwartz, *The Archaeology of Syria: From Complex Hunter Gatherers To Early Urban Societies (ca. 16,000-300 BC)*, Cambridge University Press.
- ALRAM-STERN 2014: E. Alram Stern, "Times of Change: Greece and the Aegean during the 4th Millennium BC", içinde: B. Horejs-M. Mehofer (ed.), *Western Anatolia Before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC?* (Wien 2014), 305-327.
- AL-QUANTAR ve JAYYAB 2014: S. Al-Quntar, K. Abu Jayyab, "The political economy of the upper Khabur in the Late Chalcolithic 1-2: Ceramic mass production, standardization and specialization." In McMahon, A. & Crawford, H. (eds.) *Preludes to urbanism: The Late Chalcolithic of Mesopotamia* McDonald Institute Monographs. Cambridge, 89-108.
- AYKURT 2023: A. Aykurt, "Karain Mağarası'nda Kalkolitik Çağ'da Literatürde Cheese-Pot! Olarak Bilinen Kap Geleneği", *Prehistory'nin "Abi" Si Harun Taşkiran'a Armağan Kitabı*, 19-42.
- BAHŞALİYEV vd. 2024: V. B. Bahşaliyev, N. Ceylan, E. Bahşaliyev, H. Hasanova, "Tumbul Tepe'de Yapılan Arkeolojik Kazılar Bağlamında Güney Kafkasya'da Sioni Tipi Çanak Çömleğin Değerlendirilmesi", *TÜBA-AR* 34/2024, 9-23.

- BALOSSİ-RESTELLİ 2006: F. Balossi Restelli, "The local Late Chalcolithic (LC3) occupation at Zeytinli Bahçe (Birecik, Şanlı-Urfa): the ceramic production". Francesca Balossi Restelli *Anatolian Studies* 56, 17-46.
- BERNBECK ve COSTELLO 2011: R. Bernbeck, S. Costello, "Yenice Yanı: Bir Geç Kalkolitik-Demir Çağ Köyü'nde Sondaj Çalışmaları", *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları*, 653-686.
- BÉQUIGNON 1932: Y. Béquignon, "Études thessaliennes", *Bulletin Correspondance Hellenique* 56, 1932, 89- 191.
- CAMPS ve ROSTAN 1982: G. Camps, E. Rostan, "Les poteries à perforations en ligne, à propos du faciès terrmien au Chalcolithique corse", *Bulletin de la Société préhistorique française* 79.8, 1982, 240-249.
- CAYMAZ 2010: T. Caymaz, *Yeni Buluntular Işığında Orta Batı Anadolu Kalkolitik Dönem Kültürü*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010.
- CAYMAZ 2013: T. Caymaz, "Yeni Veriler Işığında Orta Batı Anadolu Kalkolitik Çağ Kültürü", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* 18, 39-112.
- COLEMAN 1977: J. E. Coleman, *Keos I. Kephala: A Late Neolithic Settlement and Cemetery*. Princeton.
- CAVANAGH 2007: W. Cavanagh, "Food preservation in Greece during the Late and Final Neolithic periods", içinde: C. Mee-J. Renard (ed.), *Cooking up the Past. Food and Culinary Practices in the Neolithic and Bronze Age Aegean*, Oxford 2007, 109-122.
- DERİN ve CAYMAZ 2018: Z. Derin, T. Caymaz, "The Chalcolithic Period at Yeşilova Höyük", *Communities in Transition: The Circum Aegean later Neolithic Stages (5000/4800-3200/3000 BC) International Conference*, Atina.
- DERİN vd. 2009: Z. Derin, F. Ay, T. Caymaz, İzmir'in Prehistorik Yerleşimi. Yeşilova Höyüğü 2005–2006 Yılı Çalışmaları, *Arkeoloji Dergisi* 13, 7–58.
- EMRE 2017: E. Emre, *MÖ 5. ve 4. Bin Yıl Nahçıvan Mangaly Kapları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- ESLICK 1992: C. Eslick, *Elmalı-Karataş I. The Neolithic and Chalcolithic Periods: Bağbaşı and Other Sites*.
- FRANGIPANE 2012: M. Frangipane, "Transitions as an archaeological concept. Interpreting the final Ubaid-Late Chalcolithic transition in the northern periphery of Mesopotamia." In Catherine Marro (ed.) *After the Ubaid: Interpreting Change from the Caucasus to Mesopotamia at the Dawn of Urban Civilization (4500-3500 BC)*, *Varia Anatolica XXVII*, 39-64.
- GABRIEL vd. 2004: U. Gabriel, R. Aslan, S. W. E. Blum. "Alacalıgöl: Eine Neuentdeckte Siedlung des Ç. Jahrtausends V. Chr. In der Troas", *Studia Troica*, Band 14, Eberhard Karls Universität Tübingen, 124- 129.
- GEHRES 2023: B. Gehres, *Archaeology of Neolithic Island Networks: Diachronic and Paleo-Economic Approaches to Island Occupations through the Contribution of Ceramic Analysis*, *Séances de la Société préhistorique française*, Année: 2023, 143-158.
- GEORGIADIS 2012: M. Georgiadis, *Kos in the Neolithic and Early Bronze Age: The Halasarna Finds and the Aegean Settlement Pattern (Prehistory Monographs 38)*, Philadelphia.
- GÜLÇİN ve MARRO 2012: S. Gülçür, C. Marro, "The view from The North: Comparative Analysis of The Chalcolithic Pottery Assemblages From Norşuntepe and Ovçular Tepesi", içinde: C. Marro (ed.), *Varia Anatolica XXVII: After The Ubaid: Interpreting Change From The Caucasus to Mesopotamia at The Dawn of Urban Civilization 4500-3500 BC*, Paris, İstanbul, 2012, 305-352.
- GÜNEL 2014: S. Günel, Çine-Tepecik 2013 Yılı Kazıları, 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2.Cilt, 02-06 Haziran, 287-300.
- GÜNEL 2018: S. Günel, Çine-Tepecik 2017 Yılı Kazıları, 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3.Cilt, 07-11 Mayıs, 415-428.
- HEURTLEY 1939: W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge.
- HEURTLEY ve RADFORD 1928: W. A. Heurtley and C. A. R. Radford, Two Prehistoric Sites in Chalcidice. *The Annual of the British School at Athens*, 29,117-186.
- JAYYAB 2012: K. A. Jayyab, *A Ceramic Chronology From Tell Hamoukar's Southern Extension, After the Ubaid. Interpreting change from the Caucasus to Mesopotamia at the dawn of urban civilization (4500-3500 BC)*, 87-127.
- LEVI 1925: D. Levi, "La grotta di Aspripetra a Co", *Annuario della Scuola Archeologica di Atene* 8-9, 1925-26, 235-312.
- MARINESCU-BILCU 1981: M. S. Bilcu, Tirpești: From Prehistory to History in Eastern Romania", *BAR Int. Ser.* 107.
- MARRO 2012: C. Marro, "Is there a Post-Ubaid culture? Reflections on the transition from the Ubaid to the Uruk periods along the Fertile Crescent and beyond", C. Marro (Ed.), *After the Ubaid: interpreting change from the Caucasus to Mesopotamia at the dawn of urban civilization (4500-3500BC)*, *papers from the Post-Ubaid Horizon in the Fertile Crescent and Beyond, International Workshop held at Fosseuse, 29th June-1st July 2009, Varia Anatolica XXVII*, İstanbul/ Paris, IFEA/De Boccard, 14-38.

- MAZIAR 2010: S. Maziar, "Excavations at Köhné Pasgah Tepesi, the Araxes Valley, Northwest Iran: First Preliminary Report", *Ancient Near Eastern Studies* 47, 165-193.
- MENELAOU ve KOUKA 2021: S. Menelaou, O. Kouka, "Cooking up" pottery recipes: a diachronic technological and provenance analysis of cooking ware ceramics from prehistoric Heraion on Samos, Greece (ca. 4500-1700 BC), *JAS: Reports* 35, 1-15.
- MENELAOU ve KOUKA 2022: S. Menelaou, O. Kouka, Tracing Interaction On Samos Island: Pottery Traditions and Connectivity At Kastro-Tıgani And The Heraion During The Aegean Late-Final Neolithic/Western Anatolian Middle-Late Chalcolithic, *The Annual of The British School At Athens*, 117, 1-52.
- NANNUCCI 2016: S. Nannucci, *Phase I-Late Chalcolithic period. Laneri, Nicola. Hirbemerdon Tepe Archaeological Project 2003-2013 Final Report: Chronology and Material Culture*, 17-25.
- NIEUWENHUYSE 2007: O. Nieuwenhuys, *Plain and Painted Pottery: The Rise of Late Neolithic Ceramic Styles on the Syrian Plains and the Northern Mesopotamian Plains*, Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities 3, Turnhout, Brepols Publishers.
- NOWICKI 2002: K. Nowicki, "The end of the Neolithic in Crete". *Aegean Archaeology* 6: 7-72.
- ÖZBAL vd. 2012: H. Özbal, L. Thissen, T. Doğan, F. Gerritsen, R. Özbal, A. Türkeku-Bıyık, "Neolitik Batı Anadolu ve Marmara Yerleşimleri Çanak Çömleklerinde Organik Kalıntı Analizleri", 28. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 105-114.
- ÖZFIRAT ve MARRO 2007: A. Özfırat, C. Marro, "2004 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 7, 1-20.
- PEARCE 2000: J. Pearce, "The Late Chalcolithic sequence at Hacinebi Tepe, Turkey." In Marro, C. & Hauptmann, H. (eds.) *From the Euphrates to the Caucasus: Chronologies for the IVth and Vth Millennium BC*. 115-143. Institut Francais D'Etudes Anatoliennes D'Istanbul.
- PEYRONEL ve VACCA 2015: L. Peyronel, A. Vacca, "Northern Ubaid And Late Chalcolithic 1-3 Periods In The Erbil Plain. New Insights From Recent Researches at Helawa", *Iraqı Kurdistan, ORIGINI XXXVII*, 2015-1: 89-127.
- PEYRONEL ve VACCA 2020: L. Peyronel, A. Vacca, "Socio-economic complexity at the Late Chalcolithic site of Tell Helawa, Kurdistan Region of Iraq", *Paléorient*, 46 1-2, 83-108.
- POLLES 1985: R. Polles, "Les vases a bord perforé du Neolithique final Armoricaın", *Bulletin de la Societe Prehistorique française*, cilt 82, 1985, 216-224.
- ROTHMAN 2001: M. Rothman, "The Local and the Regional: An Introduction." In M.S. Rothman, ed. *Uruk Mesopotamia and Its Neighbors: Cross-Cultural Interactions in the Era of State Formation*, SAR Press: Santa Fe, 3-26.
- SAĞLAMTİMUR ve OZAN 2012: H. Sağlamtimur, A. Ozan, "Ege Gübre Neolitik Yerleşimi", in A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz and G. Polat (eds.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, 223-41.
- SAĞLAMTİMUR ve OZAN 2013: H. Sağlamtimur, A. Ozan, Siirt-Başur Höyük 2011 Yılı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 34 (1), 261-274.
- SAĞLAMTİMUR ve OZAN 2014: H. Sağlamtimur, A. Ozan, Başur Höyük 2012 Yılı Kazı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 35 (3), 514-529.
- SAMPSON 1984: A. Sampson, "The Neolithic of the Dodecanesse and Aegean Neolithic", *the Annual of the British School at Athens*, 79, 242.
- SAMPSON 1988: A. Sampson, *The Neolithic Settlement at Yali Nissirios*, Athens.
- SCHACHNER 2020: A. Schachner, *Die chalkolithische Siedlung von Giricano am Oberen Tigris Ausgrabungen in Giricano II*, Brepols Publishers n.v., Turnhout, Belgium.
- SCHWALL 2018: C. Schwall, *Çukuriçi Höyük 2, Das 5. und 4. Jahrtausend v. Chr. in Westanatolien und der Ostägäis*.
- SCHWARTZ 2001: G. M. Schwartz, Syria and the Uruk Expansion. In M. S. Rothman (Ed.), *Uruk Mesopotamia and its Neighbors: Cross-cultural Interactions in the Era of State Formation*, Santa Fe: School of American Research Press, 233-264.
- STEIN 2012: G. Stein, "The development of indigenous social complexity in Late Chalcolithic Upper Mesopotamia in the 5th-4th millennia BC- an initial assessment." *Origini* 34: 125-151.
- SZTÁNCSUJ 2009: S. J. Sztáncsu, "Contributii la cunoaşterea bronzului timpuriu din sud-estul Transilvaniei. Aşezarea culturii Seneckenberg de la Ariuşd", içinde: S. Berecki – E.R. Németh – B. Rezi (ed.), *Bronze Age Communities in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş*, 24-26 October 2008, BMM, I (Cluj- Napoca 2009) 45-78.
- ŞAHOĞLU ve TUNCEL 2014: V. Şahoğlu, R. Tuncel, New Insights into the Late Chalcolithic of Coastal Western Anatolia: A View from Bakla Tepe, Barbara Horejs-Mathias Mehofer (Eds.) *Western Anatolia before Troy Proto-Urbanisation in the 4 th Millennium BC? Proceedings of the International Symposium held at the Kunsthistorisches Museum Wien*, 65-82.
- TUNCEL 2009: R. Tuncel, *Bakla Tepe Geç Kalkolitik Çağ Seramiğinin Batı Anadolu Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Ankara 2009).

- UR 2010: J. Ur, *Urbanism and Cultural Landscapes in Northeastern Syria, The Tell Hamoukar Survey 1999-2001*, The Oriental Institute of the University of Chicago: Chicago. Oriental Institute Publications Vol. 137.
- WALLACE 2018: S. Wallace, *Travellers in Time Imagining Movement in the Ancient Aegean World*, Routledge Studies in Archaeology.
- WRIGHT ve RUPLEY 2001: H. T. Wright, H. T. E. S. A. Rupley, Calibrated Radiocarbon Age Determinations of Uruk-related Assemblages. In M. S. Rothman (Ed.), *Uruk Mesopotamia and Its Neighbors: Cross-Cultural Interactions in the Era of State Formation*, Santa Fe: School of American Research Press, 85-122.

Makale Gönderim Tarihi: 09.10.2024

Makale Kabul Tarihi: 25.10.2024

GÖZDE PARLAK

Orcid ID: 0000-0001-6020-9103

Pamukkale Üniversitesi,

Arkeoloji Enstitüsü, Doktora

Denizli/TÜRKİYE

parlakgozdee@gmail.com

ALİ OZAN

Orcid ID: 0000-0001-7800-4528

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum

Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Denizli/TÜRKİYE

aliozan@pau.edu.trr

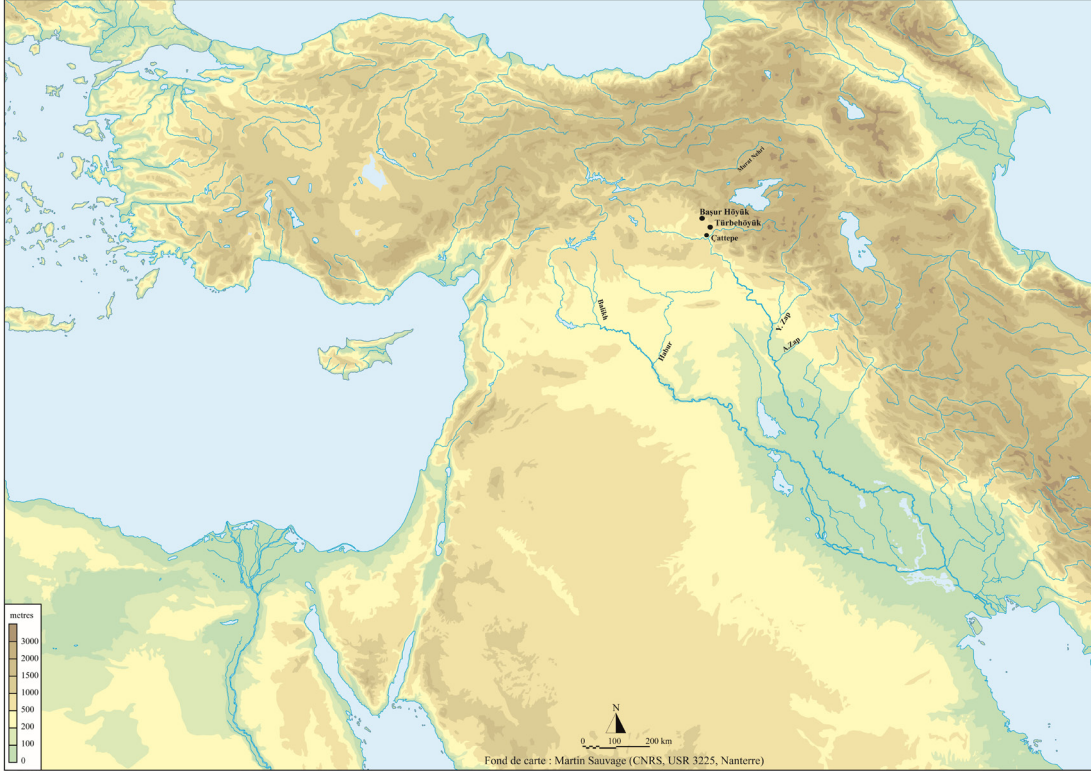

Fig. 1. Başur Höyük'ün Konumunu Gösteren Harita.

Fig. 2. Başur Höyük ve Yakın Çevresinin Havadan Görünümü.

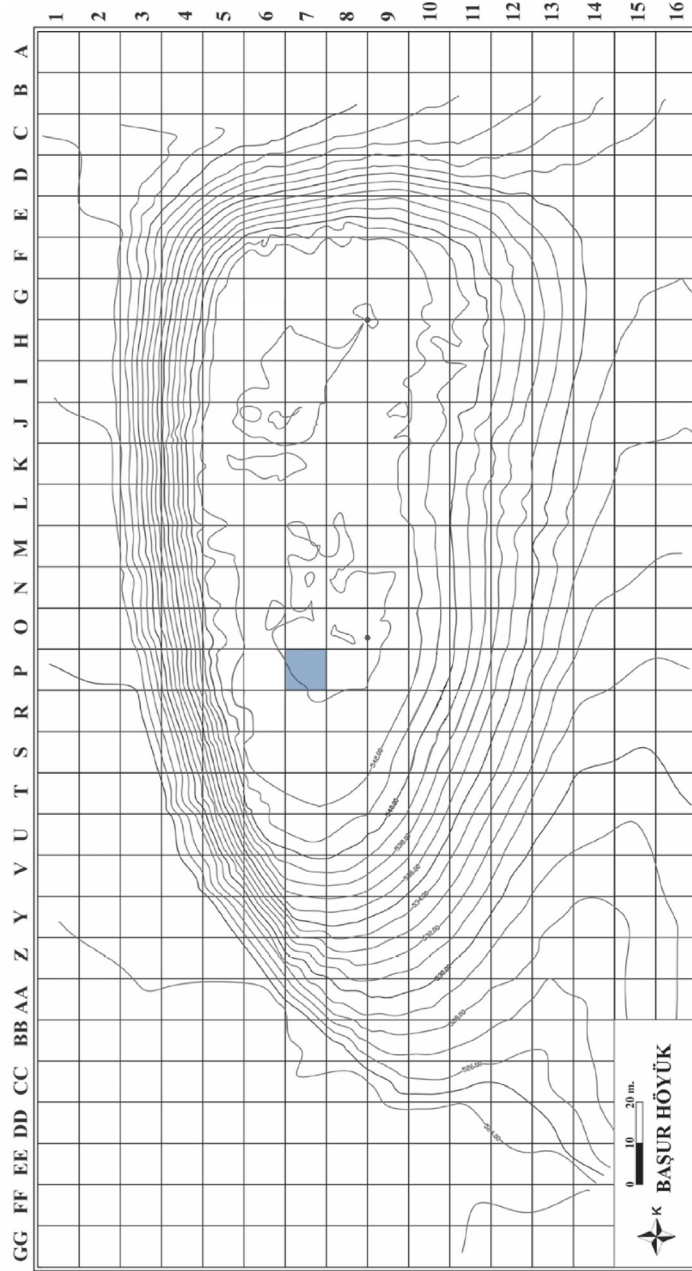

Fig. 3. Başur Höyük Topografik Planı ve Derin Açmanın Konumu.

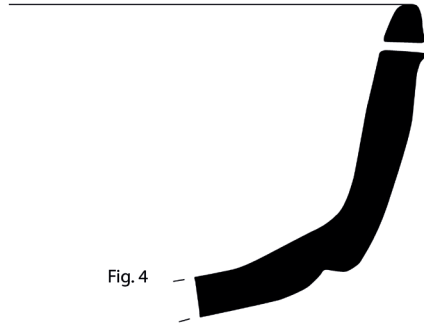

Fig. 4

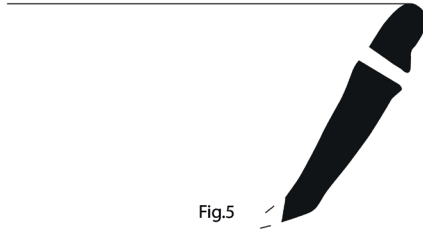

Fig.5

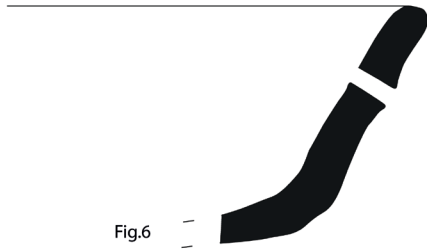

Fig.6

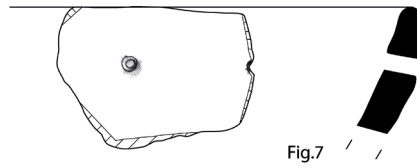

Fig.7

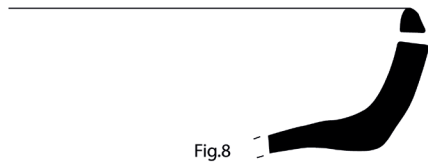

Fig.8

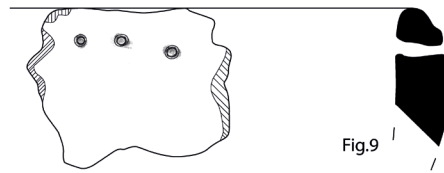

Fig.9

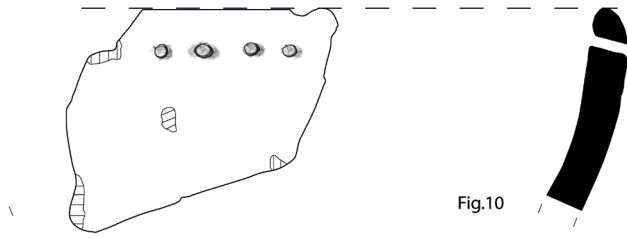

Fig.10

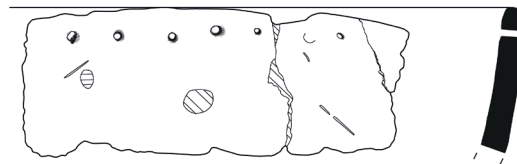

Fig.11

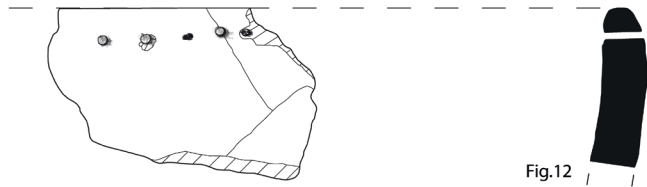

Fig.12

Fig.13

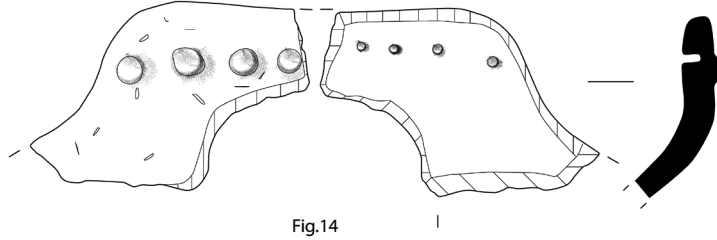

Fig.14

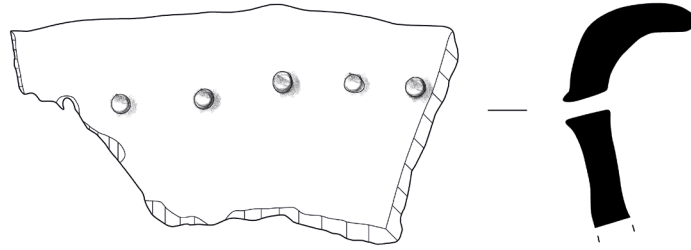

Fig.15

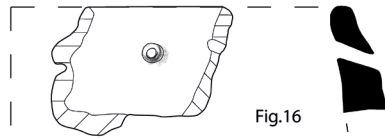

Fig.16

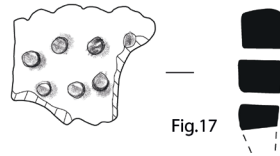

Fig.17

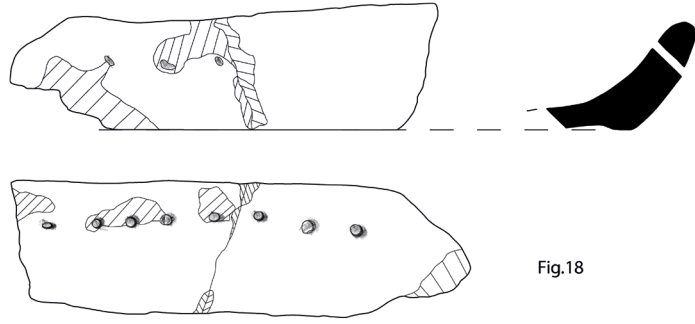

Fig.18

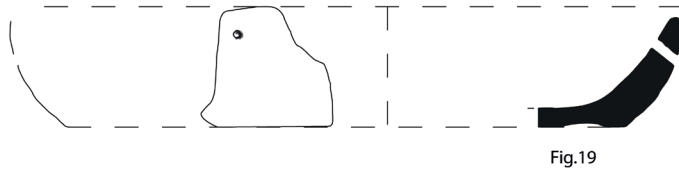

Fig.19

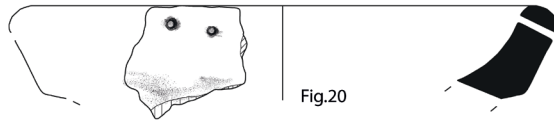

Fig.20

Dış Yüzey

İç Yüzey

Fig.21

Dış Yüzey

İç Yüzey

Fig.22

Dış Yüzey

İç Yüzey

Fig.23

Dış Yüzey

İç Yüzey

Fig.24

MS. 4. Yüzyılda Atina'da Eğitim ve Kappadokialı Ioulianus

[EDUCATION IN ATHENS IN THE 4TH CENTURY AD AND JULIAN OF CAPPADOCIAN]

Gülcan KAŞKA

Anahtar Kelimeler

Eğitim, Atina, Ioulianus, Prohairesios, Eunapios.

Keywords

Education, Athens, Julian, Prohairesius, Eunapius.

ÖZET

Atina'da eğitim özellikle MÖ. 5-4. yüzyıllarda büyük gelişme kaydetmiş ve bu itibaren Atina kurulmuş olan okullar sayesinde büyük bir üne kavuşmuştur. Bu ünü çağlar boyu sürdüren kent, MS. sonraki yüzyıllarda da eğitim alanında Akdeniz dünyasında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Birçok entelektüeli yetiştiren Atina, MS. 4. yüzyılda okullarıyla halen Akdeniz'in en gözde kenti olma özelliğini sürdürmüştür. Ancak, bu dönemin en önemli özelliği olarak öğrenciler arasında vuku bulan kavgalar göze çarpmaktadır. MS. 4. yüzyılda öğretmenlerine bağlılıklarını yansıtan öğrenci grupları arasında cereyan eden bu çatışmalar antik dönem yazarları tarafından sıklıkla anlatılmıştır. Bu makalede bu dönemdeki eğitim anlayışı, Eunapios'un Filozoflar ve Sofistlerin Hayatı adlı eserinin Kappadokialı Ioulianus kısmı çevrilerek irdelenmiştir.

ABSTRACT

Education in Athens, especially 5-4. B.C. has made great progress over the centuries. Since these times, Athens has gained a great reputation thanks to these schools in the city. The city has maintained this reputation throughout the ages. In the following centuries, it had a very important place in the Mediterranean world in the field of education. The city, which educated many intellectuals, continued to be the most popular city in the Mediterranean with its schools in the fourth century AD. However, the most important feature of this period is the fights among students. These fights that occurred between students reflecting their loyalty to their teachers were frequently described by ancient writers. In this article the understanding of education in this period was examined by translating the section of Julian of Cappadocia from Eunapios's work entitled Lives of Philosophers and Sophists.

Antik Yunan dünyasında *paedeia* (eğitim) önemli bir olguydu. Antik dönem yazıtlarında insanların eğitilmiş olduklarının özellikle belirtilmesi, antik dönem toplumlarında eğitimin prestijli bir unsur olarak kabul edildiğini ve önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.¹ Antik dünya düşünce sistemi (Yunan ve Roma), eğitimin insan ruhunu mükemmelliğe ve insanlığa uygun bir duruma getirdiğine dair bir inanca dayanıyordu ve

eğitim, ahlaki, zihinsel ve fiziksel gelişim için önemli bir araç olarak görülüyordu. Eğitimsizlik ise insanın daha az akılcı, daha az incelikli bir varlık olmasına yol açabilecek bir eksiklik olarak kabul ediliyordu. Bu düşünce, antik dünyada filozoflar ve düşünürler tarafından sıkça ifade edilmiş ve eğitimin toplum için kilit bir unsur olduğu vurgulanmıştır.² Eğitime verilen önem edebi eserlerde de göze çarpmaktadır. Antik dönem yazarlarından Plutarkhos, salt aklın doğa tarafından aşılandığını, gerçek ve mükemmel aklın ise

1 IGUR III. 1189; IG XIV 1537- GVI 1326; CIL VI 16843; Smith 1993, Smith 1996; Bachmann 2016: 296; IG II² 2236.

2 Akgün Kaya 2023; Akgün Kaya 2022.

özen ve eğitimin (Paideia) ürünü olduğunu³ ve felsefi eğitimin neyin onurlu, neyin utanç verici, neyin adil, neyin adaletsiz, neyin kısa olduğunu ve neden kaçınılması gerektiğini; bir insanın tanrılarla, anne-babasıyla, büyükleriyle, kanunlarla, yabancılarla, otoritelerle, arkadaşlarıyla, kadınlarla, çocuklarla, hizmetçilerle ilişkilerinde nasıl davranması gerektiğini öğrettiğini dile getirmektedir.⁴ Antik Çağ insanlarının eğitime verdiği önem nedeniyle bu dönemde birçok okul kurulmuş ve pek çok kent bu alanda büyük bir başarı kazanmıştır. Antik Çağda en önemli eğitim ve kültür merkezlerinden biri olan Atina şehri yüzyıllar boyunca bu konumunu korumuştur. MÖ. 4. yüzyılın ilk yarısından itibaren seçkin retorikçi Isokrates'in Okulu, Platon'un Akademia'sı ve Aristoteles'in Lykeion'u önce Atina'nın, sonra da tüm Yunanistan ve Roma'nın entelektüel yaşamına ilham vermeye başlamıştır.⁵ Bu seçkin eğitim kurumları, yalnızca özgür bir insanın hangi bilgi ve becerilerde uzmanlaşması gerektiği ve bu öğretimin hangi ortamda en etkili şekilde uygulanabileceği fikrini aşılımlamakla kalmamış, aynı zamanda sonraki yüzyıllara ve bilgi hakikat arayışı içinde olan seçkin bir zümreye kurumsallaşmış ve uzun vadeli eğitim kavramını da miras bırakmıştır.⁶ Atina kültürünün unsurlarını yansıtan bu okullar, Atina topraklarında büyüyen birçok entelektüel yetiştirmiş ve dünya çapında örnek olmuştur. MÖ. 4. yüzyılda eğitim alanında başat konumda yer alan Atina kenti, bu özelliğini çağlar boyu korumuştur. Sözü edilen eğitim kurumları, yüzyıllar içinde Akdeniz etrafında birçok şehre yayılarak, pek çok yerde

benzer okulların kurulmasına öncülük etmiş ve birçok toplum tarafından taklit edilmişlerdir. Atina kentinin bu okulları, Hadrianus'la⁷ birlikte Roma İmparatorları tarafından özel olarak himaye edilmeye başlanmış ve bu sayede yeni bir üne kavuşmuşlardır.⁸ Hadrianus ve diğer imparatorların katkısıyla Roma Dönemi Atina'sında hem felsefe hem de retorik okulları gelişmiş, hem bağışçı hem de öğrenci olarak yerel ve uluslararası eğitim almak isteyen birçok seçkinin ilgisini cezbetmiştir.⁹ Ancak, MS. 2 yüzyılda imparatorların ve eşraf tabakanın lütfu ve desteğiyle önemli gelişme kaydeden bu eğitim kurumları MS. 3 yüzyılda cereyan eden Heruli¹⁰ istilas sırasında büyük bir zarar görmüştür. Başta Atina olmak

3 Plutark. *De soll. Animal.* 962. D.

4 Plutark. *De lib. Educ.* 7.D.14 - 7.E.4.

5 Stenger 2019: 6 dn. 15. Klasik ve Helenistik dönemlerde orta ve yüksek eğitim arasında net bir çizgi çizmek mümkün değildir. Ancak akademik eğitim, eğitimin temel direkleri olarak görülen retorik ve felsefe gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Uzmanlaşmış öğretmenler, yani retorikçiler veya sofistler, etraflarında öğrenci grupları toplar ve onları - beş yıla varan bir süre boyunca - özel bir ortamda eğitirdi. Geç antik dönemde ise imparator tarafından temsil edilen devlet, şehirleri ve belediyeleri yeni okullar açmaya teşvik etmek ve öğretmenlere ödeme yapılmasını sağlamak için eğitim politikasına giderek daha fazla müdahale etmiştir. Bir öğrenci retorik eğitimi almak için Antakya'yı, felsefe için Atina'yı ve Aleksandria'yı yeni bir konu olan hukuk eğitimi için Berytus tercih ediyordu. Bk. Steiner – Weber 2010: 646-47

6 Stenger 2019: 6

7 Sulla Dönemi'nde kent oldukça tahrip edilmiştir. Ancak Hadrianus Atina'da muazzam bir inşaat programı hazırlayarak sanatçılara, mimarlara, taş ustalarına ve her türden işçiye istihdam sağlamıştır. Bk. Pausan. *Perieg.* 1.18.9.1 - 1.18.9.10. Ἀδριανὸς δὲ κατεσκευάσατο μὲν καὶ ἄλλα Ἀθηναίους, ναὸν Ἡρας καὶ Διὸς Πανελλήνιου καὶ θεοῖς τοῖς πᾶσιν ἱερὸν κοινόν, τὰ δὲ ἐπιφανέστατα ἑκατὸν εἰσι κίονες Φρυγίου λίθου· πεποιήνται δὲ καὶ ταῖς στοαῖς κατὰ τὰ αὐτὰ οἱ τοῖχοι. καὶ οἰκήματα ἐνταῦθα ἐστὶν ὀρόφω τε ἐπιχρῦσῳ καὶ ἄλα βάστρω λίθῳ, πρὸς δὲ ἀγάλμασι κεκοσμημένα καὶ γὰρ φαῖ· κατὰκειται δὲ ἐς αὐτὰ βιβλία. καὶ γυμνάσιον ἐστὶν ἐπόνυμον Ἀδριανοῦ· κίονες δὲ καὶ ἐνταῦθα ἕκα τὸν λιθοτομίας τῆς Λιβύου. Hadrianus ayrıca sofistlere karşı da özel bir ilgi göstermiştir. Sofist Polemon'u iki kez kurtarmıştır. Bunlardan birinde, zimmetine para geçirmekle suçlanan Polemon'u Smyrnilılara karşı savunmuştur. İkinci olarak da geleceğin imparatoru Antonius Pius Smyrna'yı ziyareti sırasında kentin en gösterişli evinde kalmaya karar vermiş. Polemon kente geldiğinde evinde Antonius Pius'u görünce gece yarısı onu evinden kovmuş. Bu olay sonrasında Polemon herhangi bir kötü muameleye maruz kalmamış; çünkü, Antonius Pius'un olası gazabına karşı Polemon'u Hadrianus korumuş ve aralarını düzeltmiştir. Bk. Philost. *Vitae. Soph.* I. 533-534; Akgün Kaya 2016a: 241-242.

8 Report of the Commissioner of Education, 1898, 277.

9 Camp 1989: 50-55. Hadrianus sonra tahta geçen Antoninus Pius da sofistlere özel bir ilgi göstermiştir. Lollianus'u (Philost. *Vitae Sophist.* 1.156.10.) Atina'da bir retorik kürsüsüne atamıştır. Asya şehirlerine hitaben yazdığı, ancak tüm imparatorluk için geçerli olan bir mektupta, sofistlerin, gramer öğretmenlerinin ve hekimlerin vergilerden muaf tutulmasını öngören bir yasayı çıkarmış ve böylece halk eğitimini sağlamaya yönelik bir adım atmıştır. Ayrıca bk. Kennedy 1994: 201.

10 Karadeniz'in kuzeyinde Azak Denizi civarında yaşayan bir Doğu Germen kabilesidir. Zosimos tarafından isimleri zikredilmemiş olsa da Got istilalarında önemli rol oynamışlardır. Zosim. *Hist.* 1.39.40.

üzere Korinthos, Sparta, Argos gibi birçok kent Heruli tarafından istila edilmiş ve yağmalanmıştır.¹¹ Atina'nın bu istiladan zarar görmesi kentteki eğitimi olumsuz yönde etkilemiş, kente gelen öğrenci ve hoca sayısında geçici bir azalma olmuştur.¹² Bunun sonucunda kent öğrencilerden elde ettiği kârdan mahrum kalmıştır.¹³ Olasılıkla bu hocalar işgalci güçler¹⁴ tarafından yakalanıp öldürülmüşlerdir. Hayatta kalanlar ise yağmadan kısa süre sonra toparlanmayı başarmış olmalıdırlar; çünkü birçok hoca Attika dışında arazilere sahipti ve bundan dolayı da muhtemelen Heruli saldırısından etkilenmemiştir.¹⁵

Heruli istilası'nın ardından MS. 4. yüzyıl Atina¹⁶ şehri için sıkıntılı bir dönemin ardından

gelen büyük bir yenilenme dönemidir. Bu yenilenmede Constantinus¹⁷ ve yetkililerinin büyük payı vardı. İlk olarak Constantinus Dönemi'nde şehrin bulunduğu Akhaia Eyaleti muhtemelen MS. 317'de *praetor* yerine *proconsul* tarafından yönetilen bir eyalet haline gelmiştir.¹⁸ Bu durum aslında Güney Yunanistan'ın durumundaki iyileşmeyi göstermekteydi. Constantinus'un saltanatının yarattığı barışın etkileri Atina'nın ekonomik hayatının canlanmasına yol açmıştır.¹⁹ Bu ekonomik canlanmanın nedenleri arasında Atina'nın imparatorluğun doğusuyla sürdürdüğü ticari faaliyetler ve sofist ve retorik okulları yer almaktaydı.²⁰ Ancak, bu yüzyılda Atinalı sofistlerin artan zenginliği Atina'daki eğitim ve öğretim hayatında bazı değişikliklere neden olmuştur. Hocaların birbiriyle olan rekabetleri, öğrencilere de yansımıştır ve öğrenci isyanları giderek yaygın hale gelmiştir. Bu çatışmalar aynı zamanda o dönemde okullar arasında var olan kıskançlıkları ve öğrencilerin öğretmenine karşı olan sadakatini gösteriyordu.²¹ Dördüncü yüzyıldan önce bu tarz çatışmalar nadir olarak görülmekteydi.²² Antik dönem yazarlarından Philostratos, Atina'daki eğitime değindiği pasajında öğrenci şiddetinden bahsetmiş ve bu olayı bir öğretmenin kariyerinin skandal yönü olarak ele almıştır. Philostratos, Tyreli Hadrianus'un Byzantionlu sofist Khrestos'un öğrencilerinden birinin iftirasına uğradığını söyler. Hadrianus,

ise Plotinos'un çalışmalarıyla MS. 3. yüzyılda ortaya çıkmış ve hristiyan felsefesini oldukça etkilemiştir.

11 Heruli istilası sırasında, Eleusis tapınağı, Parthenon, Asklepiyon tapınağı zarar görmüştür. İmparator Probus Dönemi'nde (MS. 276-282) Atinalılar, yıkılan binaların molozlarını kullanarak yeni bir iç sur duvarı inşa etmişlerdir. Romalı yetkililer şehrin yardımına gelmiş ve hatta Areopagus konseyinin üyesi olmuştur. Örneğin, Akhaia *proconsul*'u Claudius (Leonticus) Illyrius, duvarın bir kısmının yeniden inşasını finanse ettiğinden halk minnet duygusuyla valiyi iki heykelle onurlandırmıştır. Detaylı bilgi için bk. Breitenbach ve Tzavella 2023: 114.

12 Syncel. *Ecl. Chron.* 717. ἐπιπρῶσι τὰς Ἀθῆνας Κόρινθόν τε καὶ Σπάρτην. MS. 267'de vuku bulan bu istila sonrası kentin eşraf tabakasından olan ve bir dizi görevi üstlenen birçok aileye epigrafik kayıtlarda rastlanılmamıştır. Bu ailelerden biri ünlü tarihçi Dexippos'un ailesidir. Dexippos Atina'da hatırı sayılır ailelerinden birinin üyesi olup kentteki önemli görevleri yürütmüştür. Heruli istilası sırasında görev yapmış ve onlara karşı halkı örgütlemiştir. Bir tarihçi olarak yazdığı eserlerden sadece 3 tanesinin parçaları günümüze ulaşmıştır. Heruli istilası sonrası ailenin izleri takip edilememektedir. Detaylı bilgi için bk. Millar 1969: 12-29; Bunson 2002: 173; Watts 2008: 38; Doležal 2022: 118.

13 Day 1942: 260.

14 Muhtemelen 395 yılında Alarik'in saldırısı sırasında olduğu gibi ele geçirilen hocalar öldürülmüştür. Eunap. *Vitae Philo. et sophist* 8.2.1.1 - 8.2.3. Eunapios, Hilarios adında birinden bahseder. Hilarios o sıralar köleleriyle birlikte Korinthos yakınlarında kalıyordu. Gotlar tarafından yakalanıp köleleriyle birlikte surların dışında başı kesilmiştir. Ayrıca bk Watts 2008: 41.

15 Watts 2008: 41.

16 Bu dönemde Epikürcü, Stoacı ve Yeni Platoncu felsefe okulları bulunmaktaydı. Epikürcülük MS. 3. yüzyılın sonlarına doğru diğer felsefe okullarının ön plana çıkmasıyla gözden düşmüştür. Stoacılık ise MS. 3 yüzyıla kadar hem Yunan hem de Roma'da büyük bir gelişme göstermiş ancak MS. 4 yüzyılda Hristiyanlığın resmi din olarak ilan edilmesiyle bu felsefe akımı da gözden düşmüştür. Yeni Platonculuk

17 Constantinus ile birlikte imparatorluk refah dönemine girmiştir. Constantinus daha önce hekim ve öğretmenlere verilen ancak daha sonra imparatorluğun içine düştüğü bunalımdan ötürü kaldırılan ayrıcalıkları bu meslek gruplarına yeniden verdi ve yeni ayrıcalıklar ekledi. Sofistlerin, gramercilerin ve hekimlerin maaşları ve ayrıcalıkları belli bir sistem altında yeniden düzenlendi ve ayrıcalıklar eşlerine, çocuklarına ve mallarına kadar genişletildi. Herhangi birinin bir sofiste, gramerciye ya da hekime zarar vermesi ya da onu mahkemeye çıkarması yasaktı. Filozoflardan özel olarak bahsedilmemiştir. Codex Theod. XIII. 3. 1. ve Codex. Iust. X. 53. 1. Ayrıca bk. Walden 1909: 106-7.

18 Breitenbach ve Tzavella 2023: 68.

19 Constantinus'un kendisi, Atina şehrine yıllık olarak binlerce medimnoi buğday dağıtımını teklif etmiştir. Bu lutuf oğlu Constans (337-350) tarafından sürdürülmüştür. Bk. Breitenbach - Tzavella 2023: 68.

20 Thompson 1959: 71, Gauville 2001: 52.

21 Browning 1978: 64.

22 Watts 2008: 42.

bu kişinin tüm hakaretlerine katlanmış ve bu tür adamların iftiralarını “pire ısırtığı” olarak nitelendirmiştir; ancak Hadrianus’un öğrencileri bu kişinin davranışına tahammül edememişler, hocaları Hadrianus’a olan sadakatlerini ve sevgilerini göstermek için kendi kölelerine onu dövmeleri emrini vermişlerdir. Bu olaydan sonra dövülen kişinin bağırsakları şişmiş ve otuz gün sonra da ölmüştür.²³

Okullar arasındaki şiddet olaylarından bahseden bir diğer yazar Libanios’tur. Libanios Atina’ya eğitim almak için gittiğinde daha ilk gün, kendisinden büyük öğrenciler tarafından kaçırılmıştır.²⁴ Tanımadığı ve çalışmak istemediği kişilerin elinde kalmış, bir hücreye kapatıldığı için eğitim almak için yanına gittiği kişiyi bile görememiştir.²⁵ Ayrıca hayal ettiği Atina’dan daha farklı bir Atina’yla karşılaşmıştır. Onu kaçırılan öğrenciler, Libanios’a birlikte çalışmaya geldiği öğretmen yerine kendi öğretmenleriyle çalışacağına yemin ettirdikten sonra onu serbest bırakmışlardır. Sonrasında ise Libanios, Diophantos’un derslerine katılmaya başlamıştır.²⁶ Libanios kısa süre sonra bu derslerin “özel bir şey olmadığını; çünkü genç erkeklerin eğitiminin genç erkeklerden çok da farklı olmayan erkekler tarafından üstlenildiğini” idrak etmiştir.²⁷ Bu nedenle Libanios’un öğretmenleri, Libanios’un kendilerine saygı göstermediğini

düşünerek onu suçlamaya başlamışlardır²⁸. Ancak daha sonra Libanios, bir hastalık nedeniyle derslerini saygıyla sessizce dinlediğine öğretmenlerini ikna edebilmiştir²⁹. Tüm bu yaşadıklarından dolayı Atina kenti Libanios için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Bunun tek nedeni Atina’daki hocalarından pek hoşlanmaması değil, çocukluğundan beri Atina’daki öğrenci grupları arasında öğretime sadakat göstergesi adı altında ortaya çıkan çatışmalara şahit olması ve bizzat kendisinin de bu zorbalığa maruz kalmasıydı. Libanios olasılıkla MS. 339 yılında vuku bulan, kendisinin bizzat şahit olduğu ve büyük savaş (τῆ μεγάλης μάχης)³⁰ olarak adlandırdığı bir kavgayı eserinde anlatırken “Ares geliyor” şeklinde bir ifade kullanarak Ares’in bir sokak kavgasında görünmesine alaycı bir göndermede bulunmuştur. Bu şekilde öğrenci arkadaşlarının bu isyanlara attığı değeri ve zaferi küçümsemiştir³¹. Libanios konuyla ilgili olarak büyük kavga sırasında herkesin birbirine saldırdığını, kendisinin uzakta durarak kavgaya karışanların birbirlerine ne kadar zarar verdiklerini gördüğünü aktarmıştır³².

MS. 4 yüzyılda yaşanan bu öğrenci kavgalarına değinen bir başka yazar Eunapios’tur. Eunapios, Kappadokialı Ioulianus’un hayatını anlattığı pasajda okullar arasındaki olası rekabetin seviyesini ve kavgaların şiddetini gözler önüne sererek³³; bu dönemin sofistlerinin kibrini anlatmaktadır³⁴. Eunapios, Ioulianus’u doğal yeteneği ve retorik başarısı nedeniyle övmekte ve ondan eğitim almak için her yerden birçok öğrencinin geldiğini ve bunların yine her yere dağıldığını anlatmaktadır. Ayrıca bu pasajda sofistlerin şiddete maruz kalma korkusuyla kamuya açık alanlarda konuşmalar yapmaktan çekinmelerinden dolayı³⁵, ünlü sofist Kapadokialı Ioulianus’un, evinde mermerle kaplanmış ve en sevdiği öğrencilerin büstleriyle süslemiş olduğu özel bir oditoryum inşa

23 Philost. *Vitae soph.* 2.588.1 -19. Philostratos, bu kişinin hastalığı sırasında açgözlülikle sulandırılmış şarap içtiğinden, kendi ölümüne kendisinin katkıda bulunduğunu anlatır. Ancak bu olay, sofist Hadrianus’un ölen adamın yakınları tarafından cinayetle suçlanmasına engel olmamıştır.

24 Adam kaçırma Atina’ya özgü gibi görünse de şiddet içeren davranışlar sadece bu kentle sınırlı değildi. Öğrenci isyanları ve şiddet, özellikle MS. 5. yüzyılda İskenderiye’de de yaygındı. Watts 2008, 197-99; Sokr. *Hist. Eccl.* 7.15.8-7.15.26. Sokrates Scholastikos bu bölümde kadın filozof Hypatia’dan bahsetmektedir. Hypatia’nın hâkim olan siyasi kıskançlığın kurbanı olduğunu, kendisine iftira atıldığını ve Petros adında bağınaz birinin liderliğinde bazı kişiler tarafından acımasız bir şekilde katledildiğini aktarmaktadır. Hypatia için bk. Suda v 166 s.v. <Hypatia = Ὑπατία>; Ioh. Mal. 359.13-15; Ioan. *Chron.* LXXXIV.87-88, 100-103; Hesych. *Frag.* 7.998; Damasc. v.I. 102, 276; Dzielska 1995; Watts 2017: 21-37; Akgün-Kaya 2021: 140-144.

25 Liban. *Orat.* 1.16-1.8.

26 Liban. *Orat.* 1.16.

27 Liban. *Orat.* 1.17.

28 Liban. *Orat.* 1.17.4 -6.

29 Liban. *Orat.* 1.17.6 -10.

30 Liban. *Orat.* 1.21.1- 3.

31 Wenzel 2009: 162.

32 Libanios’un büyük savaş olarak anlattığı olay MS. 339’da vuku bulmuştur. Kavgaın tarihlendirilmesi için bk. Watts 2008: 58, dn 48.

33 Eunap. *Vitae philo. et Sophist.* 9.1.1-9.2.21.

34 Anderson 1993: 128.

35 Lim 1995: 63.

ettirdiği aktarılmaktadır³⁶. Metinde Eunapios, Ioulianus'un öğrencileri arasında en seçkin kişiler olarak Prohairesios, Hephaestion, Suriyeli Epiphanius, Arap Diphantos ve Tuskianos'un ismini anmış,³⁷ bunun dışında Ioulianus'un öğrencileri ile Apsines'in öğrencileri arasında çıkan çatışmayı anlatmıştır. Apsines'in öğrencileri kavgayı kazanmalarına rağmen *proconsul*'e başvurarak Ioulianus'un öğrencilerine karşı suç duyurusunda bulunmuşlar ve bunun sonucunda *proconsul*, Ioulianus'un ve onun okulunun üyelerinin duruşmaya kadar tutuklu kalmasını emretmiştir. Tutuklananların yargılanmasında Ioulianus'un savunma yapması yasaklanmış, bunun yerine tutuklular içinden birinin grup adına savunma yapması emredilmiştir. Grup adına konuşan Prohairesios duruşmada³⁸ çok iyi bir savunma yapmış ve *proconsul* bile onun belagat sanatına hayran kalmıştır. Prohairesios'un etkili savunması sonucunda duruşma Ioulianus ve onun okulunun üyelerinin beraatıyla son bulmuştur. Prohairesios duruşmadaki başarılı savunmasıyla MS. 4. yüzyılın çok önemli bir entelektüel olarak ün kazanmıştır³⁹.

Duruşmada savunmayı üstlenen Prohairesios⁴⁰, MS. 276'da Roma kontrolü altındaki

Armenia'da doğmuş Hristiyan bir retorikçidir⁴¹ ve daha sonra ailesi ile birlikte Armenia'yı terk edip Antiokheia'ya taşınmak zorunda kalmıştır. Burada sofist Ulpianus'tan⁴² retorik dersi almış ve onun okulunun en gözde öğrencileri arasına girmeyi başarmıştır. Syria'da kaldığı süre boyunca eğitim hayatını tamamlamak için hep Atina'ya gitmek istemiş ancak, ailesinin içinde bulunduğu zor şartlar nedeniyle bunu ertelemek zorunda kalmıştır. Ulpianus'un yanında kısa bir süre daha kaldıktan sonra kendisi gibi fakir arkadaşı Hephaestion'la birlikte Atina'ya gidecek yeterli parayı toplamışlar, MS. 4. yüzyılın başlarında Antiokheia'dan ayrılıp Atina'ya gidip Kappadokialı Ioulianus'un yanında ders almaya başlamışlardır.⁴³ Eunapios, Prohairesios'un kısa süre içinde Ioulianus'un en iyi öğrencisi olmayı başardığını açıkça aktarmaktadır. Prohairesios'un retorik yeteneği okuldaki konumunu güçlendirmiş olsa da bağımsız öğretim dünyasına geçişini hızlandırmamıştır. Muhtemelen bu durum Ioulianus'un Atinalı öğretmenler arasındaki konumundan kaynaklanmaktadır.⁴⁴ Suda, Ioulianus'un mesleğinin zirvesine Constantinus Dönemi'nde ulaştığını söyler.⁴⁵ Eunapios ise, Prohairesios'un hayatının sonunda Atina'daki kürsülerden birini elinde tuttuğunu aktarır. Prohairesios, Ioulianus kentin öğretmeni olarak kabul edilene kadar 20 ile 30 yıl arasında Ioulianus'un yanında çalışmış⁴⁶ ve Ioulianus'tan sonra okulun başına geçmiştir.⁴⁷

36 Eunap. *Vitae philo. et Sophist* 9.1.6; Lim 1995: 63; Camp 2001: 228; Cribiore 2007: 44.

37 Eunapios, filozofların ve sofistlerin (Βίοι φιλοσοφῶν καὶ σοφιστῶν) hayatını anlattığı eserinde Ioulianus'un hayatından sonra Prohairesios'un hayatını anlatır. Epiphanius ve Diophantos'un hayatına daha kısa değinir. Ancak Hephaestion ve Tuskianos'a, Ioulianus ve Prohairesios'un anlatımlarında değinse de ayrı olarak ele almamıştır.

38 Eunapios duruşma tarihini tam olarak vermemektedir. Duruşmanın tarihine dair ilk ipucu Ioulianus'u suçlayan Apsines'in yaşıdır. Apsines'in, Constantinus yönetimi altında başarılı olmuş güçlü ve üretken bir öğretmen olan Onasimos'un oğlu olduğu bilinmektedir. Baba öldüğünde genellikle oğul babanın yerine geçerek okulun müdürü olurdu. Onasimos'un Constantinus'un saltanatının (314'te Atina'da öğretime başladığı) erken dönemlerinde ders verdiği varsayılırsa, duruşma 325-335 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Bu olaylar Libanios'un Atina'ya gelişinden önce vuku bulmuştur. Duruşma olasılıkla MS. 330 yılında yapılmıştır. Bk. Watts 2008: 51.

39 Eyben 1977: 206; Buck 1992: 152; Watts 2005: 240; Strubbe ve Laes 2014: 96.

40 Eunap. *Vitae philo. et Sophist*. 10.1.8.1-9.1 ὁ δὲ Προαιρέσιος συγγενεὶς ἰδίους κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην μεταπεμψάμενος, παραλαβεῖν τοὺς ἐλθόντας κελεύει. ἦν δὲ αὐτὸς τε ἐξ Ἀρμενίας

(ὄσον ἐστὶν Ἀρμενίας Πέρσαις εἰς τὰ βαθύτατα συννημένον), <καὶ> 10.1.9 Ανατόλιος οὗτοι καὶ Μάξιμος ἐκαλοῦντο. Suda, *sopfistin* Kaesareialı olduğunu öne sürmüştür. Suda, *Lex.* 2375.1 <2Προαιρέσιος>2 Παγκρατίου, Καπαδόκης ἀπὸ Καισαρείας, σοφιστῆς, μαθητεύσας ἐν Ἀντιοχείᾳ παρὰ Οὐλπιανῶ. Muhtemelen Suda hocası Iulainus ile Prohairesios'un memleketlerini karıştırmıştır. Bu konu için bk Penalla 1990: 83.

41 Her ne kadar çeşitli metinlerde açıkça Hristiyan bir retorik öğretmeni olarak tanımlansa da Prohairesios'un Hristiyan fikirlerini konuşmalarına dâhil ettiği bir metin bulunmamaktadır. Detaylı bilgi için bk. Sterk 2017: 404.

42 Eunap. *Vitae philo. et Sophist*. 10.3.3.1- 3.

43 Eunap. *Vitae philo. et Sophist*. 10.1.8.1-9.1.

44 Watts 2008: 50.

45 Suda *Lex. iota.* 435.1 -3 <2Ιουλιανός>2.

46 Watts 2008: 50.

47 Ioulianus daha sonra Prohairesios'a evini ve okulunun kontrolünü vermiş olsa da Ioulianus'un kürsüsü

Libanios'un anlatıları ve Eunapios'un Ioulianus'un öğrencilerinin karıştığı kavga hakkında aktardıkları MS. 4. yüzyılın tipik olayları olarak karşımıza çıkmaktadır. Her hocanın öğrencilerinin birbirlerine ve ustalarına karşı güçlü bir bağlılık duymaları, farklı gruplar arasında zaman zaman kafaların kırıldığı kavgaların yaşanmasına yol açmıştır. Okullar arasında öğrencilerin kaçırılması gibi olaylar yaşanmıştır. Atina'ya öğrenim amacıyla gelenler, onlara baskı yapmaya çalışan çeşitli grupların temsilcileri tarafından rıhtımda karşılanmıştır. Bu yüzyılın sonunda öğrencilerin yarattığı şiddet olayları imparatorluk genelindeki eğitim merkezlerinin büyük sorunu haline gelmiştir.⁴⁸ Olaylar o kadar kontrolden çıkmıştır ki, aşağıdaki metinden anlaşılacağı üzere Atinalı öğretmenler halka açık yerlerde ders vermemeye başlamışlardır.⁴⁹ Kamu tarafından finanse edilen hocalar bile rakiplerinin öğrencileri tarafından köşeye sıkıştırılmamak için evlerinde ders vermişlerdir. Bu kavgalara genellikle okuldaki tüm öğrenciler katılmasa da verilen cezalar, valiler tarafından bu isyanların tüm okul adına yapılan eylemler

kamuya açık bir öğretmenlik göreviydi ve bu nedenle doğrudan Prohairesios'a okulun yönetimini vermezdi. Ioulianus'un bıraktığı öğretmenlik görevi; bir hocalık kürsüsü, maaş, bazı vergiler ile harçlardan muafiyet ve hatırı sayılır bir prestij içeriyordu. Bundan dolayı Ioulianus'un pek çok öğrencisi bu görevi elde etmek için yarışmışlardır. Kimin seçileceğine ise kent meclisi karar veriyordu. Ioulianus'un okulu için de meclis altı aday seçmişti. Her adayın, nihai kararı verecek olan eyalet valisinin de dâhil olduğu dinleyici kitlesi önünde bir konuşma yapması gerekiyordu. Eunapios'a göre Prohairesios ile arkadaşı ve hemşerisi Hephaestion bu aşamada en güçlü rakiplerdi. Ancak Hephaestion yarışmadan çekilerek Atina'yı terk etmiştir. Okulun başına geçen Prohairesios'un başarısı Atina'da ona önemli bir nüfuz getirmiş, hatırı sayılır miktarda öğrenci kendisinden ders almaya başlamıştır; ancak elde ettiği bu başarılar Atina'da birçok hasım kazanmasına da yol açmıştır. Onu kıskanan bu hasımlar valiye rüşvet vermişler ve onu 330'ların sonlarında şehir dışına sürmüşlerdir. Bk. Sterk 2017: 404.

48 Okullarda meydana gelen bu isyanlar sonucunda sonraki yıllarda önlem alınmaya çalışılmıştır. Codex Theodisiani (14,9,1) nolu yasası buna yöneliktir. Bu yasayla Roma okullarındaki öğrencilerin davranışları düzeltilmeye ve onların isyan etmesi önlenmeye çalışılmıştır. MS. 4. yüzyılda hocaların öğrencilere yönelik sert tedbirleri öğrencilerin başka hocalara transfer olmasına neden olmuştur. Bk. Watts 2008: 43.

49 Eunap. *Vitae philo. et Sophist.* 9.1.6.

olarak görüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁰ Yaşanan bu şiddet olaylarını önlemek için valiler ve şehrin resmi yetkilileri, öğretmenler üzerinde bir dizi kontrol geliştirmiştir.⁵¹ Ancak kentteki öğretmenlerin önemli bir nüfuza sahip olması *proconsul*'lerin onlara karşı tek taraflı dava açmasını imkânsız kılacak hale getirmiştir. Zira Atina'da retorik kürsüsü önemli bir kazanç kapısıydı. Çünkü öğretmenler bu iş karşılığında kamudan hatırı sayılır miktarda para kazanıyorlardı. Ayrıca Atina'da kamu tarafından finanse edilen bir kürsüye sahip olmak kişiye prestij kazandırmanın yanı sıra öğretmenin adının imparatorluğun entelektüel çevrelerinde tanınmasını da sağlıyordu. Bu sayede imparatorluğun değişik bölgelerinden gelen öğrenciler tanınmış hocalardan ders alıyordu. Bu kazanç kapısını kaybetmek istemeyen hocalar görevlerinde kalabilmek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlar ve gerektiğinde *proconsul*'e bile baskı yapmaya çalışmışlardır. Ancak *proconsul*'un Atina meclisinin ve elit tabakanın desteğiyle bir hocayı şehirden uzaklaştıracak önlemler de alabildiği zamanlar olmuştur. Buna örnek olarak ünlü filozof Herodes Attikos ve Lykialı Herakleides gösterilebilir. Herodes Attikos, hasmı olan Demonstratos ve onun akrabaları tarafından mahkemeye verildiğinde, Quintili ailesinin desteğiyle dava kısa sürede görülmüştür. Mahkeme Herodes Attikos aleyhine karar alarak onu Atina'dan sürgün etmiştir.⁵² Bu kararın çıkmasında en önemli etken Herodes'in hasmı Demonstratos'un şehirdeki halkı ve kentin önde gelenlerini Herodes'e karşı kışkırtması ve Quintili ailesinin desteğini arkasına almasıdır. Diğer örnekte ise, Lykialı Herakleides döneminin ünlü sofist olarak hasımlarıyla girdiği tartışma nedeniyle onların nefret oklarını üzerine çekmiş ve düşmanlarının çabasıyla Atina'daki görevinden alınmıştır.⁵³ Her

50 Watts 2005: 238.

51 Watts 2008: 45; Hughes 2018: 183, dn. 71.

52 Atinalılar Demonstratos ve onun yakınları tarafından kışkırtılınca, bir toplantı esnasında *proconsul*'den kendilerini tyran olarak gördükleri Herodes Attikos'un baskısından kurtarmalarını rica etmişlerdir. Philost. *Vitae Sophist.* 2.559.17 - 2.560.11.

53 Lykialı Herakleides MS. 2. yüzyılda yaşamış önemli sofistlerden biridir. Seçkin bir soydan gelen Herakleides MS. 193-209 yılları arasında Atina'da retorik kürsünün başkaldığı görevini sürdürdüğü sırada Naukratisli Apollonios ve onun takipçisi Dolikheshli Marcianus ile tartışması bu görevi kaybetmesine yol açmıştır. Philostr. *Vitae Sophist.* 613: Εκπεσὼν δὲ

iki olayda da kentin önde gelenleri sözü edilen retorik kürsüsünün başındaki hocaların görevden alınmasına destek vermişlerdir.

Sonuç olarak, MS. 3.-4. yüzyıllarda imparatorluğun içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve toplumsal kargaşalar imparatorluk çatısı altındaki kent devletlerini de olumsuz etkilemiştir. Atina da bu karmaşadan payını almıştır. MS. 267'de Heruli istilası, Atina'nın ekonomik hayatını ve eğitim sistemini olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak MS. 4. yüzyılda Constantinus Dönemi ile birlikte Atina ekonomisi ve okulları yeniden canlanmıştır. Bu yüzyılda Atina'ya farklı coğrafyalardan birçok öğrenci eğitim almak için akın etmiş, ancak okullarda yaşanan şiddet olayları gelen öğrencileri hayal kırıklığına uğratmıştır. Atina okullarında önceki yüzyıllarda nadiren görülen öğrenci kavgaları MS. 4. yüzyılda Atina'daki eğitimin sıradan olayları haline gelmiştir. MS. 4. yüzyılda yaşanan öğrenci şiddetinden bahseden antik yazarlar, Libanios, Himerios⁵⁴ ve Eunapios⁵⁵ bu isyanları normal olaylar olarak tanımlamaktadır ve bu da yapılan kavgaların düzenli olduğunu göstermektedir.⁵⁶ Karşıt öğrenci grupları arasında cereyan eden arbedelerde taraflardan birinin diğer grubu mahkemeye verdiği zamanlar olmuş ve eyalet valisi huzurunda davalar görülmüştür. Bu tür davalarda eyaletin en düzey yönetiminde yer alan vali ve şehir yönetimi kavgaya karışan hocayı görevden uzaklaştırma yetkisine sahip olsa da bu olaylara çok müdahale etmek istememişlerdir. Çünkü vali olaya müdahale ederse ve dava edilen hoca şehirde önemli bir nüfuza sahipse, bu durumda vali kendi konumunu da tehlikeye atmak zorunda kalıyordu. Ancak, şikâyet edilen hocaya karşı kentin elit tabakası ve diğer hocalar bir mutabakat sağlamışsa vali için harekete geçmek daha kolaydı. Zira yukarıda Herodes Attikos ve Lykialı Herakleides örneğinde bahsedildiği gibi şehrin eşraf tabakasının destek olduğu olaylarda öğretmenler ceza

almıştır. Ancak, çoğu zaman bir *proconsul*'un, Atina eğitim sistemi içinde reform konusunda endişelenmeden kendi görev süresini tamamlaması kendisi için çok daha güvenli olduğundan,⁵⁷ valiler genellikle ceza vermekte tereddüt etmişlerdir. Bazen bu öğrenci kavgalarında böyle büyük cezalar verilmesi yerine öğrencilerin küçük cezalar aldığı durumlar da bulunmaktadır. Aşağıda, Eunapios'un "Filozofların ve Sofistlerin Yaşamı" (Βίοι φιλοσόφων και σοφιστῶν) eserinin Ioulianus kısmının çevirisi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Eserde, bu dönemde yaşamış sofist Ioulianus'un öğrenci kavgalarından kaçınmak için yaptırdığı oditoryum tarzında bir odada öğrencilerine ders verdiği, rakip hoca Apsines'in öğrencileriyle Ioulianus'un öğrencilerinin yumruklu kavgası sonrası Ioulianus'un öğrencilerinin dava edildiği ve *proconsul* huzurunda görülen dava sonrası haksız bir şekilde davacı olan Apsines'in öğrencilerinin aldığı kırbaç cezasından bahsedilmektedir. Bu çeviri, söz konusu dönemin eğitim anlayışının, okullar arasındaki rekabetin ve öğrenci şiddetinin anlaşılması konusunda faydalı olacaktır.

Eunapios: Βίοι φιλοσόφων και σοφιστῶν: Ἰουλιανός; 9.1.1-9.2.21

[9.1.1.]Ἰουλιανός δὲ ὁ ἐκ Καππαδοκίας σοφιστῆς εἰς τοὺς Αἰδεσίου χρόνους ἤκμαζεν καὶ ἐτυράννει γε τῶν Ἀθηνῶν, καὶ παρὰ τοῦτον ἡ πᾶσα νεότης πανταχόθεν ἐχώρει, ῥητορικῆς ἕνεκεν τὸν ἄνδρα καὶ μεγέθους φύσεως σεβασζόμενοι. ἦσαν μὲν γὰρ καὶ κατὰ ταῦτόν ἕτεροὶ τινες παραπαύοντες τοῦ καλοῦ, καὶ πρὸς τὴν ἐκείνου δόξαν διαιρόμενοι, Ἀψίνης τε ὁ ἐκ Λακεδαίμονος, δόξαν ἔχων τεχνικοῦ τινος, καὶ Ἐπάγαθος, καὶ τοιαύτη τις ὀνομάτων χορηγία: [9.1.2] ὁ δὲ τῷ μεγέθει τῆς φύσεως ἀπάντων κατεκράτει, καὶ τὸ ἔλαττον μακρῶ τινι ἦν ἔλαττον. ὀμιλεῖται δὲ αὐτοῦ πολλοὶ μὲν καὶ πανταχόθεν, ὡς εἰπεῖν, καὶ πανταχῆ διασπαρέντες, [9.1.3] καὶ θαυμασθέντες ὅπου ποτὲ ἰδρῦθησαν· ἀπόλεκτοι δὲ τῶν ἄλλων ἀπάντων ὁ τε θεϊότατος Προαιρέσιος, καὶ Ἡφαιστίων, Ἐπιφάνιος τε ὁ ἐκ Συρίας, καὶ Διόφαντος ὁ Ἀράβιος. Τουσκιανοῦ δὲ μνησθῆναι καλόν, καὶ γὰρ οὗτος ἐκείνου μετέσχε τῆς ὀμιλίας, ἀλλὰ τούτου μὲν καὶ ἐν τοῖς κατὰ Ἰουλιανόν [9.1.4] ἐμνήσθημεν διεξοδικοῖς. Ἰουλιανοῦ δὲ καὶ τὴν οἰκίαν ὁ συγγραφεὺς Ἀθήνησιν ἐώρα, μικρὰν μὲν καὶ εὐτελεῆ τινα, Ἐρμού δὲ ὅμως καὶ Μουσῶν περιπνεύσαν,

τοῦ θρόνου τοῦ Ἀθήνησι ξυστάν των ἐπ' αὐτὸν τῶν Ἀπολλωνίου τοῦ Ναυκρατίτου ἐταίρων, ὃν πρῶτος καὶ μέσος καὶ τελευταῖος Μαρκιανός ὁ ἐκ Δολίχης ἐγένετο. Detaylı bilgi için bk. Akgün-Kaya 2016b: 68-69; Akgün-Kaya 2018: 36-37.

54 Himerios bu akademik kavgaların birinde yaralanmış ve bu nedenle de eğitimine ara vermek zorunda kalmıştır. Himer. *Orat.* 65.2; 69.1.

55 Liban. *Orat.* 1.19-22; Eunap. *Vitae philo. et Sophist.* 10.1.12-13; Himer. *Orat.* 48.37.

56 Hughes 2018: 67.

57 Watts 2008: 46-47.

οὕτως ἱεροῦ τινος ἀγίου διέφερον οὐδέν· Προαιρεσίῳ δὲ αὐτὴν καταλελοίπει. [9.1.5] καὶ εἰκόνες δὲ τῶν ὑπ' αὐτοῦ θαυμασθέντων ἐταίρων ἀνέκειντο, καὶ τὸ θέατρον ἦν ξεστοῦ λίθου, τῶν δημοσίων θεάτρων [9.1.6.] εἰς μίμησιν, ἀλλὰ ἔλαττον καὶ ὅσον πρέπειν οἰκία. τοσαύτη γὰρ ἦν Ἀθήνησιν ἢ στάσις τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ νέων, καθάπερ τῆς πόλεως, ἐκ τῶν παλαιῶν ἐκείνων πολέμων, τὸν ἐντὸς τείχους ἀσκούσης κίνδυνον, ὥστε οὐδεὶς ἐτόλμα τῶν σοφιστῶν δημοσίᾳ καταβάς διαλέγεσθαι, ἀλλ' ἐν τοῖς ἰδιωτικοῖς θεάτροις ἀπολαβόντες τὰς φωνὰς αὐτῶν μεῖράκια <προσ>ελέγοντο, οὐ τὸν περὶ ψυχῆς θεόντες, ἀλλὰ τὸν περὶ κρότου καὶ φωνῆς ἀγωνιζόμενοι. [9.2.1] Πολλῶν δὲ σιωπωμένων, τοῦτο ἀνάγκη περὶ αὐτοῦ καταβαλεῖν καὶ συνεισενεγκεῖν ἐς τὸν λόγον, δεῖγμα τῆς [9.2.2] ὄλης τοῦ ἀνδρὸς παιδείας καὶ συνέσεως. ἔτυχον μὲν γὰρ οἱ θρασύτατοι τῶν Ἀψίνου μαθητῶν ταῖς χερσὶ κρατήσαντες τῶν Ἰουλιανοῦ κατὰ τὸν ἐμφύλιον ἐκείνον πόλεμον χερσὶ δὲ βαρεῖαις καὶ Λακωνικαῖς χρῆσάμενοι, τῶν πεπονθότων περὶ τοῦ σώματος κινδυνευόντων, ὥσπερ ἀδικηθέντες, κατηγοροῦν. [9.2.3] ἀνεφέρετο δὲ ἐπὶ τὸν ἀνθύπατον ἢ δίκη, καὶ ὡς βαρὺς τις εἶναι καὶ φοβερὸς ἐνδεικνύμενος, καὶ τὸν διδάσκαλον συναρπασθῆναι κελεύει καὶ τοὺς κατηγορηθέντας ἅπαντας [9.2.4] δεσμώτας, ὥσπερ τοὺς ἐπὶ φόνῳ κατακεκλεισμένους. ἐφκει δὲ ὡς Ῥωμαῖός τις οὐκ εἶναι τῶν ἀπαιδευτῶν, οὐδὲ τῶν [9.2.5] ὑπ' ἀγροίκῳ καὶ ἀμούσῳ τύχῃ τεθραμμένων. ὁ τε γοῦν Ἰουλιανὸς παρῆν, οὕτως ἐπιταχθέν, καὶ ὁ Ἀψίνης συμπαρῆν, οὐκ ἐπιταχθέν, ἀλλ' ὡς συνηγορήσων τοῖς κατηγορηκόσιν. καὶ ἢ μὲν ἐξέτασις προὔκειτο, καὶ τοῖς διώκουσιν εἴσοδος [9.2.6] ἐδόθη. προειστήκει δὲ τῆς ἀτάκτου Σπάρτης Θεμιστοκλῆς τις Ἀθηναῖος, ὃς ἦν καὶ τῶν κακῶν αἴτιος· προπετέστερος δὲ ὢν καὶ θρασύτερος, ἐς τὴν ἐπωνυμίαν ὕβριζεν. εὐθὺς μὲν οὖν ὁ ἀνθύπατος ταυρηδὸν ὑπιδῶν τὸν Ἀψίνην, “σὲ δὲ τίς” [9.2.7] εἶπεν «ἐλθεῖν ἐκέλευσεν;» ὁ δὲ ἀπεκρίνατο «περὶ τοῖς ἑαυτοῦ τέκνοις ἀγωνίων ἐληλύθειν.” καὶ τῇ σιωπῇ κρύψαντος τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄρχοντος, εἰσήεσαν πάλιν οἱ δεσμῶται καὶ ἡδίκημένοι, καὶ ὁ διδάσκαλος μετ' αὐτῶν, κόμας ἔχοντες καὶ τὰ σώματα κεκακωμένοι λίαν, ὥστε οἰκτροὺς αὐτοὺς φανῆναι [9.2.8] καὶ τῷ κρίνοντι. δοθέντος δὲ τοῦ λόγου τοῖς κατηγοροῦσιν, ἤρξατο μὲν ὁ Ἀψίνης τοῦ λόγου, ἀλλ' ὁ ἀνθύπατος ὑπολαβὼν, «ἀλλ' οὐ τοῦτό γε” εἶπεν «Ῥωμαῖοι δοκιμάζουσιν ἀλλ' ὁ τὴν πρώτην εἰπὼν κατηγορίαν κινδυνευέτω

περὶ τῆς δευτέρας.» ἐνταῦθα παρασκευὴ μὲν οὐκ ἦν πρὸς τὴν τῆς [9.2.9] κρίσεως ὀξύτητα· ἦν δὲ ὁ Θεμιστοκλῆς κατηγορηκῶς, καὶ λέγειν ἀναγκαζόμενος, χροιάν τε ἠλλαξε καὶ τὰ χεῖλη διέδακνεν ἀπορούμενος, καὶ πρὸς τοὺς ἐταίρους ὑπέβλεπεν καὶ παρεφθέγγετο τί πρακτέον· εἰσεληλύθεσαν γὰρ ὡς ἐπὶ τῇ συνηγορίᾳ τοῦ διδασκάλου μόνον κεκραζόμενοι καὶ [9.2.10] βοησόμενοι. πολλῆς οὖν σιωπῆς καὶ ταραχῆς οὕσης, σιωπῆς μὲν καθ' ὅλον τὸ δικαστήριον, ταραχῆς δὲ περὶ τὸ τῶν δικόντων μέρος, ἐλεινόν τι παραφθεγξάμενος ὁ Ἰουλιανός, [9.2.11] «ἀλλ' ἐμέ γε εἰπεῖν» ἔφη “κέλευσον·» ὁ δὲ ἀνθύπατος ἀναβοήσας· «ἀλλ' οὐδεὶς ὑμῶν γ' ἐρεῖ τῶν ἐσκεμμένων διδασκάλων, οὐδὲ κροτήσῃ τις τῶν μαθητῶν τὸν λέγοντα, ἀλλ' εἴσεσθέ γε αὐτίκα ἠλίκον ἐστὶ καὶ οἶον τὸ παρὰ Ῥωμαίοις δίκαιον. [9.2.12] ἀλλὰ Θεμιστοκλῆς μὲν περαινέτω τὴν κατηγορίαν, ἀπολογεῖσθω δὲ ὃν ἂν σὺ ἀποκρίνης ἄριστον.” ἐνταῦθα κατηγορεῖ [9.2.13] μὲν οὐδεὶς, ἀλλὰ Θεμιστοκλῆς ὀνόματος ἦν ὕβρις. ἀπολογεῖσθαι δὲ πρὸς τὴν προτέραν κατηγορίαν ὡς ἐκέλευσε τὸν δυνάμενον, ὁ σοφιστῆς Ἰουλιανός «σὺ μὲν;” εἶπεν «ἀνθύπατε, διὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ δικαίου πεποίηκας Πυθαγόραν Ἀψίνην, βραδέως τὸ σιωπᾶν, ἀλλ' ὁμως δικαίως, μαθόντα· [9.2.14] ὁ δὲ πάλαι (τοῦτο γὰρ αὐτὸς καταμανθάνεις) καὶ τοὺς ἐταίρους πυθαγορίζειν [καὶ σιωπᾶν] ἐδίδαξεν. εἰ δὲ ἀπολογεῖσθαι κελεύεις τῶν ἐμῶν ἐταίρων τινά, κέλευσον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν Προαιρέσιον, καὶ δοκιμάσεις αὐτὸς πότερον [9.2.15] ἀττικίζειν ἢ πυθαγορίζειν πεπαίδευται.» ὡς δὲ ταῦτα ἐπέτρεψε καὶ ἅμα εὐκόλως (ταῦτα δὲ πρὸς τὸν συγγραφέα Τουσκιανὸς ἐξήγγελλε παρῶν τῇ κρίσει, καὶ εἴσω τῶν κατηγορουμένων) παρελθὼν εἰς μέσους Προαιρέσιος ἄδεσμος, ἐμβοήσαντος αὐτῷ τοῦ διδασκάλου σφοδρὸν τε καὶ διάτονον ὥσπερ ἐπὶ τῶν στεφανιτῶν οἱ παρακελυόμενοι καὶ προτρέποντες, ἐμβοήσαντος δὲ ὀξέως τὸ “λέγε, Προαιρέσιε, νῦν καιρὸς τοῦ λέγειν”, ὁ μὲν προοίμιόν τι ἔφη (οὐ γὰρ ἠπίστατό γε αὐτὸ Τουσκιανός, τὸν δὲ νοῦν ἔφραζεν), ἐξήνεγκεν εἰς τε οἶκτον ὢν ἐπεπόνθεσαν ῥέπον καὶ [9.2.16] μεμιγμένον τινὰ εἶχε τὸ προοίμιον ἔπαινον τοῦ διδασκάλου· καὶ πού τις καὶ διὰ λέξεως μιᾶς διαβολὴ τις ἐγκατεσπείρετο τῷ προομίῳ, προπέτειαν ἐμφαίνουσα τῆς ἀνθυπατικῆς ἀρχῆς, ὡς οὐ προσήκον αὐτοῖς οὐδὲ μετὰ τοὺς ἐλέγχους τοιαῦτα [9.2.17] ὑποστῆναι καὶ παθεῖν. κάτω δὲ τοῦ ἀνθυπάτου νεύοντος, καὶ τὸν τε νοῦν τῶν λεγομένων καταπεπληγμένου

καὶ τὸ βάθος τῶν λέξεων καὶ τὴν εὐκολίαν καὶ τὸν κρότον, καὶ πάντων μὲν βουλομένων ἐπαινεῖν, καταπτηξάντων δὲ ὡσπερ διοσημεῖαν, καὶ σιωπῆς κατακεχυμένης μυστηριώδους, εἰς δεύτερον προοίμιον ὁ Προαιρέσιος ἐντείνων τὸν λόγον [9.2.18] (τοῦτο γὰρ ἐμέμνητο Τουσκιανός), ἐνθένδε ἤρξατο· «εἰ μὲν οὖν ἕξεστι καὶ ἀδικεῖν ἅπαντα καὶ κατηγορεῖν καὶ λέγοντα πιστεῦσθαι πρὸ τῆς ἀπολογίας, ἔστω, γινέσθω Θεμιστοκλέους [9.2.19] ἢ πόλις.» ἐνταῦθα ἀνά τε ἐπήδησεν ὁ ἀνθύπατος ἐκ τοῦ θρόνου, καὶ τὴν περιπόρφυρον ἀνασεῖων ἐσθῆτα (τήβεννον αὐτὴν Ῥωμαῖοι καλοῦσιν), ὡσπερ μειράκιον ὁ [9.2.20] βαρὺς ἐκεῖνος καὶ ἀμείλικτος ἐκρότει τὸν Προαιρέσιον· συν ἐκρότει δὲ ὁ Ἀψίνης οὔτι ἐκόν, ἀλλ' ἀνάγκης βιαιότερον οὐδέν· ὁ διδάσκαλος Ἰουλιανὸς ἐδάκρυε μόνον. ὁ δὲ ἀνθύπατος τὸ μὲν διωκόμενον μέρος ἐξελεῖν κελεύσας, τοῦ δὲ διώκοντος τὸν διδάσκαλον μόνον, εἶτα ἀπολαβὼν τὸν Θεμιστοκλέα καὶ τοὺς Λάκωνας, τῶν ἐν Λακεδαιμονίᾳ μαστίγων [9.2.21] ὑπέμνησε, προσθεὶς αὐτοῖς καὶ τῶν Ἀθηναίων. εὐδοκμῶν δὲ καὶ αὐτὸς ἄγαν καὶ διὰ τῶν ὀμιλητῶν, Ἀθήνησιν ἐτελεύτα, μέγαν ἐπιτάφιον ἄγωνα τοῖς ἑαυτοῦ παραδεδωκῶς ἐταίροις.

Çeviri: Kappadokialı olan sofist Ioulianus, Aidesios zamanında kariyerinin zirvesindeydi ve Atina'da bir çeşit tyran gibiydi. Bütün her yerden gençler bu adamın belagatine ve karakterinin yüceliğine hayran olduğu için ona akın ediyordu. Onun güzelliğine ve ününe ulaşan birkaç kişi vardı, (bunlar) usta bir hatip olarak ün kazanan Spartalı Apsines ve Epagathos ve buna benzer bir sürü isim (vardı). [9.1.2] O, karakter yüceliğinde herkesi geride bıraktı ve ondan geride olan, birçok yönden gerideydi. Tabiri caizse her yerden sayısız öğrencisi vardı, bunlar daha sonra her yere dağıldı ve vaktiyle yerleştikleri her yerde hayranlık uyandırdılar. [9.1.3] Ancak bütün hepsi arasında en seçkinleri çok tanrısal Prohairesios, Hephaestion, Suriye'li Epiphanius ve Arap Diophantos idi. Aynı zamanda Tuskianos'tan da bahsetmek güzel olur, çünkü o da onun derslerine katılmıştı, ayrıca ondan Ioulianus⁵⁸ ile ilgili anlatımda ayrıntılarıyla bahsetmiştik. [9.1.4] Yazar, Ioulianus'un Atina'daki, Hermes ve Musaların nefesi üflenen, gerçekten de kutsal bir tapınaktan bir farkı olmayan mütevazı ve küçük evini görmüştü, Bu (evi) Prohairesios'a miras

bırakmıştı. [9.1.5] Orada onun tarafından hayran olduğu arkadaşlarının heykelleri dikilmişti ve halka açık tiyatrolardan [9.1.6] taklit edilmiş tiyatrosu taştan yapılmıştı ve sadece daha küçüktü ve daha çok bir ev için uygundu. Çünkü o zamanlar Atina'da vatandaşlar ve gençler arasındaki çekişme o kadar büyüktü ki - sanki şehir, o geçmişin savaşlarından sonra, (kendini) surların içindeki tehlikeye hazırlıyordu – Sofistlerin hiçbiri dışarı çıkıp halka ders vermeye cesaret edemiyordu. Bunun yerine söylevlerini kendi özel salonlarıyla sınırlayarak (orada) gençlerle sohbet ediyorlardı. Hayatlarını riske atmak zorunda değillerdi ama alkış ve sözlü onay için yarışıyorlardı. [9.2.1] Söylenmemiş pek çok şey olsa da onunla ilgili aşağıdakileri bu sunuma dâhil etmek gerekir, (böylece bu) adamın bütün eğitimi ve zekâsı anlaşılır hale gelecektir. [9.2.2] Öyle ki, Apsines'in öğrencilerinden en cesur olanları bu hizip savaşı sırasında Ioulianus'un öğrencilerine üstünlük sağladılar. Şiddetli ve Spartalı tarzda şiddet uyguladıktan sonra, (şiddete) maruz kalanların hayatları tehlikede olmasına rağmen, sanki haksızlığa uğrayanlar (kendileriymiş) gibi dava ettiler. [9.2.3] Dava, sert ve korkusuz olduğunu gösteren *proconsul'e* verildi ve (o) cinayetten hapse atılan kişilere yapıldığı gibi, öğretmenin, bütün suçlanan hükümlülerle birlikte tutuklanmasını emretti. [9.2.4] Ancak eğitimsiz bir Romalı gibi görünmüyordu: Kader (onu) ne sanattan anlamayan ne de ilham perilerinden hoşlanmayan bir tarzda yetiştirmemişti. [9.2.5] Böylece Ioulianus emredildiği gibi, Apsines ise emirlere uymak için değil, davacılara yardım etmek için oradaydı. Duruşma zamanı gelmişti ve davacılara içeri girmeleri için izin verildi. [9.2.6]. Disiplinsiz Spartalı grubundan olan Atinalı Themistokles aslında tüm kötülüklerin sorumlusuydu, çünkü o, düşüncesiz ve dik başlı bir gençti ve adına karşı küstahlık yapmıştı. *Proconsul* hemen Apsines'e öfkeyle baktı ve "Buraya gelmeni kim emretti?" dedi. (o ise) [9.2.7]. "Çocuklarım için kaygılandığımdan geldim." dedi. Yargıç sessizlik içinde düşüncesini gizledi; daha sonra haksızlığa uğrayan mâhkumlar öğretmenleri ile birlikte yeniden içeri girdiler ve onları yargıca acınası gösterecek kadar saçları dağınık ve vücutları çok perişan haldeydi. [9.2.8]. İddia makamına söz verildi ve Apsines konuşmaya başladı. Ancak vali sözünü keserek: "Romalılar böyle bir prosedürü onaylayamazlar. Aksine, şu geçerlidir: İlk iddianame konuşmasını kim yaptıysa ikincisini de

58 İmparator Ioulianus, MS. 361-363.

(o) yapmalı” dedi. Kararın ani olmasından dolayı hazırlık için zaman yoktu. [9.2.9]. Daha önce Themistokles suçlamayı yapmıştı, ama şimdi konuşmaya zorlanınca yüzünün rengi değişti, şaşkınlık içinde dudağını ısırды, gizlice arkadaşlarına baktı ve fısıldayarak ne yapması gerektiğini (onlara) sordu. Çünkü mahkemeye sadece bağırarak ve öğretmenlerinin konuşmasını alkışlamak için gelmişlerdi. [9.2.10]. Bu nedenle tüm mahkeme boyunca bir sessizlik ve suçlayıcıların saflarında derin bir sessizlik ve kafa karışıklığı hüküm sürünce, Ioulianus alçak ve zavallı bir sesle, “o halde benim konuşmama izin verin” dedi. [9.2.11] Bunun üzerine *proconsul* ona sert bir çıkış yaptı: “Siz hazırlıklı gelen öğretmenlerden hiç kimse burada konuşmayacak! Ve öğrencilerden hiçbiri konuşmacıyı alkışlamayacak! Romalılar nezdinde yasa ve adaletin ne kadar büyük bir şey olduğunu hemen öğreneceksiniz [9.2.12] Şimdi Themistokles suçlamasını tamamlayacak ve daha sonra en uygun gördüğünüz kişi savunmayı üstlenecek.” Böylece kimse suçlamayı sürdürmedi, ama Themistokles adını lekeledi. [9.2.13] *Proconsul*, ilk suçlamanın savunmasını üstlenecek en yetenekli kişiyi seçmesini emrettiğinde, sofist Ioulianus (ona şöyle) dedi: *Proconsul*, adalet öngörün sayesinde Apsines’i yavaş yavaş, ama haklı olarak susmayı öğrenmiş bir Pythagoras yaptın. [9.2.14] çünkü Pythagoras uzun zaman önce (sizin de bildiğiniz gibi) arkadaşlarına Pythagoras tarzını ve sessizliği öğretti. “Ama öğrencilerimden birinin savunma yapmasına izin verirseniz, Prohairesios’un bağlarından kurtulmasını emredin ve onun Attika mı yoksa Pythagorasçı tarzda mı eğitildiğine kendiniz karar verin”. [9.2.15] Duruşmada sanıklardan biri olarak hazır bulunan Tuskianos’un yazara bildirdiği gibi, buna izin vermekten mutlu oldu. Ardından, bağlarından kurtulan Prohairesios ortaya çıktı. Sonra öğretmeni, çelenk için yarışanları teşvik eden ve heyecanlandırılanlar gibi yüksek ve kararlı bir sesle ona bağırarak: “Konuş Prohairesios, şimdi konuşma zamanı” dedi. Tuskianos’un sözlerini hatırlayamadığı, ancak içeriğini hatırladığı önsözünde, hepsinin çektiklerini acıklı bir şekilde anlattı ve bunu öğretmeni için bir övgüyle birleştirdi. [9.2.16] Ön konuşmasının bir bölümünde böylesine bir kötü muameleye maruz kalmanın ve acı çekmenin onlar için uygun olmadığını söyleyerek *proconsul* makamının ne kadar düşüncesiz davrandığını gösteren bir eleştiri serpiştirdi. [9.2.17]

Bunun üzerine vali başını eğdi ve söylenenlerin içeriğinden, ifadelerin derinliğinden, becerisinden ve gücünden çok etkilenmişti. Tuskianos’un yine hatırladığı gibi, herkes övgüler yağdırmak isterken, ama Prohairesios konuşmasını ikinci bir önsözle uzattığında, sanki (onların) üzerine gökten ilahi bir işaret çökmüş gibi salonu gizemli bir sessizlik kapladı. O, şöyle başladı: [9.2.18] “Öyleyse, bütün haksızlıkları yapmak, dava açmak ve davacıya savunmadan önce inanmak caiz ise, (o zaman) şehir Themistokles’in olsun!” [9.2.19] Sonra sert ve acımasız olan *proconsul* koltuğundan fırladı ve erguvan rengi cübbesini silkeledi –Romalılar buna Toga diyorlardı – ve Prohairesios’u genç bir delikanlı gibi alkışladı. [9.2.20] Apsines de alkışladı, ancak gönüllü olarak değil, çünkü hiçbir şey zorunluluğun gücünden daha kuvvetli değildi. Öğretmeni Ioulianus sadece ağladı. *Proconsul*, bunun üzerine davalıların, davacılarıdan (ise) sadece öğretmenin dışarı çıkmasına izin verdi. Sonra Themistokles ve Spartalıları kendine çekerek Lakedaimonia’daki kırbaçlama cezasını hatırlattı ve onlara benzeri şeyin Atina’da olduğunu belirtti. [9.2.21] Kendisi ve öğrencileri vasıtasıyla iyi bir ün kazandıktan sonra Ioulianus Atina’da öldü. Kendisinin arkadaşlarına büyük bir ölü oyunu-yarışma yapma görevini bıraktı.

Kaynakça

- AKGÜN-KAYA 2016a: E. Akgün Kaya, “Roma İmparatorluk Dönemi’nde Doğu Kökenli Sofistler: Marcus Antonius Polemon ve L. Vibullius Hipparkhos Tiberius Claudius Attikos Herodes, ”. *Akron 12: Eskiçağ Yazıları*, 231-265, (ed.: ,A: V. Çelgin, N. E. Akyürek Şahin). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- AKGÜN-KAYA 2016b: E. Akgün-Kaya, *Anadolu’da II. Sofistik Hareket Dönem: Sofist, Retor ve Filozofların Kamusal Alandaki Etkinlikleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı, Antalya.
- AKGÜN-KAYA 2018: E. Akgün-Kaya, “I. Sofistik Dönem: Lykia, Pisidia, Pamphylia ve Kilikia – Isauria Bölgesi Filozofları, Sofistleri ve Retorları”, *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II. Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2015, Sempozyum Bildirileri* in O. Tekin, T. Kahya, A. Özdizbay, -N. Öner Tünen, M. Wilson (eds.), Antalya, , 35-49,
- AKGÜN-KAYA 2021: E. Akgün Kaya “Eskiçağ Yunan Felsefesinde Kadın Filozoflar: Takip Ettikleri Felsefe Okulları ve Sosyal Konuları” *Akron 19: Eskiçağ Yazıları* 15, in N. E. Akyürek şahin, F.

- Onur, E. Yıldız (eds.), Ankara, Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, 115-160,
- AKGÜN-KAYA 2022: E. Akgün-Kaya, "Sokrates'in Eğitim Felsefesi", *Felsefelog* 26 (79), 11-29.
- AKGÜN-KAYA 2023: E. Akgün-Kaya, "Arkaik Dönem'den Hellenistik-Roma Dönemi'ne Antik Yunan Eğitim Anlayışı ve Anadolu", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 719-740.
- ANDERSON 1993: G. Anderson, *The Second Sophistic: A Cultural Phenomenon in the Roman Empire*. London-New York.
- BACHMANN 2016: M. Bachmann, "Oinoanda: Diogenes'in Şehrindeki Araştırmalar" *Colloquium Anatolicum* 2016/15, 295-315.
- BREYTENBACH ve TZAVELLA 2023: C. Breytenbach, E. Tzavella, Early Christianity in Athens, Attica, and Adjacent Areas From Paul to Justinian I (1st–6th cent. AD), *Ancient Judaism and Early Christianity*, Volume: 114, Leiden.
- BROWNING 1978: R. Browning, *The Emperor Julian*, California.
- BUCK 1992: D. F. Buck, Eunapius' "Lives of the Sophists" *A Literary Study. Byzantion*, Vol. 62, 141-157.
- BUNSON 2002: M. Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire*, New York.
- CAMP 1989: J. McK. Camp, "The Philosophical Schools of Roman" *Bulletin Supplement (University of London. Institute of Classical Studies)*, No. 55, *The Greek Renaissance in the Roman Empire: papers from the Tenth British Museum Classical Colloquium*, 50-55.
- CAMP 2001: J. M. Camp, *THE ARCHAEOLOGY OF ATHENS*, Athens.
- CIL : Corpus Inscriptionum Latinarum, Vol VI, Henzen, G., et al. G. Henzen et all. (eds.), Inscriptiones urbis Romae Latinae, Berlin 1893.
- CRIBIORE 2007: R. Cribiore, *The School of Libanius in Late Antique Antioch*, 2007 Oxford.
- Codex Theodosiani, The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions, C. Pharr (trans.), Princeton University Press, 1952.
- DAY 1942: J. Day, *An Economic History of Athens Under Roman Domination*. New York.
- Damasc. v. I. Damascius, Vita Isidori. Damascii vitae Isidori reliquia, C. Zintzen (eds.), Hildesheim 1967.
- DOLEŽAL 2022: S. Doležal, *The Reign of Constantine, 306–337. Continuity and Change in the Late Roman Empire*, Switzerland.
- DZIELSKA 1995: M. Dzielska, *Hypatia of Alexandria*, USA.
- EYBEN 1977: E. Eyben, *De jonge Romein volgens de literaire bronnen der periode ca. 200 v. Chr. tot ca. 500 n. Chr.* Brussels.
- Eunap. *Vitae philo. et Sophist.* Eunapii vitae philo. et sophistarum, J. Giangrande (ed.), Rome 1956.
- Hesych. Frag. Hesykhos, Fragmenta. De viris illustribus (pp. 155-177), ed.: K. Müller). Paris 1841-1870.
- GAUVILLE 2001: J. L. Gauville, "Emperor Constantine and Athens in the Fourth Century AD", *Hirundo: The McGill Journal of Classical Studies* 1, 51–61.
- GVI Griechische Vers-Inschriften I, Grab-Epigramme. W. Peek, (ed.), Berlin 1955.
- Himer. Orat. Himerios, Himerii declamationes et orationes cum deperditarum fragmentis, A. Colonna (eds.), Rome 1951.
- HUGHES 2018: V. E Hughes, *The Culture and Political World of the Fourth Century AD: Julian, Paideia and Education. Submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy.* School of History, Classics and Archaeology.
- IG II² Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores, 2nd edn., Parts I-III, (ed.: J. Kirchner). Berlin 1913-1940. — Part I, 1-2 (1913-1916) = Decrees and Sacred Laws (Nos. 1-1369); Part II, 1-2 (1927-1931) = Records of Magistrates and Catalogues (Nos. 1370-2788); Part III, 1 (1935) = Dedications and Honorary Inscriptions (Nos. 2789-5219); Part III, 2 (1940) = Funerary Inscriptions (Nos. 5220-13247). — Part V, Inscriptiones Atticae aetatis quae est inter Herulorum incursionem et Imp. Mauricii tempora, ed. Erkki Sironen. Berlin 2008. (Nos. 13248-13690) [Texts in part V adapted from an electronic copy kindly provided by Prof. Dr. Klaus Hallof, director of the Inscriptiones Graecae program.]
- IG XIV Inscriptiones Graecae, XIV. Inscriptiones Siciliae et Italiae, additis Galliae, Hispaniae, Britanniae, Germaniae inscriptionibus, G. Kaibel (ed.), Berlin 1890.
- IGUR Inscriptiones graecae urbis Romae. 4 vols. in 5 parts. L. Moretti (ed.), Rome 1968-1990.
- Ioan. Chron. Nikiou Ioannes, Chronicle. The Chronicle of John, Bishop of Nikiu: Translated from Zotenberg's Ethiopic Text. With? a English translated with? an introduction, R. H. Charles (eds.), Merchantville 2007.
- Ioh. Mal. Iohannes Malalas, Chronographia. Ioannis Malalae chronographia, Corpus scriptorum historiae Byzantinae, L. Dindorf (eds.), Bonn 1831.
- Kennedy 1994: G. A. Kennedy, *A New History of Classical Rhetoric*, Princeton University Press.
- Liban. Orat. Libanios, Orationes 1-64, Libanii opera, vols. 1-4, R. Foerster (eds.), Leipzig 1903-1908.
- LIM 1995: R. Lim, *Public Disputation Power, and Social Order in Late Antiquity*, London.
- Penella 1990: R. Penella, *Greek Philosophers and Sophists in the Fourth Century A.D.: Studies in Eunapius of Sardis*. Francis Cairns.
- MILLAR 1969: F. Millar, "P. Herennius Dexippus: The Greek World and the Third-Century Invasions". *The Journal of Roman Studies* 59, No.1-2., 12-29.

- Pausan. Perieg.. Pausaniae Graeciae descriptio, 3 vols, F. Spiro (eds.), Leipzig 1903.
- Philost. *Vitae. Sophist.* Flavii Philostrati opera, vol. 2, C. L. Kayser (eds.), Leipzig, 1871.
- Plutark., De Lib. Educ., Plutarkhos, De liberis educandis [Sp.] (1a-14c Plutarch's moralia, vol. 1, F. C. Babbitt (eds.), Harvard University Press 1927.
- Plutark. De soll. Animal. De Sollertia Animalium, Plutarchi Moralia, vol. 6.1, 959A-985. (ed.: C. Hubert). Leipzig 1959.
- RUGGINI 1971: L. C. Ruggini, "Sofisti Greci nell'impero Romano," *Athenaeum* 49, 402-425.
- SMITH 1993: M. F. Smith, *Diogenes of Oinoanda. The Epicurean Inscription. Edited with Introduction, Translation, and Notes*, Neapel.
- SMITH 1996: M. F. Smith, *The Philosophical Inscription of Diogenes of Oinoanda*, Wien, (Denkschriften ÖAW, phil.-hist. Kl. 251; ETAM 20).
- Sokr. Hist. Eccl. Sokrates Scholasticus, Historia ecclesiastica, Socrates' ecclesiastical history, W. Bright (eds.), Oxford 1893.
- STEINER-WEBER 2010: A. Steiner-Weber "School and Universities" in N. Wilson (eds.), *Encyclopedia of Ancient Greece*, 646-647.
- STRUBBE ve LAES 2014: J. Strubbe - C. Laes, *Youth in the Roman Empire; The young and the restless years?* Cambridge.
- STENGER 2019: J. R. Strenger, "Learning cities: A novel approach to ancient paideia", in J. R. Strenger (eds.) *Learning Cities in Late Antiquity: The Local Dimesion of Education*, London.
- STERK 2017: A. Sterk "Faith and Learning in Higher Education, Historical Reflections for Contemporary Challenges" in A. M. Bezzerides And E. H. Prodromou, (eds.), *Eastern Orthodox Christianity and American Higher: Theological, Historical, and Contemporary Reflections*. Indiana.
- Suda Suda-Suidas, Suidae Lexicon., vol. I-IV, A. Adler (eds.), Leipzig Teubner 1928-1971.
- Syncel. *Ecl. Chron.* Georgius Syncellus, Ecloga Chronographica, A. A. Mosshammer (eds.), Leipzig 1984.
- THOMPSON 1959: H. A. Thompson, "Athenian twilight: AD. 267-600" *Journal of Roman Studies* 49, 49-61.
- WLADEN 1909: J. W. H. Walden, *The Universities of Ancient Greece*, New York.
- WATTS 2005: E. J. Watts, "The student self in late antiquity", in D. Brakke-M. L. Satlow-S. Weitzman (eds.), *Religion and the Self in Antiquity*, Bloomington: 234-51.
- WATTS 2008: E. J. Watts, *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*. Berkeley, London, and Los Angeles.
- WATTS 2017: E. J. Watts, *Hypatia: The Life and Legend of an Ancient Philosopher*, Oxford.
- WENZEL 2009: A. W. Wenzel, *Pots of Honey and Dead Philosophers: The Ideal of Athens in the Roman Empire*. Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy in the Graduate School of The Ohio State University.
- Zosim. *Hist.* Zosimos, Histoire Nouvelle, Vols. 1-3.2, F. Paschoud (eds.), Paris 1971.
- İnternet Kaynağı:
Report of the Commissioner of Education https://books.google.com.tr/books?id=mdtCAAAAYAJ&pg=PA277&dq=education++second+century+AD+in+athens&hl=tr&newbks=1&newbks_redir=0&sa=X&ved=2ahUKEwie7o_O99SCAxUicfEDHWtRDZcQ6AF6BAgEEAI#v=onepage&q=education%20%20second%20century%20AD%20in%20athens&f=false
- Makale Gönderim Tarihi: 06.06.2023
Makale Kabul Tarihi: 16.10.2024
- GÜLCAN KAŞKA**
Orcid ID: 0000-0003-0566-3965
Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu Kampüsü, 32260
Isparta/Türkiye
gulcankaska@sdu.edu.tr

Nekropoller Işığında Amaseia Antik Kenti ve Yayılım Alanı*

[AMASEIA ANCIENT CITY AND ITS URBAN EXPANSION IN THE LIGHT OF NECROPOLISES]

Hüseyin Onur ERDEM

Keywords

Amaseia, Necropolis, Urban plan

Anahtar Kelimeler

Amaseia, Nekropol, Kent Planı

ABSTRACT

Amaseia Ancient City has been an important city from the Hellenistic period which the city was the capital of Pontus Kingdom until today. The castle which was settled on a rock named Harşena on the side of İris (Yeşilirmak) River, constitutes the core which city centre shape around. However, due to the less studies about the ancient period of the city, there is no information about the urban layout and extent. Difficulty of making archaeological excavations in an ancient site which has been settled continuously, also makes the determination of city plans and urban layout of this kind of sites difficult. In this study, first a topographic map has been made, then a fortress plan has been drawn up for the castle that forms the core of the city center and added to the map. Finally, by adding to the map extramural necropolises which detected by rescue excavations, tried to identify the layout of the city centre. Thus, with the available data, the first comprehensive plans for both the city and the castle have been drawn up.

ÖZET

Amaseia Antik Kenti, Pontus Krallığı'na başkentlik yaptığı Hellenistik Dönem'den günümüze kadar önemli bir kent olmuştur. İris (Yeşilirmak) Nehri kenarında yer alan ve Harşena Dağı adıyla bilinen kayalık alan üzerine kurulu kale, kentin merkezinin etrafında şekillendiği bir çekirdek bölgeyi teşkil etmektedir. Ancak günümüze değin kentin Antik Dönem'ine dair yapılan çalışmaların azlığı nedeniyle kentin yayılım alanı ve büyüklüğü ile ilgili bir bilginiz yoktur. Üzerinde yerleşmelerin kesintisiz olarak devam ettiği bir antik kentte arkeolojik kazıların yapılmasının zorluğu, bu tip kentlerin planları ve yayılım alanlarının tespitini de zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada öncelikle kentin topografik bir haritası hazırlanmış sonra kentin çekirdeğini oluşturan kalenin planı çıkartılarak bu haritaya eklenmiştir. Son olarak kentte kurtarma kazıları sayesinde tespit edilen extramural nekropol alanlarının harita üzerine işlenmesi sayesinde, kent merkezinin yayılımı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu sayede hem kent hem de kalenin eldeki verilerle ilk defa bütün birer planı çıkartılmıştır.

Giriş

Amaseia Antik Kenti, İris (Yeşilirmak) Nehri kıyısında yer alan ve günümüzde Harşena Dağı ismiyle bilinen sarp bir kayalığın üzeri ve güney eteklerinde kurulmuştur (Fig. 3).¹ Kent, Antik

Dönem'den beri Karadeniz kıyıları ile İç Anadolu arasında ulaşımın sağlandığı Yeşilirmak Havzası'nın bir merkezi konumundadır. Bu nedenle Antik Dönem'de Amisos ve Sinope gibi önemli liman kentlerinin hem Pontus Bölgesinin iç kesimleriyle (Gaziura, Komana, Zela vb.) hem

* Bu yayın, Amaseia Antik Kenti ve Kentsel Gelişimi başlıklı doktora tezi çalışmasında elde edilen verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Tez danışmanının bilgisi ve izniyle tek yazar olarak yayına hazırlanmıştır.

Bu çalışmada referans verilen mimari projelerin müelliflerinden ve kamu kurumu arşivlerinde çalışmak için ilgili kurumlardan gerekli izinler alınmıştır.

1 Strabon 12, 3, 39.

de Galatia ve Kappadokia Bölgeleriyle bağlantısını sağlamıştır.² Amaseia, *İris* Nehrinin oluşturduğu vadinin daraldığı bir noktada kurulmuş olması sayesinde hem etrafındaki yüksek dağ sıralarının sağladığı doğal bir korumaya sahip hem de nehir hattının Antik Dönem’de bir “anayol” güzergahı olarak kullanılması sayesinde ticari faaliyetleri denetleyecek ve gelir elde edecek bir konuma sahiptir.³ Vadinin daraldığı bir noktada yer alması nedeniyle kent merkezi etrafında tarıma elverişli düzlüklerin yüzölçümü sınırlıdır. Ancak *İris* Nehri ve kollarının biriktirdiği alüvyal dolgular nedeniyle kentin yakınında oldukça verimli ve büyük ovalar oluşmuştur.⁴

Pontus Bölgesi yerleşimlerinin ya da idari merkezlerinin büyük çoğunluğunun kendi *territorium*’larını kontrol eden birer kale formuna sahip olması durumu Amaseia için de geçerlidir.⁵ Ancak Amaseia bölgesel bir merkez olması nedeniyle aynı zamanda *polis* statüsünü de taşımaktadır.⁶ Strabon memleketi Amaseia’dan bahsederken “πόλεως τε ἄμα καὶ φρουρίου” (bir kent ve bir kale) ifadesini kullanarak kentin hem bir *polis* hem de bir *phourion* yani bir kale-kent olduğunu ifade etmektedir.⁷ Bu nedenle kentin çekirdeğini, vadiye hâkim bir kayalığın üzerinde ve eteklerinde kurulmuş olan büyük kale yerleşimi oluşturur (Fig. 2). Yine Strabon’un anlatımında, nehir kenarında duvarların olduğunu bildirmesi; kale sınırlarının nehir kenarından, kayalığın zirvesine kadar uzandığını anlamamızı sağlar.⁸ Bu büyük alan içerisinde nehre bakan kıyıda günümüzde de bir mahalle meskûn olup, akropol ve kıyı yerleşiminden oluşan iki kademeli bir kalenin varlığını aklımıza getirir. Bununla birlikte, Pontus Krallarına ait olan anıtsal kaya mezarlarının da üzerinde yer aldığı bir terasın varlığı bizlere kalede akropol ve kıyı arasında kalan üçüncü bir yerleşim bölümünün varlığını gösterir (Fig. 2, Fig. 4). Bu alanda korunmuş olan düzgün dörtgen ve bosajlı bloklardan çift sıra halinde harçsız örülmüş rektagonal duvarlar, Strabon’un da

anlatımıyla birleştirilerek çeşitli araştırmacılar tarafından Hellenistik saray (*basileion*) yapısının teras duvarları olarak değerlendirilmiştir.⁹ Bu nedenle kale yerleşimi; *akropol*, *basileion* ve *intramural nekropol*’ün içinde yer aldığı teraslı alan ve kıyıda bir yerleşimden teşkil olan üç kademeli bir kale-kent görünümündedir.

Kentin kurulu olduğu Harşena Dağı ve eteklerindeki arkeolojik bulgular incelendiğinde, en erken buluntuların Demir Çağı’na ait olduğu ve bulunan İskit tipi ok uçlarının kalenin tarihini en geç MÖ 6. yüzyıla kadar çektiği anlaşılmaktadır.¹⁰ Bu tarihten sonra bölgenin Akhaimenid idaresi altında olduğu bilinmekte ve kentin de Hellenistik Dönem’e kadar Perslerin yönetimi altında varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir.¹¹ Ancak olasılıkla Hellenistik Dönem’e kadarki süreçte bir kenten bahsetmek yerine, daha küçük ölçekli bir yerleşim olduğunu düşünmek daha doğrudur.¹² Zira kentte henüz Hellenistik Dönem öncesine tarihlenen mimari buluntu ele geçmemiştir.

Hellenistik Dönem’de Pers kökenli Mithridates ailesinin bir mensubu olan ve MÖ 301 yılında Amaseia’yı başkent seçerek krallığını kuran I. Mithridates Ktistes¹³ ile birlikte Amaseia’nın bir kente dönüştüğü düşünülmektedir.¹⁴ Tarihte Pontus Krallığı olarak bilinen bu Hellenistik krallık süresince kentte önemli imar faaliyetleri olmuştur.¹⁵ Amaseia, Zeus Stratios Kutsal Alanı gibi önemli dini merkezlere ev sahipliği yapması nedeniyle bölgenin en önemli kenti olmuştur.¹⁶ Son Pontus Kralı VI. Mithridates Eupator’un (MÖ 120-63) Roma’lı general Pompeius’a yenilmesiyle kent Roma hakimiyeti altında yeni düzenlemelere tabi tutulmuş ancak önemini yitirmemiştir.¹⁷ Ancak Marcus Antonius Dönemi’nde kentteki Roma hakimiyeti, bir yönetim biçimi olarak da düşünülebilecek şekilde bir süreliğine

2 Munro 1901: 52-66; Marek 2003: 183.

3 Sökmen 2016: 158.

4 Khiliokomon, Pimolisene, Gazakene, Diakopene, Phanaroia vb. Bkz. Strabon 12, 3, 15, 38-39, 51-53; French 1996: 90-91.

5 Sökmen 2016: 565-571.

6 Strabon 12, 3, 39.

7 Strabon 12, 3, 39.

8 Strabon 12, 3, 39.

9 Strabon 12, 3, 39; Texier 1862: 604; Gabriel 1934: 12-13; 174; Fleischer 2017: 2.

10 Naza Dönmez 2014: 384-385.

11 Ballesteros Pastor 2019: 105; Dönmez 2014: 11; Naza Dönmez 2021: 2.

12 Fleischer 2017: 1.

13 Strabon 12, 3, 41.

14 Dönmez 2014: 18; Fleischer 2017: 1.

15 Dönmez 2014: 18-19.

16 Williamson 2014: 188; Sökmen 2016: 156-158.

17 Jones 1971: 158-166; Doğançcı 2018: 3-4.

Darius, Polemon¹⁸ ve Pythodoris gibi vassal kral ve kraliçelere devredilmiştir.¹⁹ Sonrasında Roma İmparatorluk Dönemi'nde kent, doğrudan Roma tarafından yönetilen bir eyalet merkezine dönüşmüştür.²⁰ Kentin Roma yönetimi altında da önemini sürdürdüğünü ve bölgesinin en önde gelen kenti yani *metropolis*'i olduğunu o dönemde basılan sikkelerden öğrenmekteyiz.²¹

Kentte Roma İmparatorluğu'nun MS 395 yılında ikiye ayrılmasıyla Bizans (Doğu Roma) Dönemi başlamış ve kent bu dönemde de önemini sürdürmüştür.²² Bizans Dönemi sonrasında kentte Türk-İslam Dönemi başlamış ve sırasıyla Danişmentler,²³ Anadolu Selçuklu,²⁴ İlhanlılar,²⁵ Eretna Beyliği,²⁶ ve Osmanlı²⁷ egemenliği görülmüştür.

Yukarıda kısaca değinilen kent tarihiyle bağlantılı olarak, günümüzde görülebilen ya da tespit edilen arkeolojik kalıntılar; kentin planı, yayılımı ve gelişimi üzerine değerlendirmeler yapmaya kısmen imkân tanımaktadır. Bu doğrultuda Amasya Müzesi uzmanlarınca kentte yapılan kurtarma kazıları, kentin yayılımını tespit etmek için adeta bir anahtar durumundadır. Günümüze değin yapılmış olan kurtarma kazılarının büyük bir çoğunluğunu kentin nekropol alanları oluşturmaktadır. Bu sayede Antik Dönem'de *extramural* gömü geleneği nedeniyle kentin çeperlerinde konumlandığını bildiğimiz nekropollerin yerleri üzerine tespitler yapılabilmektedir. Kent merkezinin etrafını çevreleyen nekropollerin, hazırlanan bir kent planına yerleştirilmesiyle de kentin yayılım alanı tespit edilebilir hale gelmiştir. Kentte tespit edilebilen antik mimari unsurların ve nekropollerin ölçekli bir topografik haritaya yerleştirilmesiyle; kentin mevcut bilgilerle bir planı oluşmakta ve plan üzerinden yayılımı

görülebilmektedir (Fig. 1).

Nekropoller

Amaseia kent merkezi sınırlarında, Amasya Müzesi uzmanları tarafından yapılan kurtarma kazıları ile 1974 yılından günümüze Şamlar, İhsaniye, Bahçeleriçi, Kirazlıdere, Dere, Üçler, Kurşunlu ve Gökmedrese mahallelerinde antik mezarlar tespit edilmiştir (Fig. 1).²⁸ Bunlara ek olarak kentte yaygın halde görülen kaya mezarları da²⁹ yer yer bir nekropole işaret eder ya da nekropole dahil olur biçimde görülmektedir. Hem kurtarma kazılarında tespit edilen mezarlar hem de kaya mezarlarının bir arada değerlendirilmesiyle elde edilen veriler sayesinde, kentte nekropol alanlarının tespiti ve yaklaşık büyüklüklerini anlamak mümkün olabilmektedir. Tespit edilen nekropollere aşağıda değinilmiştir.

Kuzey Nekropolü

Kent merkezinde yer alan ve birbirlerine sınır teşkil eden Şamlar ve İhsaniye mahallelerinin yer aldığı alanda, 1974 yılından 2012 yılına kadar bir dizi kurtarma kazısı yapılmıştır.³⁰ Bu alan, antik kentin merkezini oluşturan kale-kent yerleşiminin kuzey ve kuzeydoğu yamaçlarından, Yeşilirmak (*İris*) ile birleşen Tersakan Çayı'na kadar devam eder (Fig. 1). Günümüzde Tersakan Çayı, Yeşilirmak ile Kulistepe Mevkii'nin yaklaşık 400 m doğusunda birleşir. Ancak yakın bir geçmişe kadar iki akarsuyun birleştiği noktanın çok daha batıda, Kulistepe Mevkii'nde olduğu bilinmektedir.³¹ Bu mevkii, 1974 yılında ilk kurtarma kazılarının yapıldığı mevki olup, günümüzde İhsaniye Mahallesi sınırlarında kalmaktadır.³² Burada hepsi sandık mezar tipinde, toplam 28 adet mezar açığa çıkartılmış ve bu mezarlar MS 2.-3. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.³³

Günümüzde Şamlar Mahallesinde yer alan ve Eski Şamlar Mezarlığı olarak bilinen alanda 1986 yılında yapılan kurtarma kazılarında; 9'u sandık mezar, 2'si tonozlu mezar ve 1'i çukur mezar

18 Hoffmann 1952, 1281; Ayrıca bkz. Şimşek 2013, 53-55.

19 Magie 1950: 433; Mitchell 1993: 93-94; Taşdöner 2012: 222-224.

20 Arslan 1992: 122; Dalaison 2014: 225.

21 Arslan 1992: 122; Çizmeli-Öğün 2009: 72; Dalaison 2014: 225.

22 Prokopius 18, 42; Eusebius 10, 8, 15.

23 Naza Dönmez 2021: 9.

24 Naza Dönmez 2021: 8-9.

25 Özturhan 2023: 105-121.

26 Göde 1997: 67-68.

27 Koca 2007: 27.

28 Takaz 1975; Tektaş 1988; Yüce 1994; Doğanbaş 2002; Özdemir- Doğanbaş 2011; Doğanbaş 2015.

29 Fleischer 2017.

30 Doğanbaş 2015: 193-204.

31 Akarsuların taşıdığı alüvyonların, birleştikleri bölgede birikip çökmesiyle bu alanın hızla dolan bir alüvyal dolgu olduğu anlaşılmaktadır.

32 Takaz 1975: 109-115.

33 Takaz 1975: 110.

olmak üzere toplam 12 mezar tespit edilmiş ve Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Fig. 5).³⁴ Aynı mevkide 1987 yılında iki farklı kurtarma kazısı yapılmıştır. Bunlardan ilkinde 9 adet tonozlu mezar bulunmuş ve müze arşivinde yer alan rapora göre Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilmişlerdir.³⁵ Aynı yıl yapılan ikinci kurtarma kazısında ise 1986 yılında kazı yapılan parselde, 3 adet sandık mezar daha tespit edilmiş ve müze arşivindeki raporda Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Fig. 5).³⁶

Şamlar Mahallesi'nde 1993 yılında yapılan kurtarma kazılarında toplam 21 adet mezar tespit edilmiş ancak arazi koşulları nedeniyle 13'ü kazılabilmektedir.³⁷ 13 mezardan 11'i tonozlu mezar, 2'si sandık mezar formundadır.³⁸ Bu mezarlar da Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.³⁹

2006 yılında Şamlar Mahallesinde iki kurtarma kazısı yapılmış ve ilkinde 7 adet tonozlu mezar ortaya çıkartılmıştır (Fig. 6).⁴⁰ Bu mezarlar MS 2.-3. yüzyıllara tarihlendirilmişlerdir.⁴¹ Aynı yıl yapılan ikinci kurtarma kazısında ise, 2'si tonozlu mezar ve diğer 2'si sandık mezar olmak üzere toplam 4 mezar açığa çıkartılmıştır.⁴² Bu mezarlar müze tarafından MS 4. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir.⁴³

Şamlar Mahallesi'nde yapılan bir diğer kurtarma kazısı 2009 yılında yapılmış ve bitişik nizamlı 2 adet sandık mezar ortaya çıkartılmış, MS 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁴⁴ Yine aynı mahalle-

de 2010 yılında yapılan bir kurtarma kazısında 5 adet sandık mezar tespit edilmiş ve müze tarafından MS 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁴⁵ Şamlar Mahallesi'nde yapılan son kurtarma kazısı ise 2012 yılında gerçekleştirilmiş olup, 3 adet tonozlu mezara ulaşılmış ve mezarlar MS 3-4. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.⁴⁶

Şamlar ve İhsaniye Mahallelerinin oluşturduğu ve tarafımızca Kuzey Nekropolü olarak değerlendirilen nekropol, yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere bir Roma Dönemi nekropolüdür ve MS 2. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar kullanım görmüştür. Batıda kalenin eteklerinden, doğuda kente kuzey yönünden girişin sağlandığı Tersakan Çayı hattına kadar yaklaşık 900 m uzunluğunda bir alanı kaplar. Buradan hareketle, nekropolün sınırlarının, Roma Dönemi'nde kentin kuzey sınırını teşkil ettiği değerlendirilebilir.

Kuzeybatı Nekropolü

Günümüzde Amasya kent merkezinde yer alan Kurşunlu Mahallesi, antik kentin merkezini oluşturan kale yerleşiminin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bu mahallede 2000, 2010 ve 2017 yıllarında kurtarma kazılarında ortaya çıkan mezarlar, bu alanın Antik Dönem'de bir nekropol olarak kullanıldığını göstermektedir (Fig. 1).

Kurşunlu Mahallesi'nde 2000 yılında yapılan kurtarma kazısında 4'ü tonozlu mezar ve 2'si sandık mezar olmak üzere toplam 6 mezar açığa çıkartılmıştır.⁴⁷ Bu mezarlar MS 3-4. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.⁴⁸ 2010 yılında yapılan kurtarma kazısında ise 2'si tonozlu ve 5'i sandık mezar olmak üzere toplam 7 adet mezar açığa çıkartılmış ve MS 2-3. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.⁴⁹ Bu alanda yapılan son kurtarma kazısı 2017 yılında olup, 4 adet daha mezar tespit edilmiştir. Bu mezarlar sandık mezar tipine benzer ve dik-dörtgen planlı olup, uzun kenarlarını oluşturan

34 Tektaş 1988: 1718.

35 Şamlar Mezarlığı 1987-I. Kurtarma Kazısı Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi, 1987: 3.

36 Eski Şamlar Mezarlığı 1987 Yılı Kurtarma Kazısı Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi, 1987: 5.

37 Yüce 1994: 6

38 Yüce 1994: 1-16.

39 Yüce 1994: 6-7.

40 Şamlar Mahallesi 63 Pafta, 46 Ada ve 3 Parsel Kurtarma Kazısı Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi 2006: 1-5.

41 Şamlar Mahallesi 63 Pafta, 46 Ada ve 3 Parsel Kurtarma Kazısı Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi 2006: 5.

42 Amasya Merkez Şamlar Mahallesi 1085 Ada 11 Parseldeki Kurtarma Kazısı Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi 2006: 1-4.

43 Amasya Merkez Şamlar Mahallesi 1085 Ada 11 Parseldeki Kurtarma Kazısı Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi 2006: 4.

44 Özdemir- Doğanbaş 2011: 149-158.

45 Amasya Merkez Şamlar Mahallesi 1086 Ada 9 Parseldeki Taşınmazın Kurtarma Kazısı Sonuç Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi 2010: 1-4.

46 Şamlar Mahallesi 1085 Ada 11 Parselde Yapılan Kurtarma Kazısı Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi 2012: 1-2.

47 Doğanbaş 2002: 63-72.

48 Doğanbaş 2002: 66.

49 2010 Yılı Amasya İli Merkez Kurşunlu Mahallesi (Çelik Sokak ile Ömür Sokağın Köşesinde) Yapılan Kurtarma ve Sondaj Kazısı Sonuç Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi, 2010: 1-4.

beden duvarları zeminden yukarı doğru birbirine yaklaştırılarak taş kapaklar aracılığıyla örtülmüşlerdir. Bu sayede zeminden kapağa doğru daralan bir kesit oluşturmaktadırlar. Mezarlar, müze uzmanları tarafından genel olarak Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.⁵⁰

Kurşunlu Mahallesi'nde 2 adet kaya mezarının varlığı bilinmektedir. Bu mezarlardan ikisi de kale surlarının eteğinde olmakla birlikte; biri kalenin batı yönde İris Nehri'yle buluştuğu noktaya yakın ve alçak bir kotta,⁵¹ diğeri ise yine kalenin batı eteklerinde ve yüksek bir kottadır. Yüksek kotta yer alan mezar daha önce Cumont tarafından da incelenmiş olup,⁵² benzer örnekler⁵³ ve girişinde korunan yazıt⁵⁴ sayesinde MS 2. yüzyıla tarihlendirilebilir (Fig. 7).

Kuzeybatı Nekropolü olarak isimlendirilmesini önerdiğimiz nekropol alanı, kalenin kuzeybatı yamaçlarından itibaren başlamakta ve büyük olasılıkla aynı yöndeki yamaçlar boyunca devam etmektedir. Alanda 2000, 2010 ve 2017 yıllarında yapılan kurtarma kazılarında açığa çıkan mezarlar, yukarıda bahsi geçen ve MS 2. yüzyıla tarihlenen kaya mezarının yaklaşık 250 m kuzeybatısında yer almaktadır. 2017 yılı kurtarma kazısında tespit edilen mezarlar ise önceki yıllarda bulunan mezarların 200 m kuzeybatısında yer alır. Bu durumda nekropol, kalenin eteklerindeki kayalıklardan itibaren en az 450 uzunluğunda ve kaleye göre kuzeybatı yönünde devamlılık göstermektedir. Ancak en batıdaki mezarların da kuzeybatısında- İris Nehrine bakan yamaçların devamında ve yaklaşık 1,6 km mesafe de bir kaya mezarı bulunmaktadır. Bu da bizlere nekropol sınırlarının olasılıkla Kuzey Nekropolü ve Güneybatı Nekropolü gibi çok daha geniş olduğunu düşündürmektedir.

Güneybatı Nekropolü

Amasya Merkez Üçler Mahallesi sınırlarında 2013 yılında yapılan bir kurtarma kazısında 7

50 2017 Yılı Amasya İli Merkez Kurşunlu Mahallesi Çakmak Sokak 1770 Ada, 36 Parselde Yapılan Kurtarma ve Sondaj Kazısı Sonuç Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi, 2017: 1-2.

51 Özdemir 2001: 118-121.

52 Anderson vd. 1910: 128-129.

53 Doğanay 2009: 282; Durukan 2012: 29-30.

54 Yazıt Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenir. Bkz. <https://inscriptions.packhum.org/text/265992?hs=29-36> (27.04.2024)

adet tonozlu mezar tespit edilmiş ve müze uzmanları tarafından MS 4-5. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.⁵⁵ Bu mezarların açığa çıktığı parselin 200 m batısında ve birbirleriyle karşılıklı vaziyette Kadılar Türbesi⁵⁶ ve Halifet Gazi Kümbeti⁵⁷ yer alır. Bunlardan her ikisi de Antik Dönem malzemesinin devşirme olarak kullanıldığı yapılar olmakla birlikte; Kadılar Türbesi'nde bir mezar steli ve Halifet Gazi Kümbetinde sanduka olarak kullanılan bir Roma lahdi yer almaktadır.⁵⁸ Bunlara ek olarak, aynı alanda yer alan park içerisinde anıtsal bir mimari yapıya ait üst yapı (saçaklık) bloklarıyla birlikte iki adet lahit kapağı bulunmaktadır.⁵⁹ Bu bulgular, nekropolün sınırlarını batı yönünde genişletmektedir. Ayrıca Halifet Gazi Kümbetinin 250 m batısında yer alan Kılıçaslan Türbesi'nin duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılan ve bir gladyatöre ait olduğu değerlendirilen bir mezar steli bulunmaktadır.⁶⁰ Bununla birlikte Kılıçaslan Türbesi'nin 70 m kuzeyinde yer alan Yörgüç Paşa Camii duvarlarında da yazıtlı devşirme bloklar içinde mezar stelleri görülmektedir.⁶¹ Bu bölgede yoğunlaşan devşirme malzemeler hem yakın bir bölgede anıtsal mimari yapıların varlığına hem de nekropolün sınırlarına işaret etmektedir. Bahsi geçen son yapıların tümü Amasya-Tokat yolu üzerinde yer almakta olup, kente ulaşımın sağlanmasına topografik olarak müsaade eden ve İris Nehri sayesinde oluşan vadi hattı üzerindedir. Yani Amaseia Kenti'ne batı yönden girişin sağlanmış olduğu aks üzerindedir (Fig. 1). Yine bu aks üzerinde ve Kılıçaslan Türbesi'nin de 1,2 km batısında 2013 yılında müze tarafından yapılan bir kazıda, mozaik zeminli anıtsal bir yapı kompleksinin kalıntılarıyla birlikte Roma Dönemi'ne tarihlendirilen 8 adet sandık mezar açığa çıkartılmıştır.⁶² Bu da bizlere nekropolün

55 Amasya Merkez İlçe Üçler (Yüzevler) Mahallesi 1046 Ada, 10 ve 11 Nolu Parsellerde Yapılan Kurtarma Kazısı Sonuç Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi, 2013: 1-3.

56 Doğanbaş 2018: 46-47.

57 Doğanbaş 2018: 18-21.

58 Anderson vd. 1910: 145; Bean 1953: 154-155.

59 Bu alana Halifet Mezarlığı ismi verilmiş olması ve bir nekropolle aynı işleve sahip olması önemlidir.

60 Anderson vd. 1910: 134-136.

61 Dikmen- Toruk 2019: 55-56.

62 İlimiz Merkez Gökmedrese Mahallesi 588 Ada, 2 ve 80 Parsellerde Gerçekleştirilen Kurtarma Kazısı Sonuç Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi, 2013:

kente ulaşımın sağlandığı batı aksı boyunca İris Nehri'nin güneyindeki yamaçlarda devam ettiğini gösterir (Fig. 1).⁶³

Güney Nekropolü

Amasya Merkez'de Dere Mahallesi sınırlarında ve kaleye göre İris Nehri'nin karşı kıyısında yer alan bir kayalık alanda toplam 3 adet kaya mezarı görülmektedir. Bunlardan ikisi bitişik nizamda ve ikiz planlı olup, nehir kenarındaki düzlükten yamaca doğru yükseltinin başladığı bölümde yer alırlar (Fig. 8). Bu iki mezarın hemen önünden nehre doğru inen küçük bir dere olmakla birlikte bu mezarlar kuzeybatıya yani kente ve kaleye bakar durumdadır. Aynı kayalığın kuzeye bakan kısmında, Sofular Mahallesi sınırlarında ise bir diğer kaya mezarı bulunmaktadır. Bu mezarın bakışı kuzey yönde olup, kenti ve kaleyi değilse de İris Nehri'ni görececek bir konumdadır.

Yukarıda bahsedilen kaya mezarları haricinde, 2006 yılında Dere Mahallesi'nde yapılan bir kurtarma kazısında çeşitli tipte mezarlar bulunmuştur.⁶⁴ Bu kazıda 2'si tonozlu mezar ve 5'i sandık mezar tipinde olmak üzere toplam 7 mezar açığa çıkartılmıştır (Fig. 9).⁶⁵ Mezarlar MS 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁶⁶

Günümüze kadar tespit edilmiş olan ve tümü aynı kayalık üzerinde ya da etrafında yer alan bu mezarlar bizlere bu alanda en geç Roma Dönemi'nde bir nekropolün varlığını göstermektedir. Bu nekropol tarafımızca Güney Nekropolü olarak isimlendirilmekte ve kentin güney yöndeki yayılımının sınırlarını belirlemekte son derece

önemli bir veri olduğu düşünülmektedir (Fig. 1).

Kuzeydoğu Nekropolü

Amasya Merkez Kirazlıdere Mahallesi sınırlarında yapılan çeşitli kurtarma kazılarında bulunan mezarlar, bu alanda bir diğer nekropolün varlığını açığa çıkarmıştır. Bu alan, kentin çekirdeğini oluşturan kale yerleşimine yaklaşık 1,5 km mesafedeki konumuyla kaleye en uzak nekropolü oluşturur. Konum olarak Kuzey Nekropolü'nün doğusunda ve İris Nehrinin karşısında yer alır (Fig. 1).

Bu alanda tespit edilen ilk mezar 2006 yılındaki kurtarma kazısında açığa çıkmış ve müze uzmanları tarafından MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁶⁷ Daha sonra 2010 yılında yapılan kurtarma kazısında 7 adet tonozlu mezar, 5 adet çukur mezar ve 1 adet sandık mezar açığa çıkartılmıştır.⁶⁸ Bu mezarlar müze uzmanları tarafından genel olarak MS 4-5. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.⁶⁹ Alanda 2014 yılında yapılan son kurtarma kazısında 21 adet tonozlu mezar ve 1 adet çukur mezar tespit edilmiştir.⁷⁰ Bu mezarlar Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Fig. 10).⁷¹

Yukarıda bahsedilen ve kurtarma kazılarında açığa çıkan mezarların haricinde aynı nekropole dahil olduğu düşünülebilecek 2 adet de kaya mezarı bulunmaktadır. Bu mezarlar kaleden İris Nehri boyunca nekropole ulaşan aks üzerinde ve kurtarma kazılarında tespit edilen mezarlara ortalama 700 m mesafede yer alırlar. Her ne kadar aradaki mesafe büyük görünse de, iki neden ile bu kaya mezarlarının nekropole dahil olması mümkün görülmektedir. Bunlardan ilki, kurtarma kazılarında bulunan mezarlar ile kaya mezarları arasında ve her iki tarafa da ortalama 350 m mesafede yer alan, Sanayi Caddesi üzerindeki

1-4.

63Nekropolün iki bölümü arasındaki 1,2 km mesafe fazla olarak görülebilir ancak bu alanın büyük bir kısmı günümüzde Memi Dede Mezarlığı ismiyle bilinen büyük bir mezarlık tarafından doldurulmaktadır. Bu mezarlık içinde kentte Roma Dönemi'nden itibaren varlık gösteren tonozlu mezarlarla benzerlik gösteren ancak yoğun tahribat nedeniyle net bir tarihlere yapılamayan mezar örnekleri de görülmektedir. Bu durum nekropolün yayılım alanının genişliği konusunda destekleyici bir önem arz etmektedir.

64 Amasya Merkez Dere Mahallesi 222 ADA, 2, 3 ve 4 Nolu Parsellerdeki Kurtarma Kazısı Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi 2006: 1-4.

65 Amasya Merkez Dere Mahallesi 222 ADA, 2, 3 ve 4 Nolu Parsellerdeki Kurtarma Kazısı Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi 2006: 1-4.

66 Amasya Merkez Dere Mahallesi 222 ADA, 2, 3 ve 4 Nolu Parsellerdeki Kurtarma Kazısı Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi 2006: 4.

67 Amasya Merkez Kirazlıdere Mahallesi Terminal Caddesi 1200 Ada ve 6 Parselin Kenarındaki Sokak Yolunun Altında Yer Alan Mezarda Yapılan Kurtarma Kazısı Sonuç Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi 2006: 1-2.

68 Amasya Merkez Kirazlıdere Mahallesi 3 Pafta 100 Ada ve 52 Parseldeki Taşınmazın Kurtarma Kazısı Sonuç Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi, 2010: 1-5.

69 Amasya Merkez Kirazlıdere Mahallesi 3 Pafta 100 Ada ve 52 Parseldeki Taşınmazın Kurtarma Kazısı Sonuç Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi, 2010: 5.

70 Polat 2015: 1-18.

71 Polat 2015: 11.

kesitlerde görülen tonozlu mezar kalıntılarıdır. Bu mezarlar hakkında kayıtlı bir bilgi bulunmasa da 2010 ve 2014 yılı kazılarında tespit edilen tonozlu mezarlarla birebir benzerlik göstermektedirler. Bu nedenle aynı nekropole dahil olması gereken bu mezarlar, kaya mezarlarının nekropole olan mesafesini kısaltmaktadırlar. Kaya mezarlarının nekropole dahil olduğunu düşündüren ikinci gerekçe ise İris Nehri'nin karşı kıyısında yer alan Kuzey Nekropolü'nün üzerinde yer aldığı ve nehre hâkim yamaçlar boyunca 900 m'yi bulan bir uzunluğa sahip olmasıdır. Bununla birlikte Güneybatı Nekropolünün de mevcut verilerle değerlendirildiğinde yaklaşık 1,5 km uzunluğunda olduğu tahmin edilmektedir. Bu nekropollerin nehir vadisine hâkim yamaçlar boyunca uzun birer alana yayılmış olmaları, Kuzeydoğu Nekropolü'nün de bunlar gibi büyük bir yayılımı olmasını mümkün göstermektedir.

Nekropol Alanlarının Yayılımı Üzerine

Kentte yer alan ve yukarıda kısaca tanıtılan nekropol alanlarının ortak özelliklerine geçmeden önce değinilmesi gereken bir diğer nekropol vardır. Bu nekropol *intramural* özellik göstermesi nedeniyle bu değerlendirmelere dahil edilmemiştir. Kale-kent yerleşiminin üzerine kurulu olduğu ve Harşena Dağı adıyla anılan kayalık alan üzerinde, kalenin içinde, kente ve nehre hâkim konumda Pontus krallarına ait kaya mezarları bulunmaktadır (Fig. 1- 2, Fig. 11).⁷² Bu alanda krallara ait kaya mezarlarına ek olarak 2 kaya mezarı daha bulunur. *Intramural* gömü geleneğinin MÖ 7. yüzyıldan itibaren tamamen terkedilmesine karşın, toplumda yüksek statüye sahip kişiler için bir imtiyaza dönüştüğü bilinmektedir.⁷³ Bahsi geçen kaya mezarlarının oluşturduğu *intramural nekropol* de krallara ait olması nedeniyle bu istisnai duruma örnektir. Bununla birlikte kentin sınırları ve yayılımı üzerine veri sağlamaması nedeniyle bu çalışmanın kapsamında değerlendirilmemektedir.

Yukarıda incelenen nekropollerin en önemli ortak özellikleri; İris Nehri'nin ve ona bağlanan Tersakan Çayı'nın oluşturdukları ve kente ulaşımı sağlayan hatlar üzerinde olmalarıdır. Nehirlerin oluşturduğu bu hatların ikiye ayırdığı vadilerin her iki yakasında da konumlanmış olmalarıyla

birlikte bu hatlar üzerinde kaya mezarlarının da yoğun görülmesi, kente ulaşan yolları kullanan insanlarca görünürlük kazanma isteğine bağlı olmalıdır. Nitekim Kuzey Nekropolü'nün 570 m kuzeyinde, Tersakan Çayı hattında ve bu çayın İris Nehriyle bulunduğu noktaya yakın konumda 2 adet kaya mezarı görülmektedir. Tersakan Çayı ve İris Nehri'nin birleşip aktığı kuzeydoğu istikametinde, yine nehir kenarında ve bu 2 kaya mezarına 1 km mesafede "Aynalı Mağara" adıyla bilinen, Büyük Rahip Tes Kaya Mezarı yer alır.⁷⁴ Bu mezarın da 470 m kuzeydoğusunda, yine nehre hâkim konumda Küçük Mağara ismiyle anılan bir başka kaya mezarı bulunur.⁷⁵ Bu kaya mezarları Kuzey Nekropolü'nün bir uzantısı olabileceği gibi, akarsu hatlarında ve kente ulaşım sağlanan güzergahlarda bulunmaları yönüyle de önemlidir. Buna benzer örnekler diğer nekropoller için de sıralanabilir.⁷⁶

Nekropollerin bir diğer ortak özelliği ise akarsu kenarındaki düzlüklerin bittiği ve hafif eğimin başladığı kısımlardan, artlarındaki kayalıklara kadar uzanıyor olmalarıdır. Bu sayede tüm nekropoller akarsuya ve bulunduğu vadiye hâkim birer manzaraya sahiptirler. Özetle konumları itibarıyla nekropoller, kente giriş çıkışın sağlandığı yol güzergahları boyunca konumlandırılmıştır. Kuzey, Kuzeydoğu ve Güneybatı Nekropollerinin İris hattı boyunca, kentin girişine kadar uzanan geniş ve doğrusal birer alana yayılmış olmaları bunun göstergesidir (Fig. 1). Antik Dönem'de kentin çıkışından nekropol alanlarına uzanan yollar üzerinde mezarların yerleştirilmesi bir gelenektir.⁷⁷ Bu nedenle her ne kadar bu nekropollerin kentin bir miktar dışında yer adlığını düşünmek gerekse de kent ile

74 Bkz. Fleischer 2017: 89-99.

75 Bkz. Fleischer 2017: 101-102.

76 Nekropollerin, kente ulaşımın sağlandığı doğal geçitler olan akarsu hatları boyunca konumlandırılmasına benzer şekilde kaya mezarlarının da bu düşünceyle konumlandırıldığı görülür. Metin içinde Kuzey Nekropolü için verilen örneklere benzer şekilde; Güneybatı Nekropolü'nün sırtlarındaki kayalıklarda görülen bir kaya mezarı ya da Kuzeybatı Nekropolü'nün bulunduğu yamaçların batısında görülen bir kaya mezarı konumları itibarıyla önemlidir. Bu mezarlar yakınlardaki nekropollerin birer parçası olabileceği gibi nekropollerden ayrı olup, sadece nehir ve yola baki sahibi olma kaygısıyla da konumlandırılmış olabilirler. Önemli olan tümünün nehre ve buna bağlı kente ulaşan yol güzergahına hâkim olmalarıdır.

77 Lysandrou 2020: 242.

72 Özdemir 2001; Fleischer 2009; Fleischer 2017.

73 Bean, 1997: 155; Hürmüzlü 2008: 4-5; Uhri 2010: 75-80.

nekropol arasındaki yollarda mezarların varlığı normal olmalıdır. Amaseia özelinde, bir akarsu vadisi olması nedeniyle hem kente uzanan yollar hem de kent ile nekropoller arasındaki yollar topografyanın gereği olarak nehre paralel vaziyette ve dar bir alanda birleşmiş durumda olmalıdır.⁷⁸

Amaseia nekropollerindeki mezar tiplerinin sayıca dağılımı incelendiğinde, günümüze kadar tespit edilen mezarların 77'si sandık mezar, 76'sı tonozlu mezar, 24'ü kaya mezarı ve 7'si çukur mezardır (Fig. 14). Sayılardan anlaşılacağı üzere kentte en çok tercih edilen mezar tipi tonozlu mezarlar ve sandık mezarlardır. Bitişik nizamlı tonozlu mezarlar; Amaseia nekropollerinde günümüze kadar açığa çıkan mezarların %41'ini oluşturur. Bu mezar tipi; Phrygia, Lydia ve Kilikia bölgelerinde Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren yaygın kullanım gören ve MS 7. yüzyıla kadar görülebilen bir mezar tipidir.⁷⁹ Amaseia'daki örnekleri ise Roma İmparatorluk Dönemi sonrasında, MS 1. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamış ve Erken Bizans Dönemi'nde MS 5-6. yüzyıllara kadar yaygın kullanılan bir mezar tipi olarak tercih edilmiştir. Sandık mezarlar Anadolu genelinde en yaygın kullanım görmüş mezar tiplerinden biri olup; Troya, Parion, Lampsakos, Antandros, Pergamon, Phokaia, Laodikeia, Tripolis, Eumenia ve Kyme gibi birçok bölge ve kentte örneklerine rastlanmaktadır.⁸⁰ Yaygın kullanım gören bu mezar tipi, Amaseia'da da %42'lik bir oranla en çok tercih edilen mezar tipi olmuştur. Yukarıdaki verilere göre sandık mezarların kullanımı, kentte yoğun olarak Roma Dönemi'nde görülmekle birlikte, Erken Bizans Dönemi'nden itibaren azalmıştır. Tonozlu mezarlar için ise bu durum tersi bir görünümde. Tonozlu mezarların kentteki kullanımı Roma Dönemi'nde başlamış olsa da yaygınlaşması MS 3. ve 4. yüzyılları bulmuş ve Erken Bizans Dönemi'nde en çok tercih edilen tip haline gelmiştir.

İncelenen nekropollerdeki mezarların genel olarak tarihlendirmelerine bakıldığında, Kuzeydoğu Nekropolü haricindekilerin MS 2-4. yüzyıllara tarihlendirildiklerini görürüz. Bu da bize MS 1.

78 Amaseia'dan geçen yollar için bkz. Munro 1901: 52-66; French 1996: 90-91; Marek 2003: 183; French 2013.

79 Sandık mezarların Anadolu'daki örnekleri için bkz. Şimşek vd. 2011: 9-10.

80 Arıcı 2020: 166.

yüzyıl sonrası ve muhtemelen kent yönetiminin vassal krallardan alınıp, Roma eyalet sistemine dahil edilmesinden sonra kentte hızlı bir nüfus artışı olduğunu ve bu nekropol alanlarının ortaya çıktığını gösterir. Kuzeydoğu Nekropolü ise içinde yer alan mezarların çoğunluğunun MS 4-5. yüzyıllara yani Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmesi nedeniyle, kentin nüfusunun bu dönemde artmaya devam ettiğini ve bu nedenle kent merkezinden daha uzak alanlara da nekropollerin ilerlediğini gösterir

Nekropoller Arasında Kalan Alan-Kent Merkezi

Erken Tunç Çağı'ndan itibaren extramural gömülerin intramural gömülere oranla sayıca bariz bir üstünlüğe ulaştığı, MÖ 2. binyılda intramural gömülerin sayısının azalarak bu geleneğin terkedilmeye başladığı ve bundan sonrasında toplum içinde statüsü yüksek kişiler için birer istisna gibi uygulanmaya devam ettiği görülür.⁸¹ Kıta Yunanistan'da, adalarda ve Batı Anadolu'da MÖ 7. yüzyıldan itibaren intramural gömü terkedilmiş ve nekropoller kent merkezinin dışına konumlandırılmıştır.⁸² Yani Antik Dönem'in çok öncesinde intramural gömü geleneği neredeyse terkedilmiş ve bir ayrıcalık nedeniyle uygulanabilir hale gelmiştir. Bu durumun net bir örneğini de Amaseia teşkil etmektedir. Kentte, kale içi yerleşimin bulunduğu alanda, Pontus krallarına ait kaya mezarlarının oluşturduğu bir kraliyet nekropolünün yer alması, intramural nekropollerin istisnai durumlardaki varlığına önemli bir örnektir. Kentte bunun haricindeki tüm nekropoller extramural özelliktedir. Nitekim kentte tespit edilebilen extramural nekropol alanları içerisinde devşirme malzeme kullanımı ya da kalıntısı görülmemesi, bu alanların yalnızca nekropolis olarak kullanıldığını desteklemektedir.⁸³ Bu nedenle kale-kent yerleşimini çevreleyen ve

81 Uhri 2010: 75-80.

82 Hürmüzlü 2008: 4-5.

83 Bu duruma istisna oluşturan tek bir nokta olup, Güneybatı Nekropolü içinde kaldığını düşündüğümüz Halifet Mezarlığı isimli alanda yer alan Halifet Gazi Kümbeti yanında ve günümüzde yıkılmış olan Halifet Gazi Medresesi'nin arsasında yer alan entablatür bloklarıdır. Bkz. Anderson vd.1910: 118-120. Ancak aynı alanda yer alan lahit, lahit kapakları ve mezar stelleri nedeniyle alanın bir nekropol olduğu ve iskan görmediği düşüncemiz değişmemektedir. Burada bahsedilen entablatür bloklarının, medresenin inşası için sonradan getirildiği değerlendirilmektedir.

vadi boyunca nehre paralel uzanan nekropollerin arasında kalan alan, bizlere Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Amaseia kentinin yayılım alanını gösteriyor olmalıdır (Fig. 1).

Bu alanda yer alan kale ve kale içi yerleşim Roma Dönemi şehir sikkeleri üzerinde de sıklıkla belirtilmiştir.⁸⁴ Buna göre; yukarıda tarifi yapıldığı üzere, zirvede bir akropol içinde tapınak ve sunak, nehir kenarında bir başka tapınak ve sunak, nehirden akropole doğu ve batıda yükselen sur duvarları ile kale ve kale içi yerleşim belirtilmiştir (Fig. 12). Sikkelerden de anlaşılacağı üzere yerleşim bir kale-kent (*phourion*) tipindedir. Ancak zaman içerisinde ve olasılıkla Roma Dönemi'nde MÖ 1-MS 1. yüzyıllarda, yerleşim nehrin karşı kıyısına da genişlemiştir. Bunun en önemli göstergesi Amaseialı olan Strabon'un anlatısında yer alan "...ırmağın üzerinde bir tanesi kentten varoşlara diğeri de varoşlardan dışarıya olmak üzere iki köprü kurulmuştur..." ifadesidir.⁸⁵ Burada Strabon, kentin karşı kıyısında "varoş" olarak nitelendirdiği yerleşim alanlarının varlığını bildirmiş olur. Burada bahsedilen köprülerden ilki ise zaman içerisinde eklemeler görse de günümüzde varlığını sürdüren Alçak Köprü olmalıdır (Fig. 13). Bununla birlikte, "varoşlar" olarak ifade edilen nehrin güney kıyılarına, su teminini sağlayan ve "Ferhat Su Kanalı" adıyla bilinen Roma Dönemi'ne ait su kanalının varlığı önemlidir.⁸⁶ Bu kanal, kentte tespit edilen kapasitesi en yüksek kanal olması yönüyle, nehrin güney kıyılarındaki yerleşimin nüfusunun da yoğun olduğuna işaret eder. Kale yerleşimi doğuda İris Nehri'nin oluşturduğu menderes ve Kuzey Nekropolü, batıda ise Kuzeybatı Nekropolü ile sınırlanmaktadır. Kale kuzey yönde, üzerine kurul olduğu Harşena Dağı olarak anılan konik kayalığın doğal olarak bağlı bulunduğu Kırklar Dağı ile sınırlanmaktadır. Güneyde ise İris Nehri bir diğer doğal sınırı oluşturmaktadır (Fig. 1).

İris Nehri'nin güney kıyılarında yer alan "varoşlar" ise doğu yönde Güney Nekropolü'nün yamaçlarında kurulu olduğu ve üzerinde kaya mezarları bulunan "Yassıkaya" olarak bilinen

kaya kütlesi ile doğal olarak sınırlanmaktadır. Batı yönde Güneybatı Nekropolü, güneyde Ferhat Dağı ve kuzeyde İris Nehri "varoşlar" olarak anılan alanın diğer sınırlarını belirlemektedir (Fig. 1).

Sonuç olarak Amaseia Kenti; Hellenistik Dönem'de bir kale-kent olarak kurulmuş, Pontus Krallığına başkentlik yapmış, Roma Dönemi'nde İris Nehri'nin karşı kıyılarına doğru genişlemiş, yukarıda tanımlanan nekropoller ile kuşatılmış alanda yer almaktadır (Fig. 1). Kent; *akropolis*, *basileion*, kale içi yerleşim alanı ve "varoşlar" olarak anılan güney kıyıda yerleşim alanından oluşan dört ana bölgeye sahiptir. Kale içinde bulunan resmi yerleşim alanlarından *akropolis* ve *basileion* arasındaki ulaşım, kayalık alana oyulan basamaklar ve sarp patikalardan sağlanmıştır.⁸⁷ Sivil yerleşim alanları ise Strabon'un bahsettiği köprü sayesinde birbirlerine bağlanmıştır (Fig. 13).

Kentte tespit edilebilen ve yukarıda kısaca bahsedilen nekropollerde bulunan mezarların büyük çoğunluğunun Roma Dönemi'ne, MS 2. yüzyıl ve sonrasına ait olması dikkat çekicidir. Bu durum bizlere kentin MS 2. yüzyıldan itibaren gelişim gösterdiği ve genişlediğini çağırıştır. Nitekim D. French tarafından kentte yapılan epigrafik yüzey araştırmalarının sonucunda, kentte tarihlenebilen yazıtların MS 2. yüzyıldan itibaren bariz bir artış gösterdiği anlaşılmıştır.⁸⁸ Bu bilgi nekropol verileriyle uyumlu olup, bizlere Roma Dönemi'nde ve MS 2. yüzyıldan itibaren kentin geliştiğini işaret etmektedir.

Kentin merkez noktasını oluşturan kaleye en uzak mezarların görüldüğü iki nekropolden biri olan Kuzeydoğu Nekropolü içindeki mezarların büyük çoğunluğunun MS 4-5. yüzyıllara tarihleniyor olması ve yine benzer uzaklıkta mezarlara sahip Güneybatı Nekropolü yakınlarında Bizans Dönemi'nde bir manastırın bulunması;⁸⁹ kentin Geç Roma ve Erken Bizans Dönemlerinde de gelişmeye devam ettiğine işaret etmektedir.

84 Price ve Trell 1977: fig. 162; Ireland 2000: no. 232; Dalaison 2008: no. 580; Doğanbaş 2013: 68, 76, no. 13,14,15.

85 Strabon 12, 3, 39.

86 Yüce 1999: 199-218; Urak- Aksulu 2006: 93-112; Aykutlu 2023: 197-202.

87 Ulaşımı sağlayan kaya basamakları hattı üzerinde girişi yer alan basamaklı kaya tüneli yakınında anakayada bulunan bir yazıt, bizlere basamakların ya da basamaklı kaya tünelinin VI. Mithradates Eupator tarafından yaptırıldığını bildirmektedir. Bkz. SEG 40:1160 ([https://inscriptions.packhum.org/text/265792?hs=45-57\(15.02.2024\)](https://inscriptions.packhum.org/text/265792?hs=45-57(15.02.2024)))

88 French 1991: 67.

89 Kuzucular 1994: 29.

Teşekkür

Prof. Dr. Musa Kadioğlu'na makaleye olan değerli katkıları için teşekkürü bir borç bilirim.

Makale Gönderim Tarihi: 17.04.2024

Makale Kabul Tarihi: 29.08.2024

HÜSEYİN ONUR ERDEM

Orcid ID: 0000-0003-2284-5533

Amasya Üniversitesi, Tasarım Meslek
Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama
Bölümü

Amasya/TÜRKİYE

onurerdem@live.com

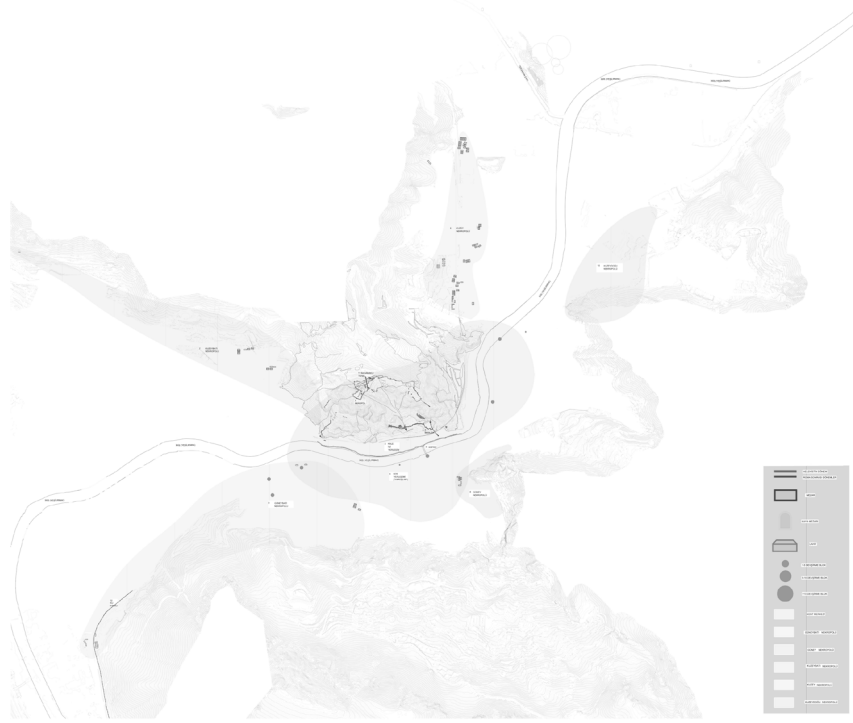

Fig. 1. Amaseia Kenti Haritası

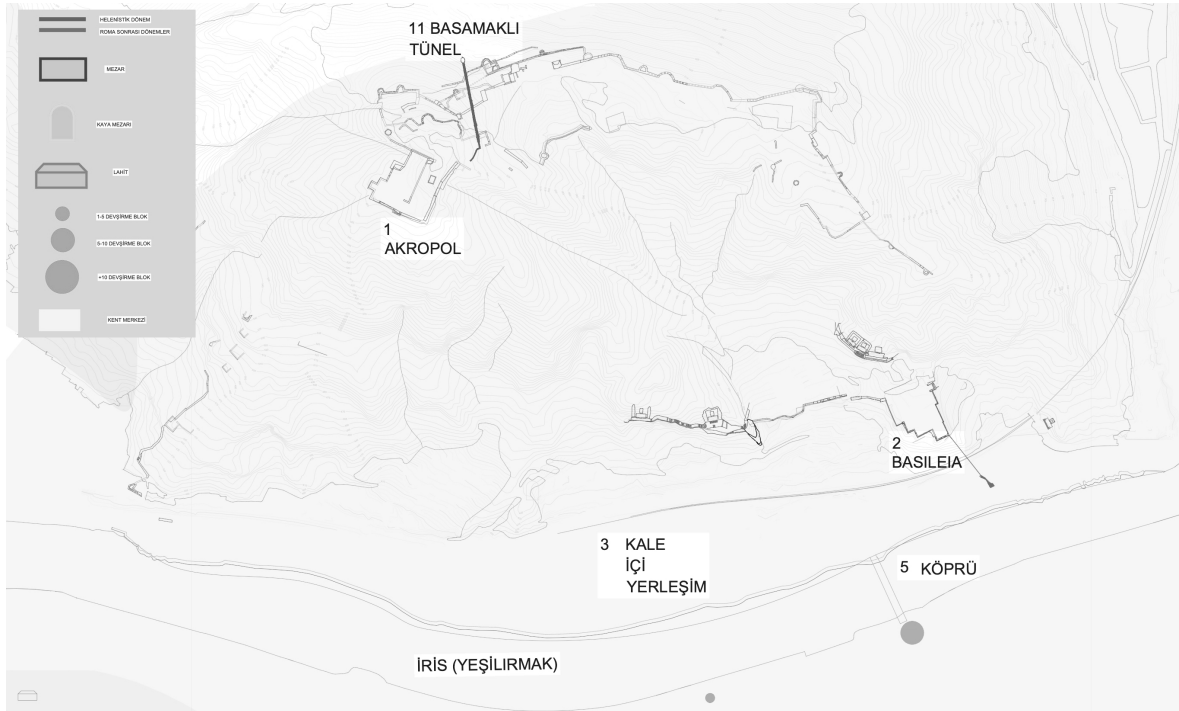

Fig. 2. Kale Planı (Kale planının hazırlanmasında GÜR&YA İnşaat Proje ve Restorasyon San. Tic. Lim. Şti.tarafından 2005 yılında hazırlanan rölöveler ile Boyut Mimarlık İnş. Tic. Ltd. Şti. adına Mim. Hüsamettin YELKEN tarafından 2019 yılında hazırlanan rölövelerden yararlanılmıştır. Pontus Kral Kaya Mezarlarının plana eklenmesi için Otoket Mimarlık Mühendislik İnşaat San. Ve Tic. Ltd. Şti. tarafından hazırlanan rölöveler ile birlikte R. Fleischer'in çizimlerinden yararlanılmıştır. Bkz. Fleischer 2017: 4.)

Fig. 3. Harşena Dağı

Fig. 4. Basileion

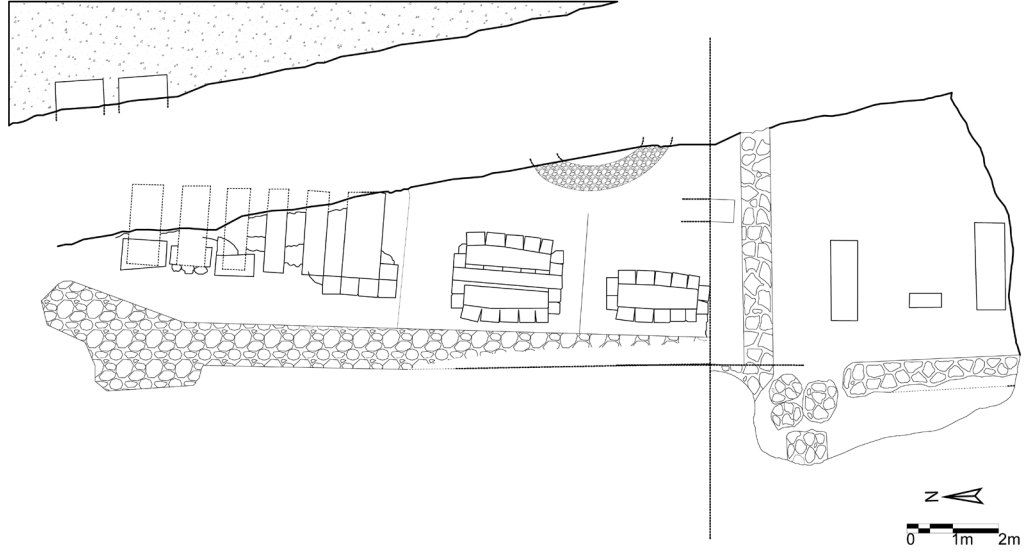

Fig. 5. Kuzey Nekropolü'nde 1986 ve 1987 yıllarında tespit edilen mezarların planı (Aynı parselde 1986 yılında bulunan mezarların çizimleri M. Tektaş'ın planından; 1987 yılında bulunan mezarların çizimleri Amasya Müzesi Arşivinden yararlanılarak yeniden çizilmiş ve birleştirilmiştir. Bkz. Tektaş 1988: 28; Eski Şamlar Mezarlığı 1987 Yılı Kurtarma Kazısı Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi, 1987.)

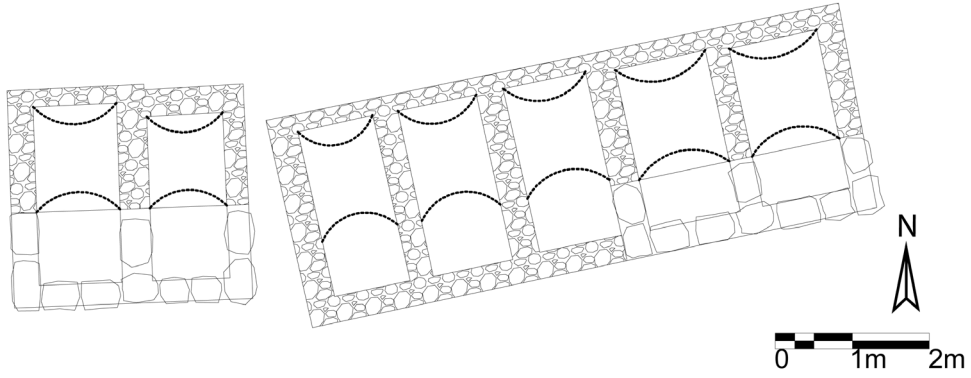

Fig. 6. Kuzey Nekropolü'nde 2006 yılında tespit edilen tonozlu mezarların planı (Amasya Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan çizimlerden yararlanılarak yeniden çizilmiştir. Orijinal çizimler için bkz. Şamlar Mahallesi 63 Pafta, 46 Ada ve 3 Parsel Kurtarma Kazısı Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi 2006: 1-5.)

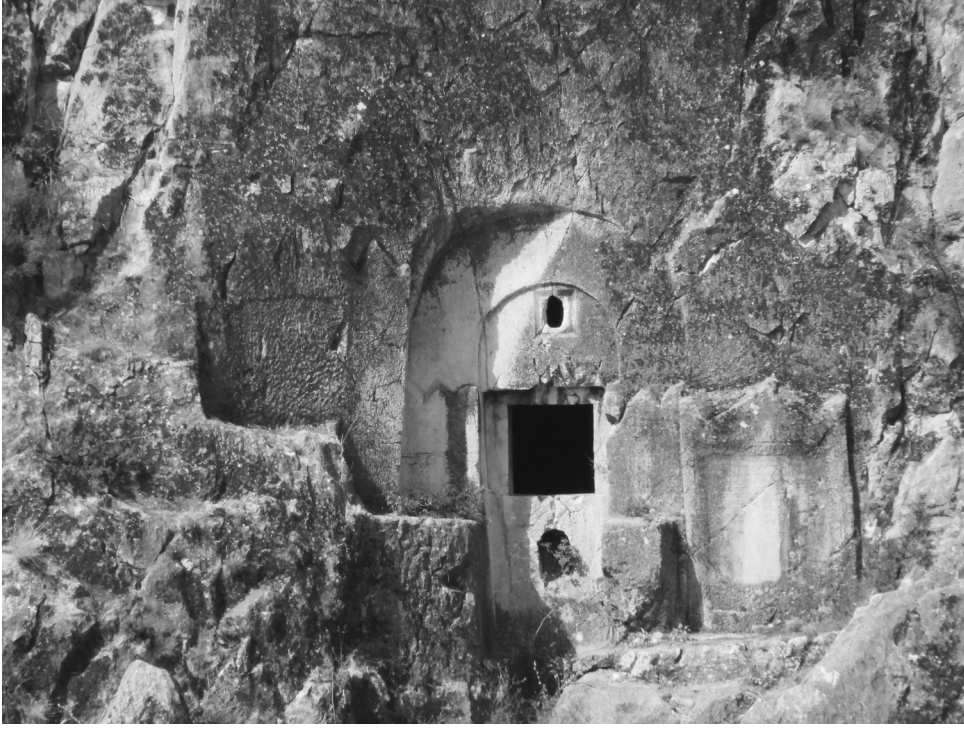

Fig. 7. Rufus Kaya Mezarı

Fig. 8. Güney Nekropolü ikiz kaya mezarı

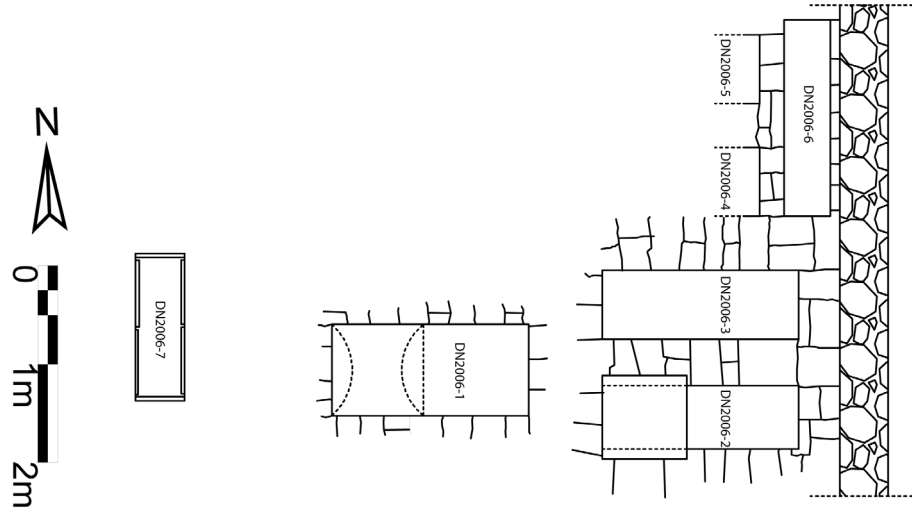

Fig. 9. Güney Nekropolü'nde 2006 yılında tespit edilen mezarların planı (Amasya Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan çizimlerden yararlanılarak yeniden çizilmiştir. Orijinal çizimler için bkz. Amasya Merkez Dere Mahallesi 222 ADA, 2, 3 ve 4 Nolu Parsellerdeki Kurtarma Kazısı Raporu, Amasya Müze Müdürlüğü Arşivi 2006: 1-4.)

Fig. 10. Kuzeydoğu Nekropolü'nde 2014 yılında tespit edilen mezarlar (Amasya Müzesi Arşivi)

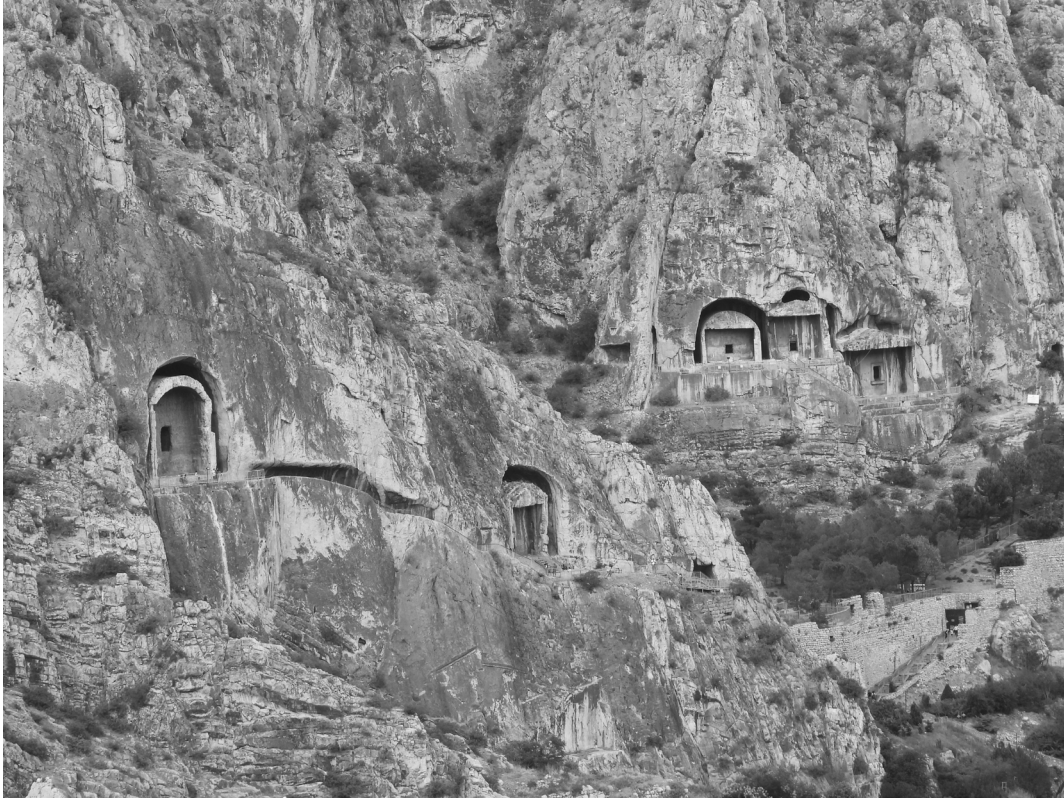

Fig. 11. Kraliyet Nekropolü

Fig. 12. Amaseia Şehir Sikkesi (<https://amasya.ktb.gov.tr/Resim/73731,uu.png?0> (23.12.2023))

Fig. 13. Alçak Köprü

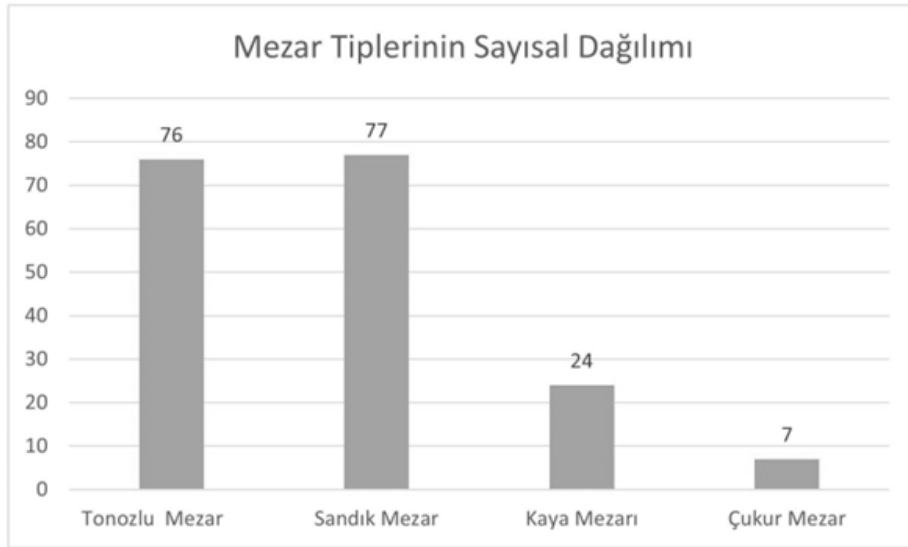

Fig. 14. Amaseia nekropollerinde tespit edilen mezarların tiplerine göre sayısal dağılımı

Syedra Antik Kenti Büyük Hamam Yapısı'nın Palaestra Mozaikleri

[THE PALAESTRA MOSAICS OF THE GREAT BATH STRUCTURE IN SYEDRA
ANCIENT CITY]

Hatice ERGÜRER

Keywords

Syedra Ancient City, Great Bath, palaestra mosaics, Roman period, Late Antiquity.

Anahtar Kelimeler

Syedra Antik Kenti, Büyük Hamam, Palaestra Mozaikleri, Roma Dönemi, Geç Antik Çağ.

ABSTRACT

Syedra Ancient city located within the mountainous region of Cilicia (Cilicia Tracheia), is situated in Seki village, approximately 20 km from the center of Alanya district in Antalya province. Positioned 400 meters above sea level, the city takes its name from the 'Sedre Stream.' The city is located on a relatively high hill and its extending slopes toward the coast. Systematic excavations began in 2019, with work being carried out simultaneously in the frigidarium section of the Great Bath and the Palaestra. During these excavations, the Roman Period floor mosaics and the Late Antique pool of the palaestra were uncovered. This study examined the floor mosaics of the palaestra and the Late Period pool. Analogical, stylistic, and typological evaluations led to the conclusion that the Roman Period mosaic pavement of the Great Bath's palaestra can be dated to the early or mid-3rd century AD, while the Late Antique pool can be dated to the late 5th or the early 6th century AD.

ÖZET

Dağlık Kilikia Bölgesi (Cilicia Tracheia) kentleri içerisinde bulunan Syedra Antik Kenti Antalya İli'nin Alanya İlçesi'nde, ilçe merkezine yaklaşık 20 km uzaklıktaki Seki Köyü'nde yer almaktadır. Denizden 400 m yükseklikteki kent, ismini "Sedre Çayı" ndan almaktadır. Yüksekçe bir tepe ve onun kıyıya uzanan eteklerine konumlandırılmış kentte, 2019 yılında ilk sistemli kazılar gerçekleştirilmiş ve çalışmalar Büyük Hamam'ın frigidarium bölümüyle eş zamanlı olarak palaestrada da yürütülmüştür. Bu çalışmalar sırasında palaestranın Roma Dönemi taban mozaikleri ve Geç Antik Çağ havuzu açığa çıkartılmıştır. Söz konusu bu çalışmada palaestraya ait taban mozaikleri ve geç dönem havuzu incelenmiş, yapılan analogik, stilistik ve üslupsal değerlendirmeler sonucu Büyük Hamam'ın palaestrasına ait Roma Dönemi mozaik döşemin MS 3. yüzyıl başı ya da ortalarına, Geç Antik Dönem havuzunun ise en geç MS 5. yüzyıl sonu veya 6. yüzyılın başlarına tarihlenebileceği anlaşılmıştır.

Giriş

Syedra Antik Kenti, Antalya'nın Alanya İlçesi'ne bağlı Seki Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Denizden yaklaşık 400 m yükseklikte, bölge halkının "Asar Tepe" olarak isimlendirdiği yüksekçe bir zirve ve onun kıyıya uzanan eteklerinde kurulmuştur.¹ (Fig. 1) Kentin ismini, Kilikya ile Pamphylia Bölgesi arasında sınır oluşturan "Sedre Çayı" ndan aldığı düşünülmektedir.² Bir liman

şehri olma özelliği taşıyan kentin, antik kaynaklar, yerleşim dokusu ve epigrafik verileri Cilicia Tracheia (Dağlık Kilikya) özelliği gösterdiğini ortaya koymaktadır.³

Kentte Arkaik ve Hellenistik Dönem'lerin varlığı seramikler yoluyla bilinmekte⁴ ancak Geç Hellenistik Dönem ile mimari ve epigrafik bulguların

¹ Ergürer ve Ergürer 2023: 41.

² Hüber 1967: 44; Bean 1976: 871; French 2014:11.

³ Can 2017a: 38.

⁴ Arkaik Dönem seramikleri Dr. Öğr. Üyesi H. Ergürer tarafından incelenmiş olup yayın sürecindedir.

yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır.⁵ Kentteki yapılaşmanın arttığı MS 2-4. yüzyıl ise Syedra'nın en parlak dönemi olarak görülmektedir. Bununla birlikte kentin MS 12. yüzyıla kadar bir piskoposluk merkezi olduğu bilinmekte ve MS 13. yüzyıla kadar da iskân gördüğü, yüzeyden ele geçen sınırlı sayıdaki Anadolu Selçuklu Dönemi seramiklerinden anlaşılmaktadır.⁶

Syedra'da 2019 yılında başlayan ilk sistemli kazılar⁷ Büyük Hamam'ın frigidarium bölümünde gerçekleştirilmiştir. 21,91 m uzunluğa ve 7,9 m genişliğe sahip frigidariumun, apsis kısmında başlayan çalışmalar sonucu, bir taban mozaığıne ulaşılmış ve söz konusu mozaik 2020 yılında tamamen açığa çıkartılmıştır. Eşine nadir rastlanabilecek 164,2 metrekarelik taban mozaığında "Harekles'in On İki İşi" nin betimlendiği görülmüştür.⁸ (Fig. 2) Aynı yıl içerisinde Büyük Hamam'ın batısında yer alan palaestra bölümünde de çalışmalar başlatılmış ve bu alanın güneyi, kuzeyi ve batısında kısmen korunmuş mozaikli bir tabana ve 8,70 x 8,70 m ebatlarında zemini mozaikle kaplı bir havuza ulaşılmıştır. Havuzun zemin mozaikleri bitkisel ve geometrik bezemelerden oluşurken, palaestranın taban mozaığının yalnızca geometrik bezemelerden oluştuğu görülmüştür.

Bu çalışma ile palaestranın mozaikleri "Roma Dönemi" ve "Geç Antik Dönem/Erken Hristiyanlık" mozaikleri olmak üzere iki başlık altında değerlendirilecek, mozaiklerin üslup özelliklerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynayan geometrik, bitkisel veya figüratif bezemeler ışığında benzer örneklerin karşılaştırılması yapılarak, palaestranın ve havuzun yapım tarihlerinin tespit edilmesi ve mozaiklerin tanıtılması sağlanacaktır.

Palaestra'nın Roma Dönemi Mozaikleri

Antik Çağ'da hamamların halkın arınma ve

temizlenmesinin ötesinde kişisel bir yenilenme ve kökleri derinlere uzanan sosyal ve kültürel bir alışkanlık olduğu düşünülmektedir.⁹ Roma'da "Thermae" olarak adlandırılan bu yapılar, devlet veya şehrin ileri gelenleri tarafından inşa edilir ve geniş kitlelerce ulaşılabilir olmaları sağlanırdı.¹⁰ Daha çok eksensel ve simetrik düzene dayanan bu imparatorluk tipi hamamlar frigidarium (soğukluk), tepidarium (ılıkılık) ve caldarium (sıcaklık) dan oluşan bir plan yansıtmakta ve frigidariuma yapılan eklemelerle hamam genişletilmektedir.¹¹ Bu hamamların içerisinde geniş bahçe ve spor alanlarının (gymnasium) yanı sıra ana hamam blokunun çevresinde yer alan yarı-kültürel işleve sahip bir dizi ikincil mekânda bulunmaktadır.¹² Ayrıca yakınma öncesi hafif egzersiz veya oyunlar için tasarlanmış, içerisinde yürüyüş ya da sohbetin de edilebileceği sütun dizileri ile çevrelenmiş palaestra da (avlu) hamamının ayrılmaz mimari unsurları arasında yer almaktadır.¹³ Yegül, Roma İmparatorluk Dönemi'nde "hamam-gymnasium" olarak adlandırdığı Anadolu'daki bu mimari tipin, alçak ve ahşap çatılı mekânların çevrelediği sütunlu ve revaklı bir avlu (palaestra) ve bu avlunun bağlandığı kalın duvarlı, tonozlu, ana hamam bloğundan oluştuğunu, bunların hamam ile gymnasium birleşimi olduğunu bildirmektedir.¹⁴

Mimari düzenlemesi ile imparatorluk tipi "hamam-gymnasium" ların bir örneğini oluşturan Syedra Büyük Hamamı'nda, 2019 yılından itibaren gerçekleştirilen çalışmalarda, başta frigidarium olmak üzere, tepidarium, caldarium, apodyterium (?) ve palaestra bölümleri açığa çıkartılmıştır. (Fig. 3) Çalışma konumunu oluşturan hamamın palaestra bölümü ise frigidariumun doğusunda yer almaktadır. (Fig. 4) Yaklaşık olarak 16,20 x 12,60 m ölçülerindeki palaestranın, Roma Dönemi'ne ait mozaikleri güney, kuzey ve batı koridorlarda kısmen korunmuş halde ele geçmiştir. Tümü opus tessellatum tekniğinde yapılmıştır. Her bir koridorda yer alan mozaiklerin tesseraları benzer renk ve tonlarda iken mozaik desenleri birbirinden farklılık göstermektedir. Bunlardan palaestranın güneyinde yer alan

5 Bean ve Mitford 1962: 192.

6 Tarihçeye dair detaylı bilgi için bkn.: Ergürer ve Ergürer 2023: 42-46.

7 2019 yılı kazı çalışmaları Alanya Arkeoloji Müzesi başkanlığında Doç. Dr. Ertuğ Ergürer'in bilimsel danışmanlığında başlatılmış ve 2020 yılından itibaren Doç. Dr. Ertuğ Ergürer'in kazı başkanlığında çalışmalar sürdürülmektedir.

8 Syedra Büyük Hamamı'nın frigidarium taban mozaığı hakkında detaylı bilgi için bkn.: Ergürer 2023: 157-186.

9 Yegül 2006: 15.

10 Yegül 2014: 300.

11 Yegül 2014: 305.

12 Yegül 2006: 17.

13 Yegül 2006: 53.

14 Yegül 2008: 104.

ve doğu-batı yönünde uzanan mozaikli koridor 3, 42 m genişliğe ve 6, 70 m uzunluğa sahiptir. Günümüze sadece 2, 25 x 2, 00 m'lik bir kısmı ulaşabilen bu kısımdaki mozaik, 11 ile 16 mm arasında değişen kireç taşı tesseralar¹⁵ kullanılarak bezenmiştir. (Fig. 5) En dışındaki bordürde tessera yoğunluğu 1 desimetre kareye 56 taştan oluşurken, geometrik motiflerde bu sayı 86'ya kadar çıkmaktadır. Tessera renkleri beyaz, siyah (Gley 1 2.5/N), gri (Gley 1 5/N), kırmızı (2.5YR 5/8), açık kırmızı (2.5YR 7/8), pembe (5YR 8/4), açık sarı (2.5Y 8/4), sarımsı kahverengi (10YR 6/8), kahverengi (10YR 5/3) ve tonları (10YR 8/4) arasında değişmektedir. Küp biçimli tesseralar çok muntazam kesimli olmamakla birlikte zemin üzerine bitişik derzle uygulanmaları kaliteli bir işçilik yansıtmaktadır. Çok renkli (polychrome) ve linear stilde yapılmış geometrik desene sahip taban mozağında motifler, beyaz arka plan üzerine uygulanmıştır. Bu durumun taban mozağında iki boyutlu etkiyi pekiştirdiği görülmektedir.

65 cm genişliğindeki en dış bordür, beyaz arka plan üzerine açık kırmızı renkte, aralıklı ve tek sıra halinde, dönüşümlü olarak yerleştirilmiş, kolları ve merkezi dörder tessereden oluşan haç biçimli minik yıldızlar¹⁶ ve kenarları tırtıklı diyagonal karelerden oluşmaktadır.¹⁷ (Fig. 6-7) Bu motifin devamında 7 tessera sırasından oluşan siyah bir şerit¹⁸ ve merkez panonun bordürünü oluşturan yine siyah tesseralarla yapılmış, kenarları tırtıklı testere dişi motifi yer almaktadır.¹⁹ Merkez panonun çevresi ise siyah zemin üzerine kırmızı, pembe, beyaz ve kahve renkte çok renkli tesseralar kullanılarak yapılmış basit (ikili) giyoş motif (saç örgüsü)²⁰ ve bu giyoşlara kenar hatlarından yarım daire şeklinde, ortalarında ise yan yana ve alt alta gelecek şekilde yerleştirilmiş, etrafları basit giyoşlu daire motifleriyle dekore edilmiştir. Bu daireler birbirine teğet geçerek aralarında iç bükey kenarlı kareler oluşturmaktadır.²¹ Ortogo-

nal olarak düzenlenmiş ve tüm yüzeyi kaplayan merkez panoda, tüm kenar hattı çevreleyen basit giyoşlu yarım daire motiflerin ortalarına, etrafı ikişer sıra beyaz tesseralarla sınırlandırılmış, koyu arka plan üzerine üç yapraklı dal motifleri işlenmiştir.²² Bu motifin mekik biçimli orta yaprakları, uçtan dibe doğru, sırasıyla açık kırmızı, beyaz ve sarımsı kahverengi tessera kullanılarak bezenmişken, yan dallarda kahverengi ve beyaz renkte tesseraların dönüşümlü tekrarına dayanan bir kombinasyon tercih edilmiştir. Bununla birlikte birbirlerine teğet geçerek aralarda iç bükey kenarlı kareler oluşturan, etrafı basit giyoşlu dairelerin (çelenk) ise yine koyu renkli bir arka plan üzerine uygulandığı görülmektedir. Söz konusu bu dairelerin giyoş bezemesinde sarımsı kahverengi (hardal rengi), kahverengi, çok açık kahve ve beyaz renkli tesseralar kullanılmış olup devamında iki sıra beyaz tessera oluşturduğu dairesel kuşak bulunmaktadır.²³ Bu kuşağın ortasında ise yine koyu renkte arka plan üzerine yapılmış, taç yapraklarının yuvarlatılmış uçları içe katlanmış 4 taç yaprak ve bunların aralarına yerleştirilmiş iğ biçimli 4 yapraktan oluşan rozet motif yer almaktadır.²⁴ Rozet motifin içe katlanan uçlarında ve aralardaki iğ biçimli yapraklarda kahverengi tesseralar kullanılmışken, uçlardaki katlanmaya bağlı oluşan kalp biçimli taç yapraklarda ise kırmızı, açık pembe, beyaz ve açık kahverengi tercih edilmiştir. Taban mozağı büyük ölçüde tahrip olduğu için yarım daire biçimli kenar hattı çevreleyen bezemelerin sadece biri tam, diğer ikisi ise kısmen korunmuş olarak ele geçmiştir. Aynı durum daire motiflerinde de görülmektedir. Altta alta gelecek şekilde yerleştirilmiş üç tane daire motiften ortadaki tam olup diğer ikisinin kısmen korunduğu anlaşılmaktadır. Kısmen korunmuş bu dairelerde de giyoş işleniş ve tessera renkleri, ortadaki tam korunan daire ile aynı olup tek farklılık bunların merkezine işlenen altı yapraklı rozetlerin²⁵ beyaz arka plan üzerine yapılmış olmasıdır. Bununla birlikte mekik biçimli yapraklara sahip rozet motiflerde kahverengi, pembe, açık sarı ve kırmızı tesseralar kullanılmıştır. Gerek daireleri çevreleyen giyoşlarda gerekse rozetlerde gördüğümüz koyudan açığa ya da açıktan koyuya giden

15 F. Tülek, Syedra'nın da içinde olduğu Kilikya Bölgesi'ndeki 22 antik kentin mozaikleri üzerine petrografik bir inceleme yapmış ve Syedra'dan alınan mozaik örneklerinin biomikritik kireç taşı özelliği gösterdiğini ortaya koymuştur (Tülek 2006: 406).

16 Dékor II: 39 (en sağda üstten ikinci motif).

17 Dékor I: 31, Pl. 5a.

18 Dékor I: 27, Pl. 1y.

19 Dékor I: 39, Pl. 10g.

20 Dékor I: 120, Pl. 70j.

21 Dékor I: 361, Pl. 231b, d.

22 Dékor II: 51 (en solda ortada).

23 Dékor II: 38, Pl. 257b.

24 Dékor II: 75, Pl. 275g.

25 Dékor II: 42.

tessera kullanımını ışık-gölge etkisinin mozaığe yansıtılmaya çalışıldığının bir göstergesidir.

Dairelerin birbirini teğet geçerek oluşturduğu iç bükey karelerde ise doldurma motif olarak polikrom renkte, kenarları tırtıklı kareler veya daha küçük boyutlu bu karelerin dört köşesine yerleştirilmiş ponponlarla kombine edilmiş motifler işlenmiştir.²⁶ Diğer kısımlardaki doldurma motifler ne yazık ki tahribattan dolayı net bilinmemektedir. Ancak korunagelmiş kısımlardan anlaşılacağı üzere her bir iç bükey kare içerisine tekrara dayanmayan farklı desen ve modelde doldurma motiflerin uygulandığını söylemek mümkündür.

Bu taban mozaığı üzerinde yapılan analogik incelemede mozaığın zemin kompozisyonu açısından neredeyse bire bir diyebileceğimiz benzeri Anemurium'da (Anamur) karşımıza çıkmaktadır.²⁷ Kentin Büyük Hamam kompleksindeki d odasında bulunan havuzun, güney kısmında açığa çıkartılan bu zemin mozaığında, Syedra palaestra mozağından farklı olarak sadece kullanılan tessera renkleri değişiklik göstermektedir.²⁸ Anemurium dışında Tarsus²⁹, Narlıkuyu³⁰ ve Halikarnassos'daki "Charidemos Evi" mozaiklerinde³¹ de söz konusu kompozisyon gözlenmiş, Tarsus ve Narlıkuyu mozaiklerinde basit giyoşlu daireler sekizgen biçimli olup her birinin merkezine insan ve bitkisel rozetlerin dönüşümlü yerleştirildiği anlaşılmıştır. Bu yerleşimler dışında Kilikya Bölgesi, Doğu Akdeniz ve diğer bölgelerde başka bir örneğine ne yazık ki rastlanmamıştır. Anemurium taban mozaığı buradan ele geçen sikke ve seramikler yoluyla MS 3. yüzyıl ortalarına tarihlendirilirken³², Tarsus ve Narlıkuyu örnekleri stilistik olarak MS 3. yüzyılın ikinci yarısı veya MS 4. yüzyılın başlarına verilmektedir.³³ Halikarnassos örneği ise MS 5. yüzyıl ortalarına aittir.³⁴ Bu bilgilerden yola çıkarak Syedra Palestrası'nın güney koridorundaki taban mozaığının Anemurium

Büyük Hamam kompleksinin d odası mozaığı ile olan yakın benzerliği göz önüne alındığında MS 3. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmesi mümkün gözükmektedir.

Diğer bir taban mozaığı ise palaestranın batı kısmında kuzey-güney doğrultudaki koridorda açığa çıkartılmıştır (Fig. 8-9). Büyük bir çoğunluğu tahribata uğramış mozaığın tessera boyutları yine 11 ile 16 mm arasında değişmektedir. Ancak orta panoda detaya indikçe tessera boyutları daha da küçülmekte 5 mm ile 12 mm arasında değişmektedir. İki parça halinde korunmuş olan mozaığın günümüze ulaşan bordür kısmının uzunluğu 3,90 m genişliği 85 cm'dir. Diğer yandan orta panoya ait korunan kısım ise 50 cm uzunluğa 42 cm genişliğe sahiptir. Tessera yoğunluğu bordür kısmında 1 desimetre kareye 56 taştan oluşurken, orta panoda bu yoğunluk 83 taşa kadar çıkmaktadır. Bu alanda taban mozaığının kenar bordürleri beyaz renkte bir arka plan üzerine uygulanmışken orta panoda motiflerin yapımında koyu renkli bir zemin tercih edilmiştir. Kenar bordürdeki geometrik motiflerde kullanılan tessera renkleri yalnızca beyaz ve grimsi siyahtan (Gley 1 2.5/N) oluşurken orta panodaki geometrik desenlerde grimsi siyah (Gley 1 2.5/N), beyaz, kırmızı (2.5YR 7/8), pembe (5YR 8/4) ve sarımsı kahverengi (10YR 6/8) tercih edilmiştir. Mozaik ustasının zemin döşemesinde açık ve koyu tonlama uygulaması, resim sanatından bildiğimiz hacim yaratma çabasıyla ilişkili olmalıdır. Çünkü böylece iki boyutlu yüzey üzerinde gerçek olmayan bir hareket, uzaklık/yakınlık ve derinlik sağlanmıştır.³⁵

Burada bordür dışı alan 11 sıra beyaz tessera dizisinden oluşmaktadır. Söz konusu alanın devamında siyah renkte yapılmış bordür dolgu deseni, köşe noktaları üzerinde duran ve aralarında kum saatleri oluşturacak şekilde uç uca yerleştirilmiş karelerden oluşmaktadır.³⁶ Kareler ve kum saatlerinin kenarları tırtıklıdır. Bordür deseni, siyah renkte kenarları tırtıklı testere dişi³⁷, 5 sıra beyaz tessera dizisinin oluşturduğu şerit³⁸ ve yine siyah renkte bu kez diğeriyle zıt yönde duran kenarları tırtıklı testere dişi ile sonlandırılmıştır. Orta panoda kenar hattının bordür deseni ise iki sıra

26 Dékor II: 39.

27 Campbell 1998: Pl. 128.

28 Campbell 1998: 28.

29 Budde 1972: Fig. 131.

30 Campbell 1998: 21, Pl. 98-99

31 Dağlıer 2022: 257, Kat. No: 81.

32 Campbell 1998: 32.

33 Campbell 1998: 21.

34 Dağlıer 2022: 257, Kat. no: 81.

35 Avcı 2014: 65.

36 Dékor I: 45, Pl. 15f.

37 Dékor I: 39, Pl. 10g.

38 Dékor I: 27, Pl. 1y.

tesseranın oluşturduğu şerit motifle çevrelenmiştir.³⁹ Ortogonal olarak düzenlenmiş bu alanın kompozisyonunda dik açı ile kesişen şeritler motifi uygulanmıştır.⁴⁰ Şeritlerin kesişim yerlerinde küçük kareler, aralarında kalan alanlarda ise daha büyük kareler oluşturmuştur. Bu büyük karelerin üzerine karelerin köşelerini teğet geçecek ve dört ana yönde karelerden dışarıya taşarak, komşu motiflerle aralarında bobin deseni oluşturacak biçimde, zeminle zıt renkli daireler yerleştirilmiştir. Şeritlerin kesişim yerlerinde oluşan küçük karelerin içine zeminle zıt renkte, çok renkli rozet motif⁴¹ veya kenarları tırtıklı diyagonal kareler⁴² yer almaktadır. Söz konusu motifler beyaz arka plan üzerine yapılmış olup siyah, pembe, kırmızı ve sarımsı kahverengi tesseralar kullanılarak bezenmişlerdir. Bununla birlikte büyük karelerde uygulanan motiflerden sadece birinde beyaz zemin üzerine gölgelendirilmiş üçlü giyoşun⁴³ işlendiği net olarak görülmekte diğerleri yoğun tahribattan dolayı anlaşılabilir değildir. Motiflerin her bir büyük kareye ya yatay ya da dikey ekseninde uygulandıkları korunagelmış kısımlardan anlaşılabilir. Ancak bu motifler yatay eksenindeki her bir büyük karede aynı motifin, örneğin üçlü giyoşun, tekrarına mı dayalı yoksa farklı motiflerden oluşan bir dizimi söz konusu bunu anlamak ne yazık ki mümkün gözükmemektedir. Diğer yandan şeritlerin kesişim yerlerindeki küçük karelerde işlenen motiflerin her bir yatay eksen üzerinde aynı motifin sürekli tekrarına dayandığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu alanda açığa çıkartılan zemin mozaiklerinin işleniş biçimi açısından benzer örnekleri ve farklı varyasyonları Antiochia ad Cragum'da (Güney Köy/Gazipaşa) Büyük Hamam Yapısı'nın havuzlu avlu mekânında⁴⁴, Antakya'da (Antioch) "House of the Boat of Psyche" olarak isimlendirilen triclinium taban mozaik⁴⁵ ve "House of the Red Pavement" isimli mekânın mozaiklerinde⁴⁶, Anemurium (Anamur) hamam yapısı (Bath II

7a)⁴⁷ ve "Daphne" evi mozaiklerinde⁴⁸ karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Perge sütunlu cadde, doğu portiği mozaik döşemeleri⁴⁹ ve Güney Hamam'a ait palaestra (IV no.'lu mekân) mozaiklerinde⁵⁰, Efes Vedius Gymnasiumu'nun palaestra mozaiklerinde⁵¹, Milet⁵², Sardes Sinagogu⁵³ ve Knossos'ta⁵⁴ benzer motif uygulamasının var olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu motif Antiochia ad Cragum'da MS 3. yüzyıl ortaları⁵⁵, Antakya örnekleri MS 3. yüzyıl⁵⁶ ve Anemurium'da MS 3. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir. Perge sütunlu cadde doğu portiği mozaikleri MS 2. yüzyılın ikinci yarısı⁵⁷, Güney Hamam'ın palastrası ise MS 4. yüzyıla verilmektedir.⁵⁸ Diğer yandan Efes örneği MS 5. yüzyılın ilk çeyreği⁵⁹, Sardes'te MS 4. yüzyıl ortaları⁶⁰, Milet⁶¹ ve Knossos'ta⁶² MS 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda Syedra Büyük Hamam palastrasının batısındaki kuzey-güney doğrultuda uzanan mozaiklerin bezeme stili ve üslubu açısından Anamur (Anemurium), Antiochia Cragum ve Antakya mozaikleri ile benzerliği göz önüne alındığında MS 3. yüzyıl veya ortalarına ait olduğu anlaşılmaktadır.

Palaestra'nın Roma Dönemi'ne ait son taban mozaik ise kuzey tarafta doğu-batı yönde uzanmaktadır. (Fig. 10-11) Diğer yönlerde açığa çıkartılan mozaiklere göre daha büyük ölçüde tahrip olduğu gözlenen mozaik, 52 cm uzunluğa ve 66 cm genişliğe sahiptir. Bu alanda tessera boyutları diğer koridordaki mozaiklerle aynı ölçüdedir ve tessera yoğunluğu 1 desimetre karede 59 taştan

39 Dékor I: 27, Pl. 1i.

40 Dékor I: 214, Pl. 144e.

41 Dékor II: 39.

42 Dékor II: 39.

43 Dékor I: 122, Pl. 72c.

44 Can 2017b: 88, Fig. 8.

45 Dunbabin 1999: 315, Fig. 314.

46 Levi 1947:89, Fig. 34; Cimok 2000: 69.

47 Tülek 2005: 238, Fig. 27.74.

48 Campbell 1998: 8, Pl. 36.

49 Işıklıkaya- Laubscher 2016: 211, Res. 7.

50 Işıklıkaya 2010: Kat. No. 8/9, Kat. No. 11; Işıklıkaya- Laubscher 2015: 252, Fig. 4; Işıklıkaya- Laubscher 2016: Res. 22.

51 Dağlıer 2022: 180, Kat. no: 9.

52 Dağlıer 2022: 243, Kat. no: 68.

53 Campbell 1979: Pl. 44, Fig. 14.

54 Sweetman 2013: 211, Pl. 24.

55 Can 2017b: 98.

56 Dunbabin 1999: 315, Fig. 314.

57 Işıklıkaya- Laubscher 2016: 183.

58 Işıklıkaya- Laubscher 2016:183.

59 Dağlıer 2022: 181.

60 Scheibelreiter 2006: 38-39.

61 Dağlıer 2022: 243, Kat. no: 68.

62 Sweetman 2013: 212.

oluşmaktadır. Mozağin döşemesinde tercih edilen tessera renkleri beyaz, grimsi siyah (Gley 1 2.5/N) siyah (Gley 1 2.5/N), açık yeşilimsi gri (Gley 1 8/10 Y) ve sarımsı kahverengidir (10YR 6/8). Mozaik kompozisyonu beyaz zemin üzerine uygulanmıştır.

Mozağin bordürüne ait en dış kısmında 5 adet grimsi siyah renkte tessera, onun hem altında beyaz renkte 5 ve siyah renkte ise 6 tessera sırasından oluşan şerit motifler⁶³ yer almaktadır. Bu şeritlerin devamında ise siyah tesseradan işlenmiş ve ters yönlü yerleştirilmiş, kenarları tırtıklı testere diş motifleri⁶⁴ ve yine aynı renk tesseradan iki sıra şerit motifleri⁶⁵ bulunmaktadır. Ortogonal düzende yapılmış orta panoda, merkezde bulunan iç bükey karelere teğet olacak şekilde, her bir kenarına birbirine dik olacak biçimde karşılıklı yerleştirilmiş pelta motiflerinden oluşan bir kompozisyon tercih edilmiştir.⁶⁶ Bu pelta motiflerinde sarımsı kahverengi (hardal rengi) ve siyah renk, iç bükey karelerde ise açık yeşile çalan gri bir renk kullanılmıştır.

Roma Dönemi mozaik repertuarının sevilen motif türleri arasında yer alan pelta motifi (amazon kalkanı) ve bu motifin tekrarına dayanarak oluşturulan halı şeklindeki zemin mozaiklerinin benzer ve farklı kombinasyonları Kilikya Bölgesi'nde yalnızca Antakya'daki (Antioch) "The House of the Boat of Psyches" mozağında (MS 3. yüzyıl)⁶⁷ görülürken, Anadolu dışında Tivoli'de (İtalya) "Hadrian Villası" (MS 117-138)⁶⁸, İtalica Antik Kenti'nde (İspanya) "Dionysos Büstlü Geometrik Mozaik" (MS 2. yüzyılın üçüncü çeyreği ya da ortaları)⁶⁹, Acholla'daki (Tunus) "Trajan Hamamı" mozaikleri (MS 2.yüzyıl ortaları)⁷⁰, Nea Paphos'daki (Kıbrıs) "Dionysos Evi" (MS geç 2- erken 3. yüzyıl)⁷¹ ve "Hercules ve Amozan" mozaikleri (MS 2. yüzyıl sonu- 3. yüzyıl başı)⁷², Rihizon'daki (Montenegro/Karadağ) "Hyphnos Villası" mozaiklerinde (MS 2. yüzyıl sonu- 3.

yüzyıl başı)⁷³, Korint'deki (Yunanistan) "Roma Villası" mozaikleri (MS 3. yüzyıl)⁷⁴ ve Mataró (İspanya)'daki "La Torre Llauder Villası" atrium taban mozaiklerinde karşımıza çıkmaktadır.⁷⁵ Özellikle kompozisyon düzeni olarak bire bir örneğini yansıtan Mataró'daki atrium taban mozaığı MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir.⁷⁶ Aynı şekilde Antakya'daki "The House of the Boat of Psyches" mozağının de aynı yüzyıla verilmiş olması, Syedra palaestrasının kuzey tarafındaki doğu-batı yönünde uzanan koridor mozağının de aynı yüzyıla işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Palaestra'nın Geç Antik Dönem/Erken Hristiyanlık Havuzuna Ait Mozaikleri

Syedra Büyük Hamamı'n palaestra kısmında üç yönlü uzanan taban mozaikleri dışında 2019 yılında 8,70 x 8,70 m ebatlarında zemini mozaikle kaplı bir havuza ulaşılmıştır (Fig. 12-13). Bu havuzun iç kısmında kuzey-güney ve doğu-batı doğrultuda uzanan bir kanal yer almaktadır. Kanal 7,55 x 7,50 m uzunluğa sahiptir. Kanalın kuzeybatı köşesinin düzensiz mimari ve kesme taşlarla kapatıldığı görülmektedir. Havuzun doğu sınırının gymnasium batı duvarı ile ortak kullanıldığı ve güneydoğu duvarının köşesinde 1.30 m çapında bir apsisin yer aldığı anlaşılmaktadır.

Opus tessellatum tekniğinde iki renkli (bichrome) döşenmiş havuzun taban mozaığı, kısmen korunmuş olup mavimsi siyah (Gley 2 2.5/5 PB) renkte arka zemin üzerine, beyaz renkte kireç taşı tesseralar kullanılarak dekore edilmiştir. Tessera boyutları 20 ile 40 mm arasında değişen, iri boyutlu ve düzgün kesimli olmayan kare taşlardan oluşmaktadır. Derz aralıklarında bulunan yaklaşık 4-5 mm'lik açıklık ve tesseraların düzensiz yerleştirilmesi, işçilikteki özensizliği yansıtmaktadır. Bu alanda 1 desimetre kareye düşen tessera yoğunluğu 18 ile 25 taş arasında değişmektedir. Mozağın en dış bordürü beyaz tesseralarla yapılmış sarmaşık (hedera) sarmalı motifliyle⁷⁷, orta pano ise orthogonal düzende, aralarında dört kollu yıldız ve kare motifleri oluşturacak şekilde birbirine teğet yerleştirilmiştir

63 Dékor I: 27, Pl. 1y.

64 Dékor I: 39, Pl. 10g.

65 Dékor I: 27, Pl. 1i.

66 Dékor I: 355, Pl. 227d.

67 Levi 1947: Pl. XLII a; Cimok 2000: 171.

68 Dunbabin 1999: 68, Fig. 69.

69 Dunbabin 1999: 170, Fig. 24.

70 Dunbabin 1999: 104, Fig. 105.

71 Dunbabin 1999 :227, Fig. 239.

72 Michaelides 1991: 6, Fig. 3.

73 Dyczek 2010: 56, Fig. 8.

74 Sweetman ve Sanders 2005: 367, Fig. 7.

75 Barral 1978: Pl. LXI, LXIII/1.

76 Barral 1978: 15-16.

77 Dékor I: 114, Pl. 64d.

altıgenlerle bezenmiştir.⁷⁸ Bu alanın etrafı iki sıra beyaz tessera dizisiyle sınırlandırılmıştır. Sarmaşık sarmalından oluşan bordürler, tahribattan dolayı yalnızca havuzun güney ve batı hattı boyunca korunabilmişken, orta panodaki döşemenin mozaiklerine dair izler sadece güneybatıda az bir alanda korunarak günümüze ulaşmıştır. Havuzun geriye kalan kuzey ve doğu taraflarında ise yalnızca döşemenin klavuz çizgileri (sinopia) ve harç yatağı ait izler görülebilmektedir. 4 x 4 m ölçülerindeki orta panonun hemen doğusunda ve yaklaşık 2 m genişliğindeki alanda olasılıkla yine bordür hattındaki ile benzer bir bitkisel motif yer almaktadır. Güneydoğu tarafta kısmen görülebilen bu motifin, bordür benzemesi ile aynı olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan söz konusu bu alanın devamında 91 cm genişliğe ve 1, 20 m uzunluğa sahip iki sıra beyaz tessera sırası ile çerçeveslendirilmiş son bir mozaikli alan yer almaktadır. Olasılıkla bu alanda bir yazıt bulunmaktaydı. Ancak yoğun tahribattan dolayı bu alandaki yazıtlar ne yazık ki yok olmuştur. Mozaikler üzerinde karşılaşılan yazıtların genellikle bağışçılar ya da yapıya katkıda bulunan kişiler hakkında bilgi veren kitabeler oldukları ve MS 4. yüzyılın sonlarında ortaya çıktıkları bilinmektedir.⁷⁹

Geç Antik Çağ'da özellikle fresk ve mozaiklerin süslemesinde çokça tercih edilen sarmaşık motifinin, her daim yeşil kalması nedeniyle, Hristiyanlık sembolizmi içerisinde bağlılığı ve sonsuz yaşamı temsil ettiği inanişmektedir.⁸⁰ Mozaik döşemelerde daha çok bordür deseni olarak kullanılan söz konusu motifin, pek çok farklı kompozisyona sahip örnekleri Anamurium BI 16 mezarı taban mozaığında (MS 4. yüzyıl sonları)⁸¹, Antakya'da "Felet Village" olarak isimlendirilen mekânın zemin döşemesinde⁸² (MS 5. yüzyıl sonu- 6. yüzyıl başı), Ovacık Aphrodisias'ı St. Panteleemon Kilisesi batı orta alan mozaığında (MS 5. yüzyıl)⁸³, Perge Macellum batı girişi (MS 4. yüzyılın ilk yarısı ile 5. yüzyıl ortalarına)⁸⁴ ve Güney Bazilika Portiği'nin döşemesinde (MS 5.

yüzyılın ilk üç çeyreği)⁸⁵, Rhodiapolis (Antalya) Piskoposluk Kilisesi taban mozaikleri (MS 5- 6. Yüzyıl)⁸⁶, Karia Aphrodisias Bazilikası (MS 4. yüzyıl sonu)⁸⁷ ve Vaftiz Evi'nde⁸⁸ (MS 5. yüzyılın ortalarından sonlarına), İasos'ta Akropolis Bazilika'sında (MS 5- 6. Yüzyıl)⁸⁹, Smintheion'da Bizans Nekropolü'nün altında kalan yapının zemin mozaığında (MS 5- 6. yüzyıl)⁹⁰ Girit'te Almyrida Bazilikası (MS 5. yüzyıl sonu- 6. yüzyıl başı)⁹¹ ve Agios Niketas narthexinde (MS 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı)⁹², Knossos'ta "Dionysos Villası" nda⁹³, İspanya'da Badalano Antik Kenti'nin impluvium (süs havuzu) döşemesinde (MS 4- 5. yüzyıl)⁹⁴, Stobi "Piskoposluk Bazilikası" mozaiklerinde (MS 6. yüzyılın ilk yarısı)⁹⁵, Filistin'de Sede Nahum Şapel'inde (MS 6.yüzyıl)⁹⁶ ve Lübnan'da Erken Hristiyanlık Kilisesi mozaiklerinde (MS 5- 6. yüzyıl)⁹⁷ karşımıza çıkmaktadır. Erken örneklerinin MS 2. yüzyıl ile birlikte⁹⁸ görmeye başladığımız sarmaşık sarmalı motifinin, Geç Antik Çağ mozaiklerinde MS 4. yüzyıl sonlarıyla ortaya çıktığını ve özellikle de MS 5. ve 6. yüzyıllarda Bazilika ve Kilise gibi dini nitelikli alanların bordür süslemelerinde çok yaygın kullanıldığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan dört kollu yıldız ve kare motiflerinin oluşturduğu birbirine teğet yerleştirilmiş altıgenlerin oluşturduğu motifler ise daha çok MS 2. ve 3. yüzyılda Kilikia ve çevresindeki yerleşimlerde görülmektedir.⁹⁹ Ayrıca MS 4. yüzyıl ortalarına tarihlenen Sardes Sinagogu'da da benzer motif bulunmaktadır.¹⁰⁰ Bu durum Roma Dönemi'ne özgü bazı geometrik desenlerin yapımının Geç

85 Işıklıkaya- Laubscher 2016: 190, Çiz. 7.

86 Tiryaki 2016: 531-532, Fig. 14-15.

87 Campbell 1989: 29, Pl. 102.

88 Campbell 1989: 26, Pl. 82, 95.

89 Patacı 2012: Res. 255.

90 Şener 2020: 111, Fot. 16.

91 Sweetman 2013: 256, Pl. 47.

92 Sweetman 2013: 254, Pl. 46.

93 Sweetman 2003: Pl. 82 a-b.

94 Barral 1978: Pl. XLVI.

95 Kolarik 2005:1256-1257, Fig. 1-2.

96 Hachlili 2009: 131, Fig. VI-15.

97 Hérou 2019: 60, Pl. 3.

98 Dékor I: 114, Pl. 64d.

99 Campbell 1988: 96, 184b, Pl. 86-87; Cimok 2000: 50-53, 178; Tülek 2005: Fig. 36.10-11, 14-15; Salman 2007: Fig. 76-80; Can 2017b: 89, Fig. 10.

100 Scheibelreiter 2006: Abb. 19.

78 Dékor I: 293, Pl. 186d.

79 Scheibelreiter 2006: 9.

80 Ferguson 1961: 33.

81 Campbell 1998: Pl. 234; Tülek 2005: 226-227, Fig. 27.47.

82 Campbell 1988: 32-33, Pl. 92.

83 Tülek 2005: 283, Fig. 35.6.

84 Işıklıkaya- Laubscher 2016: 221, Res. 30.

Antik Çağ'da da devam ettirildiğini göstermektedir. Syedra'nın palaestra bölümünde tespit edilen Geç Antik Dönem havuzunun kompozisyon düzeni açısından bire bir benzerine ne yazık ki rastlanmamıştır. Ancak sarmaşık motiflerinin işleniş stili ve koyu bir zemin üzerine beyaz renkte uygulanışı Antakya'daki "Feleet Village" olarak isimlendirilen mekânın zemin döşemesindeki sarmaşık bezemesi ile oldukça benzerdir.¹⁰¹ Bununla birlikte Antakya mozaïği ile stilistik açıdan olan benzerlik MS 5. yüzyıl sonu- 6. yüzyıl başlarına işaret etmekte, Syedra'nın palaestra bölümündeki Geç Antik Dönem havuzunun mozaikli zemini üzerinde ele geçmiş bir adet II. Justin (Flavius Justinus) Dönemi'ne (MS 565-578) ait bir sikke (Fig. 14) ise terminus ante quem oluşturmaktadır. Dolayısıyla tüm bu veriler göz önüne alındığında havuzun MS 5. yüzyıl sonu- 6. yüzyıl başlarına tarihlendirilmesi uygun gözükmektedir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

2019 yılında itibaren sistemli bir şekilde kazı çalışmalarını sürdüren Syedra Antik Kenti, gün yüzüne çıkartılmış eşsiz güzellikteki mimarisi ve bulguları ile Cilicia Tracheia (Dağlık Kilikia)'nın önemli kentleri arasında yerini almaktadır. Denize hâkim yüksekçe bir tepe üzerindeki konumu ve günümüze kadar ulaşabilmiş anıtsal mimarisi ile kent, etkileyici bir görünüme sahiptir. Syedra'da ilk kez 2019 yılında Büyük Hamam yapısının frigidarium kısmında başlatılan kazılar, aynı yıl içerisinde frigidariumun doğusunda bulunan palaestra (avlu) bölümünde de gerçekleştirilmiştir. Bu alanda gerçekleştirilen çalışmalar sonucu palaestranın Roma Dönemi'ne ait mozaikli taban döşemesine ve bu döşemenin üzerine Geç Antik Dönem'de yapılmış kare şeklinde ve güneydoğu köşesinde 1, 30 m çapında apsisi bulunan bir havuza ulaşılmıştır. Havuzun kuzey-doğu köşesinde de var olduğu düşünülen apsisi alanın ise daha sonraki dönemde bir şekilde kaldırılmış olduğu sanılmaktadır. Ayrıca havuzun mozaikleri üzerinde bulunan ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultuda uzanan granit bir sütun parçasının varlığı, söz konusu havuzun etrafının sütunlu olabileceğini göstermektedir. Ancak bu sütunun palaestrayı çevreleyen sütunlardan birine ait olup oraya sonradan mı taşındığı ya da zaten havuzun etrafı sütunluymuş ve

bu sütunlardan geriye kalan bir parçama olduğu sorusu şimdilik yanıtını bilemediğimiz sorular arasında yer almaktadır.¹⁰² Çünkü ne yazık ki Syedra'nın Büyük Hamam yapısının palaestra bölümünden yerinde korunabilmiş ve günümüze ulaşabilen hiçbir sütuna rastlanmamıştır.

Yaklaşık olarak 16,20 x 12,60 m ölçülerindeki palaestranın Roma Dönemi'ne ait taban mozaïği güney, kuzey ve batı koridorlarda kısmen korunmuş halde ele geçmiştir. Her bir koridor da yer alan geometrik desen ve bu desenlerin oluşturduğu kompozisyon tümünde farklılık göstermekte ancak hepsinin ortogonal düzende ve opus tessellatum tekniğinde çok renkli (polychrome) bezenildiği anlaşılmaktadır. Bu alandaki tesseraların boyutları, daha öncede belirttiğimiz gibi tümünde standart olup 11-16 mm arasında değişmekte ancak detaya indikçe bu boyut 5 mm'e kadar düşmektedir. Söz konusu mozaik döşemelerin gerek analogik gerekse stilistik açıdan paralel örnekleri üzerinden yapılan incelemelerde Anamur (Anemurium), Güney Köy (Antiochia ad Cragum) ve Antakya (Antioch) gibi Kilikia ve çevresi yerleşimlerinin mozaikleri ile yakın bir benzerlik taşıdıkları anlaşılmaktadır. Bu benzerlikler ışığında palaestranın Roma Dönemi mozaik döşemelerinin, MS 3. yüzyıl başı ya da ortalarına ait olması mümkün gözükmektedir. Bununla birlikte bu tarihlenmeyi Büyük Hamam'ın frigidariumuna ait "Herakles'in On İki İşi" nin betimlendiği zemin mozaikleri de¹⁰³ destekler niteliktedir. Çünkü gerek frigidariumun mozaik döşeminde kullanılan tessera boyutları, renkleri ve tonlarındaki aydınlık gerekse basit ikili giyoşlar ve testere dişileri gibi motiflerin stili ve yapım tekniklerindeki yakın benzerlik frigidarium ile çağdaş olduklarına işaret etmektedir. Herakles'in On İki İşi'nin betimlendiği frigidarium mozaikleri için de MS 3. yüzyıl başları ya da en geç ortaları önerilmiştir¹⁰⁴. Dolayısıyla hem frigidarium hem de palaestraya ait mozaiklerin aynı dönemde yapıldıkları ve yukarıda ifade edildiği gibi frigidarium mozaiklerindeki geometrik desenlerin stil ve üslupsal benzerlikleri, aynı atölyenin yani Kuzey Suriye kökenli bir atölyenin ürünü olabileceklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca hem palaestra

102 Roma Dönemi palaestraları (avlu) genellikle etrafı sütun dizileri ile çevrili, üstü açık ve revaklı bir yapı göstermektedir (Yegül 2008: 104).

103 Bkn.Ergürer 2023: 157-186.

104 Ergürer 2023: 182.

101 Campbell 1988: 32-33, Pl. 92.

hem de frigidariumda belirli geometrik desen ve unsurların sık sık tekrarlanmış olması-özellikle bordür deseni ve doldurma motiflerde- bir desen kataloğu veya benzeri bir unsurun kullanıldığını düşündürmektedir.

Diğer yandan gymnasiumun batı duvarı bitişiğine yakın yapılmış 8,70 x 8,70 m ölçülerindeki Geç Antik Dönem havuzundaki sarmaşık motiflerinin işleniş stili ve siyah arka fon üzerine uygulanış biçiminin Antakya'daki "Feleet Village" olarak isimlendirilen mekânın zemin döşemesindeki sarmaşık bezemeleri ile olan yakın benzerliği¹⁰⁵ gözönüne alındığında Syedra Büyük Hamam'ın palastrasında yer alan Geç Antik Dönem havuzunu için MS 5. yüzyıl sonu- 6. yüzyıl başlarını önermeyi mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte Anadolu'da MS 5. ve 6. yüzyılın sonlarından itibaren hamamların işlevini ve lüks karakterlerini kaybettiği bilinmekte, yaşam tarzının kırsallaşmaya başlamasıyla özel banyolardan vazgeçilerek hamamların depo veya atölye gibi başka işlevlere sahip mekanlara dönüştüğü bilinmektedir¹⁰⁶. Dolayısıyla Syedra Büyük Hamam'ın palaestra bölümünün de karşılaşılan Geç Antik Dönem havuzun varlığı, söz konusu dönemler arasında palaestranın bir işlev değişikliğine uğradığını göstermesi açısından da önemlidir.

Bibliyografya

- AVCI 2014: S. Avcı, "Bilimsel Renk Bilgisinin Resim Sanatındaki Yansımaları", *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi* 11: 53-67.
- BARRAL 1978: X. Barral, *Les Mosaïques Romaines et Médiévales de La Regio Laietana (Barcelone et Ses Environs, Instituto de Arqueología Prehistoria*. Barcelona.
- BEAN ve MITFORD 1962: G. E. Bean, T. B. Mitford, "Sites Old and New in Rough Cilicia", *Anatolian Studies* 12: 185-217.
- BEAN 1976: F. Bean, "Syedra", *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, M. H. Stillwell, R. Macdonald, W. L. McAllister (eds.), Princeton University Press.
- BUDDE 1972: L. Budde, *Antike Mosaiken in Kilikien*, Vol. 2, Recklinghausen
- CAMPBELL 1979: S. D. Campbell, "Roman Mosaic Workshops in Turkey", *American Journal of Archaeology* 83, No. 3: 287-292.
- CAMPBELL 1988: S. Campbell, *The Mosaics of Antioch*, Paris.
- CAMPBELL 1989: S. Campbell, *The Mosaics of Aphrodisias in Caria*, Paris.
- CAMPBELL 1998: S. D. Campbell, *The Mosaics of Anemurium. Pontifical Institute of Mediaeval Studies*. Canada.
- CAN 2017a: B. Can, "Syedra ve Teritoryumu", *Barış Salman Anı Kitabı*, I. A. Adibelli, G. İ. Bertram, K. Matsumura, E. Baştürk, C. Koyuncu, H. A. Kızıllıslanoğlu, T. Y. Yedidağ ve A. T. Uzunel (eds.), İstanbul, 37-52.
- CAN 2017b: B. Can, "Geometric Mosaics from the Courtyard of the Great Bath at Antiochia ad Cragum in Western Rough Cilicia", *JMR* 10: 83-100.
- CIMOK 2000: F. Cimok, *A Corpus Antioch Mosaics*, İstanbul.
- DAĞLIER 2022: E. A. Dağlier, *Late Antique Floor Mosaics in Secular Contexts from Anatolia*, Koç University, Archaeology and History of Art, The Degree of Master of Arts, İstanbul.
- DÉCOR I 1985: *Le Décor géométrique de la mosaïque romaine I*, C. Balmelle, M. Blanchard Lemée, J. Christophe, J. P. Darmon, A. M. Guimier Sorbets, H. Lavagne, R. Prudhomme, H. Stern (eds.), Paris.
- DÉCOR II 2002: *Le Décor géométrique de la mosaïque romaine II*, C. Balmelle, M. Blanchard, Lemée J., P. Darmon, S. Gozlan, M. P. Raynaud (eds.), Paris.
- DUNBABIN 1999: K. Dunbabin, *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge.
- DYCZEK 2010: P. Dyczek, "Roman Mosaics in the Villa of Hypnos in Ancient Rhizon/Risinium (Montenegro)-Continuation of Mosaic Analysis", *Novensia* 21: 51-78.
- ERGÜRER 2023: H. Ergürer, "Syedra Büyük Hamam Kompleksindeki Herakles'in On İki İşinin Betimlendiği Mozaik Üzerine İlk Değerlendirme", *JMR* 16: 157-186.
- ERGÜRER ve ERGÜRER 2023: H. E. Ergürer, H. Ergürer, "Syedra Antik Kenti Tarihi ve Araştırmaları", *Alanya Kadim Medeniyetler Kalesi*, O. Karaoğlu (ed.), İstanbul, 41-58,
- FERGUSON 1961: G. Ferguson, *Signs and Symbols in Christian Art*, New York.
- FRENCH 2014: D. French, *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*, Vol. 3 Milestones Fasc. 3.6. Lycia et Pamphylia, Ankara.
- HACHLILI 2009: R. Hachlili, *Ancient Mosaic Pavements*, Boston.
- HÉLOU 2019: N. Hérou, *Les mosaïques protobyzantines du Liban. Etude iconographique et symbolique*. Phoenix, Presses de l'Université du Saint-Esprit.

105 Campbell 1988: 32-33, Pl. 92.

106 Uytterhoeven 2011: 326.

- HUBER 1967: G. Huber, "The Sites and Their Principal Buildings", *A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia Preliminary Reports*, E. Rosenbaum, G. Hüber ve S. Onurkan (eds.), 44-47, Ankara.
- IŞIKLIKAYA 2010: I. R. Işıklıkaya, *Perge Mozaikleri, Macellum, Güney Hamam ve Geç Dönem Meydanı Doğu Portiği*, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- IŞIKLIKAYA-LAUBSCHER 2015: I. R. Işıklıkaya-Laubscher, "Mosaics Decorating the Southern Baths in Perge", *XII Colloquio AIEA*, Venezia, 11-15 settembre 2012: 249-257, Paris.
- IŞIKLIKAYA-LAUBSCHER 2016: I. R. Işıklıkaya-Laubscher "Perge Mozaik Atölyeleri ve Akdeniz Havzası Mozaik Ekolleri İçerisindeki Yeri", *Adalya XIX*: 169-227.
- KOLARIK 2005: R. E. Kolarik, "Sixth-century Bishops as patrons of Floor Mosaics in the Balkan Peninsula", *La Mosaïque géco-romaine IX*, Vol. 2: 1255-1267.
- LEVI 1947: D. Levi, *Antioch Mosaic Pavement*, Vol. I-II, Princeton.
- MICHAELIDES 1991: D. Michaelides, "The House of Orpheus", *The Conservation of The Orpheus Mosaic at Paphos, Cyprus, The Getty Conservation Institute*, 3-10, California.
- PATACI 2012: S. Patacı, *Paphlagonia Hadrianoupolis'i Mozaik ve Fresko Buluntuları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- SALMAN 2007: B. Salman, *Orta Euphrates Mozaikleri Işığında Edessa ve Samosata Mozaikleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- SCHEIBELREITER 2006: V. Scheibelreiter, *Stifterinschriften auf Mosaiken Westkleinasiens, Tyche Supplementband 5*, Wien.
- SWEETMAN 2003: R. Sweetman, "The Roman Mosaics of the Knossos Valley", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 98: 517-547.
- SWEETMAN ve SANDER 2005: R. J Sweetman, G. Sander, "A New Group of Mosaics from Corinth in their Domestic Context and in the Context of the Colony". In: *La mosaïque gréco-romaine. IX- Colloque international pour l'étude de la mosaïque antique* (9th: 2001: Rome, Italy) Volume 1. Rome: 359-369.
- SWEETMAN 2013: R. J. Sweetman, *The Mosaics of Roman Crete: Art, Archaeology and Social Change*, Cambridge.
- ŞENER 2020: K. Şener, *Smintheion Mozaikleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- TIRYAKI 2016: A. Tiryaki, "Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi'nin Geometrik Desenli Taban Mozaikleri", *OLBA XXIV*: 505-534, Mersin.
- TÜLEK 2005: F. Tülek, *Late Roman and Early Byzantine Floor Mosaics in Cilicia*, *The University of Illinois*, Unpublished PhD Thesis, Urbana-Champaign
- TÜLEK 2006: F. Tülek, "Kilikya Mozaiklerinin Petrografisi", *AST/1*: 405-410, Ankara.
- UYTTERHOEVEN 2011: I. Uytterhoeven, *Bathing in a Western Style. Private Bath Complexes in Roman and Late Antique Asia Minor, İstanbuler Mittrilungrn*, Band 61.
- YEGÜL 2006: F. Yegül, *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma*, Homer Kitapevi, İstanbul.
- YEGÜL 2008: F. Yegül, "Ephesos'da Vedius Gymnasium'u ve Anadolu Hamam-Gymnasium'larının Kimlik Sorunu", *Anadolu/Anatolia* 34: 103-116.
- YEGÜL 2014: F. Yegül, "Roman Imperial Baths and Thermae", *A Companion to Roman Architecture*, Roger B. Ulrich, Caroline K. Quenemoen (eds.), 299-323, İndia,

Makale Gönderim Tarihi: 11.08.2024

Makale Kabul Tarihi: 12.10.2024

HATİCE ERGÜRER

Orcid ID: 0000-0002-2005-321X

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi,

Turizm Fakültesi

Antalya/TÜRKİYE

hatice.ergurer@alanya.edu.tr

Fig. 1. Syedra Antik Kent Konumu.

Fig. 2. Syedra Büyük Hamam'ın frigidarium bölümündeki "Herakles'in On İki İşi" betimli taban mozaïği (Kazı Arşivi)

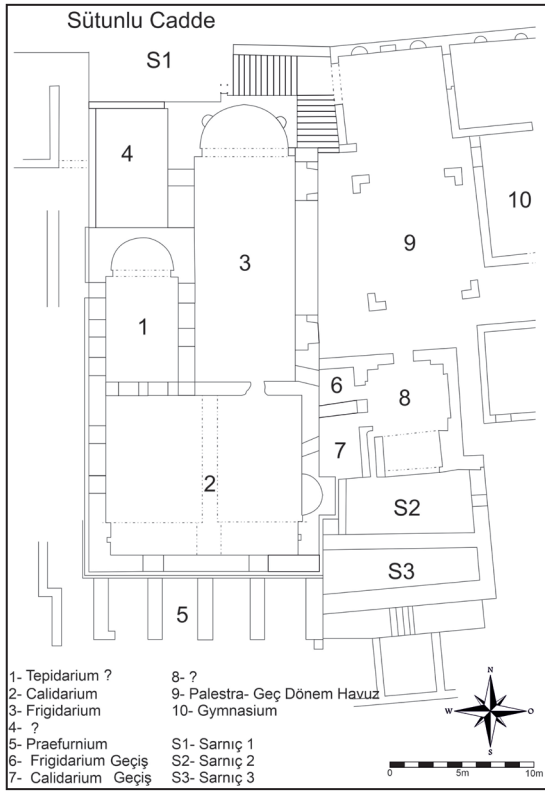

Fig.3. Syedra Antik Kenti Büyük Hamam'ın Planı ve hava fotoğrafı (Kazı Arşivi)

Fig. 4. Syedra Antik Kenti Palestra bölümü genel görüntü (Kazı Arşivi)

Fig.5. Palestranın güneyinde yer alan ve doğu-batı yönünde uzanan mozaikli koridorun genel görüntüsü ve çizimi (Çiz. H. Ergüner)

Fig. 6. : Palestranın güneyinde yer alan ve doğu-batı yönünde uzanan koridorun mozaigine ait bordür ve mozaik detayı (Kazı arşivi)

Fig. 7. Palestranın batı kısmında kuzey-güney doğrultudaki koridorun taban mozaïği genel görüntüsü ve çizimi (Çiz. H. Ergürer)

Fig. 8. Palestranın kuzey kısmında doğu-batı yönde uzana koridorun taban mozaïği genel görüntüsü ve çizimi (Çiz. H. Ergürer)

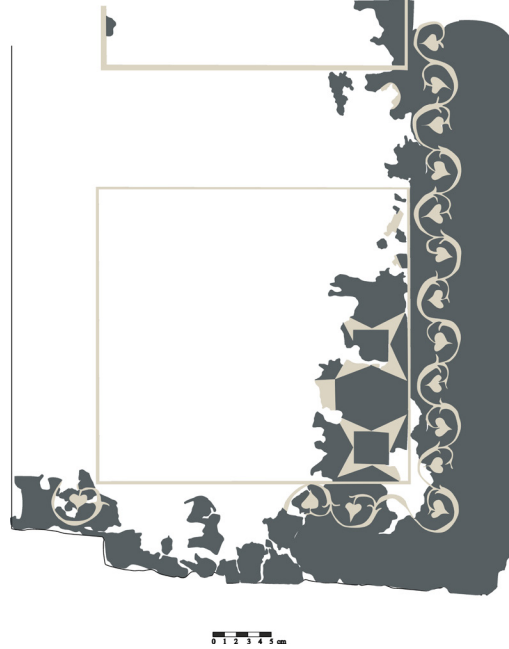

Fig. 9. : Geç Antik Dönem Havuzu'na ait genel görüntü ve havuzun taban mozaïğinin çizimi (Çiz. H. Ergürer)

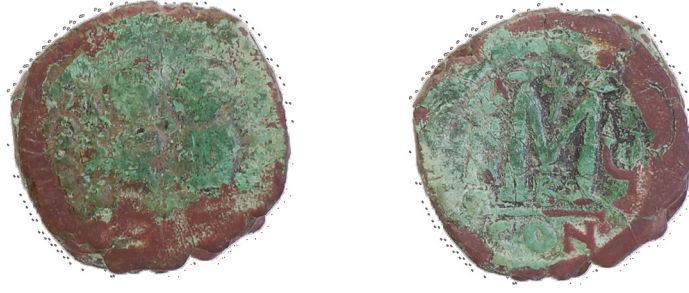

Fig. 10. II. Justin (Flavius Justinus) Dönemi (MS 565-578) sikkesi

Kyzikos Antik Kenti Skyphos Örnekleri Işığında Seramik Üretimi Üzerine Gözlemler

[OBSERVATIONS ON CERAMIC PRODUCTION IN THE LIGHT OF SKYPHOI
SAMPLES FROM THE ANCIENT CITY OF CYZICUS]

Fevziye EKER

Keywords

Cyzicus, terracotta, pottery, Skyphoi, Kantharos.

Anahtar Kelimeler

Kyzikos, Pişmiş Toprak, Seramik, Skyphos, Kantharos.

ABSTRACT

Cyzicus, one of the important harbour cities of the Mysia region, is located in Düzler Mevkii of Erdek District of Balıkesir Province. Founded on the isthmus of the Kapıdağ Peninsula in the south of the Marmara Sea, the city preserves its characteristic of being the most important settlement center that has been influential in the history of the region. The city, located in the south of the Kapıdağ Peninsula, known as Arktonnesos (Bear Island) or Arkton oros (Mount of Bears), is one of the most prominent cities in Asia with its size, beauty and excellent administration. In this study, the skyphos, which constitute an important group of finds among the ceramics unearthed during the excavations in the ancient city of Kyzikos, were analyzed. 20 samples of terracotta skyphos were studied in terms of how they met the needs of the people especially in the Roman period, how widely the form was used, the structure of the dough, the production technique and stages, and whether the production was influenced by other regions. There are decorated and undecorated examples of skyphos with Roman Period characteristics. The decorated examples in our study show floral depictions made with white paint. Although the excavations in Cyzicus were carried out regularly between 1988-1997 and since 2006, no large ceramic production workshop or kiln was found. However, considering the research carried out, the characteristics of the ceramics and the importance of the city in this period, it would not be wrong to speak of a workshop in itself. In this study, it will be useful for further studies to bring the skyphos, a ceramic group that has not been the subject of much research in the city of Cyzicus and has not been discussed in depth, into the literature.

ÖZET

Mysia Bölgesi'nin önemli liman kentlerinden birisi olan Kyzikos, Balıkesir İli, Erdek ilçesinin Düzler Mevkii'nde yer almaktadır. Marmara Denizi'nin güneyindeki Kapıdağ yarımadasının kıstağında kurulmuş olan kent, bölge tarihinde etkili olmuş en önemli yerleşim merkezi olma özelliğini korumaktadır. Arktonnesos (Ayı adası) ya da Arkton oros (Ayılar Dağı) olarak anılan Kapıdağ Yarımadası'nın güneyinde yer alan kent; büyüklüğü, güzelliği ve yönetimin mükemmelliğiyle Asia'daki en başta gelen kentlerden biridir. Çalışmada Kyzikos antik kenti kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan seramikler arasında önemli bir buluntu grubunu oluşturan skyphoslar incelenmiştir. 20 adet pişmiş toprak skyphos örneği, özellikle Roma Dönemi'nde insanların ihtiyacını karşılama şekli, formun ne derece yaygın kullanıldığı, hamurun yapısı, yapım tekniği ve aşamaları ile üretimde başka bölgelerden etkilenip etkilenmediği bakımından araştırılmıştır. Roma Dönemi özellikleri sergileyen skyphosların bezemeli ve bezemesiz örnekleri bulunmaktadır. Çalışmamızda yer alan bezemeli örneklerde beyaz boya ile yapılmış bitkisel betimler görülmektedir. Kyzikos kazıları 1988-1997 arasında ve 2006 yılından bu yana düzenli olarak yürütülmesine rağmen büyük bir seramik üretim atölyesi veya fırın bulunmamıştır. Ancak yapılan araştırmalar, seramiklerin özellikleri ve kentin bu dönemdeki önemi göz önüne alındığında başlı başına bir atölyeden bahsetmek yanlış olmayacaktır. Çalışmada Kyzikos kentinde fazlaca araştırmaya konu olmamış, derinlemesine tartışılmamış bir seramik grubu olan skyphosların literatüre kazandırılması daha sonraki çalışmalar için faydalı olacaktır.

Giriş

Günümüzde Balıkesir ilinin Erdek ilçesi sınırları içerisinde yer alan Kyzikos kentinin kimler tarafından nerede kurulduğu konusu hala tartışma konusu olsa da Anadolu'nun binlerce yıllık kültüründe önemli bir yere sahip olan ve Mysia Bölgesi'nde stratejik bir öneme sahip olan kent, her daim dikkat çeken bir kent olmuştur. Bölge tarihinde etkili olmuş en önemli yerleşim merkezi olma özelliğini korumaktadır. Antik kaynaklara göre; kentin bir bölümü düzlükte yer alırken diğer bölümünün ise "Arkton Oros" (Ayılar Dağı) olarak adlandırılana dağın yakınında yer almaktadır¹. Kent; büyüklüğü, güzelliği ve yönetimin mükemmelliğiyle Asia'daki en başta gelen kentlerden biri olan Kyzikos'un antik dönemde ada veya yarımada olduğu konusunda tartışmalar söz konusu olmuştur. Coğrafyacı Scylax,² kentin bir yarımada üzerinde olduğunu ifade ederken, Strabon,³ Pilinius⁴ ve Apollonius Rhodius⁵ Kyzikos'un bir ada olduğunu ifade etmektedirler.

Kurulduğu andan itibaren her dönemde önemli bir kent konumunda olan kent özellikle Hellenistik ve Roma dönemlerinde Bergama kenti ile olan ilişkilerinin de etkisi ile dönemin söz sahibi kentlerinden olmuştur. MS 117 yılında geçirdiği büyük deprem sonrasında kent büyük oranda tahrip olmuş ve sonraki dönemlerde hem istilalar hemde büyük depremler geçirmiştir. Yıkıcı depremlerin ardından İmparator Hadrian (MS117-138) tarafından kente yardımlar yapılmış ve kentin yeniden refaha ulaşması sağlanmıştır ki kente yaptığı yardımlardan dolayı kentin en önemli ve en büyük yapılarından biri olan Hadrian tapınağı İmparatora adanmıştır.⁶ Kyzikos kenti kuruluşundan itibaren Yunan, Pers, Makedon, Roma, Bizans, Arap ve Türk-İslam devletlerin ya yönetimi altına girmiş fakat hem coğrafi

konumu hemde sanat, kültür ve ticaret yönünden her daim önemli bir kent olmuştur.

Kentte düzenli kazıların ilk dönemi 1988-1997 yılları arasında yapılmışken ikinci dönem kazıları 2006 yılında başlamış ve hala devam etmektedir. Yapılan kazı çalışmalarının hemen hemen her döneminde ortaya çıkarılan seramikler; üretilmeye başlandığı yıllardan buyana insanlığın önemli ihtiyaçlarını karşılamada farklı form ve tekniklerde karşımıza çıkmış ve arkeoloji biliminin en önemli buluntuları arasında yerini almıştır. Her daim kullanıldığı alanlarda önemli bir yere sahip olan seramikler değişik amaçlarla kullanılmış olsa da en yoğun şekli ile mutfak eşyası olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle unguentarium, kase, tabak, testi, pişirme kapları vb. formlarda üretilen kaplar arasında konumuz kapsamında yer alan skyphoslar, içki kabı olarak kullanılan bir kap olarak bilinmektedir.

"Kotyle" olarak da adlandırılan skyphoslar küçük kaplar grubuna girmektedir ve form olarak kısa kaideli, basık gövdeli, açık ağızlı ve genellikle gövdeye dikey iki kulplu kaplardır.⁷ İçki kabı olarak kullanım görmüş olan skyphoslar, gövdeye paralel ve dikey yerleştirilmiş karşılıklı iki kulba sahiptir. Kulplar, çarkta veya elle şekillendirilerek üretildikten sonra gövdeye eklenmektedir. En erken örneklerini Protogeometrik Dönem'de gördüğümüz ve "Kotyle" olarak adlandırılan Korinth üretimi kaplardır.⁸ Geometrik Dönem'de Attika seramiğinde karşımıza çıkmaktadır ve MÖ 4. yüzyıla kadar yaygın olarak kullanılmıştır.⁹ Hellenistik Dönem'de de yapısal özelliğini koruyan skyphosların MÖ 2. yüzyıldan itibaren değişik örneklerini görmek mümkündür. Skyphosların Hellenistik Dönem'in başlarına tarihlenen örneklerinde Klasik Dönem'in özgün form yapısı olan gövdedeki yuvarlak yapının devam ettiği görülmekte, kulplar küçük ve yuvarlak (yüzük kulplar) şekli ile dikkat çekmektedir. Kaide ise alçak ve dik şekilde yapılmıştır. MÖ 3. yüzyılda gövde dikleşmeye ve keskin bir yapı kazanmaya başlamış, bu dikleşme kulplara da yansımıştır. Ağız kısmı ise; erken dönemlerde ince ve düzken geç dönemlere doğru dışa doğru taşınması yapılmaktadır. Kaide kısmında ise yükselme ve

1 Strabon, XII. 8.11; Hasluck 1910: 2; Koçhan 2011: 11; Meral 2012: 25; Meral-Eker 2013: 342; Koçhan-Meral 2015: 60.

2 Hasluck 1910: 2; Ertüzün 1998:2.

3 Hasluck 1910: 2; Strabon, XII. 8. 11.

4 Hasluck 1910:2; Pilinius, Natural History V, Çev. H. Rackham, Harward University Press, London 1962, 142

5 Hasluck 1910: 2; Apollonius Rhodius, Argonautica I, Çev. Robert Cooper Seaton, Loeb Classical Library, London 1990, 936, 67.

6 Hasluck 1910: 187

7 Noble 1965: 22; Başaran 1998:160; Er 2004:323; Güneş 2008: 47.

8 Richter-Milne 1935: 28; Boardman 2003: 189; Akkur-naz 2016: 127.

9 Coldstream 1968:11.

genişleme görülmektedir. MÖ 2. yüzyıla tarihlenen örneklerinde skyphosların daha derinleştiği ve köşeli bir forma dönüştüğü görülür. MÖ 1. yüzyıl örneklerini incelediğimizde ise; keskin hatların daha ön plana çıktığı, alt gövdeye geçişin biraz daha keskin bir hatla yapıldığı ve gövde kısmının dışbükey bir yapı sergilediği görülür.

Skyphoslar üzerine Behr'in ve Rotroff'un geliştirdikleri tipolojiyi incelediğimizde; Behr'in Helenistik Dönem skypholarını üç tipe ayırdığını görmekteyiz.¹⁰

A Tipi olarak adlandırdığı birinci tipte; gövde basık ve küresel, ağız dışı çekilerek oluşturulmuş ve genellikle dikey çizgilerle bezelidir. *B Tipinde*; gövdede A tipine oranla keskinleşmenin arttığını, gövdenin üst yarısının profili düz bırakılırken, kulpun alt kısmından kaideye geçişte keskinliğin oluşturulmuştur ve bu tipte ayak yüksek yapılmıştır. *C Tipinde* ise; dudak dışı çekilerek oluşturulmuş ancak yuvarlatılarak yumuşatılmış, üst ve alt gövdeye geçişte keskin bir hat kullanılmış, ayak ise bazen kademeli bazen düz bırakılmıştır.

Rotroff'un Attika ve Korinth tipi olarak gruplandığı skyphoslarda; *Attika Tipini* dışı çekik ağız, gövdeye paralel kulplar, geniş üst gövdeden ani daralma ile kaideye geçiş şeklinde açıklarken, *Korinth Tipini*, içe çekik ağız, hafif yukarı çekilerek sivriltilmiş kulakçık şeklinde rozet eklentili kulp ve küresel gövde şeklinde yorumlamıştır.¹¹

Kyzikos Antik Kenti Skyphos Örneklerinin Değerlendirilmesi

Kyzikos seramikleri ilk olarak 1996 yılında Thrakikos Limanı'nda yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. 1997 yılında kentte yapılan yüzey araştırmasında da seramiklere rastlanmış, kazıya verilen 10 yıllık ara sonrasında 2006 yılında limanın batı tarafında, günümüzde Demirkapı olarak adlandırılan yerde, 3x3 m ölçülerinde sondaj açılmıştır.¹² Bu çalışmalarda çoğunluğu kırık ve dağınık halde Helenistik Dönem'den Erken Roma Dönemi sonuna kadar farklı tarihlere ait seramikler ortaya çıkarılmıştır. Bu seramikler arasında yer alan farklı tiplerde skyphos örnekleri çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmaya konu olan skyphos örnekleri hem yüzeyde

hem de Thrakikos Limanı'nda yapılan sondaj çalışmaları sonucunda kase, unguentarium, kavanoz, amphora parçaları ve tabak gibi farklı formlarında içinde yer aldığı buluntular olarak ortaya çıkarılmıştır. Bu seramikler arasında tam kaplar olduğu gibi form özelliği veren parçalarda mevcuttur. Çalışmaya konu olan 20 adet skyphos örneğinde profil veren parça ve tam kaplardan oluşmaktadır. İlk dönem kazıları sonrasında yapılan kazı çalışmalarında skyphos örneklerine rastlanmadığından çalışmaya değer bulunan ve skyphos olarak nitelendirdiğimiz eserler farklı yayınlarda kantharos¹³ veya kase¹⁴ olarak da tanımlanmıştır. Ancak yapılan araştırma ve bilgi alışverişi¹⁵ sonrasında skyphos olarak tanımlamanın doğru olacağı düşünülmüştür. Bilgisayar destekli çizimle ayrıntıları gösterilen skyphoslar arasında hem Behr'in hem de Rotroff'un gruplanmasını karşılayan yuvarlak hatlı ve keskin hatlı örnekler bulunmaktadır.

Çalışmada yer alan Kyzikos örnekleri arasında en erken örnekler **Kat. No.1-4** arasında ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Skyphoslarda ince düz kesilmiş ağız kısmından genişleyerek inen üst gövde, üst gövdeden alt gövdeye geçişte dışı bombeli bir yapı görülmektedir. Ağızın alt kısmından başlayarak alt ve üst gövdenin birleştiği noktada son bulan küçük, ince ve halka biçimli kulplara sahiptir. Bu formlarda kaide genellikle alçak ve dik bir profil gösterir. Fakat elimizdeki örnekler kırık parçalar olduğundan ve kaide kısmı korunmadığından bu konuda net bir fikir yürütmemiz mümkün olmamıştır. Kil rengi genellikle mavimsi gri, kırmızımsı gri, açık kırmızı renklerde iken astar renkleri, kırmızı, soluk kırmızı ve koyu kırmızı olarak değişkenlik göstermektedir. Hamurun ince, sıkı ve çoğunluğu mika katkılı olduğu gözlemlenmiştir. İç ve dış kısmı astarlı olan skyphoslarda astarlama kaldırma tekniğinde yapılmıştır. Atina örnekleri ile karşılaştırıldığında form olarak benzer özellikler göstermektedir ancak orinth örnekler kantharos olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Atina örnekleri dışında

¹⁰ Behr 1988: 113.

¹¹ Rotroff 1997: 94, 95 Plate 150-154, 155-160.

¹² Koçhan, Meral, Motor ve Güneş 2007: 15.

¹³ Thompson 1934: 320, Fig. 5, Group A.32

¹⁴ Ergürer, 2012: Kat. No. 183; Ertuğrul 2023: Kat. No. 82.

¹⁵ Paylaştığı bilgilerden dolayı sayın Prof. Dr. Billur Tekkök'e teşekkür ederim.

¹⁶ Robinson 1959: 27 Group G 43; Sarah 2018: Figure 17, no.103.

Metropolis,¹⁷ Laodikeia¹⁸ ve Knidos¹⁹daki benzer örnekler incelendiğinde Kyzikos örnekleri de MÖ 1.yüzyıl sonlarına tarihlenebilir.

5-8 katalog nolu kapların form özelliğine baktığımızda dışa taşırılarak yuvarlatılmış ağızdan aşağıya hafif dışbükey inen gövdenin üst kısmından alt kısmına keskin bir geçiş görülmektedir. Derinleşen gövdeye paralel ve dik olarak sonradan eklenmiş, karşılıklı kulplar varken elimizdeki eserler parça olduğundan ve kaide profili vermediğinden kaide hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak Behr'in B tipi skyphos grubunun özelliklerini yansıtmaması bakımından kaidelerin yüksek yapılmış olabileceği düşünülebilir. Genellikle üst gövdede yer alan ve birbiri içinden çıkan yapraklar bir bezeme dizisi oluşturmaktadır. Bu bitkisel bezeme koyu kahverengi veya kırmızı astar üzerine kilin suda açılmasıyla elde edilen beyaz boya ile yapılmıştır. Aynı bitkisel bezeme, İzmir Müzesi'nde korunan ve Hellenistik Dönem'e tarihlenen pyksis ve Pergamon'da ortaya çıkarılan kantharos üzerinde de görülmektedir.²⁰ Kat. No. 5-8'deki skyphos örneklerimizin form ve bezeme olarak benzerleri Pergamon, Daskyleion ve Parion Nekropolü'nde ortaya çıkarılmıştır.²¹ İncelenen benzer örnekler, Kyzikos örneklerindeki bezeme ve form özelliklerine baktığımızda eserler MÖ 1.yüzyıl sonları ile MS 1.yüzyıl başlarına arasına tarihlenebilir.

Kyzikos örnekleri arasında yer verdiğimiz Kat. No. 9 ve 10'da ayrıntılı olarak incelenen parçalar astar rengi olarak farklılık gösterse de kulp üzerinde rozet şeklindeki eklenti ile ortak özellik göstermektedir. Elimizdeki örnekler tam profil vermediğinden ağız kısmı konusunda bilgi veremeyeceğimiz kaplarda hafif derin ve dik kenarlı üst gövdeden keskin bir profille alt gövdeye geçiş görülmektedir. Profili daha iyi görebildiğimiz Kat. No. 10'da kaide yüksek ve koniktir. Kulp yapısı ile Rotroff'un Korinth tipi grubuna verebileceğimiz skyphoslarda daldırma tekniğinde astar kullanılmıştır²². Kulpların biçimi ile

benzer örnekleri Pergamon, Knidos,²³ Assos,²⁴ Kurul Kalesi,²⁵ Tralleis,²⁶ Aigai,²⁷ Troia,²⁸ Daskyleion²⁹ ve Ege Gübre'de görmek mümkündür.³⁰ Pergamon'da sevilerek kullanılan bu tip skyphosların Kyzikos antik kentinde de kullanılmış olması kentin kap üretiminde Pergamon'dan etkilendiğini veya bu kapların Pergamon'dan ithal edildiği fikrini doğrulamaktadır. Bu dönemlerde Pergamon'un hem siyasi hem de kültürel açıdan gelişmiş ve baskın bir merkez olduğunu düşündüğümüzde ithal edilmesi düşüncesi daha ağır basmaktadır. Benzer örnekler incelenerek eserlerimiz ile karşılaştırıldığında ağızdan aşağıya düz inen üst gövdeden keskin bir hatla alt gövdeye geçişi ve birbirine paralel, gövdeye dik olarak yapılmış rozet eklentili kulpları ile Kat. No. 9-10'daki skyphoslar MÖ 1. yüzyıl sonları MS 1. yüzyıl başlarına tarihlenebilir.

Kyzikos kenti örnekleri arasında yer alan 11-20 katalog nolu eserler form olarak dışa çekilerek yuvarlatılmış ağız, birbirine paralel, yukarıya doğru çekilerek sivriltilmiş, gövdeye dik kulplar ve yüksek kaideye sahiptir. Dik kenarlı üst gövdeden alt gövdeye geçiş keskin bir profille sağlanmıştır. Kaplarda kil rengi; açık kırmızı, pembe, açık kırmızısı kahve ve soluk kahve arasında değişiklik gösterirken, astar rengi kırmızı, kırmızısı kahve, gri ve koyu grimsi kahve olarak değişmektedir. Skyphoslarda astarlama işlemi daldırma tekniğinde yapıldığından gövdenin alt kısmında parmak izlerini ve renk dalgalanmalarını görmek mümkündür. Formlarda iç ve dış kısmın astarlandığı görülmektedir. Kyzikos örneklerinin kil özellikleri incelendiğinde ise; genellikle ince kum ve mika katkılı olduğu

17 Güngör 2005: Lev. 35, Nr.195.

18 Ayan 2014: Resim 20.

19 Doksanaltı 2006: 837, Kat. No. 1651 (Benzer form bu çalışmada "kase" olarak adlandırılmıştır).

20 Özkan 1999: 95 Res. 190; Schäfer 1968: 45 Lev. 10 Res. D 31).

21 Schäfer 1968: 45 Lev. 10 Res. D 31; Dereboylu 1994: BY37; Aydın Tavukçu 2007: 223 Kat. No. 97 Çiz. 43

22 Rotroff 1997: Plate 131, No.1650.

23 Knidos'ta bulunan bu örnek ile ilgili olarak Doksanaltı, "Kilden Aplik Bilezik" yorumunu yapmış ve bu formun Pergamon etkili olduğunu savunmuştur. Hellenistik dönemin önemli siyasal ve kültürel merkezi olan Pergamon özellikle Batı Anadolu'da seramik üretimi yapan birçok yeri etkilemiştir (bkz. Doksanaltı 2006: 230)

24 Arslan, Arslan, Bakan, Rheidt ve Engel: 2016, Resim 9.

25 Yorulmaz 2019: Levha XXI, 141.

26 Ertuğrul 2023: Kat. No. 82 (Benzer form bu çalışmada "kase" olarak geçmektedir).

27 Doğer vd. 2007: 228 Res.8.

28 Tekkök-Biçken, 1996: Group A.

29 Dereboylu 1994: 66-67, BY 35, Lev. X, Çiz. 16.

30 Garbsch 1982: 30 A35; Behr 1988: 130 Abb. 7, 24; Doksanaltı 2006: 230, K18; Küçük 2006: 58 Kat no. 70 Çiz. 26.

anlaşılmıştır. Behr'in B tipi skyphoslar grubuna dahil edebileceğimiz bu örneklerin benzerlerini; Troas bölgesinde Parion³¹, Troia³², Assos ve Pergamon kentlerinde ortaya çıkarılan örneklerde görmek mümkündür. Bunların yanı sıra Atina örneği ile de karşılaştırdığımızda incelediğimiz kapları MSİ. yüzyıl ortalarına vermemiz doğru olacaktır.³³

Sonuç

Kyzikos antik kenti hem bulunduğu konum hem de kentte bulunan mimari yapılar ile antik dünyanın önemli kentlerinden birisi olmuştur. Kentte yapılan arkeolojik kazılar, sondajlar ve yüzey araştırmalarında ortaya çıkarılan seramikler de kentin sosyal yaşamı ve ticareti konusunda bilgi veren önemli buluntular arasında yerini almıştır. Kyzikos kenti ilk dönem kazı çalışmaları ve yüzey araştırmalarında ortaya çıkarılan seramik eserler arasında önemli bir yeri oluşturan skyphoslar çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu skyphoslar arasında form veren 20 adet örnek incelenmiştir. Bilindiği gibi skyphoslar genellikle içki kabı olarak kullanılan bir kap olarak karşımıza çıkmaktadır. Erken örneklerine baktığımızda yuvarlak hatlı gövdeye küçük, yuvarlak kulpların uyum sağladığı görülmektedir. MÖ 2. yüzyıldan itibaren dik kenarlı üst gövdeden keskin bir hatla alt gövdeye geçişin olduğu köşeli yapıda dışa taşınmış dudak yapısı karşımıza çıkmaktadır. Gövdedeki bu keskin profil Hellenistik Dönem'in belirgin özelliği olsa da MÖ 1. yüzyılda bu keskinliğin daha da artmış olduğu görülmektedir. Bu dönemde dudak daha fazla dışa taşırılmışken kulplar yukarı çekilerek köşeli bir şekilde yükseltilmiştir. Bezeme olarak yukarıda da bahsettiğimiz ve **Kat. No. 5-8**'de gördüğümüz gibi kaolin³⁴'in sulandırılması ile elde edilen beyaz boya ile yapılan yaprak bezemesi karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra kazıma teknikte yivlere de yer verilmiştir.

Yapılan çalışmalar³⁵ Kyzikos kentinde ortaya çı-

karılan seramik buluntular arasında nicelik olarak az olan skyphosların astarlanmasında kullanılan bir teknik olan daldırma tekniği özellikle MÖ 2. yüzyıl içerisinde Pergamon örneklerinde karşımıza çıktığı gibi Kyzikos örneklerine baktığımızda da daldırma tekniği ile yapılan kahverengi astarlı, dudak ve kaideden gövdeye geçiş kısmında astar akıntı izleri ve parmak izlerinin görüldüğü seri üretim kapları olarak özellikle kase ve unguentariumlarda da karşımıza çıkmaktadır. Daldırma tekniğinde yapılan astarlama sonucunda seramikler üzerinde görülen parmak izleri daha çok kâselerde ve skyphoslarda görülebilmektedir. Yine teknikten kaynaklı renk dalgalanmaları ve astarın yer yer kalınlaşmış incelenmesi pek çok kaptan izlenebilmektedir.

Kyzikos 2006–2007 yıllarında yapılan Thrakikos Limanı kazı çalışmaları ve yüzey araştırmalarında ortaya çıkarılan skyphoslar Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ni kapsamaktadır. İyi korunmuş ve form veren 20 adet skyphos ve skyphos parçası değerlendirildiğinde bir kısmı tabakalanma vermeyen bir alanda, diğerleri de yüzeyde ele geçtiğinden yakın bölgelerdeki benzer örneklerle form ve teknik yönlerle karşılaştırılarak tarihlene yoluna gidilmiştir. Kentte yapılan kazıların farklı alanlarda yapılamaması ve ortaya çıkarılan eserlerin azlığından kent içerisindeki farklı kontekslerde ortaya çıkan aynı tip kaplarla karşılaştırma şansı olmadığından yakın kentlerdeki benzer kaplarla karşılaştırma yoluna gidilmiş ve eserlerin bulunduğu yerler belli bir konteks vermediğinden analogi yolu ile tarihlene yapılmıştır.

Kyzikos kenti skyphoslarında, kil genellikle yoğun ve serttir. Mika ve kum katkılı olan hamur ince olarak işlenmiştir. Kil renklerinde 2 katalog nolu örnekte olduğu gibi fırınlanmadan dolayı oluşan renk dalgalanmaları ya da bozulmaları meydana gelmiştir. Hellenistik dönem örneklerinde genellikle kil rengi olarak, mavimsi gri, koyu mavimsi gri, açık kırmızı veya kırmızımsı sarı uygulanmıştır. Bu kil özellikleri ile incelediğimiz bu örneklerin Pergamon³⁶ ve Daskyleion³⁷ örneklerine benzediğini görmekteyiz. Genellikle iç ve dış astarlı olup daldırma tekniği uygulanmıştır. Astar rengi, yukarıda belirttiğimiz gibi fırınlanmadan dolayı renk dalgalanmalarına uğramıştır. Ek boya olarak genellikle skyphoslarda kaolin maddesi ile yapılan beyaz

31 Ergüner 2012: Kat. No. 183.

32 Tekkök-Biçken, 1996: Group B.

33 Robinson 1959: 88 Group M2.

34 Kaolen ya da arıkil olarak da adlandırılan Kaolin, granit kayalardan elde edilen ve seramik veya porselen yapımında kullanılan bir kil türüdür. Beyaz ve yumuşak bir toprak türüdür (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Kaolin>, E.T. 15.05.2024).

35 Güneş 2008; Erdem 2023.

36 Behr1988: 135, Abb.9,30.

37 Dereboylu 1994: 69.

renk kullanılmıştır (Kat. No. 5-8). Bu beyaz boya Geç Kırmızı Figür kaplarından beri bitkisel bezemelerin yapılmasında kullanılmıştır.³⁸

Hem kara hem deniz yolu ile ticaret yapabilecek bir konuma sahip olan Kyzikos kentinde ortaya çıkarılan eserlerimizin özellikle Pergamon örnekleri ile benzer olması ve bu dönemlerde Pergamon krallığının oldukça baskın ve sanat yönünden gelişmiş olması sebebi ile seramiklerin Pergamon etkili üretildiği söylenebilir. Günümüzde Demir Kapı olarak bilinen Thrakikos limanında 1989 yılında yapılan sondaj çalışmalarında çömlekçi işliği olabileceği düşünülen ancak kesinlik kazanmamış olan küçük bir mekan ortaya çıkarılmıştır.³⁹ Sonraki dönemde aynı alanda yer alan yer tepecikte yapılan farklı bir sondaj çalışmasında ortaya çıkarılan ve çoğunluğunu seramik malzemenin oluşturduğu eserlerin belli bir dönemi yansıtmaması, farklı formlarda birçok eserin birarada bulunması ve bulunana seramik malzemelerde yapım ve pişirim hatalı kapların varlığında dolayı buranın bir bothros (çöplük) olabileceği ifade edilmiştir.⁴⁰ Burada Hellenistik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar birçok seramik veya farklı malzemelerden eserler ortaya çıkarılmıştır. Ancak bugüne kadar Kyzikos kentinde net bir şekilde varlığını söyleyebileceğimiz herhangi bir seramik üretim atölyesine veya fırın kalıntısına rastlanmaması bu eserlerin Pergamon'dan ithal edildiğini de düşündürmektedir. Bununla birlikte incelenen örneklerde kilin genellikle kum ve mika katkılı olduğu görülmektedir. Kapıdağı yarımadasının bir mermer yatağı olduğu düşünüldüğünde ve bu mermer yataklarının oluşumu sırasında ortaya çıkan kaolinin seramik yapımı ve bezemesinde kullanılması (Kat. No. 5-8) seramiklerin Kyzikos'ta üretilmediği konusunu destekler niteliktedir. Yine Kleite deresi ve bu dere yatağındaki balçığın seramik yapımında uygun bir kil olması üretimin kentte yapıldığını kanıtlar bilgileri arasındadır.

Başlangıcından günümüze kadar kentte yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan seramik malzemenin yüzey, sondaj veya mezar buluntusu olması sebebi ile herhangi bir stratigrafik bilgi vermediğinden malzeme tarihlleme konusunda kent içerisindeki buluntularla karşılaştırmak

yerine yakın bölgelerdeki buluntularla karşılaştırılmış ve tarihlendirilmiştir. Mezar buluntuları arasında da net bir tarih verebileceğimiz eser gurubuna rastlanmadığından analoji yolu izlenerek Kyzikos kenti seramik buluntuları MÖ 2.yüzyıl-MS 7. yüzyıl arasına verilmiştir.⁴¹ Çalışmaya konu olan skyphos örnekleri ise MÖ 1. yüzyıl sonları MS 2. Başlarına tarihlenmektedir.

Günümüze baktığımızda Kyzikos kentinin bulunduğu bölgede seramik fabrikalarının varlığı ve fabrikaların en önemli özellikleri arasında hammaddeye yakın yerde kurulması gerçeği bize burada seramik yapımı için gerekli olan kilin çevrede olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu bilgiler doğrultusunda Kyzikos'ta seramik atölyelerinin olabileceğini ve yapımında kullanılan kilinde bölgeden karşılandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu bilgilere istinaden çalışmaya konu olan Kyzikos kenti skyphos örneklerinin yerel üretim olduğunu da söyleyebiliriz. Bu denli büyük ve merkezi bir kent olan Kyzikos'un kendine ait bir seramik atölyesinin varlığı ve bu atölyenin de buluntular ışığında Hellenistik Dönem ile Roma Dönemi arasında etkin olduğu düşüncesi daha ağır basmaktadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda seramik atölyesi veya seramik üretimi ile ilgili kalıntıların ortaya çıkabileceği düşüncesi de yanlış olmayacaktır.

KATALOG

Katalog No: 1 (Fig.1)

Kazı Etüd. No: Kyz'07.YB.66, **Buluntu Yeri:** Yüzey, **Ölçüler:** Kor. Yük: 5 cm. Ağız Çapı: 9 cm, **Hamur Rengi:** GLEY2 6/10BG – Yeşilimsi Gri, **Astar Rengi:** 10R 4/2 – Soluk Kırmızı

Tanımı: İnce düz kesilmiş ağız, Ağız kısmından genişleyerek inen üst gövde, alt gövdeye geçişte dışa bombeli bir yapı, ağızın alt kısmından başlayarak alt ve üst gövdenin birleştiği noktada son bulan küçük, ince ve halka biçimli kulplar, Daldırma tekniği astar. Kum katkılı ve sıkı hamur.

Benzer Örnek: Robinson 1959, 27 Group F 26; Güngör 2005: Lev. 35, Nr.195; Doksanaltı 2006, 837 Kat. No. 1651; Ayan 2014, Resim 20; Sarah 2018, Figure 17, no. 103 .

Tarih: MÖ 1. yüzyıl sonları

Katalog No: 2 (Fig.2)

Kazı Etüd. No: Kyz'07.YB.67, **Buluntu Yeri:** Yüzey, **Ölçüler:** Kor. Yük: 6 cm. Ağız Çapı: 8 cm, **Hamur Rengi:** GLEY 5/5B – Mavimsi Gri, **Astar Rengi:** 10R 4/3 – Soluk Kırmızı

38 Thomson 1934: 139.

39 Yaylalı 1990: 180, Çizim 1.

40 Yaylalı, Koçhan ve Başaran 1991: 208.

41 Erdem 2023: 100.

Tanımı : Ağız, boyun, alt gövde ve tek kulp. İnce ve düz kesilmiş ağız, hafif genişleyerek devam eden üst gövde, üst gövdeden dışa bombe ile alt gövdeye geçiş, ağzın hemen altından başlayıp plastik bombe de biten ince yüzük kulp, bombeden daralarak devam eden alt gövde. İç ve dışta uygulanan daldırma tekniği astar. Kum katkılı, gevşek hamur, fırınlama süresinden kaynaklı ağız kenarında çatlaklar ve fırınlanma hatasından oluşan renk dalgalanmaları.

Benzer Örnek: Robinson 1959, 27 Group F 26; Güngör 2005: Lev. 35, Nr.195; Doksanaltı 2006, 837 Kat. No. 1651; Ayan 2014, Resim 20; Sarah 2018, Figure 17, no. 103.

Tarih: MÖ 1. yüzyıl sonları

Katalog No: 3 (Fig.3)

Kazı Etüd. No: Kyz'07.YB.56, **Buluntu Yeri:** Yüzey, **Ölçüler:** Yüksek: 6 cm. Ağız Çapı: 8 cm., **Hamur Rengi:** 2.5YR 5/1 – Kırmızımsı Gri, **Astar Rengi:** 2.5YR 4/4 – Kırmızımsı Kahve

Tanımı: Ağız, gövde ve tek kulp, düz, kesme ağızdan genişleyerek aşağı inen üst gövde, alt gövdeye geçişte dışa çıkıntı, kaideye doğru daralan alt gövde, İnce yüzük kulplar. İç ve dışta daldırma tekniği astar. Mika katkılı, ince ve sıkı hamur.

Benzer Örnek: Robinson 1959, 27 Group F 26; Güngör 2005: Lev. 35, Nr.195; Doksanaltı 2006, 837 Kat. No. 1651; Ayan 2014, Resim 20; Sarah 2018, Figure 17, no. 103.

Tarih: MÖ 1. yüzyıl sonları

Katalog No: 4 (Fig.4)

Kazı Etüd. No: Kyz'07.YB.71, **Buluntu Yeri:** Yüzey, **Ölçüler:** Kor. Yüksek: 3,5 cm. Ağız Çapı: 8 cm, **Hamur Rengi:** GLEY2 5/10B – Mavimsi Gri, **Astar Rengi:** 10R 4/4 – Koyu Kırmızı

Tanımı : Ağız, tek kulp ve üst gövdeden bir parça. İnce ağızdan aşağı düz devam eden gövde üst kısmı, ağzın hemen altından başlayıp üst gövdeyi alt gövdeye bağlayan dışa doğru bombe üzerinde sonlanan yüzük kulp. Daldırma tekniği astar. Mika katkılı ve sıkı hamur.

Benzer Örnek: Robinson 1959, 27 Group F 26; Güngör 2005: Lev. 35, Nr.195; Doksanaltı 2006, 837 Kat. No. 1651; Ayan 2014, Resim 20; Sarah 2018, Figure 17, no. 103.

Tarih: MÖ 1. yüzyıl sonları

Katalog No: 5 (Fig.5)

Kazı Etüd. No: Kyz'07.YB.104, **Buluntu Yeri:** Yüzey, **Ölçüler:** Kor. Yüksek: 4,5 cm, **Cidar:** 2 cm, **Hamur Rengi:** GLEY2 6/5B – Mavimsi Gri, **Astar Rengi:** 10R 4/4 – Koyu Kırmızı

Tanımı : Gövde parçası, orta kısımda beyaz kil boya iç içe yaprak bezemesi, İç ve dış astarlı. Mika katkılı ince ve sıkı hamur.

Benzer Örnek: Aydın Tavukçu 2007, Lev. 42, Kat. No. 97, Çiz. 43.

Tarih: MÖ 1. yüzyıl sonu MS 1. yüzyıl başı

Katalog No: 6 (Fig.6)

Kazı Etüd. No: Kyz'07.YB.109

Buluntu Yeri: Yüzey, **Ölçüler:** Kor. Yüksek: 3 cm, **Cidar:** 2 cm, **Hamur Rengi:** 2.5YR 6/6 – Açık Kırmızı, **Astar Rengi:** 2.5YR 3/4 – Koyu Kırmızımsı Kahve.

Tanımı: Üst gövdeden parça. Üst gövdeden alt gövdeye keskin geçiş, üst kısımda beyaz renkli bitkisel bezeme, daldırma tekniği astar. Az mikalı, ince ve sıkı hamur.

Benzer Örnek: Aydın Tavukçu 2007, 223 Kat. No. 97, Çiz. 43.

Tarih: MÖ 1.yüzyıl sonu MS 1. yüzyıl başı

Katalog No: 7 (Fig.7)

Kazı Env. No: Kyz'06.T.16

Buluntu Yeri: Thrakikos Limanı, **Ölçüler:** Kor. Yüksek: 7,5 cm, Ağız Çapı: 8 cm., **Hamur Rengi:** 2.5YR 7/4 – Açık Kırmızımsı Kahve, **Astar Rengi:** Kat. 5YR 3/2 – Koyu Kırmızımsı Kahve

Tanımı: Dudak, üst gövde, tek kulp ve alt gövdenin bir kısmı. Dışa taşırılarak yuvarlatılmış olan dudak, dışbükey devam eden üst gövdeden alt gövdeye yumuşak geçiş, kaide kısmı kırık. Gövdeye paralel dikey kulp. Gövde ve kulpta beyaz boya ile bitkisel bezeme, ince kum katkılı ve sıkı hamur. Daldırma tekniği astar.

Benzer Örnek: Dereboylu 1994 BY37; Aydın Tavukçu 2007, 223 Kat. No. 97, Çiz. 43.

Tarih: MÖ 1. yüzyıl sonu MS 1. yüzyıl başı

Katalog No: 8 (Fig.8)

Kazı Env. No: Kyz'06.T.25

Buluntu Yeri: Thrakikos Limanı, **Ölçüler:** Yüksek: 6 cm. Ağız Çapı: 8 cm., **Hamur Rengi:** 10YR 8/3 – Çok Soluk Kahve, **Astar Rengi:** 10YR 4/2 – Koyu Grimsi Kahve

Tanımı: Dudak, tek kulp ve gövde. Dışa taşırılarak yuvarlatılmış dudak, dışbükey olarak devam eden üst gövde, alt gövdeye yumuşak geçiş. Gövdeye paralel dikey kulp, kulpun üst kısmında makara. İnce kum ve mika katkılı sıkı hamur. Gövdenin alt kısmında beyaz boya ile yaprak bezeme.

Benzer Örnek: Rotroff 1997: Plate 131, 1650; Aydın Tavukçu 2007: Çiz. 43 Kat. No. 97.

Tarih: MÖ 1. yüzyıl sonu MS 1. yüzyıl başı

Katalog No: 9 (Fig.9)

Kazı Etüd No : Kyz'07.YB.117

Buluntu Yeri: Yüzey, **Ölçüler:** Kor. Yüksek: 4 cm, **Hamur Rengi:** 2.5YR 7/4 – Açık Kırmızımsı Kahve, **Astar Rengi:** 10R 4/8 - Kırmızı

Tanımı: Tek kulp, üst gövde, gövdeye dik ve paralel, kulpun üst kısmında makara. İç ve dış astarlı. Mika katkılı ve sıkı hamur.

Benzer Örnek: Tekkök-Biçken 1996, Group A; Rotroff 1997: Plate 131, 1650; Doksanaltı 2006, 699 Kat. no. 889, 890; Aydın Tavukçu 2007, Lev. 42, Kat. No. 97, Çiz. 43.

Tarih: MÖ 1. yüzyıl sonu MS 1. yüzyıl başı

Katalog No: 10 (Fig.10)**Kazı Env. No:** Kyz'06.T.6**Buluntu Yeri:** Thrakikos Limanı, **Ölçüler:** Yüksek: 9,5 cm. Ağız Çapı: 8 cm. **Kaide Çapı:** 4 cm, **Hamur Rengi:** 2.5YR 8/4 – Pembe, **Astar Rengi:** 10R 4/8 – Kırmızı**Tanımı:** Kaide, alt gövde, tek kulp. Gövdeye paralel dikey kulplar, kulp üzerinde makaralar. Üst gövdeden alt gövdeye keskin geçiş, konik kaide, Az ince kum katkılı hamur. Daldırma tekniği ile yapılmış astar.**Benzer Örnek:** Tekkök-Biçken 1996, Group A; Rotroff 1997: Plate 131, 1650; Doksanaltı 2006, 699 Kat. no. 889, 890; Aydın Tavukçu 2007, Lev. 42, Kat. No. 97, Çiz. 43.**Tarih:** MÖ 1. yüzyıl sonu MS 1. yüzyıl başı**Katalog No: 11 (Fig.11)****Kazı Env. No:** Kyz'06.T.5**Buluntu Yeri:** Thrakikos Limanı, **Ölçüler:** Yüksek: 9,5 cm. Ağız Çapı: 8 cm. **Kaide Çapı:** 4 cm, **Hamur Rengi:** 2.5YR 6/1 – Kırmızımsı Gri, **Astar Rengi:** 2.5YR 3/6 - Koyu Kırmızı**Tanımı:** Ağız ve üst gövdenin bir kısmı kırık, yüksek kaide üzerinde genişleyerek yükselen gövdenin alt kısmından üst kısma geçişte keskin hat, dışa kıvrılarak yuvarlatılmış dudak. Gövdeye paralel çekilerek uzatılmış, dikey kulplar. Az ince kum katkılı hamur. Daldırma tekniği astar.**Benzer Örnek:** Tekkök-Biçken 1996, Group B; Robinson 1959, 88 Group M2; Ergürer, 2012, Kat. No. 183.**Tarih:** MS 1.yüzyıl sonu 2. yüzyıl başı**Katalog No: 12 (Fig.12)****Kazı Env. No:** Kyz'06.T.7**Buluntu Yeri:** Thrakikos Limanı, **Ölçüler:** Yüksek: 9,5 cm. Ağız Çapı: 8 cm. **Kaide Çapı:** 4 cm, **Hamur Rengi:** 2.5YR 7/4 – Açık Kırmızımsı Kahve, **Astar Rengi:** 2.5YR 3/3 – Koyu Kırmızımsı Kahve**Tanımı :** Yarısı sağlam kap, dışa çekilerek yuvarlatılmış dudak, dik gövdeden kaideye doğru keskin hatla geçiş, konik, yüksek kaide, Gövdeye paralel dikey kulplar. Az ince kum katkılı hamur. Daldırma tekniği astar.**Benzer Örnek:** Tekkök-Biçken 1996, Group B; Robinson 1959, 88 Group M2; Ergürer, 2012, Kat. No. 183**Tarih:** MS 1. yüzyıl sonu 2. yüzyıl başı**Katalog No: 13 (Fig.13)****Kazı Env. No:** Kyz'06.T.3**Buluntu Yeri:** Thrakikos Limanı, **Ölçüler:** Yüksek: 9 cm. Ağız Çapı: 10 cm. **Kaide Çapı:** 5 cm.**Tanımı :** Dudak ve üst gövdenin bir bölümü dışında sağlam kap. dışa çekilerek yuvarlatılmış dudak, yüksek gövdeden keskin hatla alt gövdeye geçiş, yüksek konik kaide, sonradan eklenmiş ve çekilerek uzatılmış gövdeye paralel kulplar, az ince kum katkılı hamur. Daldırma tekniği astar.**Benzer Örnek:** Tekkök-Biçken 1996, Group B; Robinson 1959, 88 Group M2; Ergürer, 2012, Kat. No. 183.**Tarih:** MS 1. yüzyıl sonu 2. yüzyıl başı**Katalog No: 14 (Fig.14)****Kazı Env. No:** Kyz'06.T.4**Buluntu Yeri:** Thrakikos Limanı, **Ölçüler:** Yüksek: 10 cm. Ağız Çapı: 10 cm. **Kaide Çapı:** 4 cm, **Hamur Rengi:** 2.5YR 7/6 - Açık Kırmızı, **Astar Rengi:** 10R 5/8 – Kırmızı**Tanımı:** Dudak ve üst gövdenin bir bölümü dışında sağlam kap. Dışa çekilerek yuvarlatılmış dudak, yüksek gövdeden keskin hatla alt gövdeye geçiş, yüksek konik kaide, sonradan eklenmiş ve çekilerek uzatılmış gövdeye paralel kulplar, az ince kum katkılı hamur. Daldırma tekniği astar.**Benzer Örnek:** Tekkök-Biçken 1996, Group B; Robinson 1959, 88 Group M2; Ergürer, 2012, Kat. No. 183**Tarih:** MS 1. yüzyıl sonu 2. yüzyıl başı**Katalog No: 15 (Fig.15)****Kazı Env. No:** Kyz'06.T.43**Buluntu Yeri:** Thrakikos Limanı, **Ölçüler:** Yüksek: 7 cm. Ağız Çapı: 8 cm. **Kaide Çapı:** 5 cm, **Hamur Rengi:** 5YR 7/6 – Kırmızımsı Sarı, **Astar Rengi:** 5YR 5/8 – Kırmızımsı Kahve**Tanımı:** Dudak ve bir kulpun az bir bölümü dışında sağlam. dışa çekilerek oluşturulmuş dudak, yüksek gövdeden keskin hatla alt gövdeye geçiş, yüksek halka kaide, sonradan eklenmiş ve çekilerek uzatılmış gövdeye paralel kulplar, az ince kum katkılı hamur. Daldırma tekniği astar.**Benzer Örnek:** Tekkök-Biçken 1996, Group B; Robinson 1959, 88 Group M2; Ergürer, 2012, Kat. No. 183 (Çalışmada form çift kulplu kase olarak geçmektedir).**Tarih:** MS 1. yüzyıl sonu 2. yüzyıl başı**Katalog No: 16 (Fig.16)****Kazı Env. No:** Kyz'06.T.2**Buluntu Yeri:** Thrakikos Limanı, **Ölçüler:** Yüksek:6,6 cm Ağız Çapı: 8 cm **Kaide Çapı:** 5,6 cm, **Hamur Rengi:** 2.5YR 7/8 - Açık Kırmızı, **Astar Rengi:** 10R 5/8 - Kırmızı**Tanımı:** Tam kap. Yuvarlak basık kaide üzerinde genişleyerek yükselen gövdenin alt kısmından üst kısma geçişte keskin hat, hafif dışa kıvrık dudak kenarında küçük kırık. Kaide tabanında kırık. Gövdeye paralel dikey kulplar, Az ince kum ve mika katkılı hamur. Daldırma tekniği astar.**Benzer Örnek:** Tekkök-Biçken 1996, Group B; Robinson 1959, 88 Group M2; Ergürer 2012, Kat. No. 183.**Tarih:** MS 1.yüzyıl sonu 2. yüzyıl başı

Katalog No: 17 (Fig.17)**Kazı Etüd. No:** Kyz'07.YB.75**Buluntu Yeri:** Yüzey, **Ölçüler:** **Kor. Yükseklik:** 6 cm. **Ağız Çapı:** 10 cm. **Kaide Çapı:** 5 cm.**Hamur Rengi:** 5YR 7/6 – Kırmızımsı Sarı, **Astar Rengi:** 2.5YR 4/4 – Kırmızımsı Kahve**Tanımı:** Kaide, gövde ve tek kulp, dışa çekilerek oluşturulmuş dudak, yüksek gövdeden keskin hatla alt gövdeye geçiş, yüksek halka kaide, sonradan eklenmiş ve çekilerek uzatılmış gövdeye paralel kulplar, az ince kum katkılı hamur. Daldırma tekniği astar.**Benzer Örnek:** Tekkök-Biçken 1996, Group B; Robinson 1959, 88 Group M2; Ergürer, 2012, Kat. No. 183**Tarih:** MS 1. yüzyıl sonu 2. yüzyıl başı**Katalog No: 18 (Fig.18)****Kazı Env. No:** Kyz'07.YB.80**Buluntu Yeri:** Yüzey, **Ölçüler:** **Kor. Yükseklik:** 7 cm. **Ağız Çapı:** 10 cm, **Hamur Rengi:** 5YR 7/3 – Pembe, **Astar Rengi:** 5YR 4/1 – Koyu Gri**Tanımı:** Dudak, gövde ve tek kulp parçası, dışa çekilerek oluşturulmuş dudak, yüksek gövdeden keskin hatla alt gövdeye geçiş, sonradan eklenmiş ve çekilerek uzatılmış gövdeye paralel kulplar, az ince kum katkılı hamur. Daldırma tekniği astar.**Benzer Örnek:** Tekkök-Biçken 1996, Group B; Robinson 1959, 88 Group M2; Ergürer, 2012, Kat. No. 183 (Form çalışmada çift kulplu kase olarak adlandırılmıştır).**Tarih:** MS 1. yüzyıl sonu 2. yüzyıl başı**Katalog No: 19 (Fig.19)****Kazı Etüd. No:** Kyz'07.YB.53**Buluntu Yeri:** Yüzey, **Ölçüler:** **Kor. Yükseklik:** 5 cm. **Ağız Çapı:** 10 cm.**Hamur Rengi:** 5YR 7/6 – Kırmızımsı Sarı, **Astar Rengi:** 2.5YR 6/8 – Açık Kırmızı**Tanımı:** Dudak, gövde ve tek kulp parçası. dışa çekilerek oluşturulmuş dudak, yüksek gövdeden keskin hatla alt gövdeye geçiş, sonradan eklenmiş ve çekilerek uzatılmış gövdeye paralel kulplar, az ince kum katkılı hamur. Daldırma tekniği astar.**Benzer Örnek:** Tekkök-Biçken 1996, Group B; Robinson 1959, 88 Group M2; Ergürer, 2012, Kat. No. 183.**Tarih:** MS 1. yüzyıl sonu 2. yüzyıl başı**Katalog No: 20 (Fig.20)****Kazı Etüd. No:** Kyz'07.YB.121**Buluntu Yeri:** Yüzey, **Ölçüler:** **Kor. Yükseklik:** 3,5 cm.**Hamur Rengi:** 5YR 8/4 – Pembe, **Astar Rengi:** 5YR 6/6 – Kırmızımsı Sarı**Tanımı:** Tek kulp. yüksek gövdeden keskin hatla alt gövdeye geçiş, sonradan eklenmiş ve çekilerek uzatılmış gövdeye paralel kulplar, az ince kum katkılı hamur.

Daldırma tekniği astar.

Benzer Örnek: Tekkök-Biçken 1996, Group B; Dereboylu 1994 BY37; Aydın Tavukçu 2007, 223, Kat. No. 97 Çiz. 43.**Tarih:** MS 1. yüzyıl sonu 2. yüzyıl başı**Kaynakça****Modern Literatür**AKKURNAZ 2016: F. B. Akkurnaz, *Eski Yunan ve Roma Kaplar – İşlevler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.ARSLAN vd.2016: N. Arslan, B. Arslan, C. Bakan, K. Rheidt ve J. Engel, "Assos Kazısı 2015 Yılı Sonuç Raporu" 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, Edirne, 53-72.AYAN 2014: Ş. N. Ayan, *Anadolu'daki Geç Hellenistik-Erken Roma Sırsız-Kabartmalı Skyphoslar*, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü (Yayımlanmamış Lisans Tezi). Pamukkale.AYDIN-TAVUKÇU 2007: Z. Aydın Tavukçu, *Parion Nekropolü 2005 Yılı Buluntuları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.APOLLONIUS RHODIUS, *Argonautica I*, (Çev. Robert Cooper Seaton), Loeb Classical Library, London 1990, 936, 67.BAŞARAN 1998: C. Başaran, *Arkeolojiye Giriş, Erzurum*, Aşiyen Yayınları.BEHR 1988: D. Behr, "Neue Ergebnisse zur Pergamenischen Westabhang-Keramik", *Istanbul Mittelungen* 38, 97-178.BOARDMAN 2003: J. Boardman, *Siyah Figürlü Atina Vazoları*, İstanbul: Homer Kitabevi.DEREBOYLU 1994: E. Derebeyoğlu, *Daskyleion Hellenistik Dönem Seramiği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.DOĞER 2007: E. Doğer, "Aigai 2004-2006 Yılı Kazıları" 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 207-232.DOKSANALTI 2006: E. M. Doksanaltı, *Knidos Kap-Krio Kazı Alanı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.ER 2004: Y. Er, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınları, Ankara.ERDEM 2023: A. Erdem, *Kyzikos Roma Dönemi Seramik Buluntuları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.ERGÜRER, 2012: E. Ergürer, *Parion Roma Dönemi Seramiği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- ERTUĞRUL 2023: F. Ertuğrul, *1996-2005 Yılları Arasında Tralleis'te Ele Geçen Roma Seramikleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ERTÜZÜN 1998: R. M. Ertüzün, *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar*, Ozan Sanatevi, İstanbul.
- GARBSCH 1982, J. Garbsch, *Terra sigillata - Ein Weltreich im Spiegel seines Luxusgeschirrs, Prähistorische Staatssammlung*, Published by München.
- COLDSTREAM 1968: J. N. Coldstream, *Grek Geometric Pottery: A Survey of Ten Local Styles and Their Chronology*, Methuen.
- GÜNEŞ 2008: F. Güneş, *Kyzikos Antik Kenti 2006-2007 Kazı Dönemi Seramik Buluntuları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- GÜNGÖR 2005: E. Güngör, *Metropolis Kenti Ada 7 İçerisindeki Konut Seramiği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- HASLUCK 1910: W. Hasluck, *Cyzicus*, Cambridge University Press, Cambridge.
- KOÇHAN vd. 2007: N. Koçhan, K. Meral, H. Motor ve F. Güneş, "Kyzikos 2006 Yılı Kazısı" 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt 1, Kocaeli, 11-20.
- KOÇHAN 2011: N. Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, Renkvizyon Ofset Form Matbaacılık: Bursa.
- KOÇHAN ve MERAL 2015: N. Koçhan ve Meral, Korkmaz "Kyzikos'ta Yapılan Kazı ve Sondajlarla İlgili Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 35, 60-77.
- KÜÇÜK 2006: T. Küçük, *Ege Gübre Kazısı Hellenistik Dönem Seramikleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- MERAL 2012: K. Meral, "Kyzikos'tan Lahit Mezar Buluntuları" *Höyük* 5, 25-44.
- MERAL ve EKER 2012: K. Meral ve F. Eker, "Kyzikos Antik Kenti 2006-2007 Kazı Sezonunda Ortaya Çıkarılan Pişmiştöprak Kâseler" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/25, 341-355.
- NOBLE 1965: J. V. Noble, *The Techniques of Attic Painted Pottery*, Watson-Guption Publications / Metropolitan Museum of Art; First Edition, USA.
- ÖZKAN 1999: T. Özkan, *İzmir Arkeoloji Müzesi Seramik Kataloğu*, İzmir Arkeoloji Müze Müdürlüğü, İzmir.
- Pilinius, *Natural History* V, (Çev. H. Rackham), Harvard University Press, London 1962, 142.
- RICHTER ve MILNE 1935: G. M. A. Richter ve M. Milne, *Shapes And Names Of Athenian Vases*, New York : The Metropolitan Museum of Art.
- ROBINSON 1959: H. S. Robinson, "Pottery of the Roman Period. Chronology. (The Athenian Agora. Results of excavations conducted by the American School of Classical Studies, vol. v.)", *American School of Classical Studies at Athens*, Athens.
- ROTROFF 1997: S. I., Rotroff, *Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material Part 1: Text, Part 2: Illustrations*, The Athenian Agora 29, Princeton.
- SARAH 2018: A. J., Sarah, *Hellenistic Pottery: The Fine Wares, Corinth*, Vol. 7, No. 7, Athens, pp. iii-xxiv, 1-240.
- SCHÄFER 1968: J. Schäfer, *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, De Gruyter, Berlin.
- Strabon 2015: *Geographika* XII, XIII, XIV, Antik Anadolu Coğrafyası, (Çev. A. Pekman) İstanbul, XII, 8-11, 80.
- TEKKÖK-BİCKE 1996: B. Tekkök-Bıçken, *The Hellenistic and Roman Pottery From Troia: Second Century B.C. To Sixth Century A.D.* UMI Company, Columbia.
- THOMPSON 1934: H. A. Thompson, "The Journal of the American School of Classical Studies at Athens" , *Hesperia* 3, No. 4, The American Excavations in the Athenian Agora: Fifth Report, ss. 311-476.
- YAYLALI 1990: A. Yaylalı, "Kyzikos 1989 Yılı Çalışmaları" XII. *Kazı Sonuçları Toplantısı* II, Ankara, 171-194.
- YAYLALI vd. 1991: A. Yaylalı – N. Koçhan ve C. Başaran, "Kyzikos 1990 Yılı Çalışmaları" XIII. *Kazı Sonuçları Toplantısı* I, Ankara, 205-226.
- YORULMAZ 2019: L. Yorulmaz, *Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Seramikleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Makale Gönderim Tarihi: 13.02.2024

Makale Kabul Tarihi: 29.08.2024

FEVZİYE EKER

Orcid ID: 0000-0001-5891-0793

Ordu Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
Ordu / TÜRKİYE

fevziyeeker@odu.edu.tr

Fig.1

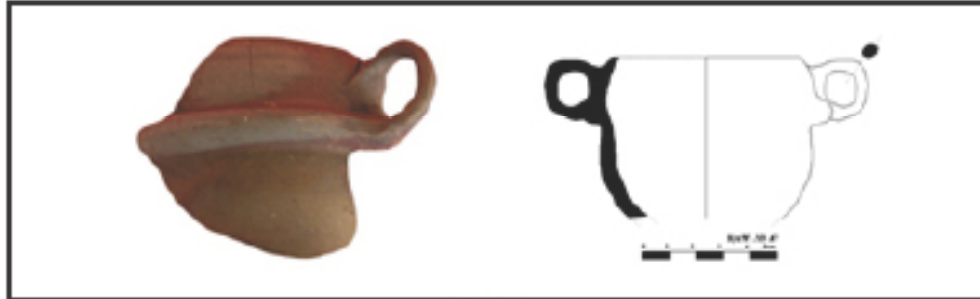

Fig.2

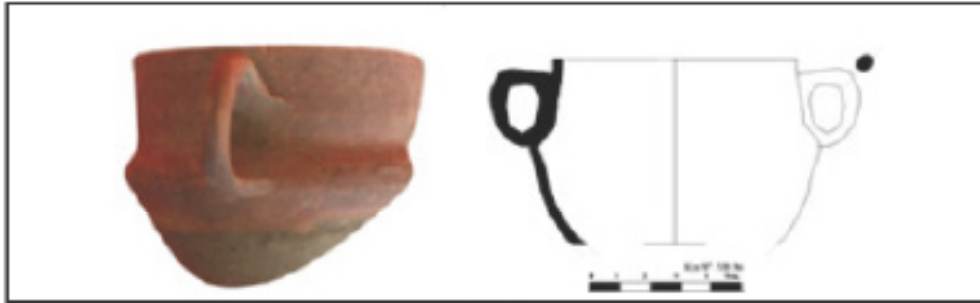

Fig.3

Fig.4

Fig.5

Fig.6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig.11

Fig. 12

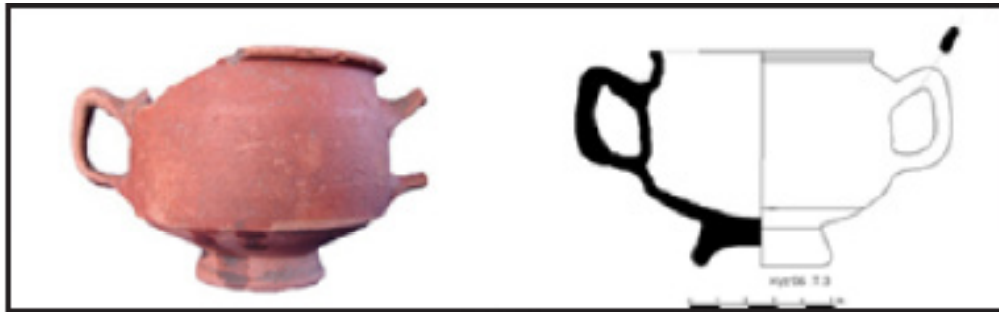

Fig. 13

Fig. 14

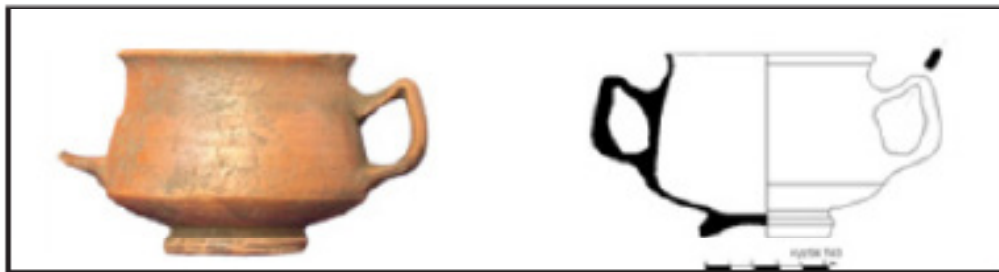

Fig. 15

Fig.16

Fig. 17

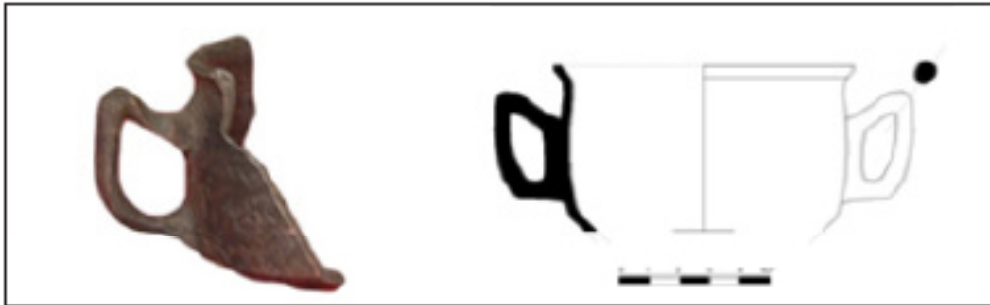

Fig. 18

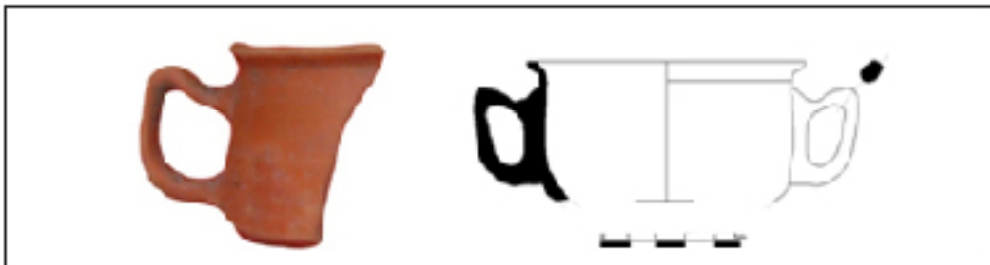

Fig. 19

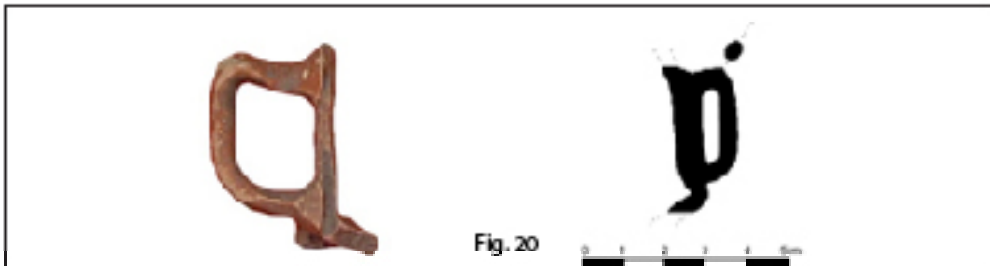

Fig. 20

Archaeometric Studies on Bricks from the Ancient City of Stratonikeia in Caria

[STRATONİKEİA (KARIA) ANTİK KENTİ TUĞLALARI ÜZERİNDE
ARKEOMETRİK İNCELEMELER]

Ayşegül ELİBOL TÜFEKÇİ – Barış SEMİZ – İnci TÜRKOĞLU – Gürcan ELÇİ

Keywords

Stratonikeia / Stratonicea, Karia / Caria, Ancient Bricks, Late Antiquity, Archaeometry.

Anahtar Kelimeler

Stratonikeia / Stratonicea, Karia, Antik Tuğlalar, Geç Antik Çağ, Arkeometri.

ABSTRACT

The ancient city of Stratonikeia is located within the territory of Eskihisar Neighborhood in Yatağan District of Muğla Province. Systematic excavations have been undertaken at the site since 1977. Settlement at the site of the ancient city is understood to extend back to the second millennium BCE. At the site, it is possible to see buildings from a wide time span ranging from the Classical period through the 20th century. This study aims to shed light on the archaeometric characteristics of the brick samples, to retrieve information on their production technologies, to obtain data regarding their firing temperatures and their production sites whether local or imported. Within the scope of the study, a total of 25 samples were taken from seven buildings in the ancient city of Stratonikeia. The samples were investigated using a stereomicroscope, optical microscope, color analysis, XRF, XRPD, SEM-EDS, and statistical methods. Petrographical investigations led to the categorization of the brick samples into three main groups and one subgroup. It was found that most of the samples were fired at 750-850°C and all of them were produced with clay taken from similar clay deposits.

ÖZET

Stratonikeia antik kenti Muğla İli Yatağan İlçesi Eskihisar Mahallesi sınırları içerisinde kalmaktadır. Alanda 1977 yılından beri düzenli arkeolojik kazılar yapılmaktadır. Antik kentteki yerleşimin MÖ 2. binyıla kadar uzandığı anlaşılmıştır. Alanda Klasik Dönem'den 20. yüzyıla kadar uzanan geniş bir zaman dilimine ait yapıları görmek mümkündür. Bu çalışmada, tuğla numunelerinin arkeometrik karakteristiklerini saptamak, üretim teknolojileri hakkında bilgi edinmek, pişirme sıcaklıklarını ve yerel üretim mi? ve/veya ithal mi? olduklarını belirlemek hedeflenmiştir. Bu kapsamda, antik kent dahilindeki yedi yapıdan toplam 25 tuğla numunesi alınmıştır. Numuneler stereomikroskop, optik mikroskop, renk analizi, XRF, XRPD, SEM-EDS ve istatistiksel yöntemlerle incelenmiştir. Petrografik incelemeler sonucunda tuğla numuneleri üç ana ve bir altgruba ayrılmıştır. Numunelerin çoğunun 750-850°C sıcaklıkta pişirildiği ve benzer kil yataklarından alınmış hammadde ile üretildikleri tespit edilmiştir.

1. Introduction

The ancient city of Stratonikeia is located within the territory of Eskihisar Neighborhood in Yatağan District of Muğla Province (Fig. 1). The village of Eskihisar was moved 2 km west when the Yatağan power plant came to function in 1984, and the village settlement directly above the ancient city was abandoned to a great extent. As the city lies within the coal strip-mining area of the power plant, the topography has changed tremendously starting right by the ancient city

since then. Systematic excavations have been undertaken since 1977 and the settlement is understood to extend back to the second millennium BCE. The architectural structures at the site are attributed to a wide time span ranging from the Classical Period through the 20th century CE.

Bricks, one of the traditional building materials in use for a very long time, can be mass-produced at a standard size in a short time; their strength, water absorption, resistance against frost and the elements are quite high when

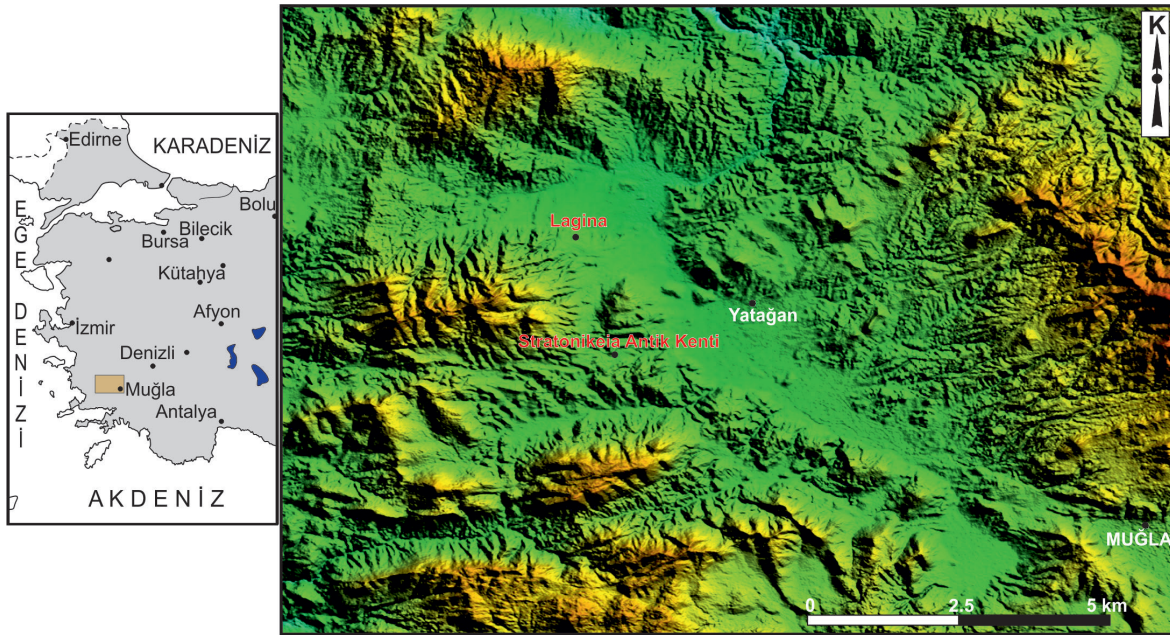

Fig.1. Map showing the location of ancient Stratonikeia

properly manufactured; thus, they have been widely used. First-hand information on ancient bricks, which constitute the scope of the present study, is found in Vitruvius' *De Architectura*. In his book presented to Julius Caesar, Vitruvius wrote why bricks needed to be produced from white clay and red or coarse grained sand. Moreover, it was elaborated that the bricks needed to be dried in spring or fall months with underlying reasons; it also listed the brick types as Lydian bricks (*Lydium*, ca. 30x45 cm), *pentadoron* (five handbreadths, 37x37 cm) and *tetradoron* (four handbreadths, 30x30 cm). It was mentioned that half and full size bricks were placed alternately to reinforce the masonry. However, bricks mentioned by Vitruvius are those called *later*, which were molded and dried. Studies on ceramics as well as bricks have increased recently with the advances in archaeometric methods.

The investigations were based on more conventional methods in the beginning but in time they have become more efficient with advanced analysis methods. The present study aims to unveil the archaeometric characters of brick samples taken from various buildings in the ancient city of Stratonikeia in Caria, to obtain information regarding their production technologies, to derive data regarding their firing temperatures and to determine whether they were local productions.

2. Historical and Archaeological Context

The ancient city of Stratonikeia in Caria, located within the territory of Eskihişar Neighborhood of Yatağan District in Muğla Province, was named after the Seleukid Queen Stratonike and houses architectural structures from the second millennium BCE through twentieth century CE. The buildings, from which samples were taken, have been uncovered in the course of systematic excavations and attributed to the Late Antiquity (4th-7th centuries CE) according to archaeological evidence such as pottery and coins. With regards to excavated areas, it can be stated that brick usage increased during Late Antiquity. The buildings from which samples were taken are briefly described below (Fig.2).

Church Complex at Erikli Locality comprises a three-aisled basilica oriented in the east-west direction with a narthex on the west and surrounded with other rooms to the west and south sides. The church's narthex is accessed via the southernmost room of the western annexes. North and south side aisles of the church are paved with brick flooring whereas the nave has mosaics and the narthex is paved with stone plaques. At the western end of the north side aisle is a basin and a canal runs eastward from this basin along the middle of the north side aisle. A bench paved with bricks runs along the western

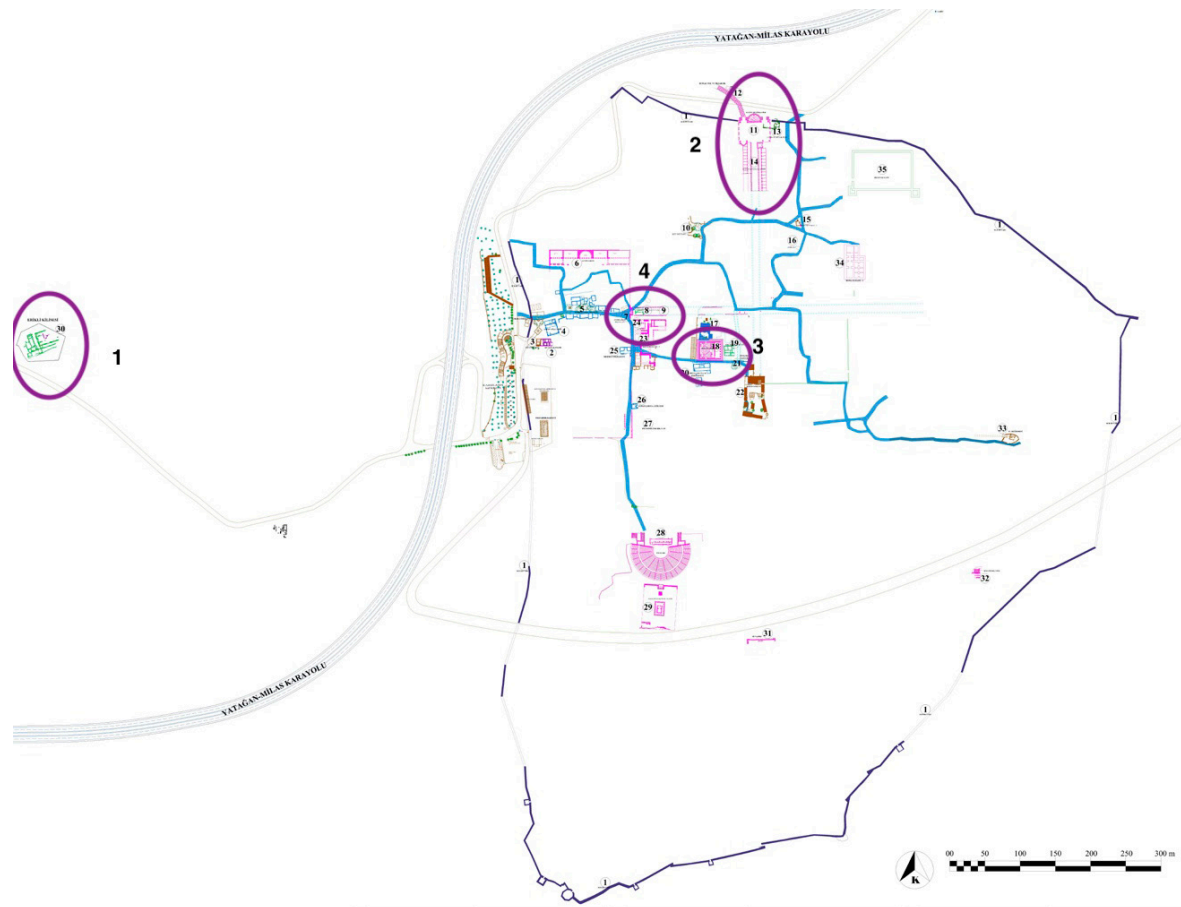

Fig. 2. Locations of the structures from which samples were taken in Stratonikeia (Stratonikeia and Lagina Excavations Archive): 1 – Erikli Basilica; 2 – North City Gate area; 3 – House to the east of the Bouleuterion; 4 – West Street Church

end of the south wall of the south side aisle and the eastern wall of the narthex. Rooms annexed to the west have bricks in their masonry and arches.

Rooms are found along the west side of the North City Gate Square and during the excavations an opus spicatum flooring of 3.30×2.25 m was uncovered in the second room from the north.

However, this flooring could not be attested during sampling process. Samples could be taken from the walls.

A building complex comprising a courtyard with four rooms opening into it was uncovered to the northwest of the western entranceway of North City Gate. Entrance to this structure is on the east side and leads directly into the courtyard. According to the excavated part, rooms A, B and D are accessed directly from the courtyard and room C is accessed from room D. Samples

were taken from the benches paved with bricks. North City Gate Fountain has a semi-circular pool measuring 14.50 m in the east-west direction and a radius of 7.50 m in the north-south. An oblong fore-pool extends along the front and it has a floor paved with large rectangular bricks. The semi-circular pool floor is paved with mosaics with a floral composition but there is a patch of brick repair, which displays two different types of intervention. The first intervention has irregular large brick fragments placed into mortar within a semi-circular area. The second intervention extends northwestward with opus spicatum pavement. Along the east side of the North City Gate Square runs a building named SKB2 and thought to be a basilica. Excavations were carried out here in 1980; the section adjoining the city wall was exposed and thought to be the north side aisle of a basilica,

with a doorway opening onto the square by the Fountain. Recent excavations brought to light a second doorway further south, which was later cancelled. Three rooms were partially uncovered between these two doorways and named as A, B, and C starting from the south. Room A contained a marble threshold and a fragment of brick flooring, not on the original floor level, while rooms B and C contained fragments of brick vaulting. West Street (Propylon) Church is located on the western end of West Colonnaded Street just before the Propylon to the Gymnasium. When the remains of the Late Ottoman and Early Turkish Republican periods were removed a three-aisled basilican church was uncovered and attributed to the 5th – 7th centuries CE. The church was originally accessed via the Propylon of the Gymnasium. The structure was built directly on the flooring of West Colonnaded Street; its nave was paved with marble in *opus sectile* technique. Brick was sampled from a bench and flooring fragment in the south side aisle. The area to the east of the Bouleuterion was used as a residential area during Late Antiquity. The rooms uncovered have walls built with ancient architectural elements such as column drums, broken marble fragments, and rubble with mud mortar; one full house is discernible. The house is accessed via a wide doorway and has floorings of brick, slate and compressed earth and some rooms have benches. Except for the North City Gate Fountain, all the other buildings are attributed to the Late Antiquity (4th – 7th centuries CE). The Fountain was originally built in the 2nd century CE; however, the repairs should have been made in the Late Antiquity, probably after some earthquakes. The two patches with different repair techniques suggest two phases. Sample ST18 was taken from the fore-pool attributed to the 2nd century CE. The bricks used in the two repairs may or may not come from the 2nd century CE.

3. Materials And Methods

3.1. Materials

For the scope of the study a total of 25 samples were taken from seven buildings within the ancient city of Stratonikeia in Caria (Fig.2; Appendix 1). The Church Complex at Erikli Locality, about 600 m to the west of the city, is attributed to the Late Antiquity (4th – 7th centuries CE) and has more than one construction phase. This building

has the most extensive use of bricks among the monuments in Stratonikeia so ten samples were taken (ST1-10). Two samples (ST14-15) were taken from the building of the Early Byzantine Period (6th – 7th centuries CE) located just outside the North City Gate. The monumental Fountain located in the middle of the North City Gate produced three samples (ST16-18): one from the original fore-pool and two from the interventions in the main pool. Three samples were taken from the row of rooms on the west side of the North City Gate Square (ST11-13). Four samples were taken from structure SKB2, partially excavated, on the east side of the North City Gate Square (ST19-22). One sample (ST25) was taken from the floor of the Early Byzantine House to the east of the Bouleuterion (City Council House). Also on West Colonnaded Street is a church built in the Early Byzantine Period and two samples were taken from it (ST23-24).

3.2 Methodology

Sample dimensions were measured to the best possible representation, and they were photographed to scale, hence the first documentation (Appendix 1). For macroscopic properties, the sample colors were measured using PCE-CSM1 Colorimeter. From each sample five measurements were made from the edge and core of the section each; their arithmetic means were calculated and thus L*a*b* values and Munsell color values were obtained both for edges and cores (Appendix 1). The macroscopic descriptions of the samples were examined with the Leica EZ4 W stereomicroscope. For petrographic studies, thin sections were prepared for each sample at the Pamukkale University (PAU), Department of Geological Engineering. Thin sections of the samples were taken to show all layers from the outside to the inside. The prepared thin sections were investigated using the Leica DM750P polarizing microscope in the same department to identify the mineralogical and petrographical properties.

The major and trace elements analyses of all brick samples were made at the Advanced Technology Application and Research Center (ILTAM) of the PAU using Spectro XLAB 2000 PEDXRF X-Ray spectrometer. The samples were first ground to 200 mesh size using a ring mill, then mixed with a special wax and pellets of 32 mm diameter were prepared and analyzed. United States Geological

Survey (USGS) standards, which are referred to as GEOL, GBW-7109, and GBW-7309, were used in XRF analysis.

XRPD (X-ray powder diffraction) analyses were also carried out at PAU-ILTAM. First, the samples were ground into powder using a ring grinder, and shots were taken by preparing non-oriented plaques. XRPD analyses were made using a GNR model diffractometer at Cu K α , 40 kV, 40 mA conditions using a nickel filter with $2\theta = 5-90^\circ$ interval. XRPD diffractograms were evaluated semi-quantitatively using the Match program of a computer connected to the diffractometer and ICDD (International Center for Diffraction Data) library.

Scanning Electron Microscopy and Energy Dispersion Spectroscopy (SEM-EDS) were used to characterize the crystal morphologies.¹ Fourteen samples among 25 samples whose thin sections were analyzed were picked for SEM analysis. SEM-EDS investigations were carried out at PAU-ILTAM using FESEM SUPRA 40 VP. Sample fragments with fresh broken surface were fitted onto an aluminum stub with double-face tape and coated with Au/Pd using a Quorum Sputter Coater.

4. Results and Discussions

4.1. Macroscopic Studies

According to the results of the color analysis on the brick samples, no color change was discernible between the edge and core color values of 13 samples in total (Appendix 1). However, 12 samples had differences between edge and core color values. These color differences may suggest that the bricks were fired before they fully dried, that the heat was not distributed uniformly inside the kiln, that they were fired with reducing or oxidizing condition, that different raw materials were used, that the ingredients were not blended well, or other similar reasons.

Stereomicroscopic studies showed substantial amount of coarse quartz and less mica minerals in the first group (Fig. 3a). In Group 2 samples, a significant excess of mica minerals and coarse carbonate minerals are observed (Figs. 3b-c). The last group contains large metamorphic rock fragments and brick fragments in high quantities (Fig. 3d).

4.2. Optical microscopy analysis

Mineralogical and petrographical studies allow identification of porosity, voids, minerals and rock contents of bricks. Furthermore, clay fabrics of bricks were investigated, size, shape and dispersion of particles were observed. All the samples studied display similar properties in general. Differences were attested according to the quantities of certain minerals. These studies allowed for categorizing the samples into three main groups.

Group 1 (ST1, 3, 6, 7, 21, 22, 23, 24, 25): These samples contain high quantities of quartz, muscovite, and biotite minerals and little quantities of plagioclase and pyroxene minerals (Fig. 4a). Quartz particles are usually observed in large sizes (0.42-1.94 mm). Muscovite minerals are usually equal in size (0.39 mm) and they are noted larger in some samples. Micas are noted with a discernible orientation. Some samples (ST1) are noted with K-feldspar mineral measuring 1.32 mm in size at places. Opaque minerals are attested few in this sample group. Round-shaped carbonate bulks reaching 1.5 mm in size are noted in the samples. Differences between the color values of edges and cores of the samples are clearly observed in thin section investigations. Darker color shades on the interiors are clearly discernible. Round and oval voids are noted in the samples. Some samples (ST3 and ST7) are noted to contain mica-schist and quartzite particles. These rock fragments reach 2.1-3 mm in size in places.

Subgroup 1 (ST5, 9, 11, 12, 19): These samples are categorized as a subgroup because they contain less muscovite mineral but more opaque minerals (Fig. 4b). Quartz minerals of small size (0.37-0.84 mm) are observed widely. Plagioclase minerals are also attested in this subgroup. Biotite mineral is also widely attested in this subgroup. The orientation of minerals is discernible and voids reaching a size of 4 mm are noted along the orientation. Quartzite pebbles reaching 3.2 mm at places were observed. Some samples (ST12) contain limestone particles. Brick fragments are noted in low quantity.

Group 2 (ST2, 4, 8, 10, 13, 14, 15, 17, 20): The samples in this group are quite similar to Group 1 and contain high quantities of quartz, muscovite, and biotite minerals and small quantities of

¹ Semiz 2021.

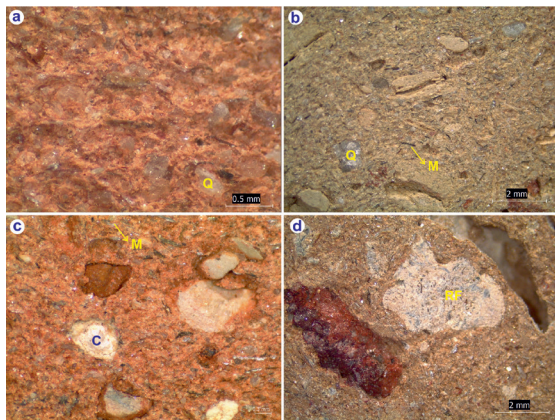

Fig. 3. Stereomicroscopic images (Q: Quartz; C: Calcite; M: Mica; RF: Rock Fragment)

plagioclase and pyroxene minerals (Fig. 4c). This group is categorized separately due to the high content of rock fragments (phyllite, mica-schist, and quartzite) and brick fragments. Quartzite fragments are measured at 0.59-1.27 mm and mica-schist fragments at 1.57 mm. Carbonate minerals observed in the samples are measured as 0.43-1.45 mm. Mica minerals are measured between 0.28-1.08 mm. Sample ST17 contains marble fragments. Sample ST20 contains K-feldspar mineral at places.

Group 3 (ST16, 18): This group stands out with high quantity of brick fragments (Fig. 4d). Grog sizes reach up to 2 mm. Quartz minerals are widely attested whereas opaque minerals are little. Discernible carbonate fragments and marble were observed.

An overall evaluation of all sample groups indicates that all groups are quite similar. Categorization is based solely on the differences in the quantity of materials added later on (quartz, rock fragments and grog). That marble is attested in some samples is considered an indicator for firing at relatively low temperatures.

4.3. XRPD Investigations

The results of XRD analyses were assessed according to the groups identified in petrographical analyses. XRPD analyses have verified the presence of mica, illite, quartz, plagioclase, feldspar, calcite, diopside and hematite minerals (Fig. 5). Samples in Group 1 contain high quantities of illite, mica, quartz, plagioclase, hematite, and calcite whereas some samples contain fewer

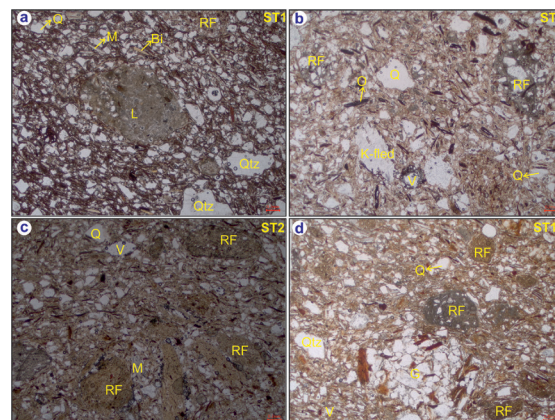

Fig. 4. Microscopic images of sample groups (Q: Quartz; RF: Rock Fragments; M: Muscovite; Qtz: Quartzite; K-feld: K-Feldspar; L: Lime; B: Biotite; V: Void)

amounts of feldspar and diopside. Sample ST7 contains less amount of mica and a high amount of quartz, plagioclase, and feldspar. Sample ST24 contains a very high amount of feldspar in addition to similar mineral levels. The minerals identified are seen to conform with petrographical study results. Plagioclase and feldspar minerals attested in the samples are thought to be of primary origins. XRPD results suggest that the samples were fired at about 750-800°C.

XRPD analyses have also verified that samples in Subgroup 1 have similar mineralogical contents. However, the samples did not result in any peaks for illite and mica minerals. Subgroup 1 samples contain quartz, plagioclase, feldspar, diopside, and hematite minerals. This suggests that the samples in this subgroup may have been fired at a slightly higher temperature. Some samples contain few peaks of calcite. As the samples in this group did not show peaks for illite and mica it is thought that they were fired at about 800-850°C. The high number of peaks for hematite is worth noting in these samples (Fig. 5). This suggests that they were fired in oxidizing atmosphere. Moreover, common opaqueness of mica minerals and certain levels of diopside minerals attested pave the way for firing temperatures at about 800-850°C.

Samples in Group 2 are similar to Group 1 with regards to mineralogical contents (Fig. 5). These samples contain mica, illite, quartz, plagioclase, feldspar, diopside, hematite, and calcite. Clay contents were observed less. Evaluation of XRPD analyses suggests that they were fired at about

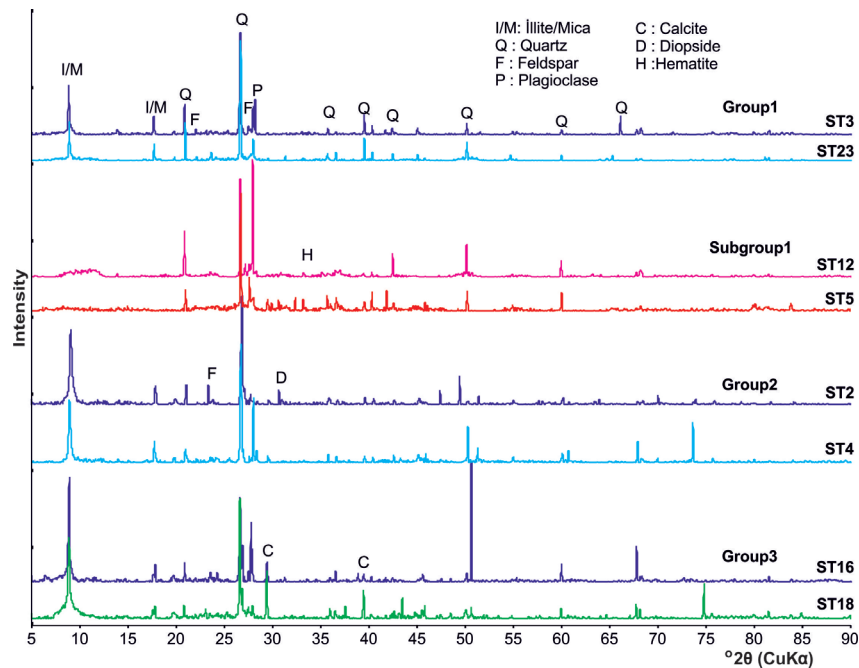

Fig. 5. X-ray powder diffraction patterns of selected sample groups

750-800°C. Sample ST15 did not show peaks for illite and mica and this suggested that it was fired slightly at a higher temperature.

Samples in Group 3 contain mica, illite, quartz, feldspar and hematite (Fig. 5). Sample ST18 contains calcite. That marble fragments are attested in the samples of this group indicates that they were fired at the lowest temperatures among all the samples studied. These samples are thought to have been fired at 700-750°C based on the density of illite/mica peaks and calcite peaks.

4.4. Scanning Electron Microscopy (SEM) analyses

Micro-structures of the bricks were investigated with SEM at much higher magnifications than the petrographic technique and chemical characterization was done at certain areas using EDS (Fig. 6). As a result of analyses, considering the raw material contents, it can be said that equivalent temperatures were attained in most of the bricks. The absence of voids in the samples (such as ST11) supports the thought that firing temperatures were not very high (Fig. 6a). Sample ST15 exhibits newly forming melting voids. In this regard, this sample is thought to have been fired at a slightly higher temperature (Fig. 6b). This conforms with the evaluations obtained from XRPD analyses.

4.5. Chemical analyses

XRF analyses have shown the major oxides and trace element contents of the samples (Appendix 2). In parallel to the mineralogical analyses, chemical analyses also resulted in three groups. As different from petrographical groups, samples ST2, ST13, and ST14 are now categorized in Group 1 instead of Group 2 (Appendix 2).

Thus, samples in Group 1 have the highest SiO₂ (avg. 55.86%) content. This drops down to 51.02% in Group 2 samples and to 46.20% in Group 3 samples (Fig. 7a). The SiO₂ content in Group 1 is high and this is thought to be directly linked to the quartz mineral content. Group 2 samples have the highest TiO₂ content with a 1.03% average. Group 1 samples have 0.92% and Group 3 has 0.81% (Fig. 7a). The TiO₂ content is the highest in Group 2 samples and this can be explained by the high content of metamorphic rock fragments. Al₂O₃ content is the highest with 23.77% in Group 2 samples. This rate (22.17%) is approximately similar to Group 1 samples (Fig. 7b). Group 3 samples have the lowest Al₂O₃ content as 18.10%. This is evaluated as the Groups 1 and 2 have higher clay content. Fe₂O₃ contents are parallel to Al₂O₃ contents with Group 2 having the highest and Group 3 the lowest. Fe₂O₃ contents indicate that the iron in raw materials

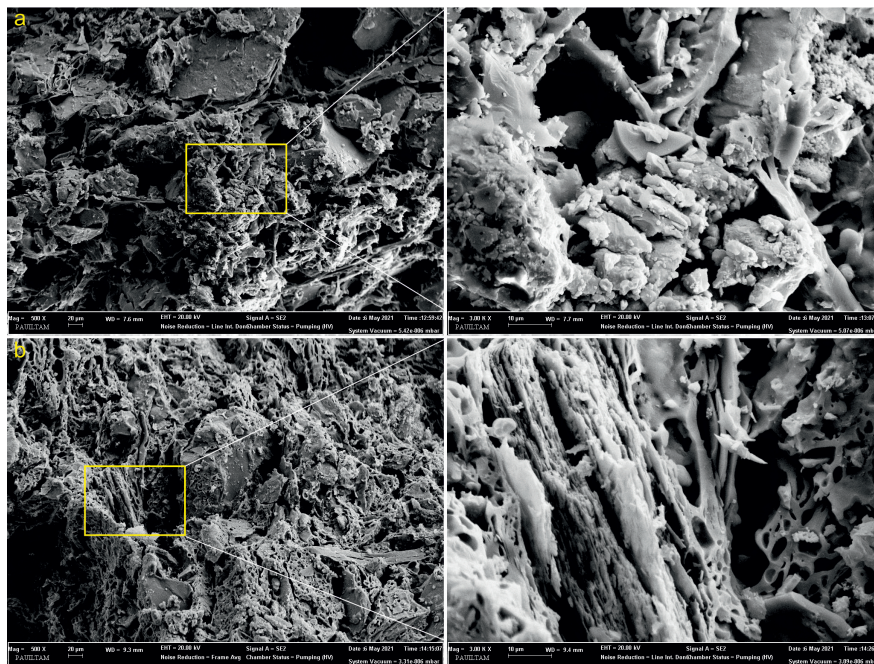

Fig. 6. SEM images of selected samples a. ST11 and b. ST15

is oxidized to Fe^{+3} producing hematite minerals.² The binary diagram of Al_2O_3 and Fe_2O_3 contents shows that Fe_2O_3 content rises in direct proportion to Al_2O_3 content (Fig. 7b). In overall, K_2O and Na_2O contents are high in all the samples, but the highest content is attested in Group 1 and the

lowest in Group 3. The binary diagram of K_2O and Na_2O contents also shows that K_2O contents rise directly proportional to Na_2O contents (Fig. 7c). Rises in K_2O and Na_2O contents are linked to feldspar and plagioclase minerals determined in the samples. CaO content is determined the

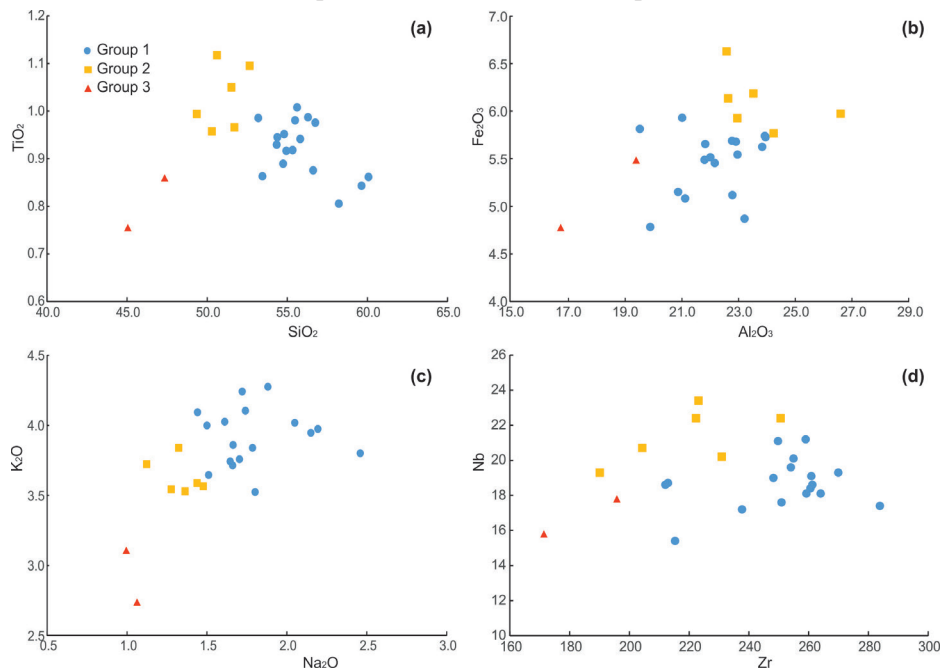

Fig. 7. Major and trace elements binary diagrams of sample groups

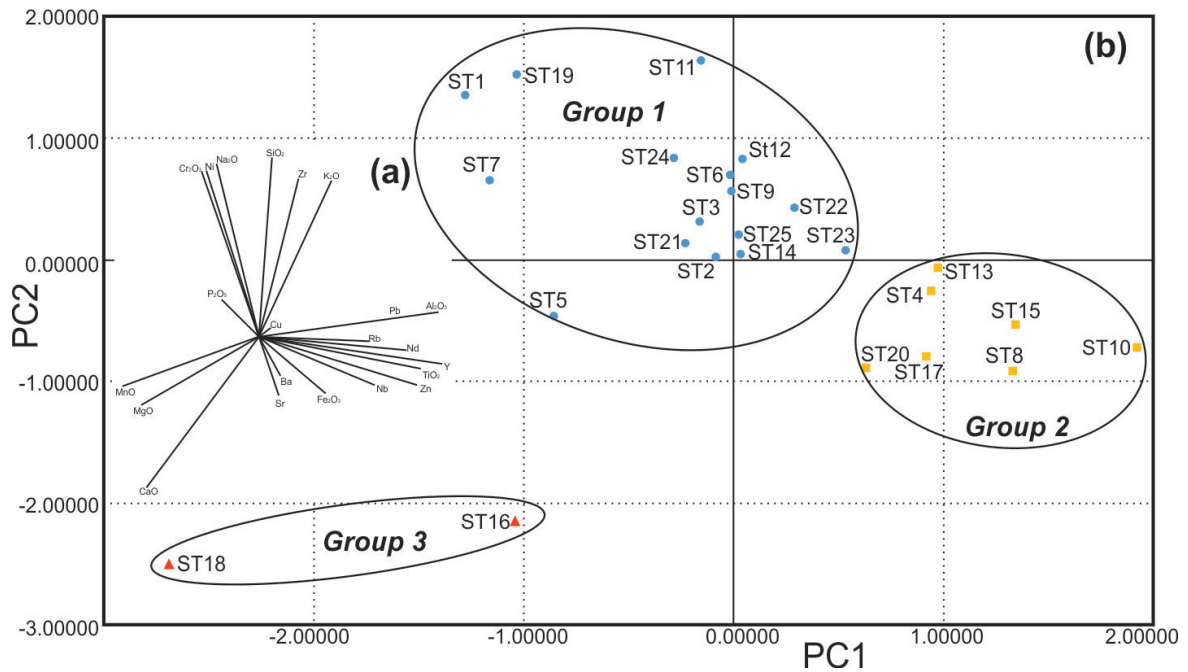

Fig. 8. Showing the scatter plot of two principal components (PC1 and PC2) of the selected element concentrations. The inset diagram shows the variable loadings.

highest in Group 3 samples with 9.78% on average. This is related to the secondary calcite and marble minerals determined in the samples. In other groups, CaO contents are quite similar with Group 1 having an average of 2.29% and Group 2 having 3.63%. This arises from the secondary carbonate (calcite) minerals and lime lumps observed in petrographical analyses.³ MgO, P₂O₅ and MnO values are about the same levels in all groups.

Trace element contents of the samples are all close to each other. Zr content in Groups 1 to 3 is 250.25 ppm, 220.22 ppm, and 183.60 ppm respectively. Nb content is measured at 18.68 ppm, 21.40 ppm, and 16.80 ppm respectively. The binary diagram of Zr and Nb shows that Zr increases with Nb increasing (Fig. 7d). The levels of trace elements are quite close to each other and this is evaluated as the clays used for producing these bricks were procured from clay deposits coming from similar origins.

4.6. Statistical Investigations

Principal component analysis (PCA) is one of the most common multivariate statistical methods used in compositional data evaluation of

archaeological artefacts. In this study, the application of principal composition analysis was used. The PCA of all the samples is based on the levels of all major elements and some trace elements (Ba, Rb, Sr, Y, Zr, Nb, Ni, Pb, Cu, Zn and Nd), which are considered in this study as most suitable for achieving the aims of the analysis. Thereafter, the statistical calculations were performed using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS version 27).

PCA performed on brick samples showed that the samples may be classified into three groups. Results obtained conform to the petrographical and chemical groupings. The correlation diagram of PC1 and PC2 show that Groups 1 and 2 samples cluster close to each other whereas Group 3 clusters into a very different part (Fig. 8). Samples in Group 1 spread into positive part of PC2 and both positive and negative sides of PC1. Samples of this group have correlated SiO₂, K₂O, Na₂O, Zr, Ni, Cu contents. Samples of Group 2 spreads into the negative part of PC2 and positive part of PC1. This group's samples are correlated with high contents of Al₂O₃, TiO₂, Fe₂O₃, Rb, Nd, Y, Zn, Nb, Ba, Sr. Samples of Group 3 spread into the negative sides of both PC1 and PC2. This is explained with the high contents of CaO, MgO and MnO. It is thought that this is in conformity

3 Semiz and Konakçı 2018: 60.

with the high content of brick fragments and rock fragments in Group 3 samples.

5. Conclusions

A total of 25 brick samples (4th–7th centuries CE) taken from seven buildings in the ancient city of Stratonikeia in Caria were analyzed. For the scope of the present study, spectroscopic and microscopic studies were implemented to identify the mineralogical and chemical contents of the brick samples. The differences between the edge and core color values of half of the samples using color analysis are due to firing temperatures and durations and/or remaining in oxidizing atmosphere. Brick samples are categorized into three groups by optical microscopic studies and XRPD analyses. The samples are mostly similar and contain quartz, illite/mica, plagioclase, feldspar, and calcite. Only the samples in Group 3 differ for they contain brick fragments and carbonate particles. In the XRPD and SEM analyses, it was understood that the great majority of the samples were fired at about 750–850°C whereas only Group 3 samples were fired at slightly lower temperatures (700–750°C). It is also thought that the differences in mineralogy and petrography are reflected in chemical properties. According to the principal component analysis, the samples were also categorized into three groups. As a result of the archaeometric investigations, it should be noted that the brick samples have similar characteristics, and/or the same clay deposits may have been used in their production. That the bricks display similar properties and that they have similar production technologies suggested that these bricks were produced using local raw materials, probably at different times, perhaps by the same workshops. They were produced in a manner not requiring much expertise or specialization.

As a result of archaeological investigations, bricks from more than one group in one monument may suggest that such buildings were repaired several times during their lifespan. Therefore, ST16-18 were taken from the monumental Fountain at the North City Gate. Samples ST16 and ST17 belonged to two repairs in the same monument but ST18 belonged to the original flooring of the monument. Samples nos. ST16 and ST18 constituting Group 3 seem to come from the same source with similar firing temperature slightly lower than the rest. This may suggest that ST16 belonged to the same period as ST18 whereas

ST17 from the same monument but classified into Group 2 came from a different source belonging, most likely, to a later period, e.g. Late Antiquity. It may also be considered a possibility that the repair with the ST16 brick sample was earlier than the repair with the ST17.

Systematic excavations are conducted at nearby sites such as Labraunda, Beçin, Mylasa, Euromos, and Iasos and future archaeometric studies on brick finds from these sites and rescue excavations in the vicinity may allow comparisons and even help identify possible clay deposits or production sites. Therefore, these analyses conducted are thought to help design restoration and conservation projects conveniently and properly conforming to historical facts.

Acknowledgments

This study is based on a master's thesis prepared by Ayşegül Elibol Tüfekçi under the supervision of Assoc. Prof. Dr. İnci Türkoğlu. The research and advanced analyses were realized with the financial support of Pamukkale University's Scientific Research Coordination Unit (PAU-BAP) with the Master's Thesis Project No. 2020-ARKE003. We would like to express our sincere gratitude to Prof. Dr. Bilal Söğüt, Director of the Stratonikeia and Lagina Excavations, and the Muğla Museum Directorate for granting permissions for the thesis study. Further thanks are due Dr. Duygu Takanoğlu, who performed the analyses at PAU ILTAM as well as all others who contributed to the project.

References

- AKGÜN 2020: Y. Akgün, *Dede Harabeleri (Gaziantep Kazılarında Açığa Çıkan Çatı Kiremitlerinin Arkeometrik Karakterizasyonu*, Batman University, unpublished master's thesis, Batman.
- AKYOL et al. 2013: A.A. Akyol, E.E. Yıldırım, E. Erten, Y.K. Kadioğlu, "Olba Kazı Kiremit Örnekleri Arkeometrik Çalışmaları", *Seleucia ad Calycadnum, Olba Kazısı Yayınları*, III, 251-269.
- AKYOL et al. 2014: A. A. Akyol, Y. K. Kadioğlu, M. Özyıldırım, "Alahan Manastırı Kiremit Örnekleri Arkeometrik Çalışmaları", *Seleucia ad Calycadnum* IV, 175-191.
- ARUN and SEÇKİN 2001: G.Arun, N. Seçkin (eds.), *Studies in Ancient Structures, Proceedings of the 2nd International Congress*, July 9-13, 2001 İstanbul Turkey, İstanbul.

- ATLIHAN et al. 2018: M.A. Atlıhan – T. Koralay – E. Şahiner, “Luminescence Dating and Mineralogical Investigations of Bricks from Erikli Basilica in Stratonikeia Ancient City (SW-Turkey)”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 18.1, 77-91.
- EMLİK 2019: C. Emlik, *Stratonikeia Kuzey Şehir Kapısı Havuz Mozağının Mevcut Korunma Durumu ve Konservasyonuna Yönelik Araştırmalar*, Mersin University, unpublished master’s thesis, Mersin.
- KAHYA 1992: Y. Kahya, *İstanbul Bizans Mimarisinde Kullanılan Tuğlanın Fiziksel ve Mekanik Özellikleri*, Istanbul Technical University, unpublished PhD thesis, Istanbul.
- KAHYA 1996: Y. Kahya, İstanbul Bizans Mimarisinde Tuğla Boyutları Üzerine, in: Z. Ahunbay, D. Mazlum, K. Eyüpgiller (eds.), *Prof. Doğan Kuban’a Armağan*, Istanbul, 171-182.
- KIRCA et al. 2001: Ö. Kırca, T.K. Erdem, B.H. Uslu, Ö. Bakırer, “Estimation of the In-Situ Mechanical Properties of the Construction Materials in a Medieval Anatolian Building, Sahip Ata Hanikah in Konya”, in: *Arun and Seçkin* 2001, 691-702.
- KURUGÖL and TEKİN 2010: S. Kurugöl, Ç. Tekin, “Anadoluda Bizans Dönemi Kale Yapılarında Kullanılan Tuğlaların Fiziksel, Kimyasal ve Mekanik Özelliklerinin Değerlendirilmesi”, *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi*, 25.4, 767-777.
- LOPEZ-ARCE and GARCIA-GUINEA 2005: P. Lopez-Arce, J. Garcia-Guinea, “Weathering Traces in Ancient Bricks from Historic Buildings”, *Building and Environment*, 40, 929-941.
- ÖZYILDIRIM and AKYOL 2016: M. Özyıldırım, A.A. Akyol, “Olba Tuğla Örneği: Arkeolojik ve Arkeometrik Yaklaşım”, *Seleucia*, VI, 395-411.
- RADIVOJEVIC and DERVISSIS 2001: A. Radivojevic, D. Dervissis, “Production and Testing of Bricks for Repair Work”, in: *Arun and Seçkin* 2001, 581-588.
- SEMİZ and KONAKÇI 2018: B. Semiz, E. Konakçı, “Asopos Tepesi Orta ve Geç Tunç Çağı Seramiklerinin Arkeometrik İncelemesi ve Üretim Teknolojisinin Değerlendirilmesi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8.15, 56-74.
- SEMİZ et al. 2018: B. Semiz, B. Duman, M. Ok, “Analytical Study of Roman Red Slip Ware from Ancient Tripolis (Denizli, Turkey)”, *Measurement*, 129, 2018, 530-541.
- SEMİZ 2021: B. Semiz, “Petrographic and geochemical investigations of the late antiquity unguentaria from the archaeological site of Tripolis, Denizli (southwestern Turkey)”, *Journal of Archaeological Science: Reports*, 35, 1-11.
- SÖĞÜT 2010: B. Söğüt, “Stratonikeia 2008 Yılı Çalışmaları”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Vol. 4, Ankara, 263-286.
- SÖĞÜT 2014: B. Söğüt, “Stratonikeia 2012 Yılı Çalışmaları”, 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Vol. 3, Muğla, 448-464.
- SÖĞÜT 2018: B. Söğüt, “Geç Antik Çağda Stratonikeia”, in: C. Şimşek and T. Kaçar (eds.), *Geç Antik Çağda Lykos ve Çevresi*, Istanbul, 429-458.
- SÖĞÜT 2019: B. Söğüt, *Stratonikeia (Eskihisar) ve Kutsal Alanları, Stratonikeia Çalışmaları – 5*, Istanbul.
- SÖĞÜT 2020: B. Söğüt, “Stratonikeia ve Lagina 2018 Yılı Çalışmaları”, 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Vol. 1, Ankara, 373-392.
- TÜRKOĞLU 2019: İ. Türkoğlu, *Kuzey Bazilika 2’de Yapılan Çalışmalar, Excavation Report*, Muğla.
- VITRUVIUS De Architectura: Vitruvius, Mimarlık Üzerine, transl. by Ç. Dürüşken, Istanbul, 2017.
- YAŞAR et al. 2017: A. Yaşar – T. Koralay – B. Söğüt – K. Deniz, “Stratonikeia Propylon Kilisesi’nde Korumaya Yönelik Araştırma ve Uygulamalar”, 33. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Vol. 1, Bursa, 65-80.
- YÜCEL and KORKMAZ 2020: K. T. Yücel, Ş. Korkmaz, “Tarihi Yapılarda Kullanılan Tuğla Malzemelerin, Termal İletkenlik, Fiziksel ve Mekanik Özelliklerinin Saptanması”, *Mühendislik ve Yer Bilimleri Dergisi*, 5.2, 1-9.

Makale Gönderim Tarihi: 04.01.2024

Makale Kabul Tarihi: 04.06.2024

AYŞEGÜL ELİBOL TÜFEKÇİ

Orcid ID: 0000-0001-6127-6236

Denizli/TÜRKİYE.

a.12.elibol@gmail.com

BARIŞ SEMİZ

Orcid ID: 0000-0003-1263-4599

Pamukkale University,

Department of Geological Engineering

Denizli/TÜRKİYE.

barissemiz@gmail.com

İNCİ TÜRKOĞLU

Orcid ID: 0000-0003-1865-7708

Department of Conservation and Restoration of
Cultural Heritage,

Denizli/TÜRKİYE.

incitirkoglu@hotmail.com

GÜRCAN ELÇİ

Orcid ID: 0000-0003-0492-9063

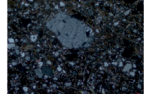

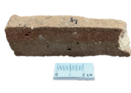

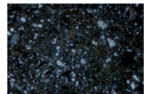

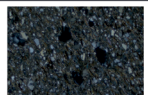
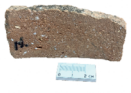

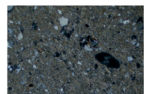

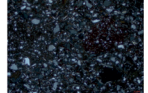

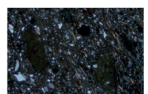
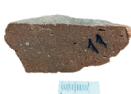
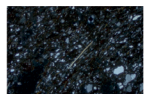

Pamukkale University,

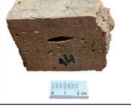
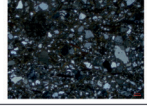

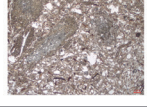

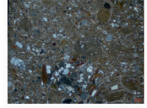
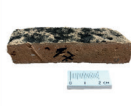
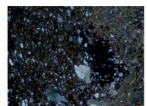

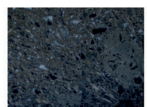

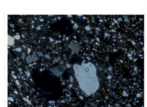

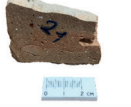
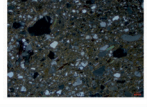
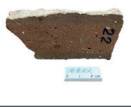

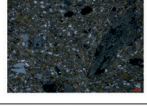
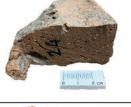
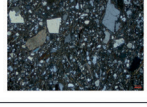

Department of Geological Engineering

Denizli/TÜRKİYE

gurcanelci@gmail.com

Appendix. 1

No	Makro view	Optic Microscopy	L	a	b	Munsell Color Value	Color	Measuring area	Sample taken from	Measured brick dimensions WxLxH (cm)	Analysis methods implemented
ST1			56.38	19.31	25.62	5YR 6/6	Orange	core	Erikli North Side Aisle Canal Cover	31x31	SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			55.22	19.66	25.85	5YR 5/6	Yellowish Red	edge			
ST 2			61.35	3.91	15.12	10YR 6/2	Light Brownish Grey	core	Erikli North Side Aisle Flooring	45x45x4	SM, OM, XRF, XRD
			55.66	9.95	20.37	7.5YR 6/4	Light Brown	edge			
ST 3			60.53	13.26	24.93	7.5 YR 6/6	Orange	core	Erikli South Side Aisle Flooring	33x33x4-4.5	SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			58.26	14.15	24.71	7.5YR 6/6	Orange	edge			
ST 4			56.44	14.46	24.33	7.5YR 6/6	Orange	core	Erikli Exedra Bench	45x40x5	SM, OM, XRF, XRD
			54.32	17.30	24.94	5YR 5/6	Yellowish Red	edge			
ST 5			55.33	16.51	23.83	5YR 5/6	Yellowish Red	core	Erikli Narthex West Bench	32x33x4.5	SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			51.03	16.09	23.06	5YR 5/6	Yellowish Red	edge			
ST 6			59.66	8.71	22.29	10YR 6/4	Light Yellowish Brown	core	Erikli Courtyard Bench	43x40x5	SM, OM, XRF, XRD
			55.05	9.92	20.79	7.5YR 5/4	Brown	edge			
ST 7			56.81	17.87	26.07	5YR 6/6	Orange	core	Erikli Entrance Room South of Courtyard	35x35x4.5	SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			58.25	14.52	22.10	5YR 6/6	Orange	edge			
ST 8			58.18	5.22	18.05	10YR 6/4	Light Yellowish Brown	core	Erikli Entrance Room South of Courtyard SW Corner	45x45x5	SM, OM, XRF, XRD
			54.30	8.40	20.22	10YR 5/4	Yellowish Brown	edge			
ST 9			51.31	19.66	25.51	5YR 5/6	Yellowish Red	core	Erikli Entrance Room Canal in the North	28x38x4.5	SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			47.39	15.20	21.17	5YR 5/6	Yellowish Red	edge			
ST 10			57.62	15.90	27.37	5YR 6/6	Orange	core	Erikli Narthex SE Bench	45x40x5	SM, OM, XRF, XRD
			61.53	15.20	25.64	5YR 6/6	Orange	edge			
ST 11			52.12	16.80	22.91	5YR 5/6	Yellowish Red	core	North Gate W Shops – 1 (33x6 cm)		SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			52.00	17.37	23.25	5YR 5/6	Yellowish Red	edge			
ST 12			53.04	17.81	26.71	5YR 5/6	Yellowish Red	core	North Gate W Shops – 2		SM, OM, XRF, XRD
			52.74	19.47	25.56	5YR 5/6	Yellowish Red	edge			

ST 13			58.19	15.54	28.48	7.5YR 6/6	Orange	core	North Gate W Shops Threshold – 3	15x30x4	SM, OM, XRF, XRD
			60.67	13.26	26.06	7.5YR 6/6	Orange	edge			
ST 14			57.62	15.70	28.19	7.5YR 6/6	Orange	core	Early Byzantine Structure Outside North Gate – 1	34x34x6	SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			56.77	17.67	25.74	5YR 6/6	Orange	edge			
ST 15			58.21	14.90	24.73	7.5YR 6/6	Orange	core	Early Byzantine Structure Outside North Gate – 2	30x30x4	SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			56.02	17.08	24.17	5YR 6/6	Orange	edge			
ST 16			51.81	10.31	19.21	7.5YR 5/4	Brown	core	Fountain, Main Pool Flooring	Repair 1	SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			51.63	11.45	22.30	7.5YR 5/6	Dark Brown	edge			
ST 17			58.61	15.82	29.60	7.5YR 6/6	Orange	core	Fountain, Main Pool Flooring	Repair 2	SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			60.76	17.03	28.26	7.5YR 6/6	Orange	edge			
ST 18			40.38	1.22	6.70	2.5Y 4/1	Dark Reddish Grey	core	Fountain, Fore-Pool Flooring	61x61x5	SM, OM, XRF, XRD
			51.64	5.01	14.36	10YR 5/2	Greyish Brown	edge			
ST 19			49.09	14.26	24.18	7.5YR 5/6	Dark Brown	core	SKB 2 – Room C	33x32x5	SM, OM, XRF, XRD
			50.00	17.07	25.56	5YR 5/6	Yellowish Red	edge			
ST 20			55.00	5.75	18.59	10YR 5/4	Yellowish Brown	core	SKB 2 – Room C	24x8	SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			54.70	21.99	29.39	5YR 5/8	Yellowish Red	edge			
ST 21			56.83	18.38	27.71	5YR 6/6	Orange	core	SKB 2 – Room C	15x24x4	SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			57.98	12.68	23.35	7.5YR 6/6	Light Brown	edge			
ST 22			56.61	16.94	26.11	5YR 6/6	Orange	core	SKB 2 – Room C	32x6	SM, OM, XRF, XRD
			57.64	11.30	20.79	7.5YR 6/4	Light Brown	edge			
ST 23			55.49	18.50	27.19	5YR 6/6	Orange	core	West Street Church – Nave Bench	25.5x32x6	SM, OM, XRF, XRD
			57.75	11.83	21.45	7.5YR 6/4	Light Brown	edge			
ST 24			58.34	13.89	25.48	7.5YR 6/6	Light Brown	core	West Street Church – South Apse Flooring	33x33.5x4.5	SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			56.60	14.59	25.54	7.5YR 6/6	Light Brown	edge			
ST 25			56.06	12.13	23.47	7.5YR 6/6	Light Brown	core	House East of Bouleuterion	33x33x3.5	SM, OM, XRF, XRD, SEM-EDX
			57.30	12.26	23.47	7.5YR 6/6	Light Brown	edge			

Appendix. 2

Elements	Group 1											Group 2						Group 3								
	ST1	ST2	ST3	ST5	ST6	ST7	ST9	ST11	ST12	ST13	ST14	ST19	ST21	ST22	ST23	ST24	ST25	ST4	ST8	ST10	ST15	ST17	ST20	ST16	ST18	
SiO ₂	%	58.22	54.37	56.62	53.45	53.19	60.07	56.75	54.74	55.80	55.61	56.29	59.63	55.33	54.33	55.48	54.80	54.94	50.29	52.65	50.61	51.51	49.35	51.70	47.34	45.05
TiO ₂	%	0.81	0.95	0.88	0.86	0.99	0.86	0.98	0.89	0.94	1.01	0.99	0.98	0.92	0.93	0.98	0.95	0.92	0.96	1.10	1.12	1.05	0.99	0.97	0.86	0.75
Al ₂ O ₃	%	20.90	22.81	23.23	19.56	23.97	21.15	22.79	21.04	21.85	23.85	22.98	19.92	22.03	22.93	23.94	22.19	21.83	23.54	24.25	26.60	22.60	22.98	22.66	19.43	16.78
Fe ₂ O ₃	%	5.15	5.12	4.87	5.81	5.73	5.08	5.69	5.93	5.65	5.63	5.54	4.78	5.52	5.68	5.74	5.45	5.49	6.19	5.77	5.97	6.63	5.93	6.13	5.48	4.78
MgO	%	2.13	1.96	1.93	3.38	2.01	1.81	1.99	3.06	1.85	1.95	1.95	1.62	2.06	2.36	2.02	1.99	2.71	3.09	1.74	2.19	3.43	2.39	1.88	2.44	2.54
CaO	%	1.91	2.56	1.50	5.46	1.69	1.54	1.68	2.84	1.94	1.52	1.37	2.30	3.11	2.64	1.47	2.97	2.40	3.09	1.85	2.10	4.42	5.11	5.22	7.77	11.80
Na ₂ O	%	1.79	1.51	1.70	1.80	1.44	1.88	2.15	2.19	2.05	1.50	1.74	2.46	1.65	1.66	1.61	1.72	1.66	1.36	1.12	1.32	1.44	1.28	1.48	1.00	1.06
K ₂ O	%	3.84	3.65	3.76	3.52	4.09	4.28	3.95	3.97	4.02	4.00	4.10	3.80	3.74	3.86	4.03	4.24	3.71	3.53	3.72	3.84	3.59	3.54	3.56	3.10	2.74
MnO	%	0.04	0.04	0.03	0.05	0.04	0.03	0.04	0.05	0.04	0.03	0.04	0.03	0.04	0.03	0.03	0.04	0.05	0.03	0.03	0.04	0.05	0.04	0.04	0.05	0.04
P ₂ O ₅	%	0.13	0.14	0.13	0.18	0.25	0.13	0.14	0.19	0.19	0.13	0.12	0.29	0.15	0.14	0.16	0.27	0.24	0.25	0.12	0.14	0.19	0.19	0.21	0.14	0.19
Cr ₂ O ₃	%	0.10	0.06	0.06	0.05	0.07	0.07	0.06	0.09	0.06	0.05	0.05	0.07	0.07	0.07	0.05	0.07	0.04	0.06	0.03	0.04	0.04	0.05	0.04	0.03	0.05
SO ₃	%	0.02	0.05	0.04	0.04	0.04	0.03	0.01	0.01	0.00	0.04	0.02	0.07	0.03	0.03	0.02	0.05	0.03	0.03	0.00	0.09	0.05	0.06	0.06	0.05	0.09
LOI	%	4.50	5.97	4.67	5.19	5.75	3.00	3.48	4.19	4.78	4.31	3.89	4.08	4.39	5.06	4.09	4.97	5.17	8.39	7.30	5.07	4.10	7.68	6.00	12.18	13.47
Total		99.53	99.17	99.42	99.35	99.24	99.93	99.70	99.19	99.19	99.62	99.08	99.90	99.03	99.73	99.64	99.72	99.19	99.68	99.13	99.10	99.60	99.96	99.87	99.34	
V	ppm	91.2	103.8	112.6	86.7	90.7	99.5	97.5	97.4	99.5	124.1	111.6	92.6	109.7	107.7	99.3	83.4	105.9	179.4	115.4	114.2	130.8	109.7	120.5	103.4	78.0
Co	ppm	14.5	<7.1	23.9	17.2	20.5	15.2	15.6	18.2	18.8	14.4	19.3	14.1	17.5	12.2	15.8	16.0	20.6	16.6	18.1	22.6	18.4	19.7	21.3	19.5	<7.4
Ni	ppm	223.1	157.1	157.0	118.8	169.6	178.1	144.8	218.5	151.3	118.2	137.9	171.5	169.8	165.3	127.3	169.6	129.3	144.7	101.8	120.4	105.3	146.3	126.4	103.4	117.5
Cu	ppm	46.6	287.5	36.0	38.5	31.8	33.2	32.5	39.0	36.1	35.6	30.4	43.9	39.5	51.4	37.7	31.5	34.6	62.8	29.7	49.4	42.9	42.1	44.8	32.0	28.4
Zn	ppm	79.7	98.5	97.1	84.2	93.6	84.8	98.2	96.1	89.0	107.8	94.2	88.2	94.3	97.7	99.0	85.4	101.2	111.9	107.3	123.6	104.4	111.3	122.2	89.3	71.6
Ga	ppm	28.9	30.1	33.5	30.9	32.6	28.7	33.5	32.5	34.3	35.1	32.5	29.1	31.8	34.3	35.7	31.5	31.3	33.6	37.8	41.7	36.1	38.0	34.9	29.9	25.4
Ge	ppm	<0.5	1.0	0.8	0.7	0.6	<0.5	0.8	0.8	<0.5	1.1	1.6	0.8	0.2	0.8	1.4	1.1	1.2	1.3	1.0	0.2	1.4	0.4	0.9	0.9	<0.5
As	ppm	2.4	6.6	5.7	1.4	5.9	5.7	1.7	0.6	2.1	7.6	7.2	4.1	3.4	2.2	9.0	1.4	0.9	30.2	3.7	22.0	5.1	11.8	18.2	5.1	6.4
Br	ppm	<0.5	1.2	1.2	1.1	1.1	<0.5	0.1	0.5	<0.5	1.0	0.6	1.6	<0.5	0.5	0.2	1.6	0.8	3.1	0.8	0.6	0.5	1.0	1.0	0.8	0.1
Rb	ppm	141.6	138.3	154.6	163.0	150.7	143.1	165.2	164.7	167.4	171.9	151.2	139.8	160.7	150.1	172.8	151.8	149.3	143.9	176.3	180.1	180.0	168.6	164.2	142.1	113.7
Sr	ppm	103.2	105.0	107.3	95.1	101.5	99.3	106.9	108.4	123.8	98.2	96.3	109.8	107.2	116.8	111.7	111.6	108.9	120.8	95.6	106.4	96.7	269.7	127.2	123.4	147.2
Y	ppm	42.4	55.4	55.6	42.1	50.7	47.5	53.8	48.3	55.0	61.9	59.3	52.9	55.4	57.1	60.6	49.4	48.6	68.2	60.1	61.9	55.7	65.0	60.9	49.4	41.3
Zr	ppm	261.2	254.0	259.2	212.9	260.9	215.3	248.2	269.9	260.6	259.0	250.9	283.8	212.0	249.7	254.9	237.7	264.0	230.9	250.6	222.3	223.1	204.3	190.1	195.8	171.4
Nb	ppm	18.6	19.6	18.1	18.7	19.1	15.4	19.0	19.3	18.4	21.2	17.6	17.4	18.6	21.1	20.1	17.2	18.1	20.2	22.4	22.4	23.4	20.7	19.3	17.8	15.8
Mo	ppm	44.2	27.9	25.4	20.7	26.7	30.7	24.4	41.0	28.3	18.0	19.6	35.5	29.3	33.6	18.6	28.6	16.1	28.4	14.4	16.7	12.7	23.2	20.9	13.8	21.1
Ag	ppm	80.2	77.8	43.6	80.1	65.8	31.2	53.7	69.2	83.4	80.5	46.4	90.0	59.9	83.3	59.9	63.6	69.6	97.4	80.2	55.8	84.9	85.6	76.2	87.7	94.7
Cd	ppm	63.2	63.7	34.6	65.4	49.6	23.5	45.0	57.7	67.9	68.5	35.6	75.6	48.5	68.0	42.9	49.5	61.3	82.1	63.3	42.5	68.6	72.1	62.7	74.5	79.7
Sn	ppm	88.9	88.1	43.1	90.9	58.4	26.8	60.3	72.2	93.0	80.0	50.4	105.8	60.2	96.7	57.6	72.5	77.1	109.1	89.6	60.7	99.1	98.4	91.7	104.4	105.4
Sb	ppm	97.6	93.6	29.0	97.6	61.7	23.8	59.3	67.4	101.6	87.6	45.9	112.2	56.6	100.9	58.2	80.3	75.2	134.7	97.0	60.8	107.8	104.4	90.4	113.7	115.0
Te	ppm	139.9	137.3	32.5	127.7	75.9	22.2	85.6	101.1	148.3	119.4	49.2	162.7	81.1	140.5	73.2	111.4	95.2	187.6	136.6	71.3	152.5	147.8	115.4	164.4	173.9
I	ppm	71.6	70.8	13.2	57.6	21.0	5.4	44.2	53.2	86.4	44.5	15.2	96.0	39.8	78.0	25.0	53.3	37.4	104.7	69.3	30.6	85.5	80.3	77.7	91.2	103.0
La	ppm	944.0	870.0	750.0	704.0	786.0	626.0	789.0	712.0	1056.0	772.0	660.0	1087.0	760.0	978.0	788.0	788.0	673.0	1078.0	1011.0	801.0	1039.0	1001.0	820.0	906.0	1006.0
Ba	ppm	448.0	603.0	134.0	294.0	199.0	<2.0	304.0	230.0	442.0	<2.0	<2.0	583.0	330.0	491.0	183.0	<2.0	<2.0	753.0	509.0	212.0	616.0	438.0	463.0	439.0	607.0
Nd	ppm	109.0	129.2	126.3	102.3	105.3	119.5	92.0	118.3	120.6	144.4	141.0	118.8	128.5	129.3	103.9	131.6	138.9	148.2	151.9	152.3	123.1	140.9	133.1	112.0	89.8
Er	ppm	3.5	8.5	6.5	2.9	5.2	4.8	5.6	5.6	5.6	6.2	4.3	4.2	4.9	8.2	7.7	5.1	3.3	6.6	9.1	8.2	4.8	6.5	5.3	3.5	10.5
Ta	ppm	30.3	31.2	28.9	26.7	25.6	30.8	29.5	29.3	27.7	27.9	26.1	26.7	30.4	28.3	27.3	28.9	29.8	29.5	27.4	28.5	28.8	26.7	30.8	28.2	24.7
Hg	ppm	2.1	1.5	2.1	1.9	1.9	1.8	1.5	1.8	2.4	<1.0	<1.0	1.5	1.0	1.9	1.1	0.8	1.3	2.5	2.0	3.3	1.4	2.6	1.9	1.8	1.2
Tl	ppm	1.1	1.1	1.0	0.9	1.0	0.9	0.8	0.7	1.2	1.1	1.0	1.0	0.8	0.9	0.7	0.7	1.0	1.0	1.1	0.8	1.0	0.8	1.1	1.1	0.8
Pb	ppm	26.9	35.4	38.9	22.9	27.9	29.1	29.6	28.5	31.0	31.8	26.1	26.6													

YAYIN KURALLARI

TEKNİK KURALLAR

1. Süre:

Derginin her yılın Mayıs ayında yayınlanması hedeflenmektedir, bu amaçla çalışmaların çıkması planlanan sayıdan en geç 6 ay önce teslimi gerekmektedir. Yayınlanması istenilen makaleler zaman sınırlaması olmaksızın gönderilebilir. Hakemler tarafından olumlu değerlendirilen makalelerin adedi Arkeoloji Dergisi'nin bir sayısı için fazla olduğu takdirde, bazı makaleler diğer sayıda yayınlanmak üzere havuzda bekletilir. Bu gibi durumlarda öncelik makalelerin gönderiliş zamanı gözetilerek belirlenir.

2. Özet ve anahtar kelimeler:

Türkçe ve yabancı dilde yazılmış 2000 karakter sınırı olan birer özet ve her iki dilde anahtar kelimeler çalışmaya eklenmelidir.

3. Format:

a- Makaleler Almanca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe dillerinden birinde, Word 5.0 ve üstü yazım dillerinden birinde oluşturulmalı, yayına hazır metin e-mail ya da CD ile teslim edilmelidir (Macintosh ile hazırlanan epigrafi metinlerinde MS-DOS/Windows'a çevirim sırasında fontlarda kayıp olabilmektedir. Bu nedenle epigrafi metinlerinin Macintosh ile hazırlanması tavsiye edilmez).

b- Makale metni, sayfa düzeni oluşturmadan, 1,5 satır aralığı ile ana metin 11 punto, süreklilik gösterecek şekilde her sayfa sonuna eklenmiş dipnotlar 9 punto ile ve "Times New Roman" karakterinde yazılmalıdır. Yunanca alıntılar hariç, tüm metinde tek yazı karakteri kullanılmalıdır.

c- Paragraf başı verilmemeli, paragraf başı gerektiği durumlarda bir alt satıra geçilmelidir. Başlık ve alt başlıklarda italik, büyük harf, kalın ve altı çizili gibi format özellikleri kullanılmamalıdır.

d- Metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, özellikle katalog veya kaynakça hazırlanırken hiçbir şekilde tablo veya tab/sekmelele ya da "space bar" kullanılarak bir düzen oluşturulmamalıdır.

4. Uzunluk:

İlke olarak makalelerin dipnotlar dahil 30.000 karakteri (yaklaşık 4.000 kelime/10-15 sayfa), -eğer varsa- fotoğraf ve çizimlerin 12 levhayı aşmaması gerekmektedir. Bundan daha uzun makalelerde editörlerin takdir hakkı göz önüne alınacaktır.

5. Çizim ve fotoğraflar:

a- Çizim ve fotoğraflar en az 600 dpi çözünürlükteki tiff formatında olmalıdır.

b- Metinde kullanılan tablolar ve grafikler hem tiff. Hem de excell formatında gönderilmelidir.

c- Renkli çizim ve fotoğraf teknik imkânların el vermemesi nedeniyle kullanılmayacaktır.

d- Her resim ve çizimin metin içinde adlandırılması için yalnızca "Fig." Kısaltması kullanılmalı ve figürlerin adlandırılmasında süreklilik olmalıdır (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).

6. Noktalama, dipnotlar ve kaynakça:

a- Metindeki her noktalama işaretinin ardından bir boşluk bırakılmalıdır.

b- Metnin içinde yer alan "Fig." ibareleri, büyük harf ile ve parantez içinde verilmeli; Fig. ibaresinin noktasından sonar bir boşluk bırakılmalı (Fig. 1); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalıdır. (Fig. 3-5).

c- Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretinden sonar yer almalıdır. Dipnotlar, her sayfanın altında verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar süreklilik arz etmelidir.

d-Tüm göndermeler dipnotta kısaltılmış formda verilmeli, metin sonuna bir kısaltmalar listesi eklenmelidir. Modern yayınlarda yazar ve tarih sırası ile kısaltma yapılmalıdır (örn: Briant 1987: 274-278).

e- "Ibid", "op.cit" ve "loc.cit" gibi kısaltmalar tercih edilmemelidir.

f- Süreli yayınların ve temel kaynakların kısaltmasında http://www.dainst.de/medien/de/richtlinien_abbreviations_english.html web adresindeki dizin kullanılmalıdır. Epigrafik çalışmalarda Supplementum Epigraphicum Graecum. Consolidated Index for Volumes XXXVI-XLV (1986-1995) [=<http://www.hum.leiden.edu/history/seg-abbreviations.jsp>] kullanılabilir. Gönderme yapılan çalışmalar aşağıdaki gibi anılmalıdır:

g- Dipnotlarda herhangi bir kişiye ya da kuruma teşekkür kısmına yer verilmemeli, bu ifadeler metnin sonunda kaynakçanın hemenöncesinde “TEŞEKKÜR” başlığı altında yer almalıdır.

Monografiler:

Yazar adı baş harfi, Soyadı, Kitabın adı, Basım yeri, yılı, sayfa, Res. Lev. Şeklinde verilmeli; yazar adı word belgesi içinde, yazı tipi bölümü içinde yer alan “Küçük büyük” kutucuğu işaretlenerek yazılmalıdır.

Dunbabin 1948: 36-43 (dipnotta).

Dunbabin 1948: T.J. Dunbabin, *The Western Greeks*, Oxford. (kaynakçada).

Süreli Yayınlar:

Yazar adı başharfi, Soyadı, “Makale adı”, Süreli yayın adı, sayısı, yılı, sayfa, Res. Lev.

Akkermans vd. 2006: 142, Pl.52. (dipnotta)

Akkermans vd. 2006: P.M.M.G. Akkermans, R. Cappers, C. Cavallo, O. Nieuwenhuys, B. Nilhamn, I.N. Otte “Investigating the Early Pottery Neolithic of Northern Syria: New Evidence from Tell Sabi Abyad”, *AJA* 110, 123- 156. (kaynakçada)

Anı Kitapları:

Yazar adı baş harfi, Soyadı, “Makale adı”, (varsa editör), Anı kitabı adı, yılı, basım yeri, sayfa, Res. Lev.

Esin 1989: 138. (dipnotta)

Esin 1989: U. Esin, “An Early Trading Center in Eastern Anatolia”, *Tahsin Özgüç'e Armağan*, Ankara, 135-141. (kaynakçada)

Kongre Yayınları:

Yazar adı başharfi, Soyadı, “Makale adı”, Editör adı (Ed.), Kongre adı ve yılı, sayfa, Res. Lev.

Mommsen ve Kerschner 2006: 107. (dipnotta)

Mommsen ve Kerschner 2006: H. Mommsen, M. Kerschner, “Chemical Provenance Determination of Pottery: The Example of the Aiolian Pottery Group G” In: A. Villing, U. Schlotzhauser (Eds.) *Naukratis: Greek Diversity in Egypt. Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean*, London, 105-108. (kaynakçada)

7. Antik kaynakların belirtilmesi:

Genel olarak antik kaynaklardan alıntıların çeviri şeklinde verilmesi tercih edilmelidir. Ancak önemli bir noktayı belirtmek amacıyla Yunanca ya da herhangi bir antik dilde metin, gerekli görülüyorsa eklenebilir. Antik metinlerden yapılacak alıntılar sol marjdan bir “tab” aralığı içeride bırakılacak şekilde verilmelidir. Antik kaynaklara yapılan göndermeler dipnotlar yerine metin içerisinde parantez içinde verilmelidir. Antik kaynakların belirtilmesinde “Greek-English Lexicon, Compiled by H.G. Liddell and R. Scott” veya “Oxford Latin Dictionary, Compiled by P.G.W. Glare” veya “<http://iam.classics.unc.edu/main/help/A.html>” esas alınacaktır. Bu göndermelerde standart olarak kitap, bölüm, pasaj numaraları Arab rakamları ile verilmelidir, Roma rakamları kullanılmamalıdır (“Plinius Nat.His. VI.102” yerine “Plinius HN 6.102” yazılmalıdır.

Metin ya da dipnot içerisinde kullanılan antik dildeki terimler ya da kısa cümleler italik olarak verilmelidir.

8. Makalelerin gönderilmesi:

Makaleler Dergipark üzerinden yüklenmelidir.

ULAKBİM kuralları gereği her bir yazarın ORCID numarası alması ve bu numarayı, makale içinde belirtilmesi gerekmektedir.

ORCID, Open Researcher ve Contributor ID'nin kısaltmasıdır. ORCID, Uluslararası Standart Ad Tanımlayıcı (ISNI) olarak da bilinen ISO Standardı (ISO 27729) ile uyumlu 16 haneli bir numaralı bir URI'dir. <http://orcid.org> adresinden bireysel ORCID için ücretsiz kayıt oluşturabilirsiniz.

İletişim için;

Dr. Aytekin ERDOĞAN / Dr. M. Nezh AYTAÇ-
LAR (Klasik Arkeoloji)

Dr. Eşref ABAY/ Dr. Fulya DEDEOĞLU (Pre-
historya, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi)

Yazışma Adresi:

Arkeoloji Dergisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 35100 Bornova, İz-
mir, Türkiye

Fax: (232) 388 11 02

Web: egearkeolojidergisi.com

E-mail:

erdogan105@hotmail.com

naytaclar@yahoo.com

dedeoglufulya@hotmail.com

esref.abay@ede.edu.tr

İletişimin sağlıklı sürdürülebilmesi için yazarın
açık adresi ve e-posta adresinin belirtilmesi uy-
gun olacaktır.

RULES OF PUBLICATION

TECHNICAL GUIDELINES

1. Schedule:

Arkeoloji Dergisi is planned to be published once a year, on May. The papers should be delivered at least 6 months before the planned issue.

2. Abstracts and key-words:

Two abstracts, one in Turkish and the other in one of the modern languages, should be appended to the contribution together with the key words (written in these two languages).

3. General Formatting:

Contributions should be written in English, German, French or in Turkish, and be sent in hard copy (printed in A4 format with no additions in hand writing) and in two CD. Preferred word-processor is "Word 5.0 or above" in Macintosh or in MS-DOS/Windows. (The epigraphic text are not advised to be written in Macintosh, for it can cause lose in converting to MS-DOS/Windows. Documents in MS-DOS should be saved as "text" format. No hand-notes should be added to the printed texts.

All material, including footnotes, quotations and bibliography should be double-spaced without making any page setup. A single typeface ("Times New Roman"), excepting texts in Greek or other ancient languages, throughout for text, headings, footnotes etc. 11 font size for the text and 9 font size for the notes should be preferred. "Enter" button for beginning paragraphs should be used. All-capital letters, bold-face, italics or all-underlined letters for headings or subheadings should not be used.

Except the necessities, no formatting should be done by using "tables", "tab" or "space bar", especially for catalogues and bibliography.

4. Length:

The length of the paper, including footnotes, submitted for publication should not exceed 30.000 characters (approximately 4000 words/10-15 pages). Illustrations, on the other hand, should be up to 12 plates. The length of the abstracts should not exceed 2000 characters. The editorial committee would approve for the papers longer than these limits.

5. Drawings and Photographs:

Photographs of artwork of high-quality glossy black and white prints (maximum 13 x 18 cm) and originals of drawings or their tracing paper photocopies (dimensions in maximum A4 paper) should be send. Coloured

photographs are not admitted. The scanned forms of all drawings and photographs as Jpeg or Tiff in at least 600 dpi solutions should be added in to the CD with the text. All illustrations should be identified on a self-sticking label with your last name and the figure number, attached to the back of them. Submit separately a double-spaced list of captions for the illustrations, each identified by number. Include at the end of the caption the source of the illustration, along with any credit line specified by the copyright holder, rendered exactly as required.

If there is a specific plate design preferred by the author, this should be sent as a printed copy.

6. Footnotes and bibliography:

Indicate footnotes with a raised (superscript) number placed outside the word. Footnotes should be placed consecutively at the end of each page. A list of abbreviations for all of the references could be given at the end of the paper. Use the author-date format for references to modern scholarship (e.g. Briant 1987: 274-278) with no "p." or "pp." "Ibid." may be used to save space, but avoid "op.cit" and "loc.cit". The index on the http://www.dainst.de/medien/de/richtlinien_abbreviations_english.html address could be used for the abbreviations of periodicals. *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Consolidated Index for Volumes XXXVI-XLV (1986-1995) [=<http://www.hum.leiden.edu/history/seg-abbreviations.jsp>] could be used for the abbreviations on epigraphic studies. References for the modern scholarship should be given as below. Drawings and photographs should be identified as in the written language (Abb., Fig., Res., Lev., Pl., Taf., Tav. etc.)

Monographies:

DUNBABIN 1948: 36-43 (dipnotta).

DUNBABIN 1948: T.J. Dunbabin, *The Western Greeks*, Oxford. (in the bibliography).

Periodicals:

AKKERMANS vd. 2006: 142, Pl.52. (in the footnotes)

AKKERMANS et al 2006: P.M.M.G. Akkermans, R. Cappers, C. Cavallo, O. Nieuwenhuys, B. Nilhamn, I.N. Otte "Investigating the Early Pottery Neolithic of Northern Syria: New Evidence from Tell Sabi Abyad", *AJA* 110, 123- 156. (in the bibliography)

Memorial Books:

ESIN 1989: 138. (in the footnotes)

ESIN 1989: U. Esin, "An Early Trading Center in Eastern Anatolia", *Tahsin Özgüç'e Armağan*, Ankara, 135-141. (in the bibliography)

Proceedings of symposiums, colloquiums, etc:

MOMMSEN and KERSCHNER 2006: 107. (in the footnotes)

MOMMSEN and KERSCHNER 2006: H. Mommsen, M. Kerschner, "Chemical Provenance Determination of Pottery: The Example of the Aiolian Pottery Group G" In: A. Villing, U. Schlotzhauser (Eds.) *Naukratis: Greek Diversity in Egypt. Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean*, London, 105-108. (in the bibliography)

7. Citations of ancient sources:

In general, cite ancient sources in translation. Add texts in Greek or other ancient languages only when this is absolutely necessary to document a specific point. Place the ancient text one tab space from left margin. Indicate ancient sources (as in "*A Greek-English Lexicon, Compiled by H.G. Liddell and R. Scott*" or "*Oxford Latin Dictionary by P.G.W. Glare*" or "<http://iam.classics.unc.edu/main/help/A.html>") in parentheses in the text, rather than in footnotes, and use Arabic, not Roman numerals for books, e.g. "Plinius *HN* 6.102", not "Plinius *Nat.His.* VI.102".

Words or terms in one of the ancient languages should be given in *italic* letters within the text or in footnote.

8. Non Standart Fonts

In case of using fonts different than those used in PC and Mac processors, please send the relevant font/fonts in a CD together with the contribution.

Contributions should be sent to one of the names below:

Dr. Aytekin ERDOĞAN / Dr. M. Neziĥ AYTAÇLAR (Classical Archaeology).

Dr. Eşref ABAY/ Dr. Fulya DEDEOĞLU (Prehistory, Protohistory and Near Eastern Archaeology).

Address: Arkeoloji Dergisi
Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
35100 Bornova, İzmir, Türkiye

Web: egearkeolojidergisi.com

Fax: + (232) 388 11 02

E-mail: erdogan105@yhotmail.com
naytaclar@yahoo.com
dedeoglufulya@hotmail.com
esref.abay@ede.edu.tr

